

ความคิดทางการเมือง

ของ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

เฉลิมเกียรติ นีวนวล

ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์

PRIDI-PHOONSUK
ปรีดี - พนมยงค์

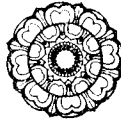
www.pridi-phoonsuk.org

ChangeFusion OPENBASE.in.th

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike

BY NC SA 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา นำมาไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

สำนักพิมพ์มติโกมลคิมทอง
๘/๒๓ ซอยบ้านช่างหล่อ ถนนพรานนก
กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐ โทร. ๔๑๑-๓๗๓๔

ความคิดทางการเมือง ของปรีดี พนมยงค์

ISBN 974 - 7010 - 97 6

เฉลิมเกียรติ ศิวานวล

พิมพ์ครั้งแรก ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๕

จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

จัดจำหน่าย

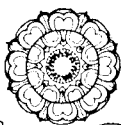
สายส่งศีกษิต บริษัทเคสดีไทย จำกัด

๓๐๓/๗ ซอยสันติภาพ ถนนนเรศ

กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐ โทร. ๒๓๓-๒๗๕๒

ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์

เฉลิมเกียรติ ฝืนนวล

มูลนิธิไทมส์ตีมของ

มูลนิธิโกมลคีมทอง

กระทรวงศึกษาธิการ ออกใบอนุญาตให้

เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๑๔

เลขที่อนุญาตที่ ต. ๑๔๔/๒๕๑๔

กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้

เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๖

เลขทะเบียนลำดับที่ ๗๖๓

คณะกรรมการ

๑. นายอุดม เย็นฤดี	ประธาน
๒. นายป๋วย อึ๊งภากรณ์	รองประธาน
๓. ม.ร.ว. พัฒนไชย ไชยันต์	เหรัญญิก
๔. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	ที่ปรึกษากฎหมาย
๕. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	ผู้จัดการ
๖. นายพิภพ ธงไชย	ผู้ช่วยผู้จัดการ
๗. นายกรุณา กุศลาสัย	
๘. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ	
๙. นายแพทย์ประเวศ วะสี	
๑๐. นายประกอบ กุปรัตน์	
๑๑. นายนริศ ชัยสูตร	
๑๒. นายสรรพสิทธิ์ คุมพ์ประพันธ์	
๑๓. นายอุทัย ดุลยเกษม	
๑๔. นางสาวรสนา โตสีตระกูล	เลขานุการ
๑๕. นางสาวอรศรี งามวิทยาพงศ์	ผู้ช่วยเลขานุการ

คณะบรรณาธิการ

๑. พระคุณฐิ เมฆงกุโร
๒. นายพิภพ ธงไชย
๓. นายนริศ ชัยสูตร
๔. นายประกอบ คูประคิน
๕. นายสรรพสิทธิ์ กุมพ์ประพันธ์
๖. นายอุทัย คุลยเกษม
๗. นางสาวสุจิตรา สุตเด็ยวไกร
๘. นางสาวนันทนา พรหมมลมาศ
๙. นางสาวสมถวิล วิริยะสุนน
๑๐. นางสาวฐิติมา กุณเด็รานนท์

แต่

ท่านปรีดี พนมยงค์

และ

ท่านสุภา ศิริमानนท์

สองบุคคลสำคัญของชาติไทย

กถามุข

ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด งานวิจัยของนายเฉลิมเกียรติ ผิวนวล
เรื่องนี้ ได้ริเริ่มกระทำขึ้นด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการ
โครงการปรีดีพนมยงค์กับสังคมไทย ซึ่งมีนายสุภา ศิริमानนท์
เป็นประธาน นายสุภาได้เป็นผู้สร้างโครงการวิจัยดังกล่าวไปยัง
กรุงปารีส เพื่อขออนุมัติ และขอคิดความเห็นจากนายปรีดี
พนมยงค์โดยตรง ดังทำนรัฐบุรุษอาวุโสได้ตรวจดูแล้วและให้ข้อ
สังเกตบางประการมา ก่อนหน้าที่ท่านจะสิ้นชีวิตลงไม่นานนัก

เมื่อนายเฉลิมเกียรติวิจัยงานชิ้นนี้เสร็จลง โครงการปรีดี
พนมยงค์กับสังคมไทยได้สลายตัวไปแล้ว ทั้งนี้เพราะโครงการดัง
กล่าวข้างต้น (โดยได้รับความสนับสนุนอย่างสำคัญจากมูลนิธิเสฐียร

โกเศศ-นาคะประทีป) เพียงเพื่อ (๑) รวบรวมงานนิพนธ์ต่างๆ
ของนายปรีดีเพื่อตีพิมพ์เป็นชุดให้สมบูรณ์ และ (๒) วิจัยความ
คิดความอ่านของนายปรีดี เพื่อรวมตีพิมพ์เป็นเล่มใหญ่ เนื่อง
ในวันคล้ายวันเกิดของท่านผู้นั้นครบ ๗ รอบนักษัตร ในวันที่ ๑๑
พฤษภาคม ๒๕๒๗ ทั้งนี้ นับเป็นการเปิดโอกาสให้นักวิชาการ
รุ่นใหม่ได้แสดงฝีมือว่าห่วงใยประเทศชาติ ดำเนินรอยตาม
เยี่ยงอย่างของนายปรีดีได้ลุ่มลึกกว้างขวางอย่างไรหรือไม่

ครั้นเมื่อนายปรีดีสิ้นชีวิตลง เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม
๒๕๒๖ แล้วได้บังเกิดมีมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ขึ้น รับช่วงเจตนา
มรดกของโครงการไปทำได้อย่างกว้างขวางและอย่างเป็นทางการ
มากกว่า โครงการดังกล่าวจึงมอบงานและเงินทั้งหมดให้มูลนิธิไป
โดยได้ทำบุญเนื่องในวันเกิดท่านรัฐบุรุษอาวุโส แม้ท่านจะหาชีวิต
ไม่แล้ว ในปี ๒๕๒๖ ครั้งหนึ่ง ที่ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ (ซึ่งเคยเป็นที่ประชุมสังฆสภา โดย
มหาชนควรรับทราบไว้ด้วยว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.
๒๔๘๔ ซึ่งเปิดโอกาสให้มีรูปแบบทางประชาธิปไตยในการบริหาร
งานพระศาสนา นั้น ได้รับความสำเร็จ เพราะนายปรีดีเป็นผู้สนับสนุน
สนับสนุนอย่างสำคัญ) และในปี ๒๕๒๗ อีกครั้งหนึ่งที่ศาลาร้อยปี
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม โดยถือว่านายปรีดีเคยเป็นนักเรียน

ที่โรงเรียนของวัด^๕ โดยที่ในปีดังกล่าวถือเป็นงานอนุสรณ์คำหนึ่ง
ถึง ๗ รอบนักษัตรแห่งชาตกาลของท่านด้วย เป็นอันว่าโครงการฯ
สนมการกิจการงานแต่^๖นั้นมา และคณะกรรมการถือกันว่า แม้โครง
การจะสิ้นสภาพไปแล้วและนายปรีดีจากร่างกายไปสู่ปรโลกแล้ว
หากนายปรีดีตายแต่ตัว โดยที่ชื่อเสียงเกียรติคุณ^๗นั้นเป็นอมตะ แม้
จะมีทรราชทรชนนคบบังอำพรางคุณความดี ก็จะมีผู้ระลึกถึงวันเกิด
ท่านทุกปีต่อไปเรื่อย ๆ ตราบกาลอวสาน^๘ ถ้ามหาชนยังไม่เห็น
ถึงวีรกรรมของท่าน พวกเราจะจัดงานวันเกิดท่านต่อไปเรื่อย ๆ
เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ไว้ ให้สัจจะปรากฏสู่มหาชนให้จงได้

นิมิตตีกี่ตรงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับจัดงานวันเกิด
นายปรีดี พนมยงค์สืบท่อมาททุกปี โดยเชื่อว่าถ้าผู้นำทางความคิด
ของมหาวิทยาลัยมีจิตใจอันเข้าถึงกุศโลบาย ปราศจากความพินอบ
พิเทาต่ออำนาจอันฉ้อฉล คงจะสามารถใช้ความสุขุม เนื้อหา
สาระแห่งงานวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ก็คงจะเจาะลึกลงเป็นการปูพื้น
ฐานทางธรรมะที่เป็นศาสตร์ เพื่อสอดส่องแห่งภูมิธรรมทางปัญญา
ฉายออกมาให้ปรากฏ เพื่อปลุกมโนธรรมสำนึกของนักศึกษาและ
มหาชนให้ตื่นตัวทางการเมือง สมชื่อเดิมของมหาวิทยาลัย เพื่อ
เรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมของราษฎรคืนมาให้ได้ เพื่อให้ครู
อาจารย์มีความกล้าหาญทางจริยธรรม ปราศจากความหวาดผวา

หรือสยบยอมต่ออำมิสสินจ้าง ตลอดจนสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ โดยรูปเคารพอันเลอะเทอะเปโรปะเปอนในทางไสยเวทวิทยา คงจะปลาสนาการไปจากสถาบันอันทรงไว้ซึ่งคุณธรรมอันมุ่งแสวงหา สัจจะ โดยนัยแห่งศาสตร์นั้นด้วย

ว่าถึงงานวิจัยชิ้นหนึ่งของนายเฉลิมเกียรติ มาแล้วเสร็จเอา เมื่อนายปรีดีปราศจากชีวิตไปแล้ว มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นต้นสังกัดของเขา จึงขอให้นายสุภา ศิริमानนท์อ่านผลงานการ วิจัยของเขา นายสุภาได้บอกให้ข้าพเจ้าทราบว่าเป็นงานวิจัยที่ดี และมีประโยชน์มาก สมควรได้รับการตีพิมพ์ให้แพร่หลาย แต่ โดยที่โครงการปรีดีพนมยงค์กับสังคมไทยสลายตัวไปแล้ว นายสุภา จึงนำเสนอให้มูลนิธิปรีดี พนมยงค์รับจัดพิมพ์แทน

น่าเสียดายที่มูลนิธิฯ เพิ่งอยู่ในระยะเริ่มก่อตั้ง ทั้งมีงาน ดำเนินก่อสร้างอนุสรณ์สถานปรีดี พนมยงค์ ที่บ้านเกิดของท่านรัฐ บุรุษอาวุโส ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตลอดจนรับงานอื่น ๆ อีกมากหน้า หากผู้รับผิดชอบทางด้านสำนักพิมพ์อย่างจริง ๆ ก็ไม่มี จึงต้องขอระงับการตีพิมพ์หนังสือเผยแพร่ผลงานและความกตัญญู ความ อานของนายปรีดีไว้เป็นการชั่วคราว

นายสุภาแจ้งความขออนุญาตให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าจึงเรียน
แนะนำให้แนะนำเสนอต้นฉบับแก่มูลนิธิโกมลคีมทอง ซึ่งแม้จะเป็นมูล

นิติเล็ก ๆ ตั้งตามนามของเต็กรุ่นหลังเป็นอันมาก หากได้ทำงาน
ด้านสำนักพิมพ์มานานพอสมควร คงกล้าจัดพิมพ์งานเช่นนี้กระมัง
และแล้วคณะกรรมการสำนักพิมพ์ของมูลนิธิโกมลฯ ก็อนุมัติให้
จัดพิมพ์ได้ โดยข้าพเจ้าไม่มีส่วนร่วมออกความเห็นแต่ประการใด
แสดงว่าคณะกรรมการเห็นคุณค่าของงานวิจัยนี้ ดังการอนุมัติให้จัด
พิมพ์หนังสือเล่มอื่น ๆ ก็ดูคณะกรรมการจะพิถีพิถันรอบคอบ
อยู่มิใช่น้อย

เมื่อคณะกรรมการทราบว่า ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
จะนำรัฐาตุท่านรัฐบุรุษอาวุโสกลับสู่มาตุภูมิ เพื่อลดยออังคารลงสู่
อ่าวไทย ในวันคล้ายวันเกิดท่านป็น^๕ เจ้าหน้าทีทางด้านการพิมพ์
ของมูลนิธิโกมลฯ ยิ่งรีบเร่งจัดพิมพ์หนังสือนี้ให้ได้ออกทันงาน
นับว่าช่วยกันดำเนินกิจการอย่างน่าสรรเสริญ โดยเขาขอให้ข้าพเจ้า
มีส่วนช่วยเขียนคำแถลง ดังได้กระทำอยู่ในบัดนี้

น่าเสียดายที่นายสุภา ศิริमानนท์มาด่วนจากไปสู่ปรโลกเสีย
ก่อน ที่จะได้เห็นผลงานชิ้นนี้ตีพิมพ์ออกมา โดยที่นายสุภาก็จะ
ถึงแก่แก่กรรมครบ ๕๐ วัน ในวันคล้ายวันจากไปของนายปรีดี
ครบ ๓ ปีด้วยเช่นกัน พวกเราที่เคยร่วมอยู่ในโครงการปรีดีพนม-
ยงค์กับสังคมไทย อันหันมาจัดการก่อตั้งสถาบันปรีดี พนมยงค์
ขึ้น (เพื่อหาทิศทางให้เมืองไทย ตามนัยแห่งสันติธรรม การพึง

ตนเอง เป็นตัวของตัวเอง โดยไม่เกาะกระโปรงอภิมหาอำนาจ
หรือบรรษัทเงินทุนข้ามชาติ เพื่อให้ราษฎรได้รับประชาธิปไตย
แบบธรรมิกสังคมนิยมที่แท้ ตามแนวความคิดของนายปรีดี
พนมยงค์) จึงร่วมกันบำเพ็ญกุศลอุทิศแด่ท่านทั้ง ๒ ซึ่งเป็น
กัลยาณมิตรและเป็นครูกับศิษย์ ที่รักและเคารพกันเป็นอย่างยิ่ง ณ
ศาลาการเปรียญ วัดทองนพคุณ ในวันเสาร์ที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๒๙

การที่นายเฉลิมเกียรติ ผิวนวล อุทิศผลงานแห่งการวิจัย
ชั้นนบชาคนท่านทั้ง ๒ ผู้เป็น “บุคคลสำคัญของชาติ” จึงนับ
ว่าเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง

ว. ๑๓๕๖๕

๒ พฤษภาคม ๒๕๒๙

คำนำ

ในขณะที่กำลังทำงานวิจัยเรื่อง *ความคิดทางการเมืองของ
ปรีดี พนมยงค์* และอยู่ในระหว่างช่วยงานสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์จัดทำหนังสือ *ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย*
(๒๕๒๖) ท่านอาจารย์สุภา ศิริमानนท์ ได้กรุณานำบันทึกจาก
ท่านปรีดี มามอบให้ผมเพื่อพิจารณาประกอบการทำวิจัย ถึงแม้
ว่าขณะนั้น ฉบับร่างของงานวิจัยใกล้เสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่บันทึก
นั้นก็ยังมีแง่คิดที่น่าสนใจหลายประการ ซึ่งผมได้พิจารณาปรับปรุง
งานจนกลายเป็นหนังสือเล่มนี้ และคงเป็นการเหมาะสมอย่างยิ่ง
ที่ท่านผู้อ่านจะได้มีโอกาสพิจารณาด้วย ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญ
ของคำนำ

ข้อสังเกตบางประการของนายปรีดี พนมยงค์

เกี่ยวกับ

ข้อเสนอของนายเฉลิมเกียรติ ผิวนวล เรื่อง

โครงการวิจัยความคิดทางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์

(เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖)

ก่อนอื่นปรีดี ฯ ขอขอบใจความปรารถนาดี ของคุณ
เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ที่เสนอโครงการวิจัยความคิดทางการเมือง
ของปรีดี ฯ

เพื่อให้ความปรารถนาดีบรรลุผลเป็นการวิจัยความคิดทาง
การเมืองของปรีดี ฯ ตรงกับความคิดแท้จริงทางการเมืองของ
ปรีดี ฯ อย่างเป็นระบบ ตามที่โครงการฯ อ้างไว้ในข้อ ๔ ว่าด้วย
วัตถุประสงค์ในการศึกษานั้น ปรีดีขอให้ข้อสังเกตบางประการ
เพื่อให้ผู้เสนอรับไปประกอบการพิจารณาเป็นเบื้องต้น

๑. โครงการฯ ตามที่เสนอนั้นเป็นเรื่องวิจัยความคิดทาง
การเมืองของปรีดี ฯ อย่างกว้างขวาง ฉะนั้น การวิจัยที่เป็นระบบ
จะต้องพิจารณาโดยเริ่มจากประวัติศาสตร์แห่งความสัมพันธ์ทาง
เศรษฐกิจของสังคม (Economic Relations of Society) ซึ่ง
เป็นรากฐานของสังคม อันก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางการเมือง
(Political Relations of Society) ซึ่งเป็นโครงสร้างเบื้องต้นของ
สังคม (Superstructure of Society) ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีผล
สะท้อนไปยังเศรษฐกิจ ที่เป็นรากฐานที่เปลี่ยนแปลงไปตามความ

ต้องการของการเมือง อีกทั้งก่อให้เกิดทรศนะสังคมที่เป็นสภาวะทางจิตของมนุษย์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ทางการเมืองและรากฐานเศรษฐกิจนั้น ทรศนะทางสังคมมีอิทธิพลที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ เป็นไปตามกฎที่เรียกว่า “Inter-Connection” คือ การเกี่ยวของระหว่างกันที่มีผลสะท้อนระหว่างกัน

ฉะนั้นการวิจัยทรศนะทางการเมืองของปรีดี ฯ ก็ต้องพิจารณาถึงสภาพของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ทางการเมืองทางทรศนะทางสังคมที่กระทบหรือสัมพันธ์ปรีดี ฯ ในระยะเวลาต่าง ๆ

๒. การวิจัยอย่างเป็นระบบซึ่งเป็นการวิจัยตามหลักวิทยาศาสตร์สังคมที่เรียกว่า “วิจัยอย่างตรรกวิทยา” (Logical Analysis) หรือ “Analysis in Philosophy” นั้น ก็จำเป็นต้องประกอบคณะกรรมการโครงการขึ้น ซึ่งนอกจากผู้เสนอโครงการเป็นประธานหรือเป็นกรรมการตำแหน่งประจำแล้ว ก็ต้องมีบุคคลอื่นเป็นกรรมการร่วมด้วยซึ่งเป็นบุคคลที่มีความรู้ความชำนาญดังต่อไปนี้

(๑) ประวัติศาสตร์แห่งความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ, การเมือง, ทรศนะทางสังคมของสยามและของต่างประเทศที่สยามจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ เพื่อวิจัยว่าสภาวะนั้น ๆ ก่อให้ปรีดีเกิดจิตสำนึก (consciousness) ทำการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ครั้นแล้วจิตสำนึกของปรีดี ฯ ได้พัฒนาขึ้นตามลำดับอย่างไรเมื่อต้องเผชิญต่อสภาพความจริง ฯลฯ

(๒) ปรีดี ฯ ได้แถลงสรุปไว้ในคำสัมภาษณ์และในหลายบทความแล้วว่า ปรัชญาที่ปรีดียึดถือคือ “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” Democratic Scientific Socialism ฉะนั้นกรรมการโครงการวิจัยความคิดทางการเมืองของปรีดี ฯ ก็จะต้องเป็นผู้ที่เข้าใจลัทธิสังคมนิยมวิทยาศาสตร์และลัทธิประชาธิปไตย มิฉะนั้นก็จะวิจัยขัดแย้งกับความคิดแท้จริงของปรีดีในทางเศรษฐกิจและการเมืองได้

๓. ข้อมูลเอกสารที่ใช้เป็นหลักในการวิจัยนั้น เท่าที่ปรีดีได้เขียนด้วยตนเองนั้นยังกระจัดกระจายอยู่ ฉะนั้น “โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมนิยม” (คุณสุภา ศิริमानนท์ เป็นประธาน) จึงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้รวบรวมบทความเหล่านั้น และบางเรื่องปรีดีจะเขียนชี้แจงถึงสภาพการณ์ที่ปรีดีเขียนเรื่องนั้นๆ ประมาณว่ากว่าจะพิมพ์สำเร็จเป็นส่วนใหญ่ได้ก็จำต้องใช้เวลาอีกประมาณ ๒ ปี ฉะนั้น ถ้าโครงการที่คุณเฉลิมเกียรติ ถิวนวล เสนอว่าจะวิจัยความคิดทางการเมืองของปรีดีให้เสร็จภายในเวลา ๘ เดือนนั้น ก็จะเป็นการวิจัยจากเอกสารบางฉบับซึ่งยังไม่มีคำชี้แจงเพิ่มเติมของปรีดี

๔. ขอให้กรรมการแห่งโครงการที่คุณเฉลิมเกียรติ ถิวนวล เสนอนั้น โปรดใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษด้วยว่า บางเรื่องได้มีผู้วิจัยไว้ก่อนแล้ว อาทิ คำโครงการเศรษฐกิจของปรีดี ซึ่งพระยามโนปกรณัม ฯ กับรัฐมนตรีจำนวนหนึ่งใส่ความเป็นโครงการคอมมิวนิสต์ จึงได้มีการขัดสกาฯ และงดใช้รัฐธรรมนูญหลาย

มาตราเมื่อเดือนเมษายน ๒๔๑๖ ต่อมาพระบรมราชวินิจฉัยของ
รัชกาลที่ ๑ ซึ่งพระยามโนปกรณักษ์ในฐานะรัฐมนตรีต้องรับผิดชอบ

ครั้นต่อมาในเดือนธันวาคม ๒๔๑๖ สภาผู้แทนราษฎรได้
ตั้งกรรมาธิการวิสามัญประกอบด้วย หม่อมเจ้าวรฤทธิยากรเป็น
ประธาน พระยานลราชสุวัจน์ อธิบดีหลายศาลเป็นกรรมการ
พระยาศรีสังกร กรรมการศาลฎีกา เซอร์โรเบิร์ตฮอดแลนด์ ที่
ปรึกษาศาลฎีกา กรรมการ นายเรอเน กียอง ที่ปรึกษากรมกฤษฎ
ฎีกา เป็นที่ปรึกษา พิจารณาว่าปรีดีเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่
คณะกรรมาธิการวิสามัญนั้นลงมติว่าปรีดีไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์
และสภาผู้แทนลงมติเห็นชอบด้วยกับคณะกรรมาธิการวิสามัญ
นั้น

(ดูรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรปี ๒๔๑๖ ฉบับที่ ๒
ครั้งที่ ๒๔)

ต่อมานายอากาศ ภูมิบุตร B.A. และ M.A. จาก ส.ร.อ.
เขียนหนังสือเบาะภาษาอังกฤษพิมพ์เป็นเล่ม ๒ ครั้ง หัวว่าเค้าโครง
การเศรษฐกิจของปรีดีเป็นบอลเชวิสม ปรีดีจึงยื่นฟ้องนายอากาศ
กับพวกเป็นจำเลยต่อศาลแพ่งเมื่อวันที่ ๕ เมษายน ๒๕๒๖ คดียัง
อยู่ในระหว่างพิจารณา ฉะนั้น ถ้ากรรมการโครงการที่คุณเฉลิม-
เกียรติฯ เสนอนั้นวิจัยเค้าโครงการเศรษฐกิจของปรีดีเป็นลัทธิ
มาร์กซิสต์ผสมกับพุทธศาสนา ตามที่บางคนซึ่งคุณเฉลิมเกียรติฯ
อ้างไว้นั้น กรรมการฯ ก็วิจัยขัดแย้งต่อคณะกรรมาธิการวิสามัญ

ของสภาผู้แทนราษฎรตามท้องข้างต้นนั้น ฉะนั้น เพื่อบอกกัน
มิให้เกิดขัดแย้งระหว่างปรีดี ๆ กับกรรมการของโครงการ ๆ ปรีดี
จึงขอทราบก่อนว่าคุณเฉลิมเกียรติ ๆ ที่ได้อ่านเค้าโครงการ ๆ ของ
ปรีดีนั้น มีความเห็นตามคณะกรรมการวิสามัญ หรือเห็นตาม
บุคคลที่คุณเฉลิมเกียรติ ๆ อ้างถึงไว้ในโครงการ ๆ ?

๕. ขอให้คณะกรรมการโครงการ ๆ โปรดระมัดระวังอยู่
เสมอว่า ประเทศไทยมี พ.ร.บ. ว่าด้วยการกระทำเป็นคอมมิวนิสต์
และมีกฎหมายอาญาซึ่งเป็นบทกฎหมายตามสภาพของประเทศไทย
โดยเฉพาะ ฉะนั้น ถ้าคณะกรรมการโครงการ ๆ ไม่ระมัดระวัง โดย
ถือเสรีภาพเกินขอบเขตของกฎหมายโดยวิจยว่า ทรรศนะการเมือง
ของปรีดีเป็นมาร์กซิสต์หรือบอลเชวิสต์ คณะกรรมการฯ ที่แสดง
ตนในโครงการ ๆ ว่านิยมชมชอบทรรศนะการเมืองของปรีดี ก็จะถูก
กล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ผิดตามกฎหมายไทยดังกล่าว และ
ปรีดีก็ถูกเจ้าหน้าที่ไทยกล่าวหาถั่นแกล้งทั้งภายในประเทศไทย
และในต่างประเทศที่สัมพันธ์กับประเทศไทย

๖. นอกจากนี้ ยังมีความเห็นอีกหลายประการที่จะขอชี้แจง
เพื่อทำความเข้าใจกับคุณเฉลิมเกียรติ ผิวนวนล ก่อนที่จะลงมือ
ดำเนินการตามโครงการ ๆ นั้น

M. S. Thant

น่าเสียดายที่ผมไม่มีโอกาสได้รับทราบถึง “ความเห็นอีกหลายประการที่จะขอชี้แจงเพื่อทำความเข้าใจ” ตามวัตถุประสงค์ของท่านปรึติในข้อ (๖) และก็น่าเสียดายที่เราไม่มีโอกาสได้เห็นคำชี้แจงที่ท่านปรึติตั้งใจจะเขียนประกอบบทความของท่านเอง ซึ่งจะรวบรวมพิมพ์ดังปรากฏในข้อ (๓)

ผู้อ่านจะพบว่าในหนังสือนี้ เต็มไปด้วยการอ้างอิงข้อเขียนต่างๆ ของท่านปรึติ โดยคัดมาเสนอทั้งสั้นบ้าง ยาวบ้าง ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากว่า ต้นฉบับของหนังสือนี้ เขียนขึ้นในช่วงก่อนการออกสู่อุบัติกรรมของท่านปรึติ ซึ่งในระยณะนั้น ผลงานต่างๆ ของท่านอยู่ในสภาพกระจัดกระจาย และบางเรื่องก็ไม่แพร่หลายถึงนั้น เพื่อความรัดกุมของการศึกษาและความสะดวกแก่ผู้อ่านจึงมีการอ้างอิงโดยคัดมาเสนออยู่มาก อีกเหตุผลหนึ่งซึ่งเป็นส่วนตัวของผมเองก็คือ ผมอยากให้ผู้อ่านสัมผัสกับบุคลิกและสปีริตของนักคิดอย่างที่ผมรู้สึกด้วย นักคิดมีสไตล์ของท่านเอง ซึ่งเราสามารถสัมผัสได้ในระดับหนึ่งจากตัวอักษรของท่าน

นอกเหนือจากส่วนของการนำเสนอแนวความคิดในแง่ต่างๆ ด้วยการอ้างอิงผลงานแล้ว อีกส่วนหนึ่งก็คือการตีความและวิพากษ์วิจารณ์จากทัศนะของผมเอง ซึ่งหวังว่าผู้อ่านจะ

พิจารณาอย่างรอบคอบและเป็นกลาง ดึงที่ข้อสังเกตของท่าน
ปรีดีข้างต้นก็ได้เรียกร้องด้วย

งานชิ้นนี้สำเร็จได้ด้วยความสนับสนุนช่วยเหลือจากอาจารย์
และมิตรสหายของผมหลายท่าน ซึ่งท่านคงไม่เห็นความจำเป็นที่
จะต้องปรากฏชื่อในที่นี้ อย่างไรก็ดี ผมระลึกถึงทุกท่านด้วยความ
ขอบพระคุณเสมอ

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล

สาขาวิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สารบัญ

หน้า

บทนำ

วิธีการศึกษา : ความคิดกับกาลเวลา

๑

ว่าด้วยความคิดทางการเมือง

๑

การศึกษา “ความคิด”

๔

ความคิดกับเวลา

๙

การสังเคราะห์ความคิดกับกาลเวลา

๑๕

,

บทที่ ๑

ลักษณะทั่วไปของความคิดทางการเมืองไทยโบราณ

๒๔

ความคิดทางการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

๒๕

จักรวาลวิทยา

๒๖

ธรรมชาติมนุษย์

๓๒

ปัจเจกบุคคลกับรัฐ

๓๓

แนวคิดเรื่องการปกครอง

๓๔

ลักษณะของผู้ปกครอง

หน้า

๓๘

แนวคิดแบบพระศรีอารีย์

๔๒

บทที่ ๒

การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

และความคิดทางการเมืองแบบใหม่

๕๓

บทที่ ๓

ชีวิตและงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์

๑๐๐

วัยเด็กและการศึกษาชั้นต้น (๒๔๔๓-๒๔๖๓)

๑๐๑

การศึกษาในฝรั่งเศสและการก่อตั้งคณะราษฎร

(๒๔๖๓-๒๔๗๐)

๑๑๓

กลับสู่ประเทศไทยและความเคลื่อนไหวก่อนการ

อภิวัฒน์ (๒๔๗๐-๒๔๗๕)

๑๒๕

การอภิวัฒน์และรัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรก(๒๔๗๕)

๑๓๕

เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติและการที่ท่านปรีดี

ถูกบังคับให้ออกนอกประเทศครั้งแรก

(มีนาคม - กันยายน ๒๔๗๖)

๑๔๕

กบฏบวรเดชและการไต่สวนปรีดีในข้อหา	
คอมมิวนิสต์ (ตุลาคม ๒๔๗๖-กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗)	๑๕๓
รัฐมนตรีมหาดไทย แก้ไขระเบียบบริหารราชการ	
แผ่นดิน และก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และ	
การเมือง (๒๔๗๗-๒๔๗๙)	๑๕๘
รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ	
(๒๔๗๙-๒๔๘๑)	๑๖๒
รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง (๒๔๘๑-๒๔๘๔)	๑๖๕
การรุกรานของญี่ปุ่นและปรีดี พนมยงค์ เข้ารับ	
ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์	
(ธันวาคม ๒๔๘๔-๒๔๘๕)	๑๖๙
ผู้นำขบวนการเสรีไทย และการเจรจาเรื่องสถาน	
ภาพหลังสงครามของประเทศไทย(๒๔๘๕-๒๔๘๙)	๑๗๓
นายกรัฐมนตรี และกรณีสวรรคต	
(๒๔๘๙-๒๔๙๐)	๑๘๖
กองทัพบกกลับเข้ามาคุมอำนาจทางการเมือง และ	
ปรีดีถูกบังคับให้ออกนอกประเทศ	
(๒๔๙๐-๒๔๙๒)	๑๙๖

การพำนักในประเทศจีนและฝรั่งเศสจวบจน
 อสังกรรม (๒๔๙๒-๒๕๒๖)

๒๐๐

บทที่ ๔

ความคิดทางการเมืองระยะแรก

๒๐๔

บทที่ ๕

ความคิดทางการเมืองระยะหลัง

๒๕๗

รากฐานของโลกและชีวิต

๒๕๘

มนุษยสังคม

๒๗๑

สสารธรรมทางประวัติศาสตร์และลักษณะ

ประติการ

๒๗๗

การประยุกต์ทฤษฎีสังคมไทย

๒๘๗

จุดสุดยอดของความคิดทางการเมือง

ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย

๒๙๙

บทที่ ๖

ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ : การทบทวน

๓๑๘

	หน้า
ว่าด้วยรากฐานความเป็นจริงของโลกและชีวิต	๓๑๘
ว่าด้วยทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคม	๓๒๔
ว่าด้วยความรักชาติและความเห็นแก่ผู้อื่น เป็นส่วนรวม	๓๒๕
ว่าด้วยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ	๓๓๘
ว่าด้วยความยุติธรรมทางสังคม	๓๕๓
ว่าด้วยพุทธธรรมและสังคมพระศรีอารีย์	๓๖๓

บทที่ ๗

ประวัติ พนมยงค์ กับสังคมไทย : ฐานะของ

แนวความคิดและบทเรียนจากการปฏิบัติ

๓๗๓

ว่าด้วยแนวความคิด

๓๗๔

บทเรียนจากการปฏิบัติ

๓๗๕

บทนำ

วิธีการศึกษา : ความคิดกับกาลเวลา

ว่าด้วยความคิดทางการเมือง

งานวิจัยชิ้นนี้ มุ่งหมายจะศึกษา “ความคิดทางการเมือง” ของบุคคลหนึ่งในอดีต คำว่า “ความคิดทางการเมือง” ก็เป็นแนวคิดหนึ่งเหมือนกับแนวคิดอื่นๆ ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อีกเป็นจำนวนมาก ที่ไม่มีการกำหนดความหมาย หรือนิยามอันเฉพาะเจาะจงแน่นอน และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ผู้ศึกษาหลายคนต่างให้ความหมายผิดแผกกัน และมีจำนวนไม่น้อยด้วยที่กล่าวถึง “ความคิดทางการเมือง” โดยไม่ให้ความหมายเฉพาะใด ๆ ราวกับเป็นสิ่งที่ยึดมั่นอยู่แล้ว ในที่นี้ เราจึงเริ่มด้วยการพยายามหาความหมายของแนวคิดนี้

ใน What is Political Philosophy and other Studies ศาสตราจารย์ลีโอ สเตร้าส์ (Leo Strauss) ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า:

“ความคิดทางการเมือง” นั้นได้แก่ การสะท้อนความคิดความหมายใดๆ อันมีความสำคัญทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็เงินต้นนาการความเห็น หรืออะไรที่จตอาจคำนึงถึง อันว่าด้วยหลักเบื้องต้นทางการเมือง

“หลักเบื้องต้นทางการเมือง” นี้ดูจะมีความหมายที่กว้างขวาง โดยรวมถึงเรื่องของระเบียบแบบแผน และนโยบายทางการเมือง สเตร้าส์ได้แยก “ความคิดทางการเมือง” (Political Thought) ออกจาก “ปรัชญาการเมือง” (Political Philosophy) ซึ่งแนวคิดหลังหมายถึง ความพยายามที่จะรู้ถึงธรรมชาติของสิ่งที่เป็นการเมืองและระเบียบทางการเมืองที่ถูกที่ติด้วย ปรัชญาการเมืองมุ่งที่จะหาความรู้ที่เป็นสากลเกี่ยวกับชีวิตทางการเมืองของมนุษย์ เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของกิจกรรมทางการเมือง ในทัศนะของสเตร้าส์ กิจกรรมอันเป็นการเมืองคือ กิจกรรมที่มุ่งจะพิทักษ์รักษาหรือเปลี่ยนแปลง การมุ่งพิทักษ์รักษาหมายถึง การพยายามป้องกันไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวลง และเมื่อมุ่งจะเปลี่ยนแปลงก็หมายถึงการพยายามที่จะกระทำบางสิ่งที่ดีกว่าเดิม ในแง่กิจกรรมทางการเมืองจึงสัมพันธ์กับความคิดที่ว่า อะไรคือความดี

ปรัชญาการเมืองจึงเกี่ยวข้องรวมถึงการประเมินคุณค่าเกี่ยวกับความดีของชีวิต หรือสังคมที่ดี อันเป็นความดีทางการเมืองนั่นเอง

ตามทัศนะของสเตราส์ ความหมายของ “ความคิดทางการเมือง” มีขอบเขตแคบกว่า “ปรัชญาการเมือง” และมีได้มุ่งเกี่ยวข้องกับ “ความรู้ที่แท้” โดยตรง หากแต่เป็น “จินตนาการความเห็น หรืออะไรที่จิตอาจคำนึงถึง” อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้ให้คำนิยามของ “ความคิดทางการเมือง” ที่กว้างขวางกว่าของสเตราส์ ใน Political Thought เวเปอร์ (C.L. Wayer) ได้ให้ความหมายว่า :

ความคิดทางการเมืองคือ ความคิดเกี่ยวกับรัฐ โครงสร้าง ธรรมชาติและวัตถุประสงค์ของมัน มันเกี่ยวข้องเป็นสำคัญกับ “ปรากฏการณ์ทางศีลธรรมของพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม”

ความหมายของเวเปอร์นี้ บ่งถึงทั้งความรู้ที่แท้ใน “ธรรมชาติ” และ “วัตถุประสงค์” ของรัฐ รวมทั้งการประเมินคุณค่าทางศีลธรรม ซึ่งทั้งสองเป็นลักษณะของ “ปรัชญาการเมือง” ในทัศนะของสเตราส์ ที่ว่า เป็นความพยายามที่จะรู้ถึงธรรมชาติของสิ่งที่เป็นการเมือง และระเบียบทางการเมืองที่ดี ในความหมายของการดำรงอยู่ในรัฐ

นั่นเป็นตัวอย่างของสองทัศนะที่บ่งถึงลักษณะสำคัญของ

ความคิดทางการเมือง การศึกษาเรื่องนี้จะต้องค้นคว้าเข้าสู่ความคิดเกี่ยวกับความเป็นจริงของรัฐ ในฐานะที่เป็นสังคมการเมือง และเข้าสู่สำนักทางจริยศาสตร์ อันว่าด้วยชีวิตที่ดี ตามแนวทางที่สอดคล้องกับความเป็นจริงนั้น ซึ่งจะบ่งถึงลักษณะของรัฐที่ดี หรือพึงปรารถนา งานวิจัยชิ้นนี้ จึงจะใช้คำว่า “ความคิดทางการเมือง” ในความหมายที่กว้าง ซึ่งหมายถึงความคิดเห็นใด ๆ ที่มีความสำคัญทางการเมือง อันเกี่ยวกับรัฐ โครงสร้าง ธรรมชาติ และวัตถุประสงค์ของมัน ซึ่งมีความรวมถึงกรอบระเบียบและนโยบายของรัฐ ตลอดจนมีลักษณะการวินิจฉัยคุณค่าทางจริยธรรม อันพัวพันถึงการพิทักษ์รักษาและวิจารณ์สภาพที่เป็นอยู่ และการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ดีกว่าหรือถกเถียงถึงสิ่งที่จะควรจะเป็นด้วย

การศึกษา “ความคิด”

วิธีการศึกษา “ความคิด” ที่ใช้กันทั่วไปวิธีหนึ่ง โดยเฉพาะในหมู่นักปรัชญา คือ การศึกษาตัว “ความคิด” นั้น ๆ โดยตรง คือศึกษา “ข้อเขียน” (text) แต่ละชิ้นของนักคิด ผู้ศึกษาที่พยายามตอบคำถามต่าง ๆ ทางปรัชญา หรือแก้ไขปัญหาสับสนทมิฬตามพิสัยหรือทฤษฎีความรู้ ย่อมต้องการรู้ความคิดหรือทัศนคติของนักคิดคนอื่น ๆ เพื่อที่เขาอาจจะเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ได้คิดค้น ความคิดทั้งหลายของคนอื่น ๆ นั้น เป็นเสมือน “ข้อ
 เพลิง” ของการคิดของเขา เขาต้องการพบแหล่งรวมข้อถกเถียง
 ต่าง ๆ ที่พิจารณาเห็นว่าเกี่ยวข้องกับปัญหาของเขา เพื่อพบร่อง
 รอยของคำตอบที่เป็นไปได้ ในแง่นี้ จุดสำคัญจึงไม่ได้อยู่ที่ว่า
 ใครเป็นผู้พูด พูดกับใคร และพูดเมื่อใด หากแต่อยู่ที่ตัวคำพูด
 นั้นเองว่าแสดง*ความคิด*อะไร เพื่อที่จะเข้าใจ และวิพากษ์วิจารณ์
 จากแง่ของผู้ศึกษาเอง

การเน้นศึกษาที่ตัวความคิดโดยเฉพาะนี้ จึงมีแนวโน้มจะ
 ปฏิเสธหรือยอมรับเพียงเล็กน้อยว่า มีข้อผูกพันกันอยู่ระหว่าง
 “ข้อเขียน” หรือตัวความคิด กับสภาพการณ์ของผู้เขียน(นักคิด)
 ในประวัติศาสตร์ จุดที่พึงสนใจอยู่ที่ “ข้อเขียน” หรือตัวความคิด
 นั้นเอง ตัวความคิดทุกอย่าง หรือข้อเขียนทุกชิ้น เป็นสิ่งเฉพาะ
 ในตัวมันเอง โดยเราต้องสันนิษฐานว่า “ข้อเขียน” ทั้งหมดเกิด
 ขึ้นจากบุคคลผู้ทรงเหตุผล ซึ่ง “ความมีเหตุผล”(rationality)
 เป็นคุณสมบัติสากลที่เราก็มีเหมือนกับพวกเขา จะเห็นได้ว่า
 ทักษะเช่นนี้สะท้อนถึงการมองว่าปัญหาปรัชญาเป็นสิ่งนิรันดร์ ไม่
 เกี่ยวข้องกับกาลเวลา

ตัวอย่างของทักษะเช่นนี้ ปრაกฏในบทนำของหนังสือ

The Great Philosophers ของ คาร์ล จาสเปอร์ส (Karl Jaspers)
เขากล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า :

วิธีที่ดีที่สุดที่จะเข้าถึงบรรดาปรัชญาเมธีผู้ยิ่งใหญ่... ก็คือ การ
มองในอาณาบริเวณที่ไร้กาลเวลาของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์
เราจะเข้าใจพวกเขาได้ดีที่สุด โดยการตั้งคำถามพวกเขา แต่ละ
แง่มุม โดยไม่ต้องคำนึงถึงประวัติศาสตร์ และฐานะของพวกเขา
ในประวัติศาสตร์

หรือตัวอย่างจากบทความวิจัยเรื่อง “บทสนทนาของ Plato และ
The Prince ของ Machiavelli ในฐานะจุดเริ่มต้นของการศึกษา
ปรัชญาการเมือง” (คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้เหตุผลถึงการศึกษาศอครเตส ใน
ฐานะจุดเริ่มต้นของปรัชญาการเมือง มีความตอนหนึ่งว่า :

สิ่งที่ทำให้ Socrates เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของปรัชญาการเมือง ก็
เพราะว่าคำถามเหล่านั้น (เช่น อะไรคือศาสนธรรม? อะไรคือ
คุณธรรม? อะไรคือความยุติธรรม?) มิใช่เป็นคำถามของโลก
ตะวันตกเท่านั้น หากเป็นคำถามสากล (universal) ซึ่งถามได้
โดยไม่มีข้อจำกัดทางเวลา (time) และภาวะแวดล้อม (space)
และโดยที่ปรัชญาการเมืองเน้นหนักที่การตั้งปัญหาเกี่ยวกับการแสวงหา
คำตอบ คำถามเหล่านั้นจึงพร้อมที่จะถูกนำมาใช้ในการสอนปรัชญา
การเมือง ที่ไหนและเมื่อใดก็ได้ โดยไม่มีข้อจำกัด

ชัยวัฒน์เห็นว่า นี่เป็นวิธีการศึกษาอย่างหนึ่งอันเหมาะสม ซึ่งจะ

ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความรักในวิชา และการค้นคว้าแสวงหาคำตอบ
 แนวทางอย่างหนึ่งที่ใช้ในการศึกษาแบบนี้ คือ การ
 วิเคราะห์ข้อเขียนหรือตำรา (textual analysis) ลีโอ สเตราส์
 ได้ใช้วิธีนี้ในการศึกษา “ข้อเขียน” ของนักคิด วิธีนี้มีหลักกว้าง ๆ
 ว่า เนื่องจากความขัดแย้งอันเป็นนิรันดร์ระหว่างปรัชญากับอำนาจ
 ทางการเมืองและคนส่วนใหญ่ในสังคม ผู้ไม่มีความพร้อมทั้งทาง
 ปัญญาและประสบการณ์ที่จะล้มรสปรัชญา นักปราชญ์ทั้งหลาย
 ทุกยุคสมัยต้องระมัดระวังในการเสนอความคิดหรือความรู้ของตน
 ออกมา วิธีการหนึ่งก็คือ การยอมรับกฎเกณฑ์ของสังคมแต่ภายใน
 นอก แต่รักษาเสรีภาพทางความคิดและจินตนาการใฝ่ฝันต่าง ๆ
 เอาไว้ในตัวเอง ถ้าจะต้องเขียนหรือบันทึกลงเป็นลายลักษณ์
 อักษร ก็ต้องเขียนอย่างมีศิลปะ มีเงื่อนไขครอบคลุม “ความ
 จริง” ที่ต้องการจะถ่ายทอด ไม่ให้คนส่วนใหญ่เข้าใจโดยตรง แต่
 วาง “ปริศนา” และ “ร่องรอย” ไว้ให้ผู้มีปัญญาและประสบการณ์
 ได้ใช้เป็นกุญแจที่จะเข้าถึง “ความรู้” ที่แท้จริงของปราชญ์ผู้นั้น

สมบัติ จันทรวงศ์ ได้ใช้วิธีวิเคราะห์เช่นนี้ใน *ปรัชญา*

การเมืองเบื้องต้น : บทวิเคราะห์ไฮเกอर्टส์ เขากล่าวไว้ตอนหนึ่ง
 ในบทนำว่า :

วิธีการนำเสนอทวิเคราะห์ ตลอดจนจุดใหญ่ใจความของการ
แปลความหมาย ของบทสนทนาของเพลโตในทันที ผู้เขียนได้
พยายามรักษารูปแบบเดิมที่เคยศึกษามาเป็นหลัก... เป็นของแน่
ว่า ผู้อ่านส่วนมากจะไม่เคยชินกับวิธีการนำเสนออย่างที่ทำ
ในหนังสือเล่มนี้ แต่ผู้เขียนก็เชื่อว่า เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการตี
ความหมายตรงตามตัวอักษร หรือการอิงเหตุผลทางประวัติศาสตร์
อย่างกว้าง ๆ แบบที่มักจะกระทำกันแล้ว วิธีนี้เป็นการให้ความ
เคารพต่อภูมิปัญญาของตัวปรัชญาเมธีและของผู้อ่านมากกว่า

สมบัติได้เสนอให้ใช้วิธีชีวิตของโสกราตีส เป็นแก่นในการศึกษา
ปรัชญาการเมือง แล้วตีความในทางการเมืองให้กว้างขวางออกไป
การพิจารณา “วิธีชีวิตของโสกราตีส” คือ พยายามศึกษา “ปัญหา
หลัก” หรือ “คำถามที่มีอยู่ตลอดเวลา” โดยมีสมมติฐานว่า ใน
การศึกษานักคิดคนอื่น ๆ ปัญหาเหล่านี้จะถูกหยิบยกขึ้นมาถกอีก
ตลอดเวลา หากแต่ในสภาวะแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไป

ตามวิธีการดังกล่าว การศึกษา “ความคิด” ของนักคิดใน
อดีต จึงเป็นไปเพื่อแสวงหาเหตุผล ข้อถกเถียง และแนวคำ
ตอบใหม่ ๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง โดยมองความคิดเหล่านั้นจาก
แง่ของผู้ศึกษาเอง อย่างปราศจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์หรือ
เวลา ผู้ศึกษาจะเน้นที่ตัวเนื้อหาสาระทางการใช้เหตุผล (logical
content) เป็นหลัก ซึ่งอยู่ในข้อเขียน จุดเด่นของวิธีการศึกษาเช่น

นี้คือ การสนทนาถกเถียงระหว่างผู้ศึกษา (ในปัจจุบัน) กับความคิด (ในอดีต) และเป็นเงื่อนไขที่จะก่อให้เกิดชุมชนทางความรู้ที่เป็นสากลได้ กล่าวคือ ผู้ศึกษาสามารถถกเถียงกับความคิดในอดีตของนักคิดทั้งหลายทั่วไป ในประเด็นที่เกี่ยวข้องได้เสมอ ในฐานะที่ปัญหาปรัชญาเป็นสิ่งนิรันดร์ อยู่นอกเหนือขอบเขตของกาลเวลาและสถานที่

ความคิดกับเวลา

แต่วิธีการศึกษาเฉพาะตัว “ความคิด” ก็มีปัญหาบางอย่างในตัวเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกาลเวลา การถือว่าข้อเขียนแต่ละชั้น เป็นสิ่งเฉพาะในตัวเองและปัญหาปรัชญาเป็นเรื่องสากล เป็นสิ่งนิรันดร์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลเวลา ทำให้วิธีการศึกษาเป็นนามธรรม จนเสียบริบททางประวัติศาสตร์ (historical contexts) และมีแนวโน้มจะทำให้ความคิดของนักคิดมีลักษณะหยุดนิ่งในตัวเอง

ใน “ปฏิกริยา” หรือข้อวิจารณ์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์ ต่อหนังสือ *ความคิดทางการเมืองและสังคม*

ไทย ของสมบัติ จันทรวงศ์ กับชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้ตั้งคำถามต่อวิธีการศึกษาเอาไว้ตอนหนึ่งว่า :

... ผู้เข้เรียนก็ไม่ได้อาศัยแนวการศึกษาประวัติศาสตร์แท้ๆ ในการศึกษา และด้วยเหตุดังนั้น จึงไม่สู้จะสนใจกับ “เวลา” มากนัก ... ทำให้ “ความคิดทางการเมือง” ของไทยตลอดระยะเวลาหลายศตวรรษนั้นหยุดนิ่งกับที่ ในทางประวัติศาสตร์ แนวคิดเช่นนั้นเป็นสิ่งที่น่าสงสัย ... ด้วยเหตุที่ไม่มีการเชื่อมโยงความคิดทางการเมืองกับประวัติศาสตร์นั่นเอง ที่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ ความคิดทางการเมืองทั้งหมดที่กล่าวในหนังสือ เป็นสิ่งที่อยู่ลอยๆ เป็นเหมือนอุดมคติ สิ่งที่เป็นเพียงอุดมคติ และไม่มื่อทธิพลต่อวิถีชีวิตเลย ก็เกือบจะเท่ากับสิ่งที่ไม่เป็นจริง (unreal)

อันที่จริง แต่ละบทศึกษาของ*ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย* ก็ได้ให้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ไว้พอสมควร แต่เมื่อมิได้ยกปัจจัยนั้นขึ้นเป็นสำคัญเชื่อมโยงกับความคิด ก็ทำให้หนักประวัติศาสตร์เกิดข้อสงสัย

จุดที่การศึกษา “ความคิด” ถูกตั้งคำถาม ก็เนื่องมาจากเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ ความสนใจในปัญหาหรือความรู้ที่เป็นอิสระจากกาลเวลา และขาดความเกี่ยวเนื่องจากสภาพการณ์ทางสังคม เหตุผลที่ว่า “ข้อเขียน” หรือ “ตำรา” เป็นผลิตผลทางปัญญาที่สามารถพิจารณาอย่างเอกเทศ หรือเก็บใส่วงเล็บ แยกออกจาก

สภาพแวดล้อมทำให้เกิดปัญหาดังกล่าว ถึงแม้วิธีการทางปรัชญาจะเป็นการถกเถียงและพิสูจน์โต้แย้งด้วยเหตุผล แต่เมื่อปรัชญาหรือความคิดก็สัมพันธ์กับตัวผู้คิด ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมหรือบริบททางสังคมในเวลาหนึ่ง ๆ ดังนั้นจึงต้องคำนึงว่า ความคิดของนักคิดนั้นถือกำเนิดขึ้นมา และย่อมสัมพันธ์กับบริบททางสังคม การศึกษาบริบททางสังคมประกอบกับความคิดจึงเป็นสิ่งสำคัญ นั่นคือ การวิเคราะห์ข้อเขียนก็ควรรวมถึงการแสดงความหมายและความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

แนวคิดเช่นนี้ นำไปสู่ข้อเสนอให้ศึกษา “ความคิด” หรือปรัชญาทางการเมืองในเชิงประวัติศาสตร์ เพราะถึงแม้ว่าเราจะเห็นได้ง่าย ๆ ว่า บรรดาปรัชญาเมธีรับปัญหาต่างๆ มาจากคนอื่น แต่เมื่อพิจารณาลึกลงไปแล้ว ก็จะพบว่า ปัญหาหลักที่สำคัญๆ รวมถึงข้อมูลที่จะแก้ไขนั้น สัมพันธ์กับบรรยากาศทางปัญญาของสังคมในยุคสมัยต่างๆ ด้วย นอกจากนี้ถ้าแนวคิดสากลเป็นผลผลิตมาจากการถอดลักษณะร่วมออกจากบรรดาสิ่งเฉพาะทั้งหลายในบริบทของชีวิตทางสังคม ก็กล่าวได้ว่า แนวคิดนั้นๆ ต้องได้รับผลมาจากลักษณะเฉพาะต่างๆ ทางประวัติศาสตร์ด้วย ตัวอย่างเช่น เราสามารถเห็นได้ไม่ยากว่า แนวคิดหรือคำศัพท์อย่างคำว่า “เสรีภาพ” “ความยุติธรรม” หรือ “ประชาธิปไตย” เกิดขึ้นใน

ข้อเขียนทางปรัชญาต่าง ๆ ตั้งแต่เพลโต อริสโตเติล ฮ็อบส์ ล็อก และ รัสโซ และต่อมาถึง มิลล์ และมาร์กซ์ แต่ *ความหมาย* ของศัพท์เหล่านี้ ก็แตกต่างกันไปในต่างวาระและต่างสภาพการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม ดังนั้น จึงคาดได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์จะทำให้เรื่องราวกระจ่างชัดขึ้น

แต่ข้อเสนอนี้ มิได้หมายถึงแนวความคิดแบบสุดโต่งของลัทธิประวัติศาสตร์นิยม (Historicism) ลัทธินี้ตรงข้ามกับสิ่งที่จาสเปอร์ส หรือ สเตร้าส์ คิดอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่สองคนหลังกล่าวถึงการศึกษาว่า “ความคิด” อย่างที่เป็นสิ่งสมบูรณ์ในตัวเอง และสามารถแปลความหมายในตัวเองได้อย่างเป็นสากล นักประวัติศาสตร์นิยมจะยืนยันถึงหลักของสภาพการณ์ในเวลา “ข้อเขียน” จะถูกมองเน้นไปในแง่ของคำถามทางประวัติศาสตร์ ซึ่ง “ความหมาย” ของมันจะสัมพันธ์ใกล้ชิดกับบริบททางสังคม ทำให้การศึกษาประวัติความคิดมุ่งไปที่ขอบเขตทางประวัติศาสตร์และโครงสร้างทางสังคมของยุคสมัย ความเป็นสากลของแนวคิด จะถูกแทนที่ด้วยลักษณะเฉพาะของบริบทหนึ่ง ๆ คอลลิงวูด (R.G. Collingwood) ได้กล่าวไว้ใน *Autobiography* ว่า:

ท่านจะไม่สามารถพบได้เลยว่าเขาหมายความว่าอะไร? หากท่านเพียงแต่ศึกษาคำพูดหรือข้อเขียนต่าง ๆ ของเขา ถึงแม้ว่าเขาจะ

พูดหรือเขียนด้วยภาษาอันสมบูรณ์และความตั้งใจอย่างซื่อตรงเต็มที่ การที่จะพบความหมายของเขา ท่านต้องรู้ด้วยว่าคำถามคืออะไร... ซึ่งหมายถึงว่าสิ่งที่เขาพูดหรือเขียนนั้นจะเป็นคำตอบ

พวกนักสังคมนิยม (realists) คิดว่า ปัญหาต่างๆ ที่ปรัชญาเกี่ยวข้องกับอยู่ด้วยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ผันแปร พวกเขาคิดว่า เพลโต อริสโตเติล ชาวเอพิคิวเรียน ชาวสโตอิก กลุ่มที่คิดแบบเดส์คาร์ทส์และอื่น ๆ ได้ถามตัวเองด้วยคำถามแบบเดียวกัน แต่ให้คำตอบแตกต่างกัน

ถามปัญหาที่ถาวรตายตัวอยู่อย่างหนึ่ง เช่น พี้ เราก็อาจถามได้ว่า “คำถามที่ หรือไลบ์นิซ หรือเบร์คเลย์ คิดอะไรเกี่ยวกับ พี้?” และถ้าคำถามนั้นสามารถพบคำตอบ เราก็อาจถามต่อไปได้อีกว่า “แล้ว คำถามที่ หรือไลบ์นิซ หรือเบร์คเลย์ คิดเกี่ยวกับ พี้ ได้ถูกต้องหรือ?” แต่สิ่งที่เราคิดว่าเป็นปัญหาถาวรคือ พี้ นั้นจริง ๆ แล้วคือกลุ่มปัญหากลุ่มหนึ่งที่ไม่ถาวรตายตัว คือ พี้ ๑ พี้ ๒ พี้ ๓... ซึ่งลักษณะเฉพาะต่างๆ ของแต่ละคำถามนี้ ถูกทำให้พรัมัวไปโดยบุคคลที่ขาดทัศนะอันกว้างไกลทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเขาจับมันไปประมวลเข้าด้วยกัน ภายใต้ชื่อเดียวกันคือ พี้

ข้อสงสัยอันลึกซึ้งของคอลลิงวูดเกี่ยวกับปัญหาอันถาวรทางปรัชญาตรงข้ามกับสมมติฐานของจาสเปอร์ส ดังที่กล่าวข้างต้น วิธีการของเขาเป็นวิธีการทางประวัติศาสตร์ และแนวความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ ความคิดของเขาก็เป็นแบบหนึ่งที่ใช้กันในการศึกษาความคิดในอดีต

แต่ทัศนคติของคอลลิงวูด ที่เน้นปัจจัยทางประวัติศาสตร์ อันเป็นลักษณะเฉพาะ และคิดเกินเลยไปเกี่ยวกับความหมายทางปรัชญาที่ไม่มีความเกี่ยวเนื่องกันจริงๆ เลยนั้น เป็นเรื่องยากจะเชื่อถือได้ แน่แน่นอนว่ากาลเวลาผันแปรไปเช่นเดียวกับสภาพการณ์ทางสังคม แต่ปัจจัยบางอย่างเกี่ยวกับตัวมนุษย์ (เช่น ความสามารถที่จะคิดอย่างมีเหตุผล ความต้องการที่จะพ้นจากทุกข์) ก็มีเสถียรภาพในระดับสูง และสามารถคงอยู่ผ่านเหตุการณ์อันหลากหลายได้ มีปัญหาใหม่ๆ เกิดขึ้นมา แต่ปัญหาเดิมก็คงอยู่ การถือว่าความหมายที่สัมพันธ์กับสภาพการณ์ทางสังคมผันแปรอยู่เสมอ จึงไม่น่าพอใจเท่าๆ กับการถือว่ามันตายตัวแน่นอน

เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ การเน้นอย่างมากที่บริบททางสังคมหรือปัจจัยทางสังคมวิทยาในวิธีการทางประวัติศาสตร์ ทำให้ "ความคิด" มีแนวโน้มจะกลายเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดจากสภาพแวดล้อม ตัวอย่างเช่น การตีความปรัชญาสังคมของมาร์กซ์ว่า "การดำรงอยู่ทางสังคมของบุคคลได้กำหนดความสำนึกของเขา" เป็นความจริงว่ามาร์กซ์เน้นการดำรงอยู่เหนือกว่าความสำนึก เขาบ่งว่า ความสำนึกจะสอดคล้องกับการดำรงอยู่ทางสังคมในระดับหนึ่ง และจะเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุหรือปัจจัยและความสัมพันธ์ทางการผลิต อย่างไรก็ตาม การมองความ

คิดแต่เพียงด้านเดียวว่า การดำรงอยู่ทางสังคมกำหนดความ
 สำคัญของบุคคล ก็เป็นเรื่องที่ผิดพลาด เพราะเป็นการละเลยแ่
 "กิจกรรมอันกระตือรือร้น" ของตัวมนุษย์เอง สำหรับมากซ์

มนุษย์ยังอยู่ในฐานะผู้สร้างประวัติศาสตร์ ดังที่เขาเขียนไว้ว่า :

หลักวัตถุนิยม (แบบที่ตรงข้ามกับของมากซ์-ผู้เขียน) ที่เกี่ยว
 กับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมต่างๆ และการศึกษา ได้
 ลืมไปว่ามนุษย์คือผู้เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม และตัวนักการ
 ศึกษาเอง ก็ต้องได้รับการศึกษา

มนุษย์ยังคงถูกมองว่า เป็นผู้ที่สามารถคิดและกระทำการเปลี่ยนแปลง
 สภาพแวดล้อมของเขาเองได้ ซึ่งนั่นหมายถึงการมีสมรรถ
 ภาพบางอย่างเหนือระดับการดำรงอยู่ตามปกติ สำหรับมากซ์เขา
 เพียงต้องการเน้นลักษณะแบบปรนัย (objective) ของความสำนึก
 จากแง่ของสภาพความเป็นจริงทางวัตถุที่สอดคล้องกัน ซึ่งในมุม
 กลับ เป็นการขจัดองค์ประกอบที่เป็นนามธรรมแบบอัตวิสัย
 (subjective) เกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคม บริบททางสังคม
 และปัจจัยทางประวัติศาสตร์จะได้รับการพิจารณาด้วยในระดับ
 หนึ่ง แต่ไม่ใช่ในฐานะที่เป็นตัวกำหนดความคิด หรือกิจกรรม
 ของมนุษย์โดยสิ้นเชิง

การสังเคราะห์ความคิดกับกาลเวลา

เราได้พิจารณากันถึงวิธีการศึกษาที่เป็นหลักแตกต่างตรงกันข้ามสองแบบ คือ วิธีแบบวิเคราะห์เชิงปรัชญา ที่เน้นศึกษาตัว “ความคิด” โดยเฉพาะ กับวิธีการแบบลัทธิประวัติศาสตร์นิยม ที่ลดความสำคัญของ “ความคิด” ในตัวเอง โดยดึงเข้ารวมอยู่ในกระแสของเวลาและบริบททางสังคม ทั้งสองวิธีต่างมีจุดเด่นและข้อ

วิธีการแบบที่เน้นศึกษาตัวความคิด มีจุดเด่นอยู่ที่การจับปัญหาและสนทนาถกเถียงกับข้อเสนอต่าง ๆ ของบรรดานักคิด ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อแสวงหาคำตอบที่เป็นไปได้และน่าพอใจ นี่เป็นการทำให้ความคิดในอดีต ยังคงมีความหมายอยู่ในปัจจุบัน และจะสืบต่อไปถึงอนาคต มิใช่ความคิดในอดีต เพียงอยู่ในเงื่อนไขต่าง ๆ ของอดีตเท่านั้น

แต่การศึกษาความคิด โดยตัดขาดออกจากบริบททางสังคมของตัวนักคิด ก็มีจุดอ่อนบางอย่างอยู่ ความคิดย่อมไม่อาจเป็นสิ่งนามธรรม เลื่อนลอย แยกจากสภาพการณ์ของตัวผู้คิดเองที่กระทำกิจกรรมเชิงปฏิบัติในยุคสมัยของเขา วิธีการทางประวัติศาสตร์สามารถแก้ไขจุดนี้ได้ และช่วยให้เราพิจารณาได้ถึงสิ่งที่นักคิดต้องการหมายถึงจริง ๆ ในยุคสมัยของเขา อย่างไรก็ตามเราไม่อาจถือได้

ว่าประวัติศาสตร์เป็นตัวกำหนดปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง หรือเงื่อนไข
 ต่างๆ ในบริบททางสังคมเป็นตัวกำหนดความรู้สึคนักคิดของคุณ
 คุณยังคงเป็นมนุษย์ที่มีกิจกรรมอันกระทำทุกวัน และสามารถ
 ใช้เหตุผลตลอดจนสมรรถภาพอื่นๆ เข้าใจบรรดาเงื่อนไขทั้งหลาย
 และหาทางปลดปล่อยตัวเองได้ ถึงแม้ประวัติศาสตร์จะเป็นสิ่ง
 สำคัญ และสภาพแวดล้อมก็อยู่เบื้องหลังความคิดที่คุณแสดงออก
 แต่เราก็ต้องพิจารณาบุคลิกภาพของนักคิด ทั้งในแง่สาระและรูปแบบ
 ตลอดจนถึงสไตล์ของเขา นี่เป็นเอกลักษณ์ของคุณที่คุณที่ไม่อาจ
 มองข้ามได้

วิธีการที่น่าพอใจของเราในที่นี้ จึงเป็นการสังเคราะห์ทั้ง
 สองวิธี โดยเลือกลักษณะเด่นของทั้งคู่ แต่นี่มิใช่เป็นการประนี
 ประนอม หาทางออกอย่างง่าย ๆ ประเด็นสำคัญก็คือ เราต้องการ
 ที่จะเชื่อมโยง *ปัจจัยที่เป็นอัตนัยของคุณ* (เช่น ความต้องการ
 ความตั้งใจของเขา) เข้ากับ *ปัจจัยที่เป็นปรนัยของบรรยากาศทาง
 สังคม* จริง ๆ แล้วความคิดหรือปรัชญาย่อมพัวพันอยู่กับสปีริต
 ของนักคิด และสภาพแวดล้อม ซึ่งคลบกันดลให้เกิดความคิดนั้น
 ขึ้นมา ถ้าถือว่าความรู้แบบใช้เหตุผลเป็นหลักนั้น สืบมาจาก
 "หลักการ" และความรู้ทางประวัติศาสตร์จากข้อมูลเชิงประจักษ์
 วิธีการของเราในที่นี้ ก็เป็นการใช้ทั้งสองเพื่อบูรณาการให้ได้ภาพ

อันชัดเจนที่สุด เท่าที่จะเป็นไปได้

การศึกษา “ความคิด” ของนักคิดเช่น ปรีดี พนมยงค์ จะทำให้เราเห็นได้ไม่ยากเลยว่า ปัญหาหลายๆ อย่างของท่านยังคงเป็นปัญหาของเราในยุคนี้ ความคิดของบุคคลในอดีตหลายร้อยปีที่ผ่านมา ก็ยังสามารถร่วมสมัยกับเราได้ เนื่องจากนักคิดเห็นบางสิ่งได้ลึกซึ้งกว่าเรา และหลายสิ่งในความคิดของพวกเขา ก็คงอยู่ผ่านสิ่งแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ แม้จะมีการตีความต่อกันมาอีกหลากหลายก็ตาม ตัวอย่างเช่น เราสามารถเรียนรู้สิ่งที่เขาคิดเกี่ยวกับโลกและชีวิต รัฐและมนุษย์ รัฐที่ดีและชีวิตที่ดี ถึงแม้ว่านักคิดจะจบชีวิตลงแล้วและวันเวลาก็ผ่านล่วงมาพร้อมกับเกิดปัญหาใหม่ๆ แต่เราก็ยังคงต้องเผชิญกับปัญหาเก่าๆ ของเขาอยู่ การเปรียบเทียบถึงสิ่งที่เราคิดว่าเรารู้และเราให้คุณค่าต่างๆ อยู่ในขณะนี้ กับความคิดและคุณค่าที่นักคิดในอดีตได้แสดงไว้ย่อมเป็นทางที่จะช่วยให้เราได้ทบทวนไตร่ตรองถึงอุดมคติต่างๆ ของเรา และทำให้มันชัดเจนขึ้น นี่เป็นวิธีการที่ยังคงให้ความสำคัญต่อบุคคลและความคิดของเขา และนี่คือแก่นอันเป็นสากลของ “ความคิด” ที่เราสามารถสนทนาด้วยได้เสมอ

ส่วนการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ จะช่วยให้เราเห็นลักษณะเฉพาะบางอย่าง ก็คือการสำนึกถึงความต้องการส่วนตัวของนักคิด

เอง ตลอดจนสมภาวะเงื่อนไขต่าง ๆ ของเขาในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ใน
 แห่งนี้จะช่วยให้เราเข้าใจได้มากขึ้นว่า นักคิดกำลังพยายามทำอะไร
 ต่อสภาพการณ์ของเขา และเห็นถึงกิจกรรมในทางปฏิบัติของความ
 คิดด้วย

วิธีการศึกษาของเราจึงจะเกี่ยวข้องกับตัวเนื้อหาของสาระของ
 ความคิด ภูมิหลังทางสังคมโดยส่วนรวม และสภาพการณ์ส่วน
 ตัวของนักคิดในช่วงหนึ่ง ๆ ผู้อ่านจะพบทั้งสามส่วนนี้ในงานวิจัย
 แม้ว่าบางครั้งจะเสนอในลักษณะที่แยกแต่ละส่วนออกจากกัน ก็
 มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อความชัดเจนในการเข้าใจและเพื่อการ
 วิเคราะห์เฉพาะประเด็น ตามวิธีการเช่นนี้ผู้อ่านก็อาจจะคาดได้แล้ว
 ว่า การศึกษา “ความคิดทางการเมือง” ของเราจะพิจารณาสัมพันธ์
 กับสภาพการณ์ทั้งทางสังคม และส่วนตัวของนักคิดเองด้วย ราก
 ฐานของความคิดทางการเมืองย่อมพัวพันกับการที่นักคิด (รวมถึง
 ประสบการณ์ต่าง ๆ ส่วนตัวของเขาตั้งแต่วัยเด็ก) สังเกตได้โดยตรง
 ถึงสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคมของเขา ความเป็นมาในอดีต
 ตลอดจนการมองธรรมชาติของมนุษย์ในสังคม ความคิดทางการเมือง
 จึงมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ ตัดขาดจากสังคม แม้แต่จินตนาการ
 ของนักคิดเรื่องสังคมในอุดมคติ (เช่น “สังคมพระศรีอารีย์”) ก็
 พิจารณาได้ว่าเป็นปฏิบัติการของเขาต่อสภาพสังคมที่เป็นอยู่

งานวิจัยชิ้นนี้ จึงประกอบด้วยบทต่าง ๆ คือ บทแรก เป็น “ลักษณะทั่วไปของความคิดทางการเมืองไทยโบราณ” ที่มุ่งหมายจะให้เห็นแนวความคิดส่วนรวมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และความคิดเรื่องพระศรีอาริย์ อันเป็นพื้นฐาน การเสนอเน้นที่ตัว “ความคิด” มากกว่าลำดับทางเวลาและภูมิหลังทางสังคม ทั้งสองปัจจัยหลังปรากฏเด่นในบทที่ ๒ ว่าด้วย “การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยและความคิดทางการเมืองแบบใหม่” ซึ่งเสนอเหตุการณ์ในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ วิธีการศึกษาจะมีทั้งประเด็นสำคัญ ๆ ของความคิดที่พิจารณาต่อเนื่องในกระแสเวลา ภูมิหลังทางสังคม และประสบการณ์ของนักคิดสำคัญบางคน เช่น เทียนวรรณ และพระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค) บทที่ ๒ จบลงด้วยความคิดและการกระทำที่พยายามเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี ๒๔๗๕ เรื่องจึงสืบเนื่องมาถึงบทที่ ๓ อันเป็น “ชีวิตและงานทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์” ผู้เป็นกุญแจหรือมันสมองของคณะราษฎร บทนี้ได้พยายามแสดงประสบการณ์ส่วนตัวของท่านปรีดี ตั้งแต่ภูมิหลังทางครอบครัว วัยเด็ก การศึกษา ตลอดจนการทำงานทางการเมืองต่าง ๆ ควบคู่กับภาพเหตุการณ์ในสังคมไทยที่ท่านเกี่ยวข้องด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานในการเข้า

ใจ “ความคิดทางการเมือง” ของท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรากฏออกมาในข้อเขียนต่าง ๆ ทั้งในช่วงขณะที่ท่านยังทำกิจกรรมทางการเมืองอยู่ในประเทศไทย และในภายหลังที่ท่านลี้ภัยไปอยู่ต่างประเทศ

บนพื้นฐานของวิธีการศึกษาที่วางไว้ ทำให้เราแยกการเสนอ “ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์” ออกเป็น ๒ บท บทที่ ๔ เป็นการศึกษา “ความคิดระยะแรก” คือ การศึกษาข้อเขียนในโอกาสวาระต่างๆ และคำปราศรัย อภิปราย ของท่านในช่วงเวลาที่ท่านยังทำกิจกรรมทางการเมืองอยู่ในประเทศไทย ตัวอย่างข้อเขียนที่สำคัญในช่วงนี้ เช่น *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* (๒๔๗๔) (*ร่าง*) *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* (๒๔๗๖) *นโยบายรัฐบาล* ซึ่งท่านปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรี (๒๔๘๙) และคำแถลงของท่านในที่ประชุมกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ (๒๔๗๖) เป็นต้น จากข้อมูลเหล่านี้ช่วยให้เราเห็นถึงความมุ่งหวังตั้งใจของนักคิด ความพยายามที่จะให้บรรลุสิ่งที่หวัง ตลอดจนการมองปัญหาต่างๆ ของสังคมในสมัยนั้น ความคิดบางอย่าง โดยเฉพาะสิ่งที่มุ่งหวัง ได้มีร่องรอยสืบต่อมาถึง “ความคิดระยะหลัง” อันปรากฏในบทที่ ๕ ซึ่งศึกษาข้อเขียนและปาฐกถาจำนวนมากของท่านปรีดี ในช่วงเวลาที่ท่านลี้ภัยไปพำนัก

อยู่ต่างประเทศจวบจนอสัญกรรม ตัวอย่างผลงานที่สำคัญในช่วงนี้ เช่น *ความเป็นอนิจจังของสังคม* (๒๕๐๐) *ปรัชญาคืออะไร* (๒๕๑๓) ซึ่งสะท้อนถึงการพยายามไตร่ตรองถึงความเป็นจริงของโลก ชีวิต และสังคม อันเป็นพื้นฐานของปรัชญาสังคมที่ท่านได้พัฒนาแนวความคิดสู่จุดสมบูรณ์คือ “ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” อย่างไรก็ดี การศึกษา “ความคิดทางการเมือง” ในทั้ง ๒ บทนี้ ยังคงวางพื้นฐานอยู่บนข้อพิจารณาต่างๆ ของบทที่ ๔ (ชีวิตและงานฯ) เสมอ

การ “สนทนา” กับนักคิดได้ปรากฏอย่างเฉพาะเจาะจงในบทที่ ๖ ซึ่งเป็นการทบทวนประเด็นหลัก ๆ ที่น่าสนใจ เช่นรากฐานความเป็นจริงของโลกและชีวิต ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคม ความรักชาติและการเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ และอื่นๆ ผู้อ่านจะพบคำถามต่อนักคิดและการตีความทัศนะต่างๆ ของนักคิดโดยผู้วิจัย ควบคู่กับการวิพากษ์วิจารณ์ ในขณะที่บทที่ ๖ มุ่งทบทวนตัว “ความคิด” โดยตรง บทที่ ๗ จะทบทวนถึง “ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์” ในฐานะทางประวัติศาสตร์ของความคิดที่เรียกร้องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพื่อชนส่วนรวมของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระแสความคิดที่เน้นปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และจะเสนอ “บท

เรียน” ของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งท่านได้เขียนและกล่าววิพากษ์
วิจารณ์ความคิดและการกระทำต่าง ๆ ของตัวเองเอาไว้ อันนับเป็น
สิ่งที่ทรงคุณค่าสำหรับชนรุ่นหลัง นี่คือนิพนธ์สุดท้าย ซึ่งจะสะท้อน
ทั้งตัวผู้คิด และฐานะของความคิดในบรรยากาศอันต่อเนื่องของ
สังคมไทย

บทที่ ๑

ลักษณะทั่วไปของความคิดทางการเมืองไทยโบราณ

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของสังคมไทย ตั้งแต่สมัยอาณาจักรอโลหะ เช่นอาณาจักรลานนาไทย ซึ่งดำรงอยู่ในช่วงระยะเดียวกับสมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี มาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพุทธศักราช ๒๔๗๕ ได้เป็นที่เห็นพ้องกันว่า สังคมไทยโบราณมีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดเด็ดขาดโดยทางการ การปกครองแบบนี้ เป็นรูปแบบที่เก่าแก่และยืนยาวที่สุดของประเทศไทย ความคิดในการปกครองแบบนี้ มีข้อสันนิษฐานที่น่าเชื่อถือได้ว่า ประเทศไทยได้รับมาจากอิทธิพลของความคิดทางการเมืองอินเดียโบราณ ดัง

ปรากฏในลักษณะของกฎหมายและประเพณีราชสำนัก แม้ว่าไทยจะไม่ได้รับอิทธิพลนี้จากอินเดียโดยตรงก็ตาม หากแต่ผ่านมาทางอาณาจักรใกล้เคียง เช่น ราชัฏ (มอญ) และ ขอม เป็นธรรมดาที่อารยธรรมเล็กย่อมได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมใหญ่ ไม่มากนักน้อย อารยธรรมอินเดียที่ไทยรับมานี้ นอกจากด้านความคิดทางการเมืองการปกครองแล้ว ยังมีที่สำคัญคือศาสนา อันได้แก่ศาสนาพุทธและพราหมณ์ ซึ่งมักมีบทบาทควบคู่กันในการดำเนินพิธีต่างๆ ภายในราชสำนักอย่างเป็นทางการ ในบางสมัย หลักพุทธศาสนาได้ถูกนำมาใช้เป็นเกณฑ์สำคัญของความคิดทางการเมืองแต่บางสมัยก็ผสมผสานเข้ากับความคิดของศาสนาพราหมณ์^๒

พื้นฐานของความคิดทางการเมืองไทยโบราณ จึงเป็นความคิดทางการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เราจะพิจารณาถึงลักษณะสำคัญของเรื่องนี้

ความคิดทางการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การศึกษาถึงความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย จำต้องพิจารณาทั้งแง่ที่เป็นความคิดดั้งเดิมของอารยธรรมอินเดีย และที่มีการนำมาปรับใช้ในสังคมไทย ข้อพิจารณาของเราจะมีจุดเปรียบเทียบกับปรัชญาอินเดียในเรื่องสำคัญ ๆ โดยตลอด

ความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย ประกอบด้วย
แนวคิดเด่น ๆ ดังนี้ :

จักรวาลวิทยา

การพิจารณาถึงความคิดทางจักรวาลวิทยา เป็นเรื่องของ
ระบบโลกทัศน์โดยส่วนรวม เอกสารที่เป็นหลักฐานอันเด่นชัด
ชิ้นหนึ่ง มีอายุเก่าแก่พอ ๆ กับรัฐไทย และดูเหมือนจะเป็นต้น
ตำรับของความคิดทางการเมืองไทยในสมัยต่อมา จนถึงยุครัตน-
โกสินทร์ที่ไทยได้รับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกสมัยใหม่ ก็
คือ *ไตรภูมิพระร่วง* สันนิษฐานกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของ
พระเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัย ราวปี พ.ศ. ๑๘๘๘ ผู้ศึกษาบางท่าน
เห็นว่า *ไตรภูมิ* นี้เป็นรากฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองของไทย^๓
และบางท่านก็ได้พิจารณาถึงลักษณะของผู้ปกครอง ดังที่ *ไตรภูมิ*
บรรยายไว้^๔

โครงสร้างของจักรวาลที่ปรากฏใน *ไตรภูมิ* ประกอบด้วย
“สามโลก” ตามชื่อเรื่อง และทั้งสามโลกได้ถูกแบ่งย่อยอีกเป็น ๓๑
ระดับ กล่าวโดยทั่วไปได้ว่า *ไตรภูมิ* แสดงภาพเรื่องราวเกี่ยวกับ
นรก สวรรค์ และมนุษย์ ตามคติและด้วยภาษาพุทธศาสนา ซึ่ง
ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ อันเป็นที่เกิดของสรรพสัตว์
สิ่งที่ทำให้ *ไตรภูมิ* มีอายุยืนยาวก็คือ การพยายามจัดระบบ ลำดับ

ชั้น และอธิบาย “สิ่งที่ดำรงอยู่” มีอยู่ในจักรวาล ตามความเชื่อ
 ของคนไทยในสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็ น เทวดา มนุษย์ สัตว์ ภูติผี
 ปีศาจ ฯลฯ โดยทุกสิ่งนี้ดำรงอยู่เป็นระดับชั้น แต่มีความต่อเนื่อง
 กันด้วย หรืออยู่ใน “กระแสนแห่งธรรมะ” อันเดียวกัน โดยมีหลัก
 ธรรมของพุทธศาสนาเป็นเครื่องอธิบาย และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้^{๕๕}
 นี้เป็นการเสนอภาพของจักรวาล ที่มีกฎเกณฑ์ (เรียกว่า “กฎ-
 ธรรมชาติ”) อันแสดงนัยทางศีลธรรม โครงสร้างจักรวาลแบบ
 พุทธเช่นนี้ทำให้เรานึกถึง “สายโซ่อันยิ่งใหญ่ของสัจภาวะ” (Great
 Chain of Being) ตามโครงสร้างจักรวาลของชาวตะวันตกที่เป็น
 แกนใหญ่อันหนึ่งในปรัชญา เทววิทยาและวรรณกรรมของยุโรป
 มาตั้งแต่สมัยของอริสโตเติลและพลาโตใหม่ มาจนถึงตอน
 ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙^๖ อย่างไร
 ก็ตาม *ไตรภูมิ* ไม่ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ “การสร้างครั้งแรก” ด้วย
 เหตุผลที่ว่า พุทธธรรมไม่ได้มุ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว หาก
 แต่เน้นที่สภาวะการดำรงอยู่ของบุคคล ตามหลักอริยสัจและไตร
 ลักขณ์

จุดสำคัญที่เราได้รู้จาก *ไตรภูมิ* ก็คือ แต่เดิมนั้น จักร-
 วาลถูกมองเน้นไปในแง่ของ *ศีลธรรม* จักรวาลมีกฎเกณฑ์บาง
 อย่างอันถาวร ควบคุมอยู่ กฎเกณฑ์นั้นครอบคลุมทั้งปรากฏการณ์

ธรรมชาติและการกระทำของมนุษย์ สำหรับมนุษย์ กฎนี้ก็คือ กฎแห่งกรรม (กรรม หมายถึงการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ) เพื่อที่จะดำรงรักษาคุณค่าทางธรรมะ ให้บุคคลประพฤติน่าสิ่ง ดีงาม เพื่อจะก่อผลลัพท์ที่เหมาะสม ทั้งภายในตัวเขาเอง (เช่น การพัฒนาชีวิตสู่นิพพาน) และต่อโลกภายนอกซึ่งรวมถึงคนอื่น ๆ ทั้งในชีวิตนี้และชีวิตหน้า (ในสังสารวัฏ) สรรพสิ่งในจักรวาล อยู่ภายใต้การควบคุมของกฎธรรมชาติแบบศีลธรรมนี้ อาจกล่าว ตามคติพุทธศาสนาได้ว่า นี่เป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งสำหรับมนุษย์ มันมีนัยเชิงบวกคือ ศักยภาพสู่ความดีงาม ในอีกแง่หนึ่ง แนว คิดเช่นนี้สะท้อนออกมาในคติที่มักกล่าวกันว่าบ่อย ๆ เช่น “ฟ้าดิน ย่อมลงโทษคนผิด” “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” หรือ “ความจริง เป็นสิ่งไม่ตาย” เป็นต้น^๓

บนพื้นฐานการมองจักรวาลแบบดังกล่าว *ไตรภูมิ* ได้ เสนอแนวคิดทางการปกครอง โดยผู้ปกครองที่ทรงธรรม คือ “พระญาจักรพรรดิราช” ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า ในโลกนี้ ผู้ปกครอง ซึ่งมีอำนาจทางการเมืองอยู่ในมือ จะต้อง ดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรม บนพื้นฐานของศีลธรรม และนั่นคือ “ความชอบธรรม” ทางกรปกครองของเขา ภายใต้แนวคิดเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ลักษณะของพระญาจักรพรรดิราช จึงดำเนิน

ตามความเชื่อเรื่องอำนาจบุญ-กรรม ตามนัยนี้ ผู้ที่ขึ้นมาเป็น
“ผู้ปกครอง” จึงเป็น “ผู้มีบุญ” นั่นเอง ใน *ไตรภูมิ* มีความ
หมายต่อนหนึ่งว่า :

“พระผู้มีบุญตั้งนั้นใจมักใคร่พึงธรรมเทศนานัก ย่อมพึงธรรม
เทศนาแต่ล้ำกัน สมณพราหมณาจารย์แลนักปราชญ์ผู้รู้ธรรม ฯ
และพระญาณัน ๒ ทรงบัญญัติทุกวาระมิได้ขาดในวัฏอุโบสถศีล
ไสยย่อมทรงอุปัชฌ์ศีลทุกวาระ อุโบสถศีลมิขาด ฯ”^๘

นี่คือลักษณะของผู้ปกครองที่อยู่ในศีลธรรม การอยู่ในศีลธรรม
ย่อมก่อผลบุญแก่บุคคล :

“ผู้คนในอัฐครุฑทวีปนั้น เมื่อเขาตายเขาบ่อนได้ไปเกิดใน
จตุรบาททั้ง ๔ คือว่า นรก และเปรต แดดิรัจฉาน อสรกายนั้น
นั้นแล ฯ เขาไสยเทียรย่อมไปเกิดในที่ดีคือ สวรรค์ชั้นฟ้าแลเพราะ
ว่าเขานันยอมตั้งอยู่ในบัญญัติทุกเมื่อและบมิได้ขาด ฯ เครื่องเขน
คนดีผู้ ننบมิรู้สิ้นสุดเลย”

ไตรภูมิ ได้อบรมสั่งสอนทั้งผู้ปกครองและประชาชนทั่วไป ให้ตั้ง
อยู่ในศีลธรรม ซึ่งสอดคล้องกับกฎธรรมชาติแบบศีลธรรม

ควบคู่กับทัศนคติทางจักรวาลวิทยาบนพื้นฐานของธรรมะ
ดังกล่าว คือความคิดเกี่ยวกับโลกและความเป็นไปของโลก ซึ่ง
แสดงออกมาเป็นปรากฏการณ์ทางวัตถุควบคู่กับทางจิตใจ ความ
คิดเรื่องนี้ที่ปรากฏในสังคมไทย คาดกันว่าได้รับอิทธิพลจากอารย-
ธรรมอินเดียโบราณเช่นกัน กล่าวคือ คนไทยได้รับความเชื่อของ

พวกฮินดูมาเป็นเวลาช้านานแล้ว^{๑๐} ดังที่พราหมณ์เข้ามามีบทบาท
 คำนำพิธีกรรมในราชสำนักไทย ตามความคิดของฮินดู พระพรหม
 เป็นผู้ดูแลควบคุมโลกนี้อยู่ โดยท่านเป็นผู้สร้าง ทำลาย และ
 สร้างขึ้นใหม่ วนเวียนเป็นวัฏจักรเช่นนี้ไม่สิ้นสุด โลกเริ่มต้นด้วย
 สภาพะที่มีแต่ความสุขสมบูรณ์ และเสื่อมลงเป็นลำดับในระยะยาว
 จนในที่สุดโลกและทุกสิ่งจะถูกทำลายลง และพระพรหมจะสร้าง
 ขึ้นมาใหม่อีก ซึ่งก็จะผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงเช่นเดิม ความ
 คิดนี้เกี่ยวข้องกับกาแบ่งระยะเวลาของโลกออกเป็นสมัยต่าง ๆ คือ
 กฤตยะยุค (หรือสตัตยะยุค) ไตรตายุค ทวาบรยุคและกลียุค กฤตยะยุค
 เป็นสมัยแห่งความอุดมสมบูรณ์ มนุษย์ไม่รู้จักความต้องการ ไม่มี
 ความเจ็บป่วย ไม่ต้องทำมาหากิน มนุษย์มีสันติสุขบริสุทธิ์ มี
 ศีลธรรม และมีอายุยืนยาวถึงหนึ่งพันปี แต่ต่อมามนุษย์เริ่มมี
 กิเลส เริ่มสะสมทรัพย์สินส่วนตัว จากนั้นมนุษย์ก็เสื่อมลงเป็นลำดับ
 ในไตรตายุค ทวาบรยุค ไปจนถึงจุดเสื่อมที่สุดในกลียุค ชีวิต
 มนุษย์หลังกฤตยะยุคเริ่มสั่นลง มีโรคภัยไข้เจ็บมากมาย มีสงคราม
 ความยากแค้น หิวโหย เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากการที่มนุษย์
 ไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม ความดีงาม^{๑๑}

กฤตยะยุค ไตรตายุค และทวาบรยุค ได้ผ่านพ้นไปแล้ว
 ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล นับตั้งแต่พุทธกาลจนถึงปัจจุบัน มนุษย์

กำลังอยู่ในเกลียวค ซึ่งเต็มไปด้วยความเดือนร้อน ความคิดเช่นนี้
 ของลัทธิฮินดูสอดคล้องกับความคิดเรื่องการเสื่อมสิ้นของพุทธ
 ศาสนา บัญญัติอันตรธาน และการมาช่วยให้โลกมนุษย์กลับไปสู่
 สภาพดั้งเดิม ที่มีแต่ความสุขสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่งของพระศรีอารีย
 คนไทยสมัยโบราณเชื่อกันว่า พุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี
 โดยจะเริ่มเสื่อมลงเป็นลำดับเมื่อพ้นกึ่งพุทธกาล (๒,๕๐๐ ปี) ไป
 แล้ว และในที่สุด พระศรีอารียจะเสด็จมาโปรดช่วยให้โลก
 สมบูรณ์อีกครั้ง นี่เป็นการมอง เวลา แบบวัฏจักร มิใช่แบบก้าว
 หน้าเป็นเส้นตรง สำหรับเรื่องความเชื่อในพระศรีอารียนี้ เราจะ
 พิจารณาในภายหลัง

ไม่ว่าจะเป็นทัศนะแบบฮินดูหรือพุทธศาสนา แม้ทั้งสอง
 จะมีคำสอนบางอย่างแตกต่างกัน แต่ในหลักพื้นฐาน ทั้งสองเห็น
 พ้องกันใน *กฎธรรมชาติแบบศีลธรรม* โดยที่สำหรับมนุษย์ก็คือ
กฎแห่งกรรม ที่มีลักษณะเคลื่อนไหว แม้ว่าทัศนะเช่นนี้ จะมี
 นัยส์ต่อถึงลักษณะแบบนิตินิยม (determinism) กล่าวคือ ชีวิตถูก
 กำหนดจากสภาวะบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลกรรมในอดีต
 แต่ในตอนต่อไปเมื่อพิจารณาถึงเรื่องธรรมชาติมนุษย์ เราจะเห็น
 ว่า มนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้มีศักยภาพทางศีลธรรม ยังคงเป็นอิสระ
 โดยส่วนตัวเองในระดับหนึ่ง

ธรรมชาติมนุษย์

ในบรรดาสิ่งที่ดำรงอยู่ทั้งหลายในจักรวาลตาม *ไตรภูมิ* พระร่วง หรือกล่าวให้แคบลงคือ สิ่งทั้งหลายในโลกนี้ที่มีชีวิต คือ มนุษย์ สัตว์ และพืช ซึ่งอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติที่เป็นแบบ ศีลธรรม ทั้งปรัชญาฮินดูและปรัชญาพุทธต่างถือเหมือนกันว่าการดำรงชีวิตเป็นมนุษย์นับเป็น “โอกาสอันยิ่งใหญ่” กล่าวคือใน กระบวนการอันยาวนานของการเกิดใหม่ ซึ่งมีทั้งสภาพในนรก และสวรรค์ด้วยนั้น การเป็นมนุษย์ถือว่าเป็นสถานภาพอันสูงสุด เฉพาะมนุษย์เท่านั้นที่สามารถบรรลุถึง “สัจธรรมสูงสุด” ของชีวิต ได้ไม่ว่าจะเป็น “การเข้าถึงพระเจ้า” หรือ “นิพพาน” ก็ตาม ทั้งนี้ เพราะมนุษย์ไม่ได้ต่างจากสัตว์ชั้นต่ำตรงที่มีสติปัญญาเท่านั้น แต่ สิ่งสำคัญที่เป็นตัวแบ่งแยกความแตกต่างก็คือ มนุษย์มี *ศีลธรรม* เมื่อคำว่า “ศีลธรรม” มีความหมายทั้งในแง่ที่เป็น “ความดี” และเป็น “กฎเกณฑ์” มนุษย์ก็คือ ผู้ที่มีความดีหรือศักยภาพสู่ความ ดีอยู่ในตัวเอง และสามารถตระหนักถึงกฎเกณฑ์นั้นได้^{๑๒}

แนวคิดที่ว่ามนุษย์มีความดีงามอยู่ในตัวเองตั้งกล่าว เปิด โอกาสให้กับความเชื่อทั่วไปที่ว่า บัณฑิตบุคคลสามารถเริ่มต้น “ชีวิตใหม่” ได้ทุกขณะตลอดการดำรงอยู่ของเขา โดยเฉพาะ อย่างยิ่งการปรับปรุงชีวิตปัจจุบันให้ดีขึ้นในทางธรรม เพื่อผลใน

อนาคต นี่เป็นอีกแง่หนึ่งของชีวิต ซึ่งตรงข้ามกับทัศนคติแบบ
ยอมจำนน ที่เกิดจากความคิดแบบ *นียตินิยม* ดังกล่าวข้างต้น
มนุษย์มีศักยภาพสู่ความดีงามหรือชีวิตที่สมบูรณ์ อยู่ในตัวเอง
แล้ว และเขาจะเป็นผู้ตัดสินใจกระทำการนั้น ความเสื่อมของ
ชีวิตเกิดจากการที่มนุษย์ไม่ใช่ศักยภาพดังกล่าวอย่างเต็มที่ เนื่อง
จากเขายังคงมีวิชา กิเลสตัณหาต่างๆ อยู่ ทัศนคติต่อธรรมชาติ
มนุษย์ ทั้งในแง่ที่เป็นความดีงามและความเสื่อมทรามเช่นนี้ เป็น
รากฐานของความคิดในการปกครอง ซึ่งจะกล่าวต่อไป

↓ ปัจเจกบุคคลกับรัฐ

การมองชีวิตมนุษย์ว่าเปี่ยมด้วยคุณค่าในการดำรงอยู่และ
ทรงธรรม แสดงให้เห็นถึงการเน้นความสำคัญของมนุษย์อย่าง
มาก กล่าวคือ ความสำคัญของปัจเจกบุคคล แต่ละคนมีภารกิจที่จะ
ต้องตระหนักถึงธรรมะ และพัฒนาจิตใจสู่ระดับสูง

แล้วความคิดเช่นนี้ ส่งผลถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง
บุคคลกับสังคม (รัฐ) อย่างไร? ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลนั้น
“ตัวตน” เป็นความเป็นจริงในตัวเองอย่างหนึ่ง ซึ่งมี “เสรีภาพ
ทางจิต” เป็นจุดหมายสูงสุดที่กิจกรรมทุกอย่างในชีวิตควรมุ่งสู่
แต่เมื่อในการดำรงอยู่ จิตต้องครองกายและทำกิจกรรมต่าง ๆ
ผ่านทางกาย บุคคลก็ย่อมเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก ดังนั้น เขาจึง

สัมพันธ์กับสังคม หน่วยชั้นพื้นฐานที่สุดของสังคมก็คือ ครอบครัว^{๑๓}

สังคมกับรัฐเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก และมักถูกมองควบคู่กันเสมอ แม้ว่าจะมีบางทฤษฎีที่เสนอว่ารัฐเป็นผลิตผลของสังคมอันเกิดมาจากรูป “สัญญาประชาคม” (เช่นในคัมภีร์อัคคัณฺณสูตรของพุทธศาสนา) ด้วยเหตุนี้ ทั้งปัจเจกบุคคลกับรัฐ จะมีปฏิสัมพันธ์กันเสมอ และทั้งสองต่างมีหน้าที่ต่อกัน บนพื้นฐานของธรรมเนียม ธรรมเนียมเป็นพื้นฐานอันเหมาะสมเพียงอย่างเดียวสำหรับชีวิตส่วนตัว ทั้งในฐานะที่เป็นคุณธรรมและเป็นหน้าที่ และสำหรับสถาบันและองค์การทางสังคมทั้งปวงด้วยเช่นกัน รัฐที่ดีและผู้ปกครองที่ดีจึงต้องวางอยู่บนหลักการของธรรมเนียม ในฐานะที่เป็นกฎของรัฐ

แนวคิดเรื่องการปกครอง

แนวคิดนี้ สืบมาจากทัศนะต่อธรรมชาติมนุษย์เอง เราได้เห็นมาแล้วว่ามนุษย์ในฐานะผู้มีคุณสมบัติทางศีลธรรม ถูกมองว่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญสำหรับชีวิตอันสมบูรณ์ แต่ในขณะเดียวกัน เขาก็ยังประกอบด้วย อวิชชา กิเลสตัณหา และแนวโน้มต่างๆ อันเนื่องมาจากอดีตของเขาเอง ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า มนุษย์

มีทั้งส่วนดีและเลวอยู่ในตัว จุดสำคัญของชีวิตจึงเป็นการส่งเสริมส่วนดี และขจัดส่วนเลวออกไป

เนื่องจากมนุษย์มีส่วนเลว ดังนั้นในสังคมที่คนอยู่ร่วมกัน จึงต้องมีการปกครองดูแล และหน้าที่ในอุดมคติของการปกครองก็คือ สร้างสภาวะเงื่อนไขและโอกาสต่างๆ ที่จะช่วยให้มนุษย์เอาชนะ "ส่วนเลว" ของเขาได้ เพื่อที่สังคมจะเป็นระเบียบเรียบร้อย และสันติสุข อย่างไรก็ตาม ความคิดทางการเมืองที่ตระหนักถึงภาวะที่เป็นอยู่ จำต้องให้น้ำหนักกับการควบคุมและลงโทษในระดับหนึ่ง เพราะนั่นหมายถึงการให้อยู่ในกรอบแห่งธรรมะ การไม่ควบคุม ไม่มีกฎหมายและผู้บังคับใช้ มีทางจะนำไปสู่สภาพสับสนวุ่นวาย ไร้ศีลธรรมได้ (ลัทธิฮินดูมีหลักชื่อ "มัตสยานายะ" ซึ่งเปรียบเทียบเหมือนสภาพ "ปลาใหญ่กินปลาเล็ก" เป็นการอุปมาความเดือดร้อนกับสภาพธรรมชาติ) ดังนั้น การปกครองจึงต้องคำนึงถึงเรื่องนี้เป็นสำคัญด้วย เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคมนี้เป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง ซึ่งจะต้องคุ้มครองดูแลผู้อยู่ใต้ปกครอง และหน้าที่อย่างหนึ่งของเขาคือการลงโทษ (ทัณฑ์)

ตรงจุดนี้ มีเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องการปกครองซึ่งควรกล่าวถึงด้วย คือ แนวคิดเรื่องสิทธิ (rights) นี่เป็นเรื่องที่สร้างความประหลาดใจให้กับผู้ศึกษาความคิดทางการเมือง

สมัยโบราณของทั้งอินเดียและไทยอยู่เสมอ ซึ่งก็ดูเหมือนจะเห็น
 พ้องกันเลยว่า ความคิดของทั้งสองเน้นการพิจารณาความสัมพันธ์
 ของมนุษย์ในแง่ **หน้าที่** มากกว่า **สิทธิ**^๔ เช่นการย่ำถึงหน้าที่
 ของผู้ปกครอง ที่จะต้องดูแลคุ้มครองประชาชน และประชาชนมี
 หน้าที่จะต้องเชื่อฟัง เป็นต้น ทักษะเช่นนี้อาจแสดงออกมาเป็น
 ข้อความง่าย ๆ ได้ว่า เป็นการเน้นว่า “ฉันควรทำอะไรกับผู้อื่น”
 มากกว่า “ผู้อื่นควรทำอะไรกับฉัน” ในแง่หนึ่ง นี่เป็นการ
 สะท้อนลักษณะปัจเจกบุคคลนิยมอย่างสูง ควบคู่กับนัยอันสำคัญ
 ทางศีลธรรม เพราะศีลธรรมเริ่มจาก “ภายใน” ตัวเรา ไม่ใช่ภายใน
 นอก

อย่างไรก็ดี คงไม่เป็นการสมควรนักที่จะสรุปว่าประชาชน
 ภายใต้อกษัตริย์ ไม่มีสิทธิอะไรเลย แน่نونว่าเราไม่พบเอกสาร
 ทางการที่ยืนยันถึง**สิทธิอันเป็นทางการ**ของประชาชน เพราะใน
 แง่หนึ่งที่สำคัญ เอกสารต่างๆ ที่เราใช้กันในการศึกษาระบบ
 สมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็เป็นเอกสารทางการของฝ่ายผู้ปกครอง แต่
 มีข้อน่าสังเกตว่าอาจถือได้ว่าประชาชนมีสิทธิบางอย่าง**ในทางธรรม**
ซึ่งพึงปฏิบัติ เพราะหน้าที่ของกษัตริย์หรือรัฐต่อประชาชน ก็
 แสดงถึง “**สิทธิ**” ของประชาชนนั่นเอง พวกเขามีสิทธิที่จะได้
 รับการคุ้มครอง และได้รับการปฏิบัติจากกษัตริย์อย่างเป็นธรรม

เราจะเห็นภาพในมุมมองกลับเช่นนี้ ได้จากการอ้างความเชื่อทางศาสนา เช่นกัน เพื่อต่อต้านการปกครอง เช่นความเชื่อเรื่องพระศรีอารียันันเป็นแรงคลใจของการกบฏหลายต่อหลายครั้ง ซึ่งจะพิจารณาในตอนต่อไป

ควบคู่กับแนวคิดทางการปกครอง คือแนวคิดเกี่ยวกับรัฐ ซึ่งสอดคล้องกัน แนวคิดเกี่ยวกับรัฐจะบ่งถึงรูปแบบการปกครอง และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง ทฤษฎีเรื่องรัฐตามความคิดทางการเมืองอินเดียนโบราณในคติฮินดู ซึ่งไทยรับมาใช้ด้วยนั้น คือ ทฤษฎีองค์คาพยพ (organic theory) ซึ่งถือว่ารัฐเป็นเช่นเดียวกับองค์คาพยพของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อันประกอบไปด้วยส่วนต่าง ๆ จำนวนหนึ่ง ซึ่งแม้ว่าส่วนต่าง ๆ เหล่านี้จะมีลักษณะและบทบาทต่างกัน แต่ก็เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน อย่างไรก็ตามก็มีส่วนต่าง ๆ เหล่านี้จะมีความหมายก็ต่อเมื่อสัมพันธ์กับส่วนรวมเปรียบเหมือนกับแขนที่สัมพันธ์กับร่างกาย ตามนัยนี้ บั๊จเจกบุคคลในฐานะที่เป็นส่วนประกอบ จึงต้องขึ้นอยู่กับส่วนรวมคือรัฐ

ทฤษฎีองค์คาพยพของฮินดู แบ่งองค์ประกอบของรัฐออกเป็น ๗ ประการ ดังปรากฏในคัมภีร์มนูศาสตร์ คือ กษัตริย์หรือผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่ราชการหรืออำมาตย์ เมืองหลวงที่มีป้อมปราการล้อมรอบแข็งแรง อาณาเขตของอาณาจักร ทรัพย์สิน

หรือห้องพระคลัง กำลังในการดูแลหรือกองทัพ และประการ
สุดท้ายคือ มิตรของรัฐ ไทยได้รับความคิดเรื่องนี้มาจากโครงสร้าง
ทางการปกครองเป็นแบบราชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็น
ประมุข ผู้มีอำนาจสูงสุด ๑๕ อย่างไรก็ตาม เราต้องคำนึงอยู่เสมอว่า
ทฤษฎีนี้ขึ้นอยู่กับแนวคิดเรื่องกฎธรรมชาติแบบศีลธรรม รัฐมิได้
สำคัญเหนือปัจเจกบุคคลโดยสิ้นเชิง เพราะรัฐต้องเป็นสถาบันทาง
ธรรม ซึ่งมีได้มีอยู่เพียงเพื่อความอยู่รอดของบุคคล หากแต่เพื่อ
ที่เขาจะบรรลุถึงชีวิตที่ดีด้วย รัฐยังคงอยู่ภายใต้ *ธรรมะ* อันเป็น
กฎธรรมชาติเหนือทุกสิ่ง

ลักษณะของผู้ปกครอง

ในฐานะบุคคลผู้อยู่ในลำดับสูงสุดของรัฐ ผู้ปกครองจึง
เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่สุด เหนืออื่นใดในรัฐแบบองค์การพหุ
เป็นศูนย์กลางของสังคม ดังนั้น ทั้งคติฮินดูและพุทธศาสนา จึงย้
ถึงคุณธรรมของผู้ปกครองอย่างยิ่ง ผู้ปกครองจะต้องรู้ทั้งคติโลก
และคติธรรม และเฉพาะผู้ปกครองที่ทรงธรรมเท่านั้น จึงมีความ
เหมาะสมที่จะเป็นผู้ลงทัณฑ์ หรือใช้อำนาจต่างๆ ได้ ผู้ปกครอง
ที่ไม่ทรงธรรม ไม่เหมาะที่จะใช้อำนาจดังกล่าว และเช่นที่ปรากฏ
ใน *มหาภารตะ* ว่า ทรราชควรถูกทำลาย หากผู้ปกครองไม่คุ้ม
ครองดูแลประชาชน เขาก็ไม่ควรได้รับการสนับสนุนหรือตอบ

แทนจากประชาชนด้วย ดังที่**มนุษยศาสตร์** กล่าวว่า “ไม่คุ้มครอง
ไม่จ่ายภาษี”^{๑๖}

การละทิ้งธรรมะ ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติและเป็นหลักประกัน
ของสังคม จะทำให้สังคมนะล่มสลายไปหมด ซึ่งผู้ปกครองในฐานะ
บุคคลสูงสุด จะต้องรับผิดชอบ การปฏิบัติตนของกษัตริย์มีผลต่อ
ชีวิตทุกๆ ด้านในสังคม ภายใต้กฎธรรมชาติแบบศีลธรรม ผู้ปกครอง
ต้องรับผิดชอบต่อไม่เฉพาะแต่ผลที่เกิดจากการใช้อำนาจทางการเมือง
เท่านั้น หากยังรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ด้วย เช่น
ความวิปริตของดินฟ้าอากาศ ซึ่งเกี่ยวพันถึงการผลิตทางเศรษฐกิจ
ส่วนใหญ่ และทุกภิกขภัยนานาประการ ด้วยเหตุนี้ ความสุข
สบาย การที่ฝนตกต้องตามฤดูกาล ความเจ็บป่วย ภัยพิบัติ และ
ความตายที่เกิดขึ้นกับประชาชน จึงมีที่มาจากกษัตริย์ด้วย การที่
กษัตริย์อยู่ในคุณธรรม จึงก่อผลดีต่อประชาชนโดยส่วนรวม หรือ
มิฉะนั้น ก็เป็นในทางตรงข้าม

ความเป็นธรรมของกษัตริย์ จึงบ่งถึง “ความชอบธรรม”
ในการปกครอง ใช้อำนาจทางการเมือง เคียงข้างแนวคิดนี้ คือ
ความคิดเรื่อง “เทวภาพ” ของผู้ปกครอง ซึ่งไทยได้รับอิทธิพล
ของลัทธิฮินดู^{๑๗} เทวภาพ (divinity) ต่างจาก เทวสิทธิ (divine
right) เทวภาพเป็นการเปรียบเทียบพระมหากษัตริย์ว่าเป็นเทพ-

เจ้า หรือมาจากเทพเจ้า แต่มิได้หมายความว่าอั่งสิทธิในทาง
 ปกครองจากเทพเจ้าเสมอไป การอั่งเทวภาพมีความสำคัญทาง
 การปกครองในด้านการสร้างความเชื่อให้กับขุนนางและประชาชน
 กษัตริย์ต้องการความจงรักภักดีและเชื่อฟังในหมู่ขุนนาง ข้าราชการ
 ดังจะเห็นได้ว่าการนำเอาความคิดเรื่องนี้มาใช้ในพิธีกระทำ
 สัตย์สาบานของข้าราชการ โดยมีการอ่านโองการแข่งน้ำ เป็นต้น
 ส่วนในแง่ของประชาชน เทวภาพเป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง
 อย่างหนึ่ง ซึ่งช่วยในการปกครองสมัยโบราณ ด้วยการแสดงให้
 คนเห็นว่า ผู้ปกครองมีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากคนทั่วไป
 กล่าวคือ เป็นผู้สามารถสูงส่งเหนือธรรมดา

แต่กษัตริย์ไทยมิได้ใช้แนวคิดแบบเทวภาพแต่เพียงอย่าง
 เดียว หากยังมีแบบพุทธภาพด้วย ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลสำคัญ
 ประการหนึ่งคือ การอั่งเป็นเทพ หรือตัวแทนของเทพนั้น ยังไม่
 เพียงพอ เพราะดังที่เราได้เห็นมาแล้วว่า สิ่งสำคัญที่สุดซึ่งเป็น
 พื้นฐานที่มาของอำนาจก็คือ การเป็นธรรม ดังนั้น กษัตริย์ไทย
 จึงมีแนวโน้มที่จะเชื่อมโยงตัวเอง และการปฏิบัติตัวเข้ากับพระ-
 พุทธเจ้า และพระธรรม

ตามหลักฐานที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ กษัตริย์ไทยใน
 สมัยสุโขทัยได้พยายามจะเสนอแนวความคิดที่ว่า กษัตริย์ที่บรรลุ

ถึงคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนาจะบรรลุถึง *พุทธภาพ* และเป็น *ธรรมราชา* ดังเช่น การตั้งพระนามว่าพระมหากษัตริย์ไทย เป็นต้น ต่อมาในตอนปลายสมัยสุโขทัย อิทธิพลของแนวความคิดเทวราชแบบขอม ได้ส่งผลให้กษัตริย์สุโขทัยพยายามเชื่อมโยงความเป็นกษัตริย์กับความเป็นเทพ (เทวภาพ) ส่วนสมัยอยุธยา อาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลของแนวความคิดเทวราชามีอยู่อย่างมาก แต่แนวความคิดแบบพุทธราชา ก็ยังคงอยู่เช่นกัน กษัตริย์อยุธยา จึงพยายามจะเป็นทั้งเทวราชาและพุทธราชาควบคู่กัน

ตามลักษณะเด่นของความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังกล่าวทั้ง ๕ ประการนี้ จะเห็นได้ว่าแนวความคิดทางการเมืองผูกพันอยู่กับความคิดทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง เมื่อเราเข้าใจว่า “ความคิดทางการเมือง” เกี่ยวข้องกับเรื่องของรัฐ ธรรมชาติ โครงสร้าง และวัตถุประสงค์ของมัน รวมถึงปรากฏการณ์ทางศีลธรรมของพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม เราก็ได้เห็นว่าคุณคิดทางศาสนาพุทธและฮินดู ได้ผสมผสานกันเป็นภาพของความเป็นจริงของโลกและชีวิตชั้นพื้นฐาน และขยายไปถึงเรื่องสังคม การเมือง ความคิดในการปกครอง ฐานะของผู้ปกครอง ตลอดจนที่มาและการใช้อำนาจโดยส่วนรวม ยิ่งกว่านั้นทัศนคติทางจักรวาลวิทยา ยังได้ครอบคลุมไปถึงเรื่องความเชื่อผีสารแบบพื้นบ้านด้วย

ดังเช่น *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นตัวอย่างที่จัดระบบความเชื่อเช่นนี้
 เข้าไว้ด้วย บนพื้นฐานของความคิดดังกล่าว กษัตริย์ไทยใน
 ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้ดำรงอยู่สืบเนื่องติดต่อกันมา
 เป็นเวลานานหลายร้อยปี

อย่างไรก็ดี ประวัติศาสตร์การเมืองไทยก็มีปรากฏการณ์แย่ง
 ชิงอำนาจ เปลี่ยนแปลงราชวงศ์บ่อยครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก
 บุคคลในกลุ่มชนชั้นสูงผู้ปกครองนั่นเอง นอกจากนี้ประวัติศาสตร์
 ก็บันทึกด้วยว่า ได้มีความพยายามของกลุ่มผู้ปกครอง ในการขัด
 ขั้นอำนาจรัฐ ซึ่งขยายตัวไปจนเป็นการกบฏ เป็นความพยายาม
 ที่จะล้มล้างอำนาจของผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม การเสนอแต่ภาพ
 กระแสความคิดหลักแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงไม่เพียงพอ และ
 จะจะเป็นภาพความคิดทางการเมืองที่หยุดนิ่ง ในตอนต่อไป เรา
 จึงจะพิจารณาถึงแนวความคิดอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นแรงดลใจเบื้อง
 หลังความพยายามที่จะขัดขั้นอำนาจรัฐที่เป็นทางการหลายต่อหลาย
 ครั้ง นั่นคือ *แนวคิดแบบพระศรีอารีย์*

แนวคิดแบบพระศรีอารีย์

ดังได้เอ่ยถึงในตอนต้นแล้วว่า ชาวไทยสมัยโบราณมี
 ความเชื่อในเรื่องสมัยพระศรีอารีย์ ซึ่งอยู่ในความเชื่อทางพุทธ-

ศาสนาแบบพหุบาท ๒๕ ศึกษารื่องความเชื่อนี้ บางคนเชื่อว่าเนื่องจาก พุทธศาสนาเน้น “การนิพพาน” เป็นแกนกลางของคำสอน ซึ่งเป็น เรื่องที่ตัดขาดจากทางโลกย์ จึงไม่ได้ส่งเสริมความเชื่อเรื่องพระ- ศรีอารีย์เลย ทศนะเช่นนี้เป็นการปฏิเสธว่าความเชื่อเรื่องพระศรี อารีย์ มิได้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา^{๑๘} แต่ความคิดนี้ยากจะยอมรับได้ ทั้งในแง่หลักการของพุทธศาสนาเองและหลักฐานที่ปรากฏ ในสังคมไทยแต่เดิม ในแง่หลักการมีเหตุผลที่ควรพิจารณา ๒ เรื่องคือ ประการแรก เรามีข้อสังเกตที่น่าเชื่อถือได้จากการปฏิบัติ ตนของพุทธศาสนิกชนชาวไทยว่า มักแยกเอา “นิพพาน” เป็น จุดมุ่งหมายในระดับโลกุตระธรรม เป็นวัตถุประสงค์ของพุทธ ศาสนิกชนชั้นสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ ส่วนชาวพุทธทั่วไป ยังคงมุ่งหวังในเรื่องทางโลกย์ เช่น ได้ขึ้นสวรรค์ มีความเป็น อยู่อย่างสุขสบายในชีวิต หรือที่ใก้ลกว่านั้นคือ สุขสบายใน อนาคตของชีวิตนี้ บุคคลสามารถมุ่งหวังทั้งการนิพพานและความ สุขทางโลกย์ได้ ด้วยการประพฤติ *กรรมดี* เป็นการสะสมบุญบารมี เพราะฉะนั้น ในแง่หลักการ จุดมุ่งหมายทั้งสองเพียงต่างกันที่ ระดับเท่านั้น และยังคงอยู่ในแนวทางเดียวกันคือ การประพฤติ ธรรม

ประการที่ ๒ เมื่อพิจารณาจากแนวทางข้างต้น และความ

เชื่อของพุทธศาสนาแบบพื้นบ้านในทางปฏิบัติ กล่าวได้ว่าเรื่อง *กรรม* เป็นแก่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาด้วย เรื่องนี้สอดคล้องกับทัศนะทางจักรวาลวิทยาตั้งกล่าวแล้ว ซึ่ง “*กฎแห่งกรรม*” เป็นกฎทางศีลธรรม ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติในขณะเดียวกันด้วย เราได้เห็นแล้วด้วยว่า กฎแห่งกรรมมิได้เป็นแบบนิยัตินิยมอย่างเบ็ดเสร็จ และบุคคลยังคงเป็นอิสระในระดับหนึ่ง ซึ่งสามารถตัดสินใจกระทำการต่างๆ ได้ เพื่อผลทั้งในชีวิตนี้และชีวิตหน้า ดังนั้นแม้ว่าจะมีข้อมูลที่แสดงให้เชื่อถึงถึงระบบของกรรมที่มุ่งไปในทางที่จะให้สภาพของบุคคลดีขึ้นในชาติหน้า แต่กฎแห่งกรรมก็ยังมีส่วนสำหรับพฤติกรรมที่มุ่งทำให้บุคคลสามารถปรับปรุงสภาพชีวิตของตนในปัจจุบันได้ด้วย คายส์ ได้กล่าวสนับสนุนความคิดนี้ไว้อย่างเหมาะสม เมื่อเขาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องกฎแห่งกรรม กับ เรื่องการปรับปรุงชีวิตในปัจจุบันว่า :

“... ตามที่บุคคลได้พยายามที่จะรักษาคำอ้างที่ว่า บุคคลสามารถที่จะปรับปรุงสภาพทางสังคมของตนขึ้นได้โดยวิธีของกฎแห่งกรรม โดยบุคคลนั้นจะต้องแสดงออกถึงสิ่งที่เห็นได้ชัดของความดีงามโดยตลอดมา ดังตัวอย่างเช่น บุคคลที่บวชเป็นพระหลายพรรษาก็ได้แสดงถึงความเป็นคนได้ทำบุญไว้มาก (คือคนที่ได้สะสมกรรมดีเอาไว้) เนื่องจากบุคคลนี้ได้ถือศีลรักษาวินัยในวัดแล้ว ในตัวอย่างที่ใกล้เคียงกัน ฝ่ายบุคคลที่ได้รับบริจาคเงิน

ในการก่อสร้างถาวรวัตถุในพุทธศาสนา ก็เชื่อกันว่าบุคคลผู้^{๕๕} ได้สะสมบุญเอาไว้ และบุญนั้นจะช่วยส่งเสริมเขาในอนาคต และก็ยัง^{๕๖}เป็นการได้แสดงว่าความมั่งคั่งของบุคคลนั้นก็^{๕๗}เป็นผลมาจากบุญเก่าด้วย . . . จริงอยู่ที่ว่า สถานภาพทั้งหมดนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรรมเท่านั้น บางครั้งก็อาจจะมีอำนาจ นอกเหนือจากกฎแห่งกรรม ที่มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของคนในสังคมได้ แต่ถึงแม้บุคคลบางคนประสบความสำเร็จตามที่ต้องการโดยใช้อำนาจอื่น เช่น อำนาจจิต ความรู้พิเศษ อาวุธ ฯลฯ ก็ไม่สามารถหลบหนีไปจากกฎแห่งกรรมไปได้อยู่นั่นเอง”^{๕๘}

ความคิดเรื่องกฎแห่งกรรมสัมพันธ์กับเรื่องอำนาจของ “บาป-บุญ” และ “ผู้มีบุญ” สามารถจะทำให้ชีวิตของตนเองและคนทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับตน มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นได้ ทศณะของพุทธศาสนาทั้งหมดนี้ สัมพันธ์กับแก่นของแนวคิดเรื่องพระศรีอารีย

ก่อนที่จะพิจารณาถึงแก่นของแนวคิดแบบพระศรีอารีย ในฐานะที่เป็นความคิดทางการเมือง ขอให้เรากลับถึงหลักฐานที่แสดงถึงแนวคิดเรื่องนี้ในสังคมไทย ถึงแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่า ความเชื่อเรื่องนี้มีตั้งแต่เมื่อใด แต่ใน *ไตรภูมิพระร่วง* ก็มีคำกล่าวถึงพระศรีอารียไว้ทั้งในคำนำและคำลงท้าย และจากการสำรวจหลักศิลาจารึกสุโขทัยทั้งหมด ๑๖ หลัก ก็พบว่าได้กล่าว

ถึงพระศรีอารีย์ ด้วยคำต่าง ๆ กัน เช่น “อารยไมตรี” “พระพุทธรูปอารยไมตรี” และอื่น ๆ ถึง ๕ แห่ง^{๒๐} นี้แสดงว่าแนวคิดเรื่องพระศรีอารีย์ ปรากฏอยู่ในสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย และกษัตริย์ไทยก็ใช้ความคิดนี้ด้วย ในการแสดงตัวเป็น “ผู้มีบุญ” หรือ “พระพุทธเจ้า” ตามแนวคิดแบบพุทธภาพดังกล่าวแล้วเพื่อบ่งถึงการเป็นผู้มาช่วยเหลือนมวลมนุษย์^{๒๑}

แนวคิดเรื่องพระศรีอารีย์ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาแบบเถรวาทของไทย (เช่นในจักกวัตติสูตรในทีมนิกาย) และวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเหล่านั้น ได้กล่าวถึงการทำนายเกี่ยวกับอายุและยุคเสื่อมของพุทธศาสนา มีความเชื่อทั่ว ๆ ไปว่า ศาสนาของพระพุทธเจ้าสมณโคดมจะยืนยาวอยู่ ๕,๐๐๐ ปี โดยจะเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่กึ่งพุทธกาล จะเกิดมิดัสญูญี และกลียุค มนุษย์จะอายุสั้น เต็มไปด้วยอกุศลจิต เตือนครอันฆ่าฟันกันไปทั่ว หลังจากนั้น พระศรีอารีย์ก็จะเสด็จมาโปรด พระศรีอารีย์หรือพระอาริยะเมตไตรย จะเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป สังคมในสมัยของพระองค์เป็นสังคมในอุดมคติแท้ ๆ ที่มีแต่ความบริบูรณ์ ทุกคนตั้งตนอยู่ในศีลธรรม ฤดูกาลสม่ำเสมอ พืชผลอุดมสมบูรณ์และมีต้น “กัลปพฤกษ์” อันเป็นไม้สารพัดนึกอยู่ทั่วทุกแห่ง โลกจะร่วมเย็นเป็นสุข ไม่มีการเบียดเบียนกดขี่ ไม่มีการรบราฆ่าฟัน ปราศจาก

โจรผู้ร้าย ปรากฏจากโรคภัยไข้เจ็บ และสมบัติต่าง ๆ นั้น ทุกคนมี
 อยู่เท่าเทียมกัน^{๒๒} อย่างไรก็ดี เกี่ยวกับเวลาที่พระศรีอาริย์จะเสด็จ
 มาโปรดมวลมนุษย์ใน พ.ศ. ๕๐๐๐ นั้น ยังมีความเชื่ออีกอย่าง
 หนึ่งที่คู่กันอยู่ว่า พระศรีอาริย์อาจเสด็จมาเร็วกว่าเวลานั้น โดยเชื่อ
 ว่าท่านได้มาเกิดแล้วในรูปของกษัตริย์ หรือว่าคน ๆ นั้นจะ
 ทรยศเป็นพระศรีอาริย์ในเวลาต่อมา กล่าวได้ว่า นี่เป็นการย่นระยะ
 เวลาการมาของพระศรีอาริย์^{๒๓}

เรื่องพระศรีอาริย์นี้ เกี่ยวโยงกับเรื่องของพระมัลลยทัตถ์
 ประมาณกันว่าเรื่องพระมัลลยเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในลังกา ราว พ.ศ.
 ๑๖๙๖ และแพร่หลายเข้ามายังประเทศพม่า สุกโฮทัย และต่อมาถึง
 อยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๐ เจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์ (กุง) ได้นิพนธ์
 พระมัลลยคำหลวง ขึ้น คาดว่าเรื่องราวของพระมัลลย คงจะรู้จัก
 แพร่หลายมากในสังคมอยุธยา ทั้งในราชสำนักและหมู่ชาวบ้าน
 เพราะมีประเพณีการสวดพระมัลลย ทั้งในพิธีแต่งงานและงานศพ
 ตามเนื้อเรื่องนั้น พระมัลลยเป็นผู้มีบุญคนหนึ่ง ผู้สามารถดับทุกข์
 ไข่มุได้ ท่านได้ขึ้นไปเฝ้าพระศรีอาริย์บนสวรรค์ ซึ่งพระศรีอาริย์
 ได้บอกเรื่องราวมิกสัญญ์กสิคุให้พระมัลลยฟัง และแจ้งถึงการที่
 พระองค์จะเสด็จลงมาโปรดสัตว์โลก^{๒๔} จากความแพร่หลายของ

เรื่องพระมัลลย์ ทำให้เราสามารถคาดได้ถึงเรื่องของพระศรีอารีย์
และความคิดในการดับทุกข์เชิงปฏิบัติ

ความคิดอีกเรื่องหนึ่งที่ปรากฏเกี่ยวเนื่องก็คือ เรื่องผู้มีบุญ
ความคิดนี้ปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ตามระบบจักรวาลดังกล่าว
ข้างต้น คือ การใช้ฐานะ “ผู้มีบุญ” เป็นข้ออ้างสำคัญสำหรับ
ความชอบธรรมในการเป็นผู้นำ เป็นผู้ปกครอง ขันครองอำนาจ
ภายในระบบจักรวาล แบบที่เป็นศีลธรรม ซึ่งมีกฎแห่งกรรมเป็น
ตัวเคลื่อนไหว ผู้มีบุญคือผู้ประกอบกรรมดี มีบุญบารมีสะสมมา
ย่อมเหมาะที่จะเป็นผู้ปกครอง อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าผู้ที่ทำทนายต่อ
อำนาจรัฐก็สามารถอ้างการเป็น “ผู้มีบุญ” ได้เช่นกัน เช่นผู้นำ
ของกบฏธรรมเถียร (ราว พ.ศ. ๒๒๓๗) และกบฏบุญกว้าง (ราว
พ.ศ. ๒๒๔๑) ในสมัยอยุธยา เป็นต้น

ด้วยความเชื่ออย่างลึกซึ้งในเรื่องพระศรีอารีย์ ภายใต้ระบบ
จักรวาลวิทยาทางศีลธรรม ประชาชนไทยในอดีตได้ก่อการกบฏ
ขึ้นหลายครั้ง ซึ่งเป็นการทำทนายอำนาจการปกครองโดยตรง
แนวคิดแบบพระศรีอารีย์ ได้ถูกนำมาใช้เป็นอุดมการณ์ทาง
การเมืองเพื่อตอบโต้กับอำนาจรัฐที่อยู่ศีลธรรม ตัวอย่างเช่นกบฏ
ธรรมเถียรและกบฏบุญกว้างดังกล่าวแล้ว กบฏอัยยาภัยกิจ
กบฏพญาผาบ กบฏเจ้าผู้มีบุญหนองหมากแก้ว เป็นต้น การ

กบฏเหล่านี้ มีมูลเหตุซึ่งต่างหน้าหนกกันอยู่ และผู้ศึกษาก็มีความเห็นต่าง ๆ กัน ทั้งในแง่ที่เป็นปัญหาจากวิกฤตการณ์ทางการเมือง ปัญหาทางเศรษฐกิจ ความขัดแย้งระหว่างชนชาติทางการเมือง เป็นต้น^{๒๕} จุดสำคัญในการศึกษาของเราอยู่ตรงที่ การกบฏเหล่านี้ เป็นปฏิกริยาจากผู้ถูกปกครอง ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงชุมชน (สังคม) จากสภาพที่เลวร้าย สู่อุณหภูมิของความสมบูรณ์ ตามแนวคิดแบบ พระศรีอารีย์

แก่นของแนวคิดแบบพระศรีอารีย์ทางการเมืองนี้ มีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ^{๒๖} ประการแรก แนวคิดแบบพระศรีอารีย์ไม่ใช่เป็นแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ หากแต่วางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อและแรงศรัทธาทางศาสนา เห็นได้ชัดจากการที่ใช้ถ้อยคำทางศาสนาเป็นหลัก เช่นที่แนวคิดนี้ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาดังกล่าวแล้ว ประการที่ ๒ แนวคิดแบบนี้อยู่ภายใต้ทัศนะทางจักรวาลวิทยาแบบที่ถือกฎธรรมชาติดังที่ธรรมเป็นการมองภาพของโลกว่า เป็นการต่อสู้ระหว่างพลังของความดีกับความชั่วร้าย และความดีจะชนะในที่สุด พลังของความดีจะก่อให้เกิดสังคมที่ดีงามขึ้นได้ในโลกนี้ และจะมีบางคนเท่านั้นที่เป็นผู้ได้รับการเลือกสรรให้ดำรงอยู่ในสังคมใหม่ นี่เป็นการแบ่งโดยเด็ดขาดระหว่างบรรดาผู้ที่จะได้อยู่ในสังคมพระศรีอารีย์นี้ กับ

บรรดาผู้ที่จะต้องทนรกรไป เมื่อมีการทำลายสังคมเก่าลง ก็จะมีผู้ที่ต้องเสียชีวิตไปและผู้ที่ยังรอดอยู่ในสังคมใหม่ ตามนัยนี้ จึงมีความเชื่อว่าบุคคลผู้ใดต้องการพบพระศรีอาริย์ก็ให้บำเพ็ญศีลภาวนา เพื่อรอการมาของพระองค์ที่จะโปรดให้พ้นภัยพิบัติ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการทำให้ตัวบริสุทธิ์ หรือการปลดปล่อยด้วยอุดมการณ์ของศาสนา และการเข้าสู่ชีวิตใหม่ในสังคมใหม่นี้ ไม่มีข้อจำกัดเรื่องการใช้ความรุนแรงด้วย การกบฏต่าง ๆ ดังกล่าวจึงมีการใช้กำลังปะทะกับฝ่ายปกครอง

ประการสุดท้าย แนวคิดแบบพระศรีอาริย์ได้วิพากษ์วิจารณ์สังคมและการปกครองที่เป็นอยู่อย่างรุนแรง ถึงขั้นปฏิเสธสังคมปัจจุบัน ซึ่งเห็นว่าเป็นสังคมที่ชั่วร้าย และจินตนาการถึงสังคมใหม่ที่ดีกว่า สมบูรณ์กว่า ตามนัยนี้สังคมที่เป็นอยู่จึงถูกลดค่าลงมาก เช่น การระบุว่าผู้ปกครองทำผิด ไม่ประพฤติตนอยู่ในธรรม จึงทำให้สังคมระส่ำระสายไปทั่ว โดยพื้นฐานแล้วแนวคิดนี้เป็นหลักของความยุติธรรม แต่มิใช่ตามรูปแบบของกฎเกณฑ์ทางโลก หากเป็นเหมือนกับ “วันพิพากษา” ตามคำพยากรณ์ที่ทำนายถึงความเสื่อมของโลเก่า และการปรากฏตัวของศาสดาองค์ใหม่และโลกใหม่ที่จะตามมา ผู้ที่จะนำการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นบุคคลเพียงคนเดียวก็เพียงพอ คือ ตัวผู้มีบุญและเขาจะเป็นผู้ปก-

ครอง ผู้นำของกบฏทั้งหลายจึงกล่าวกันว่าตัวเป็น “ผู้มีบุญ” เช่นเดียวกับกษัตริย์บางองค์ก็ใช้อำนาจเมอฆนสู่อำนาจทางการเมือง

มีข้อสังเกตที่น่าสนใจ จากลักษณะของแนวคิดแบบพระศรีอารีย์ที่เป็น “คำพยากรณ์” แบบศาสนา การวางแนวคิดบนความเชื่อทางศาสนาที่อาศัยพลังจิตใจ โดยขาดลักษณะแบบวิทยาศาสตร์ ทำให้แนวทางการเปลี่ยนแปลงสังคมใหม่เป็นไปอย่างเคลือบคลุม ไม่รู้แน่ชัดว่าจะเปลี่ยนอย่างไร และสังคมใหม่ก็เป็นสังคมในอุดมคติ ตามจินตนาการ เมื่อเปรียบกับอุดมการณ์แบบวิทยาศาสตร์ของโลกสมัยใหม่ อีกประเด็นหนึ่ง ลักษณะการเป็น “คำพยากรณ์” ที่กล่าวถึงความเสื่อมของสังคมเดิมและกำเนิดของสังคมใหม่ บ่งถึงความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของสังคม อันไม่อาจหลีกเลี่ยง สังคมใหม่เป็นจุดหมายที่จะต้องบังเกิดขึ้น แนวคิดแบบพระศรีอารีย์จึงแฝงลักษณะอันตนิยม (teleological) ในตัว เพราะสังคมในอุดมคตินั้นเป็นสังคมที่ดี อยู่ในครรลองของศีลธรรมตามกฎธรรมชาติ ซึ่งต่างจากสภาพที่เป็นอยู่ปัจจุบัน การกระทำใดๆ ที่มุ่งสู่อุดมคตินั้น จึงถือว่าเป็นการกระทำที่ดีด้วย เราจะเกี่ยวข้องกับประเด็นเหล่านี้ในตอนหลังอีก เมื่อพิจารณาความคิดทางการเมืองของท่านปรีดี

กล่าวโดยสรุป แนวคิดแบบพระศรีอารีย์ได้เป็นตัวอย่าง

อันสำคัญของพลังทางจิตใจ ที่ผลักดันความพยายามเปลี่ยนแปลงสังคม บนพื้นฐานของความกตัญญูทางศาสนา ประชาชนผู้ถูกปกครอง ได้คำนึงถึงแนวคิดสำหรับการเคลื่อนไหวทางสังคมในแนวทางที่ก้าวหน้า ต้องการสร้างระบบใหม่ ที่มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมบนพื้นโลกทันที ทำลายระบบเดิมที่ก่อทุกข์เข็ญ “โลกพระศรีอารีย์” ไม่ได้ถูกมองว่าอยู่ใน “ชีวิตหน้า” หรือ “โลกหน้า” หากแต่เป็นความพยายามที่จะให้เกิดขึ้นบนพื้นพิภพที่นี้ และเดี๋ยวนี้ สำหรับผู้ที่ตกอยู่ในทุกข์ยาก แนวคิดแบบพระศรีอารีย์เป็นพลังที่จะทำให้ชีวิตของเขามีความหมาย

ภายใต้ระบบจักรวาลวิทยาแบบศีลธรรม แนวคิดเรื่องพระศรีอารีย์ ซึ่งฝ่ายกบฏนำมาใช้ สามารถเป็นเครื่องเตือนให้ผู้ปกครองตระหนักถึงภาระหน้าที่ ในอันที่จะต้องสร้างสรรคความยุติธรรม และสุขสมบูรณ์แก่ประชาชนทั่วไป ระบบความเชื่อของศาสนาพุทธ เน้นที่ความเป็นธรรม ดังนั้น จึงถูกใช้อ้างได้ทั้งฝ่ายผู้ปกครองและผู้ขัดขืนอำนาจ ซึ่งฝ่ายหลังมีนัยของการเปลี่ยนแปลงสังคมแฝงอยู่ ในการศึกษาความคิดทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์ในตอนต่อไป เราจะพบทัศนคติที่ต่างไปจากแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการอ้างถึงแนวคิดแบบพระศรีอารีย์ด้วย โดยสัมพันธ์เข้ากับอุดมการณ์ทางโลกย์ของสมัยใหม่

บทที่ ๒

การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย และความคิดทางการเมืองแบบใหม่

เมื่อพิจารณาภาพส่วนรวมของสังคมไทยก่อนพุทธศตวรรษ
ที่ ๒๔ (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙) กล่าวได้ว่า เป็นสังคมแบบประ-
เพณี ที่ผูกพันอยู่กับขนบธรรมเนียมของสังคม ภายใต้ระบบ
จักรวาลวิทยาแบบเดิม บุคคลมีฐานะอันแน่นอนชัดเจนอยู่ใน
สังคม นับตั้งแต่เกิด ชีวิตจึงมีความหมายอย่างหนึ่งซึ่งไม่ต้อง
สงสัย คนไทยส่วนใหญ่ใช้ชีวิตอยู่ในชนบท โดยมีระบบครอบครัว
เป็นศูนย์กลางของการดำรงอยู่ และความเชื่อทางพุทธศาสนา
เป็นผู้ให้ความหมายแก่ชีวิต การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิ-
ราชย์ได้รับการสนับสนุนจากระบบเศรษฐกิจแบบศักดินา การ

ประกอบอาชีพทางเกษตรยังคงเป็นมาด้วยกรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมที่ตกทอดมาจากอดีต

สังคมไทยมิได้อยู่โดดเดี่ยว หากมีการติดต่อกับต่างประเทศด้วย แต่ถึงแม้ในสมัยอยุธยาจะมีการติดต่อกับอารยธรรมอื่นก็ตาม แต่ความสัมพันธ์นั้นจำกัดวงแคบเฉพาะในหมู่ผู้ปกครองกลุ่มเล็กๆ ในเมืองหลวง กับชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายเท่านั้น มิได้ขยายออกไปถึงส่วนอื่น ๆ ของสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้นำไทยกับพ่อค้า นักบวชต่างประเทศ ก็เป็นไปในทางแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการค้า และความพยายามของนักบวชที่จะเผยแพร่ศาสนา มากกว่าเผยแพร่ความคิดทางการเมือง เนื่องจากเหตุผลสำคัญคือ รัฐที่ทำการติดต่อกับไทยในสมัยนั้น ต่างก็มีรูปการปกครองแบบเดียวกับไทย คือ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังนั้น การติดต่อรหว่างสังคมไทยกับต่างประเทศในระยะแรก จึงไม่อาจกล่าวได้ว่ามีผลในด้านการเผยแพร่แนวความคิดทางการเมืองที่แปลกใหม่แต่อย่างใด

แต่เมื่อสังคมไทยได้ติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะชาวตะวันตก ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ภาพดังกล่าวก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะในขณะที่สังคมไทยยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่สำคัญ สังคมตะวันตกในช่วงศตวรรษ

ที่ ๑๙ ได้ประสบกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๒ ประการคือ การปฏิวัติอุตสาหกรรม กับ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองรวมทั้งแนวความคิด จากแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นแบบประชาธิปไตย การเปลี่ยนแปลงข้อแรกทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศตะวันตก พัฒนาจากระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมไปสู่ระบบอุตสาหกรรมขั้นต้น และก่อให้เกิดการพัฒนาทางเทคนิควิทยา (Technology) และวิทยาการต่างๆ โดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือ ส่วนการเปลี่ยนแปลงข้อหลัง ได้มีผลกระทบต่อโลกทัศน์และค่านิยมของชาวตะวันตก ซึ่งย้าสิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมในการปกครองเป็นหลักการสำคัญทางการเมือง^๒ นี้เป็นลักษณะแบบใหม่ของอารยธรรมตะวันตกที่สังคมไทยต้องเผชิญ และหาทางดำรงอยู่อย่างเป็นตัวของตัวเอง รอดพ้นจากการครอบงำของประเทศตะวันตก

การเปลี่ยนแปลงในโลกตะวันตก ได้ส่งผลบางอย่างถึงสังคมไทย เมื่อทั้งสองติดต่อกันในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ ในสังคมไทยขณะนี้ ระบบจักรวาลวิทยาแบบดั้งเดิมยังคงมีอิทธิพลอย่างสูง และเป็นพื้นฐานของความคิดทางการเมืองการปกครองดังกล่าวแล้ว สมมติฐานอย่างหนึ่ง อันเป็นที่ยอมรับกันในวงการศึกษาขณะนี้ก็คือ สังคมไทยตั้งแต่สมัยกรุง

สุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ (ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงหลัง
 ทั้งจะกล่าวต่อไป) เป็นสังคมศักดินา ที่มีการปกครองระบอบ
 สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระบบศักดินาเป็นการใช้ที่ดินเป็นตัวกำ
 หนดศักดิ์ ซึ่งหมายถึงสิทธิและหน้าที่ของบุคคลในสังคม โดย
 อาศัยปริมาณที่ดินเป็นสิ่งระบุนำดับชั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเป็น
 เจ้าของที่ดินทั้งหมดของอาณาจักร จึงหมายความว่าทุกคนขึ้นอยู่กับ
 กับพระองค์ รูปแบบของสังคมศักดินา ทำให้สังคมมีโครงสร้าง
 แบบรูปสามเหลี่ยม กล่าวคือ ตอนบนที่เป็นส่วนเล็กๆ ได้แก่
 สถาบันกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ เป็น
 ชั้นปกครอง ส่วนที่เหลือซึ่งเป็นฐานรองรับส่วนยอดนั้น
 ล้วนแล้วแต่เป็นสามัญชน ได้แก่ ไพร่ ทาส ซึ่งอยู่ใต้ปกครอง
 ของพวกแรก ด้วยเหตุนี้ ชั้นสูงจึงเป็นผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจ
 และกำหนดสถานภาพทางสังคมของบุคคลด้วย ระบบศักดินามี
 ส่วนช่วยให้การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มั่นคงอยู่เป็น
 เวลานับพันปี^๓

แต่สิ่งที่ระบบจักรวรรดิวิทยาแบบเดิม มิได้เป็นพื้นฐาน
 เอื้ออำนวยให้เกิดขึ้นในสังคมไทย เมื่อเปรียบกับสิ่งที่คนไทยได้
 รับประสบการณ์จากชาวตะวันตกในเบื้องต้นแรก ก็คือ ความรู้ทาง
 วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นธรรมดาที่ความแตกต่างทาง

วัตถุเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด เมื่อทักท้อกับชาวตะวันตกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา คนไทยจึงลงนสนใจในความก้าวหน้าทางวิทยาการด้านนี้ มากกว่าที่จะสนใจระบบการปกครองและการดำเนินชีวิตแบบใหม่ของชาวตะวันตก ดังจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยในเรื่อง เช่น ดาราศาสตร์ การรักษาพยาบาล การพิมพ์ ส่วนคนอื่นๆ ในรุ่นเดียวกันก็สนใจด้านวิศวกรรม การต่อเรือ การถ่ายรูป เป็นต้น^๔

อย่างไรก็ดี เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่จะรับแต่ความเจริญทางวัตถุอย่างเดียว โดยแยกออกจากแนวความคิดพื้นฐานที่ประกอบอยู่ และความสนใจของคนไทยต่อวิทยาการแบบใหม่ของตะวันตก ก็เป็นบันไดสู่เรื่องโลกทัศน์และค่านิยมอันเป็นแนวความคิดพื้นฐานของวิทยาการเหล่านั้น ผลอย่างหนึ่งที่เกิดจากการติดต่อกับโลกตะวันตก ซึ่งสำคัญต่อสังคมไทยมากกว่าด้านวัตถุ ก็คือการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของผู้นำทางปัญญาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่เริ่มเกิดขึ้น ในหมู่คนจำนวนน้อยผู้มีการศึกษาระดับสูง ความคิดทางวิทยาศาสตร์ของจักรวาลวิทยาแบบตะวันตก เริ่มมีอิทธิพลในการสร้างความสงสัยต่อจักรวาลวิทยาแบบเดิมของวัฒนธรรมไทย ปัญญาชนสยามเริ่มวิจารณ์ความเชื่อสมัยเก่าว่าเป็นสิ่งมงาย

ล้าสมัย เช่น การออกหนังสือกิจจานุกิจที่มีเรื่องโจมตีไตรภูมิพระร่วง ว่าเป็นสิ่งที่สอนความเชื่อผิด ๆ ไม่สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบดี ได้แสดงถึงความพยายามที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติ (เช่น การนับวันเดือนปี ฝนตก พายุร้อน คาวทาง ฯลฯ) ตลอดจนเรื่องของตัวมนุษย์ (เช่น การตายแล้วเกิดใหม่เป็นจริงหรือไม่?) ด้วยเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มากขึ้น ถึงแม้จะยังคงยึดติดกับคำสอนบางอย่างของพุทธศาสนาอยู่ก็ตาม นี่เป็นช่วงระยะแรกของแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงทางจักรวาลวิทยา ขอให้พิจารณาข้อความบางตอนเป็นตัวอย่าง^๕

ถามว่า ระบุฝนทำไมจึงมีฝน ระบุแล้งทำไมไม่มีฝน บางทีระบุฝนก็แล้งไปบ้าง ระบุแล้งก็มีฝนบ้างเป็นเหตุอย่างไร ขอดตอบตามคัมภีร์ไตรภูมิก่อน เขาว่าเมื่ออาทิตย์อยู่ที่ศีได้ใกล้วิมานเทวดาชื่อว่า วาลหก เทวดานั้นกลัวความร้อนไม่ออกจากวิมาน ฝนจึงไม่ตก จึงเรียกว่าระบุแล้ง เมื่ออาทิตย์เดินห่างที่ศีได้ไปข้างเหนือ เทวดา วาลหกเจ้าของฝน ก็ออกจากวิมานจึงบันดาลให้ฝนตก จึงเป็นน้ำฝน อีกอย่างหนึ่งว่าที่ป่าหิมพานต์มีสระอะโนดาตเป็นสระใหญ่ มีลมจำพวกหนึ่ง หอบเอาน้ำที่สระอะโนดาตมาตกร้อยรายไป อีกประการหนึ่งว่าพระยานาคอยู่ที่สถิตินครเขนุน้ำ พ่นน้ำขึ้นไปบนอากาศมีลมหอบเอาน้ำนั้นไปตกร้อยรายไป จึงเรียกว่า

ฝนตก แต่คำที่ว่ามันเป็นของไม่มีพยานก็ไม่เห็นจริง ด้วยเทวดา
 วัสวลาหะวิมานอยู่ที่ไหนก็ไม่เห็น จะบันดานให้ฝนตกจริงหรือไม่
 จริงก็ไม่รู้ จะว่าลมหอบเอาน้ำมาแต่ป่าหิมพานต์มาเป็นน้ำฝน ป่า
 หิมพานต์ก็อยู่ข้างทิศเหนือ ถ้าจริงดังนี้แล้ว เมฆฝนตั้งขึ้นมา
 ก็คงจะมาแต่ทิศเหนืออย่างเดียว ถิ่นแลเห็นอยู่ว่าเมฆฝนตั้งมาทาง
 แปรทิศ เมฆประชุมมดชนที่ไหนก็เป็นฝนชนทนนั้น จะกำหนด
 แน่ว่ามาแต่หิมพานต์อย่างไรได้ คำที่ว่านาคเล่นน้ำบันดานให้ฝน
 ตกจะเล่นจริงหรือไม่จริงก็ไม่เห็นผู้ใดเห็นเป็นพยาน ข้างจีนว่าฝนตก
 เพราะเทวดาให้ตก อย่างหนึ่งเพราะมังกรสำแดงฤทธิ์สูบน้ำทะเล
 ขึ้นไปเป็นฝน น้ำทะเลก็เมือกฤทธิ์มังกรเข้า ก็กลับเป็นน้ำจืดไป
 เพราะเขาได้เห็นที่ทองทะเลมัจฉาพวกหนึ่งดูดเอาน้ำเป็นสายขึ้นไป
 บนอากาศ แล้วก็เกิดเมฆฝน เขาก็สำคัญว่าเป็นมังกรสูบน้ำ
 ขึ้นไป การอันนั้นจะจริงหรือไม่จริงก็ไม่เห็นพยาน เป็นแต่เห็นด้วย
 จักษุดังนี้ ฝ่ายพวกพราหมณ์พวกแขกก็ถือว่าพระผู้เป็นเจ้าสร้าง
 โลกพิภพโปรดบันดานให้ฝนตก ให้มนุษย์ได้ทำเรือกสวนไร่นา
 เลี้ยงชีวิต การอันนั้นพระผู้เป็นเจ้าจะบันดานจริงหรือไม่จริงก็ไม่
 แจ่ม ถ้าบันดานจริงแล้ว ฝนก็จะตกทั่วไปทั้งโลกนี้ ด้วยความ
 กรุณาของพระผู้เป็นเจ้า มนุษย์ทั้งหลายก็จะได้ทำมาหากินอยู่
 เย็นเป็นสุขทั่วกัน การไม่เป็นดังนี้ฝนก็ไม่ตกทั่วกันทั้งโลกนี้
 ไม่ตกเลยหลาย ๆ บตกครั้งหนึ่งก็มี มนุษย์ที่เกิดอยู่ในแผ่นดิน
 เหล่านั้น กินนาร่อย ๆ ก็ว่าน้ำจืด จะทำเรือกสวนไร่นาก็ไม่
 ได้ ๆ ความลำบากยิ่งนัก บางแห่งก็เอาไศรยแต่น้ำค้างทำไร่นา
 เท่านั้น บางที่ฝนไปตกเสียในป่าในเขาเป็นอันมาก บางที่ไป

ตกเสียในทะเลเป็นอันมากก็ไม่เป็นประโยชน์แก่นมนุษย์ บางที่ฝน
มากเกินไปจนน้ำท่วมบ้านท่วมเมือง มนุษย์แลสัตว์ก็ตายเป็น
อันมาก บางแห่งก็แล้งจนทำนาไม่ได้ บางที่ทยอดเขาสูง ๆ ฝน
ก็ตกอยู่ทั้งน้ำแล้งน้ำฝน จะว่าพระผู้เป็นเจ้าสร้างโลกย์โปรดใหม่
ฝนตกอย่างไรได้ แลการเป็นต่าง ๆ อยุ่ดังนี้

ถ้าจะว่าตามปัญญานักปราชญ์เขาคิดเห็นคำที่เขาว่าพอมิพยาน
บ้าง เขาว่าฝนตกที่โน้นบ้างที่นั่นบ้าง ทิงตามมิได้ขาดสักวันหนึ่ง
ด้วยดินฟ้าอากาศแลน้ำทะเลเปรียบเหมือนเครื่องกลั่นสุราแลกลั่น
ของอื่น ๆ ก็ธรรมดาเครื่องกลั่นนั้น ถ้าเอาน้ำเค็มมากกลั่น อยุ่
นาน ๆ ท้อออกมาจนกจัด หรือจะเอาน้ำที่ขมที่เปรี้ยวที่หวาน ที่มรสต่าง ๆ
มากกลั่น อยุ่เวลานาน ๆ ท้อออกมาถึงกจัด ก็อายแดดร้อนเผาในทะเล
หรือในที่ทงปวง น้ำนั้นถูกความร้อนก็เป็นอายขึ้นไปในอากาศ
น้ำในที่ทงปวงก็แห้งงวดไปไม่ใช่เรือ อยุ่ยาวนานไม่สูญที่ร้อนขึ้น
ไปหาที่เย็นก็ไปสะสมอยู่ที่อากาศเย็น ๆ จนเป่งก่อนแข็งเข้า
เหมือนก้อนน้ำแข็ง เมื่อดึงเคื่อนหก เคื่อนเจ็ด เคื่อนแปด เคื่อน
เก้า เป็นระดูร้อนนักข้างทิศเหนือ อายร้อนนั้นขับเอาน้ำที่แข็งอยู่
ในอากาศเหลวละลายกระจายไปตามลมมาประสมเป่งก้อนเมฆ
มีลมจำนวนหนึ่งพัดนำที่เหนือนั้นมาไกลลงมา อายภูเขาแลอาย
แผ่นดินที่ทวีปแรงดูดเหมือนแม่เหล็ก ก็ดูดเอาน้ำนั้นลงมาถึงแผ่นดิน
จึงเรียกว่าน้ำฝน เพราะฉะนั้นน้ำฝนจึงได้เย็นกว่าน้ำปรกติที่ตอน
เพราะละลายออกจากน้ำแข็งในอากาศ และเมื่ออาทิตย์เดินไปข้าง
ทิศใต้ ๆ ก็จะเป็นระดูร้อน ก็เกิดเป็นระดูฝนขึ้นเหมือนกัน อา
ทิตย์เดินไปถึงไหน ก็เป็นระดูฝนขึ้นที่ประเทศนั้น (น. ๒๐-๒๓)

หรืออีกตอนหนึ่งเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธองค์ เมื่อท่าน
 เสนอว่าโลกกลมและลอยหมุนอยู่ ก็มีคำถามและคำตอบว่า :

ถามว่า ซึ่งว่าลูกพิภพกลมลอยหมุนเวียนไป จะมีติดกับในหนัง-
 สือไตรภพโลกย์स्थान โลกย์ที่ปกแดด คำกร้ออื่น ๆ มีอีกหลาย
 แห่ง ทว่าด้วยโลกย์แผ่นดินพิภพเป็นเหมือนใบบัวตั้งอยู่บนหลัง
 น้ำ ก็มีปลาอานนท์หนุนแผ่นดิน มีลมรอน้ำขอบนอกพิภพ มี
 เขาจักรวาลล้อมรอบเป็นกำแพงขึ้นไปสูงเสมอเขาคุณทร กลาง
 พิกภพมีเขาพระเมรุตั้งอยู่บนยอดเขาพระเมรุ มีพื้นแผ่ออกไป
 เหมือนใบบัว เป็นที่ตั้งแห่งดาวดั่งยศวรค ในกำแพงจักรวาล
 นั้นมีเกาะใหญ่อยู่สี่ทิศ ชื่อว่าอัครกาโร อมรโคยานะ ชมพูทีเป
 บุพพเทห สเกาะน มีเกาะน้อยเป็นบริวารเกาะละสองพัน เป็นที่
 มนุษย์อาศรัยอยู่ ถัดนั้นเข้าไปมีเขาสถับรภักดิ์ ล้อมเขาพระเมรุ
 อยู่ทั้งเจ็ดชั้น มีแม่น้ำตามหว่างเขาชื่อว่าสัทันดร แลยอดเขาคุณ
 ทรเป็นที่เทพดาอยู่ทั้งสี่ทิศเรียกว่า จตุมหาราชิกา มีพระจันทร์
 เทพบุตรสร้อยโลกย์ในเวลากลางคืนเดินเวียนรอบพระเมรุอยู่เสมอ
 เพียงยอดเขาคุณทร ดวงดาวทั้งปวงเป็นแก้วยอดวิมานเทวดาทั้ง
 สิ้นทกความมั่นคง ก็เป็นเพราะพระอาทิตย์ดับเพลิงพระเมรุไป จึง
 เรียกว่ากลางคืน แลเขายอดพระเมรุนั้นเป็นชนดาวดั่งยพิภพ เป็น
 ที่ท้าวสหสไนยอยู่ แลมีสวรรค์ขึ้นไปอีกสชั้น รวมทั้งจตุมหาราช
 แลดาวดั่งยเป็นหกชั้นด้วยกัน กล่าวถึงพรหมอภัยสืบชั้น แลกล่าว
 ถึงโลกย์จะตั้งขึ้น แลกล่าวถึงโลกย์จะดับหาย แลกล่าวบรรยาย
 ในการโลกย์อย่างอื่นอีกเป็นหลายประการ จะชักมากล่าวในที่นี้

ขุดยวณัก แต่ก่อนอ้างคำพระพุทธเจ้าว่าพระพุทธเจ้าเทศนาทุก
สิ่งทุกประการ ถ้าความจริงตามบัญญัติที่นักปราชเขาคิดเห็นว่า
โลกย์กลมโลกย์หมุนพระพุทธเจ้าตรัสธรรมเทศนาด้วยเรื่องโลกย์
ไว้ดังนี้มีผิดไป หรือ คำซึ่งว่าโลกะวิทูพระตรัสรู้ด้วยโลกย์ทั้งหลาย
จะมีเป็นคำสองไปหรือ จึงแก้ไปให้แจ้ง

ตอบว่า... ก็เมื่อพระพุทธเจ้าแห่งเรามาบังเกิดในแผ่นดิน
พราหมณ์ครั้งนั้น พระองค์ได้ตรัสธรรมทั้งปวง และรู้อุประ
ปฏิบัติที่จะพาตัวออกจากความทุกข์ รู้แจ้งเห็นแจ้งสิ้นทุกประการ
พระองค์เที่ยวสั่งสอนมนุษย์ไปในแผ่นดินพราหมณ์ เมืองใหญ่
สิบหกเมืองเรียกว่าโสฬศนครถึงสี่สิบห้าปี พระองค์ประสงค์แต่
จะให้มนุษย์ได้ปฏิบัติ ๆ ชอบจะให้พ้นทุกข์ มิให้เปนหลักต่อ
อยู่ในวฏสงสารก็คำซึ่งว่า โลกะวิทูพระองค์ตรัสรู้ซึ่งโลกย์นั้น
ตรัสตรงไปตามบาทมีแต่พระองค์ตรัสด้วยสังขาระ โลกย์ คือ นาม
แลรูปขั้นระอายัตนะเปนต้น แลสัตว์โลกย์ว่าด้วยอาการของมนุษย์
ได้แลชั่วเปนต้น โอกาสโลกย์คือโลกย์สัจฐานนั้นไม่ได้เทศนา
เลย พิจารณาเหตุก็เห็นว่าพระองค์รู้อจริงเห็นจริง แต่โลกย์สัจฐาน
ที่ชาวเมืองเขาลอกันว่าเป็นอย่างนั้น ๆ เหมือนกล่าวแล้ว การที่
พระองค์รู้พระองค์เห็นจะไม่ลุดกัน พระองค์จึงไม่เทศนา ถ้า
พระองค์จะเทศนาด้วยเรื่องโลกย์ว่า พิกพกลมพิกพหมุนแล้วก็
จะผิดของโบราณที่ชาวเมืองที่เขาถือว่า พิกพแบนมีเขาพระสุเมรุ
เขาไม่เห็นจริงด้วยก็จะพากันเข้ามาซักถามถึงเรื่องโลกย์รำไป ก็
การดินฟ้าอากาศของไม่มีพยาน จะนั่งอธิบายไปแต่พระองค์
เดียวเขาไม่เห็นด้วย จะว่ากล่าวหยาบชาติต่าง ๆ ก็จะเกิดโทษแก่

เขาเหล่านั้น ประการหนึ่งเขาว่าจะมารอแย่งศักดิ์กันของเก่าของเขา ก็จะต้องศรัทธาแล้วก็จะเสียเวลาที่พระองค์ส่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉนั้นพระองค์จึงตัดเสียทีเดียว ไม่เทศนาด้วยเรื่องโลกีย์สัจฐานเลย ครั้นนมัสแล้วเข้าไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้าด้วยโลกีย์สัจฐานพระองค์ตรัสห้ามเสียว่าเพนอะ พยาจะตะ บัญญา พระองค์ไม่สำแดง แล้วก็ห้ามพระภิกษุสงฆ์ด้วย ไม่ให้พูดถึงเรื่องราวโลกีย์ต่างๆ ว่าเพนดิรัจฉานกะถามี่ความดังนี้หลาย พระสูตร ก็ที่คำพระบาทมีกล่าวเรื่องโลกีย์แลสวรรค์แลนระกเรียรายไปมีอยู่หลายคำภีร์ ก็เห็นจะเป็นความเปรียบบ้าง เป็นความอนุโลมตามโลกีย์ที่เขาถือบ้าง จึงได้มีมติอยู่ในพระบาท ถึงกระนั้นพระองค์ยังแนะนำเป็นความในขๆไว้เพื่อกคนข้างน่าจะได้รู้ว่าพิภพนั้นเวียน มีคำบาทว่าวัตะโกโลโก อธิบายว่าโลกีย์เวียน ก็ผู้ที่ไม่รู้อธิบายดังนี้ ก็เข้าใจว่าพระอาทิตย์พระจันทร์หมุนเวียนรอบพิภพ เพราะคิดความไม่ออก ครั้นศาสนาแผ่ผ่านไปตามเมืองปัจฉิมประเทศ ก็กระษัตริย์เมืองเหล่านั้นก็อยากจะรู้เรื่องโลกีย์ว่าเพนอย่างไร ดินฟ้าอากาศเพนอย่างไร ก็พอใจซักถาม แต่พระสงฆ์ทั้งหลายนั้นก็มาคิดว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สาระพัคฺฐึสาระพัคฺฐึ เหน แลคำซึ่งเรียกว่าโลกะวิทุตรัสรู้ซึ่งโลกีย์ ไม่มีในบาฬีจะบอก ว่าพระพุทธเจ้าไม่เทศนา คำที่ว่าโลกะวิทฺถึจะเสียไป ดูเพนพระพุทธเจ้าไม่รู้จักอะไร มาสรรเสริญเปล้าๆ จึงเก็บเอาตามคำภีร์ไตรยเพทต่างๆบ้าง แลในบาฬีที่พระพุทธเจ้าเทศนาเป็นคำเปรียบบ้าง เพนคำอนุโลมตามเหตุบ้างเป็นคำอุปมาบ้าง มาร้อยกรองเพนคำภีร์ไตรยภุมโลกีย์สัจฐานขนอ้าว่าเป็นพุทธภูคาเทศนา ให้

สมกับคำที่ว่าโลกะวิทูตต์ความสงไสยคนทั้งปวง คนครั้งนั้นก็ยัง
 เป็นเล่นๆ บ้าง อยู่ ก็เชื่อว่าพระพุทธรเจ้าเทศนาโดยแท้ ก็สิ้น
 ความสงไสย ถึงจะสงไสยก็ต้องนั่งอยู่แต่ในใจ ด้วยไม่เหน็ดมีพยาน
 สิ่งไร การทบทวนนั้นนักปราชญ์เป็นอันมาก เขาก็ได้เที่ยวทั่วพิภพ
 ตรวจตราชั้นสูตร ตามความคิดปัญญาของเขาหาพยานได้ ก็รู้ว่า
 พิกพกลมหม่นแลลอยอยู่ในอากาศเป็นแน่ ผิดกับคำไตรปิฎก
 โลกีย์สันฐาน ที่เขาเลอมาแต่โบราณ เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าพระ-
 พุทธเจ้าไม่เทศนาด้วยเรื่องโลกีย์โดยแท้ ผิดของโบราณไป ถูก
 คำที่พระองค์เทศนาไว้ว่าวัตะโกโลโก... (น. ๘๓-๔, ๘๘-๑๐๑)

ความสนใจทางด้านวิทยาการแผนใหม่ ได้ทำให้อันกลับ
 มามองตนเองและตั้งข้อสงสัยกับพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมตลอดจน
 สภาพทางสังคมที่เป็นอยู่ แน่แน่นอนว่า การตั้งข้อสงสัยกับระบบ
 จักรวรรดิวิทยาแบบเดิม เป็นเรื่องที่ทำตัวอย่างได้น้อย และการ
 เปลี่ยนแปลงก็ต้องอาศัยเวลานาน (เช่นในโลกตะวันตก) เมื่อ
 เปรียบกับการตั้งข้อสงสัยกับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ ซึ่งเห็นได้ชัด
 มากกว่า เมื่อเปรียบเทียบสังคมไทยกับสังคมตะวันตก ความแตกต่าง
 ต่างประการสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งก็คือ ระบบการปกครอง^๖ นับ
 ตั้งแต่ที่ได้พบความเจริญของชาวตะวันตก คนไทยที่ติดต่อกับ
 ชาวตะวันตกไม่ว่าจะเป็นผู้ที่มีโอกาสไปศึกษาในต่างประเทศ หรือ
 ที่อยู่ในประเทศและมีความคุ้นเคยกับชาวตะวันตก ได้เริ่มมีความ

คิดว่าสิ่งที่ทำให้ชาวตะวันตกเจริญนั้น สาเหตุหนึ่งเนื่องจากการมีระบบการปกครองที่ทันสมัย ต่างจากของไทย เราจะได้พิจารณาในตอนต่อไปว่า ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีความคิดและข้อเสนอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยหลายครั้ง

แน่นอนว่า ความสนใจในระบบการปกครองของตะวันตก ย่อมทำให้ปัญญาชนสยามกลุ่มเล็ก ๆ ได้รับความคิดทางการเมืองที่เป็นหลักการของระบบการปกครองตามมาด้วย คือ การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ โดยที่อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ใช้ผ่านทางรัฐสภา อย่างไรก็ตาม สาเหตุที่กระตุ้นคนไทยให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองแบบตะวันตก มิได้มีเพียงความสนใจในวิชาการความเจริญแบบใหม่ ความก้าวหน้าทางสติปัญญาในสังคมไทย ที่ได้ศึกษาเรียนรู้และมีความคิดแบบเสรีนิยม แบบวิทยาศาสตร์ที่นิยมการใช้เหตุผลมากกว่าความเชื่อทางศาสนา และการตระหนักถึงระบบการปกครองที่ทันสมัย ดังกล่าวแล้วเท่านั้น ในช่วงระยะตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๘ - ๒๔๗๕ (ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ทรงทำสัญญาเบาริงกับอังกฤษ จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง) ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็น “ยุคของการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงการปกครองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก” ยังมีสาเหตุอื่น ๆ อีก ที่สำคัญคือการเปิดประเทศค้าขายกับตะวันตก ทำให้ได้รู้จักเสรีภาพทางการ

คำ ก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่เนื่องจากโครงสร้างสังคมแบบศักดินา ทำให้เกิดการผูกขาดผลประโยชน์ในหมู่ชนชั้นสูงของไทย โดยกระจายมาถึงประชาชนธรรมดาเพียงเล็กน้อยและเชิงช้ำ ทำให้เกิดการขัดแย้งทางผลประโยชน์ และเริ่มมองเห็นความบกพร่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประการสุดท้ายคือ การที่ประเทศตะวันตกมุ่งแสวงหาอาณานิคม ความล้มเหลวของประเทศภายใต้ระบบการปกครองแบบเก่าที่เป็นอยู่จะส่งผลให้ประเทศไทยต้องสูญเสียเอกราชในที่สุด จึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงระเบียบประเพณีทางการเมืองการปกครองเสียใหม่ให้สอดคล้องกับตะวันตก^๓

ความคิดที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสังคมไทยได้เริ่มปรากฏชัดเจนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ในรัชสมัยนี้ มีการปรับปรุงทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง อย่างกว้างขวาง เพื่อให้ประเทศเป็น “สมัยใหม่” แบบตะวันตก เช่น เลิกระบบไพร่ทาส การปฏิรูปภาษีอากร การศาล ปรับปรุงระเบียบการปกครองทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค ทั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน สภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี การปรับปรุงทุกอย่างนี้ ยังไม่พอเพียงเมื่อเปรียบเทียบกับข้อเสนอให้เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเสียใหม่ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ (ร.ศ.

๑๐๓) กลุ่มพระราชวงศ์และขุนนางที่อยู่ในยุโรป ได้ร่วมกันเข้าชื่อในหนังสือถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๕ ในคำกราบบังคมทูลฯ กลุ่มก้าวหน้า ร.ศ. ๑๐๓ ได้วางตัวอยู่บนพื้นฐานของ “ความรักใคร่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และ ทงพระราชอาณาเขตซึ่ง^๖ เป็นของข้าพระพุทธเจ้าชาวสยามทั่วกันหมด” แทนที่จะกล่าวถึง “พระราชอาณาจักร” ซึ่งหมายถึง อาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดิน คำกราบบังคมทูลฯ กลับแสดงว่า “พระราชอาณาเขต” นั้น^๗ เป็นของชาวสยามทุกคน ซึ่งหมายความว่า ทุกคนจะต้องรับผิดชอบร่วมกันในการสร้างสรรค์ มิใช่เฉพาะแต่พระเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น

คำกราบบังคมทูลฯ ได้เริ่มด้วยการชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ของโลกในเวลานั้นว่า มีลักษณะเป็นที่น่าวิตกว่าจะมีผลกระทบในแง่ลบต่อประเทศ ภัยอันตรายที่จะมาถึงกรุงสยามนั้น เป็นภัยมาจากภายนอกคือ ลัทธิจักรวรรดินิยม ที่มีชื่ออ้างต่างๆ นานา เพื่อจะเข้าจัดการบ้านเมืองของประเทศที่ต่อด้วยความเจริญ และยึดเป็นอาณานิคมอันหมายถึงการสูญเสียเอกราช ทางแก้ไขที่จะใช้กำลังทหารต่อสู้เป็นทางที่ใช้ไม่ได้ และการดำเนินวิเทโศบายโอนอ่อนผ่อนปรน ก็ไม่เป็นทางที่ป้องกันอันตรายได้อย่างแท้จริง เพราะ

ประกันได้เพียงชั่วคราว ผ่อนสั้นให้เป็นยาวเท่านั้น เช่นเดียวกับ การที่มีความสัมพันธ์ทางการค้า การทำสัญญาระหว่างประเทศ ตลอดจนการแก้ไขประเพณีบางอย่าง เช่น การเลิกทาส เลิกกรรมเนียมหมอบคาน แล้วนำเอาธรรมเนียมยุโรปบางอย่างมาใช้แทนนั้น ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันอย่างแท้จริง ทางแก้ไขที่แท้จริงซึ่งกลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓ เสนอคือ จะต้องสร้างความเจริญให้แก่ประเทศ โดยเฉพาะในด้าน *การปกครองแผ่นดิน* กล่าวคือจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองแบบที่ใช้อยู่ ให้คล้ายคลึงกับระบบการปกครองของประเทศที่เจริญแล้ว ดังความตอนหนึ่งว่า :

“การบำรุงรักษาโดยทางที่จะให้ได้ยุติธรรม จะมีได้ก็ต้องอาศัยความพร้อมเพียง ผู้ที่เป็นเสนาบดีเป็นผู้แทนของราษฎรซึ่งเลือกมาต่อ ๆ กันไปเป็นชน ๆ หนึ่งต้องรับผิดชอบร่วมกันเหมือนอาศัยปัญญา และความดีของคนมากด้วยกัน... เหตุนี้ จะต้องจัดการบ้านเมือง เปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่า ให้เป็นประเพณีที่ กอนสติติวชันใหม่ ตามทางชาวยุโรป ฤฯ ให้ใกล้ทางยุโรปที่สุดที่จะเป็นไปได้”

การกล่าวถึง “กอนสติติวชันใหม่ ตามทางชาวยุโรป” มิได้หมายถึงความประสงค์ “ที่จะให้มีปาลิเมนต์ในเวลาอันไม่” กลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓ เห็นว่า การปกครองแบบที่มีสภาผู้แทนราษฎร เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา แต่ยังไม่เหมาะกับกาลสมัย ดังนั้น จึงเสนอให้เป็นรูป

“คอนสตีทิวชันแนลโมนากี” โดยเป็นไปตามหลัก ๗ ประการคือ

๑. ต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบ “แอบโซลูตโมนากี”

ให้เป็นแบบ “คอนสตีทิวชันแนลโมนากี” ซึ่ง “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นมหาประธานของบ้านเมือง”

๒. การปกครองบ้านเมือง ต้องอยู่ในความคิดความตัดสินใจของข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประกอบกันเป็นคณะรัฐมนตรี (คาบิเนต) ปฏิบัติการใดๆ โดยได้รับความเห็นชอบและพระบรมราชานุญาตเสียก่อนทุกอย่าง แต่รัฐมนตรีเหล่านั้นจะต้องมีอำนาจตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวกับ กรมที่ตนเป็นผู้บังคับบัญชาด้วยตนเอง นอกจากนี้ต้องมีพระราชประเพณีแน่นอนในการสืบสันตติวงศ์ ให้เป็นที่รู้ทั่วกันโดยแน่ชัดเมื่อถึงคราวเปลี่ยนแผ่นดิน เพื่อป้องกันความยุ่งยากอันอาจเกิดขึ้น

๓. จะต้องหาทางป้องกันการคอร์รัปชัน และต้องให้ผู้ทำราชการได้ผลประโยชน์ตรงๆ มีเงินเดือนพอใช้ตามฐานานุรูปจริง

๔. ต้องมีกฎหมายประกันความยุติธรรมแก่ราษฎรทุกคนเสมอหน้ากัน ในการเก็บภาษีจะต้องปฏิบัติอย่างยุติธรรม ไม่ว่าต่อราษฎรไทยหรือชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายอยู่

๕. ขนบธรรมเนียมหรือกฎหมายใดๆ ที่เป็นเครื่องกีด

ขวางทางเจริญของบ้านเมือง หรือไม่ได้ก็ขวางทางเจริญ แต่ไม่
เป็นประโยชน์ ก็ให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขตามความเหมาะสม

๖. ให้มีเสรีภาพในทางความคิดเห็น และแสดงออกซึ่ง
ความคิดเห็นเหล่านั้นในที่ประชุมหรือหนังสือพิมพ์ได้ ผู้ที่กล่าว
ถ้อยคำไม่จริงจะต้องมีโทษตามกฎหมาย

๗. การจัดระบบราชการในด้านการบริหารงานบุคคล ทั้ง
ผู้ใหญ่และผู้น้อย จะต้องมีการกำหนดคุณสมบัติและเลือกเอาบุคคล
ที่มีความรู้ มีความประพฤติดี และมีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไปเข้ารับราช-
การ ส่วนผู้ที่ประพฤติผิดก็ต้องห้ามมิให้เข้ารับราชการ ไม่ว่าใน
กรมใดต่อไป

ข้อเสนอทั้งหมดนี้ เพื่อความสุขความเจริญของราษฎร
ผู้เป็นเจ้าของประเทศ เมื่อราษฎรรู้สึกว่าบ้านเมืองเป็นของเขา ก็
จะร่วมกันบำรุงรักษาชาติ นี้เป็นความเห็นที่ "ราชาภิบาล" ที่เดียว
ในสมัยนั้น ซึ่งมีความคิดที่ถ้อยอยู่แต่เดิมว่า พระมหากษัตริย์ทรง
เป็นพระเจ้าแผ่นดิน และราษฎรเป็น "ข้าแผ่นดิน" มิใช่เจ้าของ
แผ่นดิน นอกจากนี้ ในด้านราชการแผ่นดิน ข้อเสนอไม่เพียง
อยู่ที่การจัดการเปลี่ยนแปลงกลไกของการบริหารราชการเท่านั้น
แต่ยังเสนอเปลี่ยนแปลงรูปแบบของระบบการปกครอง จากสม-
บูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญ เป็น

หลักในการจัดระเบียบและอำนาจทางการเมือง โดยที่กษัตริย์อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ตามข้อเสนอนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงแหล่งที่มาของอำนาจ จากตัวบุคคลเดียวคือกษัตริย์ มาเป็นการรับผิดชอบร่วมกันระหว่างกลุ่มชนนางชั้นผู้ใหญ่ โดยมีกษัตริย์เป็นประธาน รูปการปกครองตามที่เสนอนี้ จึงต่างจากการปกครองแบบประชาธิปไตยในยุโรป แต่ก็มีลักษณะของประชาธิปไตยเจือปนอยู่ด้วย การปกครองในรูปแบบนี้ จึงเป็นแบบอภิชนาธิปไตย (Aristocracy) ผสมกับประชาธิปไตย (Democracy) ในแง่หนึ่ง น่าคิดว่านี่เป็นแผนที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองจากรูปเดิมให้เป็นแบบประชาธิปไตยอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเริ่มจากกลุ่มผู้มีอำนาจ “เบื้องบน” เอง

มีข้อสังเกตบางประการที่น่าสนใจใน “ข้อเสนอ” ข้างต้น การถือว่าราษฎรเป็นเจ้าของแผ่นดิน และชื่นชมในระบบรัฐสภาที่ประกอบด้วยตัวแทนของประชาชน แสดงถึงความคิดทางการเมืองแบบใหม่ บนพื้นฐานของจักรวาลวิทยาแบบใหม่ ความคิดเรื่องการปกครองโดยกษัตริย์ “ผู้มีบุญ” ที่จะพาสามัญชนสู่ความสุขในภรรลของของศีลธรรม ได้เปลี่ยนเป็นความคิดที่เน้นเรื่องทางโลกย์มากขึ้น ใช้เหตุผลของมนุษย์เองมากขึ้น รัฐก็มีได้ถูกมองว่าเป็นองค์อินทรีย์อย่างหนึ่งที่ต้องมีกษัตริย์เป็น “หัว” หาก

แต่เปลี่ยนแปลงเป็นเสมือน “เครื่องจักร” อย่างหนึ่ง ที่ถูกจัดตั้งขึ้นมา
 ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อวัตถุประสงค์บางประการ เมื่อพิจารณา
 ควบคู่กับ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ดังกล่าวแล้ว ก็มีข้อสังเกตว่า
 ระบบจักรวาลวิทยาที่ถือกฎธรรมชาติแบบศีลธรรมอันดีนั้น
 กำลังถูกปรับแต่งใหม่ให้เหมาะสมกับภาวะการณ์ ความคิดพื้นฐาน
 แบบเดิมที่ว่า ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ทรงธรรม ซึ่งจะดำเนินการ
 ปกครองอย่างเป็นธรรม ก็ถูกตั้งข้อสงสัยด้วยการเสนอให้มีหลัก
 ประกันทางกฎหมาย เช่นในข้อเสนอมติที่ ๔ นี้เป็นความพยายามที่
 จะสร้าง “หลักประกันภายนอก” ขึ้นมาทดแทน “หลักประกัน
 ภายใน” คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีทางศีลธรรมของบุคคล เช่น-
 เดียวกับที่ชนบทรอบนิคมและกฎหมายที่ใช้อยู่ ก็ถูกทำลาย ทั้ง
 สองซึ่งถูกสร้างขึ้นมาจากพื้นฐานความคิดเรื่อง “มนุธรรม” ของ
 ผู้ปกครอง ได้ถูกตั้งคำถามบนเกณฑ์ใหม่ในนามของ “ความ
 เจริญ” และ “ความเป็นประโยชน์” ดังปรากฏในข้อเสนอมติที่ ๕
 เกณฑ์ใหม่ทั้งคู่ เห็นได้ชัดว่าอยู่บนหลักการที่เป็นคติแบบ “เสรี
 นิยม” แบบตะวันตกสมัยใหม่ เช่น ที่สะท้อนออกมาในข้อเสนอมติ
 ที่ ๖ “ความเจริญ” ย่อมหมายถึง ความเป็นสมัยใหม่แบบตะวัน-
 ตก ส่วนหลักของประโยชน์สะท้อนที่ศนะแบบประโยชน์นิยม
 (Utilitarianism) ที่พื้นฐานอย่างหนึ่งทางจริยธรรมของลัทธิเสรี-

นิยมแบบตะวันตก^๕ ขนบธรรมเนียมและกฎหมายที่แต่เดิมมุ่งเน้น
 ที่หลักการหรือเจตนาของผู้สร้าง ซึ่งมีนัยทางศีลธรรมแฝงอยู่ ถูก
 มองว่า *ควร* ด้รับการเปลี่ยนแปลงหากไม่ก่อ *ผลลัพธ์* ที่เป็น
 ประโยชน์ต่อคนหมู่มาก ซึ่ง “ประโยชน์” นี้นัยหมายถึงการได้
 รับการตอบสนองทางกายอย่างน่าพึงพอใจ มากกว่าจะเป็นการ
 พัฒนาชีวิตในเชิงศีลธรรม กล่าวโดยสรุป พื้นฐานความคิดตาม
 ข้อเสนอของ “กลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓” เป็นคติแบบเสรีนิยมตะวันตก
 ที่ทำลายความคิดทางการเมืองแบบเดิมของไทยอย่างชัดเจน

ข้อเสนอของกลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓ ไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเต็ม
 รูป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าปัญหา
 สำคัญและรีบด่วนไม่ใช่การมีสภาผู้แทนราษฎร และการบริหาร
 โดยกลุ่มขุนนางชั้นผู้ใหญ่ก็มีปัญหา เพราะเสนาบดีชุดเก่าที่ติดมา
 กับระบบเดิม ไม่มีความสามารถพอ นโยบายหลักในการบริหารของ
 พระองค์ คือ การปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินให้มีประสิทธิ
 ภาพ ส่วนการมีรัฐธรรมนูญนั้น ยังไม่ถึงเวลาและไม่เหมาะสมกับ
 เมืองไทย^๖ พระองค์ได้ทำการปฏิรูปครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๗ (ร.ศ. ๑๐๓) จนถึงปี พ.ศ.
 ๒๔๔๒ ไม่ปรากฏว่ามีการเรียกร้อง “ประชาธิปไตย” หรือกล่าว
 ถึง “คอนสติติวชัน” และ “ปาลิเมนต์” อีกเลย ทั้งนี้อาจเนื่องมา

จากเหตุประการหนึ่งคือ การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้นำคนรุ่นใหม่ (โดยเฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์) ที่เคยวิจารณ์ระบบเก่า เข้าไปอยู่ในระบบอำนาจที่จัดขึ้นใหม่ และการปฏิรูปมีผลทำให้ผู้ต้องการความเปลี่ยนแปลง ต้องคอยเฝ้าดูผลของการปฏิรูปนั้นด้วย^๑ อย่างไรก็ดี ราวปี พ.ศ. ๒๔๔๓ จนถึง ๒๔๔๗ และ พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้มีผู้เสนอการเปลี่ยนแปลงแบบ “ประชาธิปไตย” อีกครั้งในหน้าหนังสือ บุคคลผู้นั้นคือ “ราษฎรสามัญประหลาด” ในสมัยรัชกาลที่ ๕ : *เทียนวรรณ*

เทียนวรรณ (๒๓๘๕-๒๔๕๘)^๒ ได้รับการบวชเรียนตั้งแต่วัยเด็ก เคยลงเรือไปกับชาวจีนในเส้นทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สู่ประเทศจีน เขาได้พบการบริหารงานของอังกฤษในสิงคโปร์ รมลายาและฮ่องกง และยังพบว่าแม้แต่ประเทศจีนที่ยังใหญ่ ก็ยังไม่สามารถต้านทานจักรวรรดินิยมตะวันตกได้ ราวอายุยี่สิบกว่าปี เขาก็กลับมาเป็นพระ และได้ศึกษาเกี่ยวกับภาษาอังกฤษ บาลี สันสกฤตและมีความรู้อย่างกว้างขวางในคัมภีร์พุทธศาสนา เวลานี้เขาจึงพร้อมแล้วที่จะก้าวออกจากโลกแคบๆ ของวัดอีกครั้ง ไปสู่โลกที่ใหญ่กว่า ด้วยชีวิตที่ทรงภูมิปัญญามากขึ้น

เมื่อลาออกจากสมณเพศ *เทียนวรรณ* ได้ชวนกลับไปสู่ทะเลอีกครั้ง โดยทำงานกับเรือสินค้าฝรั่ง โดยท่องเที่ยวไปในเอเชีย

และหม่เกาะแปซิฟิกเป็นเวลาหลายปี เมื่อกลับมาที่ดำเนินกิจการ
ค้าขาย โดยตั้งร้านค้าของป่า ซึ่งสมัยนั้นร้านค้าส่วนใหญ่เป็นของ
ฝรั่ง ส่วนคนไทยมักรับราชการ ควบคุม^{๕๕}การเปิดสำนักงาน
กฎหมาย โดยเขาดำเนินการเอง เป็นสำนักงานทนายความแห่งแรก
ของประเทศไทยชื่อ ออฟฟิศอรรถนานุกุล อย่างไรก็ดี ในปี พ.ศ.
๒๔๒๕ เทียนวรรณได้ถูกกลั่นแกล้งให้ต้องโทษจำคุกอยู่ถึง ๑๗ ปี
แต่เขาก็สามารถใช้เวลาในช่วง “ยุคมืด” ของชีวิตได้อย่างคุ้มค่าด้วย
การเขียนหนังสือ ความเรียงและบทกวีจำนวนมาก เทียนวรรณ
ได้รับการปลดปล่อยในปี ๒๔๔๒ ขณะอายุ ๕๗ ปี

ชีวิตบั้นปลายของเทียนวรรณ อยู่กับงานหนังสือ เสนอ
ข้อเขียนที่วิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมา ใน
ปี ๒๔๔๓ เขาได้ยกหนังสือรายนักษัตรชื่อ *ศุภวิภาคพจนานิก* โดย
ใช้ทุนที่ได้จากการค้าขายและเงินช่วยเหลือจากผู้อื่น หนังสือนี้
ออกเผยแพร่โดยพิมพ์ในปีแรกถึง ๑,๐๐๐ ฉบับ มีสมาชิกประจำ
๒๕๐ คน แต่กิจการก็ไม่เจริญเท่าที่ควร เพราะผู้อ่านจำกัดวง
แคบ จึงเลิกลงไปในปี ๒๔๔๔ อย่างไรก็ดี เขาได้พยายามทำ
หนังสือรายเดือนเล่มใหม่อีกคือ *ศิริพจนภาค* เริ่มตั้งแต่ ๒๔๕๑
ถึงแม้เทียนวรรณได้เคยแสดงว่าปรารถนาจะเข้ารับราชการ แต่
ความปรารถนาของเขาก็ไม่เคยบรรลุผลเลยตลอดชีวิต

ข้อเขียนและคำวิจารณ์ระบบการปกครองของเทียนวรรณ กล่าวได้ว่าเป็นการรอฟินเรื่องทีกลุ่มก้าวหน้า ร.ศ. ๑๐๓ ได้เคยหยิบยกขึ้นมาแล้ว แต่ถูกละเลยไป คือ ปัญหาเกี่ยวกับการมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภาซึ่งมาจากประชาชน เทียนวรรณรู้จักคุ้นเคยกับบางคนในกลุ่มนี้ด้วย เช่น กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษย์ นอกจากนั้น ยังใกล้ชิดกับนายเคิร์ค แพทริก (Kirk Patrick) ที่ปรึกษากระทรวงยุติธรรม และกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ซึ่งบุคคลเหล่านี้มีส่วนช่วยเหลือให้เงินทุนในการออกหนังสือ *ตุลวิภาคพจนกิจ* ด้วย ข้อเขียนของเทียนวรรณ นอกจากจะเป็นการสืบทอดความคิดเดิมของกลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓ แล้ว ยังเป็นการยกเอาปัญหาเกี่ยวกับความชอบธรรมในการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ ขุนนาง และราษฎร การปรับปรุงประเทศเรียกร้องให้กษัตริย์ทรงเอาใจใส่ทุกข์สุขของราษฎร และการนำระบอบรัฐสภามาใช้ เขาเป็นนักคิดที่สำคัญที่สุดคนหนึ่งในขณะที่หลายคนอาจพอใจกับการปฏิรูปการปกครองในระยะนั้น เทียนวรรณกลับเห็นว่ายังมีปัญหาอีกมากมายที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง

แม้ว่างานเขียนของเขาจะมีได้ปรากฏออกมาอย่างเป็นระบบ แต่ทัศนะของเทียนวรรณก็มีแกนกลางที่ชัดเจนคือ หลักพุทธธรรม

ข้อเสนอโดยส่วนรวมของเขาพัวพันอยู่กับเรื่อง^๕ เขาพยายามจะตีความคำสอนของพุทธศาสนาที่แพร่หลายอยู่ขณะนั้นเสียใหม่ โดยสอดคล้องกับข้อเสนอทางโลกย์ในเรื่องการปกครองและระบบสังคมแบบใหม่ เทียนวรรณเห็นว่า ผุ่จนได้ยึดถือค่านิยมทางศาสนาบางอย่างที่ไม่ตรงตามคำสอน หรือธรรมะของพระพุทเจ้าที่แท้จริง เช่น การทำบุญเพื่อหวังผลตอบแทน ขอให้พิจารณาการตีความบทกวีของสุนทรภู่ เป็นตัวอย่าง :

แม่นเขารักรักบ้างซ้งซ้งตอบ

ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา

รู^๖สังโตไม่สู้^๗รู^๘วิชา

รู^๙รักษาทัวร์อด^{๑๐}เป็นยอดดี

การ “รู^{๑๑}รักษาทัวร์อด” นี้ ในขณะที่คนทั่วไปมองว่า สุนทรภู่สอนให้คนเห็นแก่ตนเองเป็นสำคัญ แต่เทียนวรรณกลับเห็นว่า สุนทรภู่หมายถึง “นิพพาน” กล่าวคือ ที่ว่า “เอาทัวร์อด” นั้นคือ *ทางสู^{๑๒}นิพพาน*^{๑๓}

ในด้านความคิดทางการเมือง เทียนวรรณได้เข้าสู่ปัญหา^{๑๔}พื้นฐานคือ ความชอบธรรมทางการเมือง ซึ่งสะท้อนทัศนะของ^{๑๕}กลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓ เช่นกัน เขาชี้ให้เห็นว่า รากฐานและที่มาอันสำคัญของการปกครอง ไม่ได้อยู่ที่กษัตริย์หรือขุนนางข้าราชการ

หากแต่อยู่ที่ราษฎร ซึ่งเขาเปรียบว่าเป็น “สายโลหิตของแผ่นดิน” ตราบใดที่ราษฎรยังทุกข์ยาก ชาติบ้านเมืองก็ไม่อาจจะเจริญไปได้ เป็นหน้าที่ ของผู้นำที่จะทำให้ราษฎรเป็นสุข มีการศึกษา ภายใต้ ขนบธรรมเนียมแบบ “คักจินา” ของยุคนั้น ข้อเสนอของเทียนวรรณเปรียบเหมือนประกายของหลัก “สิทธิมนุษยชน” ดังที่เขา โจมตีระบบทาสอย่างรุนแรง

องค์ประกอบของชาติคือ ผู้นำ ข้าราชการ และราษฎร จะต้องสามัคคีกันทั้งทางโลกย์และทางธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวม สร้างชาติให้เจริญรุ่งเรืองได้ ปัญหาของเมืองไทยที่มีอยู่ เกี่ยวกับการปกครองนั้น มีมูลเหตุมาจาก “โรค” ของคนสองกลุ่ม หนึ่งคือ โรคของราชการ กับของสามัญชน โรคชนิดแรกเกิดจากการที่เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ ประพฤติผิดกฎหมาย ไม่อยู่ในทำนองคลองธรรม มุ่งหาแต่ลาภยศใส่ตน ทุจริต เบียดเบียน ฉ้อโกง ส่วนโรคของราษฎร คือ ความโง่เขลา ปราศจากสติปัญญา ความรู้ ประกอบการทุจริต ข้าราชการ ผิดศีลธรรม นี่เป็นปัญหา ที่ต้องแก้ไขก่อน โดยถือเป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง เทียนวรรณ ย้ำอยู่เสมอว่า ประเทศจะเจริญได้ก็ต่อเมื่อมีการปรับปรุงประเพณี ที่ล้าสมัยให้ทันกาลเวลา ข้อเสนอของเขาสะท้อนถึงการประยุกต์

หลักการ (ตามความหมายที่ต่างจากแบบประเพณี) สุ่มิทธิทางสังคม
อยู่เสมอ

ข้อวิจารณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ เขียนขึ้นภายหลังการปฏิรูปการ
ปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕ ประมาณ ๑๒ ปี ซึ่งทำให้คาดได้ว่า
เทียนวรรณไม่ประทับใจกับผลของการปฏิรูปนั้นเลย เขาเสนอ
อย่างตรงไปตรงมาที่จะให้เปลี่ยนแปลงระบบการบริหารประเทศ
โดยจัดตั้งระบอบรัฐสภา ซึ่งตัวแทนของราษฎรจะได้แสดงความ
คิดเห็น ความเจริญหรือทันสมัย มิได้แสดงออกโดยทางวัตถุ และ
การแก้ไขธรรมเนียมที่ล้าหลังเท่านั้น แต่ยังคงสร้างสรรค์สิ่งใหม่
ขึ้นมาด้วย การตระหนักว่าประชาชนเป็นพื้นฐานของบ้านเมือง
เป็นจุดเริ่มต้นอันดีสู่แนวความคิดเรื่องสภาผู้แทนราษฎร ยิ่งกว่า
นั้นเขายังเห็นด้วยว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองย่อมไม่อาจ
เป็นไปได้ หากขาดการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกันในระบบสังคม
และค่านิยมของประชาชน ใน ร.ศ. ๑๒๓ เทียนวรรณได้เสนอ
โครงการ ๓๔ ข้อ ให้รัฐบาล ซึ่งเรียกว่า “หัวใจของความเป็น
เอกราช” ข้อเสนอนี้ชี้ให้เห็นชัดเจนและครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ อย่าง
กว้างขวาง เช่น การยกเลิกอากรและบ่อนการพนัน การออก
กฎหมายให้เลิกระบบการมีภรรยาหลายคน การเลิกทาส ห้าม
สูบบุหรี่ การสร้างโรงเรียน ตั้งศาลยุติธรรม การสร้างถนนและ

ชุดคลอง การตั้งธนาคารแห่งชาติ และธนาคารพาณิชย์ ต้องมี
 อารุหัตถ์เทียบเท่ากับชาติอื่น ๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า เทียนวรรณ
 เป็นนักคิดที่ก้าวไปไกลเกินเวลามากทีเดียว

ข้อเสนอของเทียนวรรณ เป็นการเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลง
 เขาเห็นความจำเป็นในเรื่องนี้ เนื่องจากประสบการณ์มากมายกับ
 ความรู้ที่ทันสมัยของตะวันตกและลัทธิจักรวรรดินิยม แต่เขาก็ไม่
 เคยเรียกร้องให้มีการปฏิวัติอย่างรุนแรง โคนล้มระบบเดิม ในแ่ง
 นี้ เทียนวรรณเป็นนักปฏิรูป ที่ตระหนักถึงเงื่อนไขของยุคสมัย
 แม้ว่าความคิดของเขาจะก้าวไปไกลเกินเวลา และหนักไปในเชิง
 อุดมคติ แต่เขาก็เป็นนักปฏิบัติที่ไม่สับสนในอุดมการณ์ในขณะ
 เดียวกัน ด้วยความที่เป็นผู้รู้ทางโลกย์และทางธรรม

แม้ว่าเทียนวรรณจะได้ศึกษา มีประสบการณ์ และรับเอา
 อารยธรรมบางอย่างของตะวันตกมาใช้ในชีวิต เช่น การแต่งกาย
 และทานอาหารก็ตาม แต่แนวความคิดของเขายังมั่นอยู่กับหลัก
 พุทธธรรม และมักจะเป็นพื้นฐานของความคิดทางการเมืองการ
 ปกครองของเขาเสมอ เขาเป็นทั้งพุทธศาสนิกชน นักประชาธิปไตย
 และนักชาตินิยม ที่มุ่งมั่นในการพัฒนาบ้านเมือง ดำรงเอกราช
 และชีวิตที่ดีตามครรลองศีลธรรมของประชาชน ทักษะของเขา
 เป็นตัวอย่างที่ดีของการไตร่ตรองสิ่งที่ได้รับมาจากตะวันตก ผสม

ผลงานเข้ากับธรรมเนียมทางพุทธศาสนาของไทย ธรรมเนียมของ
 พุทธศาสนาได้ถูกใช้เป็นรากฐานทางธรรมของสังคม โดยตีความ
 ใหม่จากการเชื่อถือในสิ่ง "เหนือโลก" (เช่น ชาตินี้หน้า นรก-
 สวรรค์) และการเน้นในปัจเจกบุคคลซึ่งนำไปสู่การถือประโยชน์
 ส่วนตนเป็นหลัก มาสู่เรื่องของเหตุผลและถือส่วนรวมเป็นสำคัญ
 ความคิดของเทียนวรรณ เป็นสิ่งที่ผู้ปกครองในยุคนั้นไม่
 เอาใจใส่นัก และมีแนวโน้มไปในทางดูถูกว่า เขาเป็นคนสติไม่ดี
 ปล่อยใจ และไม่รู้จัก แต่ความยิ่งใหญ่ที่ต้านความคิดของเขาก็เป็น
 สิ่งที่ไม่อาจกลบเกลื่อนได้ แม้ว่าเขาจะไม่เคยได้รับการยอมรับจาก
 ทางราชการ เทียนวรรณถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ โดยไม่มี
 โอกาสได้เห็น "ปาลิเมนต์" เพียงแต่ได้พบสัญญาณแห่งการเปลี่ยน
 แปลงในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๕๔ เมื่อเกิดกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ คำ
 เตือนของเขาที่ให้ริมหาก "ปาลิเมนต์" ขึ้นเป็นหลัก เพื่อมิให้ชักช้า
 เกินไป ซึ่งเขียนไว้ในปี ๒๔๔๘ ได้บรรลุผลเกือบ ๓๐ ปีต่อมา
 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ๒๔๗๕

สามัญชนอีกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้รักความรู้และเป็นมิตรสนิท
 รุนราวคราวเดียวกับเทียนวรรณ คือ ก.ศ.ร. กุหลาบ (พ.ศ.
 ๒๓๗๗ - ?)^{๑๔} แม้ว่าจะงานเขียนส่วนใหญ่ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ
 จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับกรวิจารย์สังคมและการเมืองเช่นงานของ

เทียนวรรณก็ตาม แต่มีงานบางชิ้นซึ่งสะท้อนความคิดทางการเมืองของเขาว่า การปกครองในอุดมคติหรือการปกครองที่คนสมควรเป็นการปกครอง ซึ่งยึดถือความยุติธรรมเป็นหลัก ซึ่ง “ความยุติธรรม” ตามความหมายนี้ ได้แก่ การปฏิบัติตามธรรมของพุทธศาสนา และการนำคำสอนของพุทธศาสนามาเป็นหลักในการปกครองและการบริหารราชการทุกระดับ การเชื่อถือพุทธศาสนาของเขาก็เช่นเดียวกับเทียนวรรณ คือ เน้นการใช้เหตุผล สติปัญญา ปฏิเสธการหลงงมงายไปกับความเชื่อโชคลาง โหราศาสตร์ ฮาคมต่าง ๆ กรณีของเทียนวรรณกับ ก.ศ.ร. กุหลาบ แสดงถึงความพยายามที่จะเข้าใจและปรับปรุงแนวความคิดเดิมของสังคมไทย คือ ด้านศาสนาอันเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรม ให้มีเหตุมีผลมากขึ้นกว่าที่เชื่อถือกันอยู่แบบพื้นบ้าน ซึ่งก็กล่าวได้ว่าเป็นความ “ทันสมัย” อย่างหนึ่งด้วย

บุคคลทั้งสองคือผู้ที่เป็ “ภาพประทับใจ” ของนักคิดไทยในสมัยต่อมา ปรีดี พนมยงค์ หนึ่งในผู้ริเริ่มก่อการปฏิวัติ ๒๔๗๕ ได้เขียนถึงการที่ได้พบกับเทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบเอาไว้ว่า :

“เมื่อครั้งข้าพเจ้าเรียนในชั้นมัธยมเบองต้นสมัย ๖๐ ปีกว่ามาแล้ว เคยได้ยินและได้อ่านและ ได้พบคนธรรมดาสามัญที่มีอายุชราแล้ว

๒ คน ก.ศ.ร. กุหลาบท้อออกนิตยสาร “สยามประเภท” ที่และ
 ได้ระบบปกครองสมบูรณ์ๆ จนมีผู้ใส่ความว่า ผู้ที่มีจิตฟุ้งซ่าน
 แต่เมื่อข้าพเจ้าไปพบก็ไม่เห็นว่าท่านฟุ้งซ่าน อีกคนหนึ่งคือ
 “เทียนวรรณ” ซึ่งมีฉายาว่า “วรรณโก” ท่านผู้นี้มีคติประชา-
 ธิปไตยมาก ขณะนั้น ท่านหมวดขาวแล้วประมาณว่าขณะนั้นเมื่ออายุ
 เกือบ ๗๐ ปี ข้าพเจ้าพบที่ตึกแถวใกล้วัดบวรนิเวศน์ ท่านผู้เคย
 ติดคุกเพราะเขียนหนังสือและโฆษณาที่ขัดแย้งระบบสมบูรณ์ๆ
 ท่านเห็นว่าท่านไม่ผิดกฎหมาย กรณีของท่านจึงเข้าลักษณะมีคำ
 พังเพยโบราณว่า “กฎหมายสู้กฎหมายไม่ได้” ซึ่งแสดงถึงการเล่น
 พวกของตุลาการสมัยโบราณ แต่ท่านเทียนวรรณที่ถูกติดคุก ได้
 กล่าววลีเดิมอีกครั้งเป็นดังนี้ “กฎหมายสู้กฎหมายไม่ได้ กฎหมายก็
 ยังสู้กตคือไม่ได้ กตคือก็ยังสู้เจ้าหักคือไม่ได้” นี่ก็แสดงถึง
 ทรศนะที่ท่านเทียนวรรณมีต่อระบบสมบูรณ์ๆ ชนรุ่นใหม่ๆ หลาย
 คนในสยามสมัยนั้นที่ได้อ่านและสนทนากับท่านเทียนวรรณยังพอ
 จำกันได้ถึงวลีของท่านดังกล่าวนี้ แต่ท่านเป็นคนธรรมดาสามัญ
 จึงไม่ได้รับความสนใจจากผู้ถือทรศนะตามพลังเก่า และดู
 เหมือนคนพลังเก่าไม่ยอมกล่าวถึง ก.ศ.ร. กุหลาบ และเทียนวรรณ
 ซึ่งขณะเป็นหนุ่มเมื่อ ๑๐๐ ปีกว่ามาแล้ว ได้แสดงการเรียกร้องให้
 เปลี่ยนระบบสมบูรณ์ๆ”^{๑๕}

ท่านบริติ ได้กล่าวในเชิงสรุปสำหรับกรณีของ เทียนวรรณ และ
 ก.ศ.ร. กุหลาบนี้ว่า “ผู้ที่เบนพลังใหม่แท้จริง จะต้องไม่ดูหมิ่น

คณาธรรมาสาธน์ว่าไม่มีความคิดที่จะเรียกร้องให้เปลี่ยนระบบ
สมบูรณา^{๑๖}

สังคมไทยในขณะนั้น เป็นช่วงเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง
อย่างแท้จริง ความคิดใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลงได้ปรากฏตัวทำ
ทลายความคิดและระบบเดิม ไม่เพียงแต่กลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓ เทียน-
วรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ ที่เห็นปัญหาต่างๆทางการเมือง เศรษฐ-
กิจ และสังคม ยังมีนักคิดอีกท่านหนึ่งที่เสนอข้อคิดอันสำคัญยิ่ง
เช่นกัน คือ พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุณนาค) ในขณะที่ทัศนะ
กลุ่ม ร.ศ. ๑๐๓ และเทียนวรรณ เน้นหนักเรื่องระบบการเมือง
การปกครอง พระยาสุรียานุวัตรเน้นที่การเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจ
ท่านเป็นบุคคลแรกที่วิจารณ์ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนตัวตรงๆ และ
มองเห็นความแตกต่างในกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิต เป็นพื้นฐาน
ของปัญหาเศรษฐกิจไทย ท่านได้เสนอให้เปลี่ยนระบบกรรมสิทธิ์
จากระบบศักดินาแบบเดิมมาเป็นระบบสหกรณ์ที่แจกจ่ายปัจจัยการ
ผลิตให้ผู้ทำงาน ความคิดที่ก้าวหน้าอย่างยิ่งนี้ปรากฏในหนังสือ
ทรัพย์สินศาสตร์ของท่าน

พระยาสุรียานุวัตร (พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๗๙)^{๑๗} เกิดใน
ตระกูลชนชั้นสูง ได้รับการศึกษาจากบิ๊นงและกัลกัตตา เมื่อกลับ
มาก็เข้ารับราชการในกรมมหาดเล็ก ปี ๒๔๑๙ ต่อมาย้ายไปรับ

ราชการในกระทรวงมหาดไทย และในปี ๒๔๒๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยข้าหลวงมณฑลพายัพ และกำกับตำแหน่งกรมคลังเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ในปี ๒๔๓๐ ท่านย้ายมาทำงานในกระทรวงต่างประเทศ ถูกส่งไปรับราชการอยู่ในอังกฤษ เยอรมัน และฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยา และเป็นอัครราชทูตประจำฝรั่งเศส อิตาลี สเปน และรัสเซีย พระยาสุริยานุวัตรกลับมารุงเทพฯ ในปี ๒๔๔๘ ได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และปีต่อมา ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งนี้ ท่านได้จัดการโอนจำหน่ายฝิ่นจากนายอากรมาเป็นรัฐบาลทำเองทั้งหมด คิดเปลี่ยนระบบการเงินของไทยจากมาตราเงินเป็นมาตราทองคำ และคิดทำสตางค์ขึ้นใช้แทนอัฐ ซึ่งสำเร็จผลต่อมาภายหลังจากที่ท่านออกจากตำแหน่งเสนาบดีแล้ว

ในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระยาสุริยานุวัตรกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ และถูกเรียกกลับเข้ารับราชการอีกครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ โดยได้รับแต่งตั้งเป็นองคมนตรีในปี ๒๔๖๙ ในระหว่างที่ออกจากราชการท่านได้ประกอบอาชีพหลายอย่าง และใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเขียนหนังสือ *ทวีปศาสตร์* ๓ เล่ม กล่าว

ได้ว่า นี่เป็นตำราเศรษฐศาสตร์เล่มแรกของไทย นอกจากนี้ท่านยังได้เขียนบทความทางเศรษฐกิจในหนังสือพิมพ์ *ศรีกรุง* เรื่องที่สำคัญและมีชื่อเสียงมากคือ เรื่องธนาคารแห่งชาติ

สาระสำคัญของหนังสือ *ทรัพย์สินศาสตร์* คือ การชี้สภาพความยากจนของประเทศไทย และเสนอแนวทางแก้ไขด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจ และจัดระบบเศรษฐกิจใหม่ เพื่อขจัดความเอารัดเอาเปรียบ และลดความแตกต่างในรายได้และทรัพย์สิน ระบบเศรษฐกิจแบบเดิมที่มุ่งการเลี้ยงตัวเองนั้น ไม่อาจพัฒนาการผลิตได้ จำเป็นต้องแก้ไขมาใช้ระบบตลาด ที่มีการแบ่งงานกันทำอย่างมีประสิทธิภาพของหน่วยการผลิตต่าง ๆ แล้วแลกเปลี่ยนผลผลิตกับหน่วยอื่น ๆ การแบ่งงานกันทำตามหลักของอดัม สมิท มีประโยชน์หลายประการ เช่น ทำให้เกิดความชำนาญเฉพาะด้าน และอาจทำให้เกิดการคิดใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนได้ซึ่งจะเพิ่มผลผลิตได้มาก ส่วนการแลกเปลี่ยนจะระดมผลผลิตจากงานที่แบ่งกันทำมาเข้าระบบเศรษฐกิจเดียวกัน ทำให้มีผลคือผลิตได้มีประสิทธิภาพ และก็สามารถใช้ประโยชน์ ได้ผลผลิตจากหน่วยอื่น โดยการแลกเปลี่ยนกันด้วย

แต่ปัญหาใหญ่ในระบบเศรษฐกิจไทยคือ เรื่องทุน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งในสามของการผลิต (นอกจากที่ดิน และแรงงาน)

การขาดแคลนทุนของชาวนาทำให้การขยายการผลิตต้องติดขัด และการที่ทุนมีอยู่ในมือของชนชั้นสูงจำนวนน้อย และชาวนาต้องไปกู้มาทำกินนั้น ยังทำให้ผลผลิตของชาวนาต้องตกเป็นของผู้เป็นเจ้าของทุน แทนที่จะเป็นของชาวนาผู้ทำการ การขาดแคลนทุนมิได้เป็นปัญหาเฉพาะของชาวนา แต่เป็นของประเทศโดยส่วนรวม เนื่องจากไม่มีการสะสมทุน คนชั้นสูงใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่าย ซึ่งไม่ก่อผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ พระยาสุรียานุวัตร ได้เสนอให้ตั้งธนาคารแห่งชาติขึ้น ออกทุนให้ชาวนากู้โดยเก็บดอกเบี้ยแต่พอควร ท่านหวังว่ากลุ่มคนที่จะสะสมทุนได้คือ คนชั้นกลาง ซึ่งคงหมายถึงข้าราชการระดับกลางและพ่อค้าย่อย

สำหรับพระยาสุรียานุวัตร การเพิ่มความรู้ความชำนาญของแรงงาน โดยการศึกษาฝึกอบรมเป็นการสะสมทุนอย่างหนึ่ง การเล่าเรียนศึกษาวิชาจะช่วยให้ราษฎรทำการหาผลประโยชน์เลี้ยงชีพได้โดยสะดวก ผลิตได้ผลมากกว่าเก่า การพัฒนาเศรษฐกิจต้องการสะสมทุน ทั้งที่เป็นวัตถุและทรัพยากรมนุษย์ การศึกษาจะทำให้คนพึ่งตัวเองได้ สามารถทำงานหาเลี้ยงชีพไม่ต้องเป็นกาฝาก จะทำให้ประเทศชาติเจริญขึ้น ท่านได้เสนอให้จัดการศึกษาวิชาช่างชั้นประถมสำหรับประชาชนโดยถ้วน เพื่อรักษาทะนุบำรุงหัตถกรรมครัวเรือนไทย ซึ่งกำลังเสื่อมโทรมลง เพราะ

การที่ตลาดของสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศ โดยเฉพาะใน การหัตถกรรมทอผ้า

ถึงแม้จะเห็นด้วยกับการสะสมทุน แต่พระยาสุรียานุวัตรก็ ไม่ยอมรับการวิภาครายได้ตามแบบทุนนิยมเสรี ท่านวิเคราะห์ว่า การวิภาครายได้และทรัพย์สินจะเป็นเช่นไร ใครจะได้ผลแห่งการ ผลิต ย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะโครงสร้างของกรรมสิทธิ์ในปีจ่ายการ ผลิต ซึ่งถูกกำหนดมาแล้วโดยประวัติศาสตร์ และสำหรับประเทศ ไทย ผลก็คือแรงงานเป็นฝ่ายที่ถูกเอาเปรียบได้รับส่วนแบ่งจาก การผลิตน้อยอยู่เสมอ การที่นายทุนเอาเปรียบฝ่ายแรงงานได้ เพราะการจัดระบบเศรษฐกิจที่ใช้ “การประมูลแข่งขันราคาอัน เป็นที่ตัดสินในการแบ่งทรัพย์สิน” ท่านไม่เห็นด้วยกับระบบการค้า เสรีแบบนี้ เพราะ “ผู้ที่กำลังน้อยย่อมจะพ่ายแพ้ย่อยยับ” อันเป็น ธรรมดาตามอุปนิสัยของสัตว์ ท่านจึงเสนอให้ใช้ระบบ “ทำการ ร่วมกัน” ยึดหลักการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยให้ผู้ออกแรง ทำงานร่วมกันออกทุนส่วนหนึ่งและให้ได้ผลกำไรด้วย นอกเหนือ จากค่าแรง ซึ่งก็คือวิธีการสหกรณ์นั่นเอง ด้วยการจัดระบบ เศรษฐกิจวิธีนี้ แรงงานยังมีกรรมสิทธิ์ในปีจ่ายการผลิต แต่หน้า เอาปัจจัยนั้นมาร่วมกันในการผลิต ต่างมีส่วนในการจัดการและ แบ่งปันผลผลิตตามแรงและทุนที่ร่วมกันลงไป ท่านกล่าวว่า :

“การทำการร่วมกันด้วยความสามัคคี เป็นความสุขสงบเรียบร้อยในการทำมาหากิน เป็นการตรงกันข้ามกับการประมุขแข่งแย้ง ซึ่งมีลักษณะประจักษ์เกี่ยวกับการศึกษาสงครามในการทำมาหากิน โดยที่คนทำงานร่วมกันต้องคิดอยู่เสมอว่า ผลประโยชน์ที่ใครได้เสียเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สมาชิกเป็นเจ้าของการเสมอหน้ากันทุกคน...”

ระบบ “ทำการร่วมกัน” นี้ จะต้องยึดถือหลักความสามัคคี ความมัยยัตถ์ ความยุติธรรม และการพึ่งตนเอง

ดูเหมือนพระยาสุรียานุวัตรจะเข้าเกี่ยวข้องกับสิ่งที่มักซ์เรียกว่า “มูลค่าส่วนเกิน” (Surplus value) โดยเสนอให้ใช้ระบบสหกรณ์แก้ไข ส่วนในกรณีที่นายทุนไม่ยอมแบ่งปันผลผลิตส่วนเกินให้แก่แรงงาน ฝ่ายแรงงานควรจัดตั้ง “สมาคมคนทำงาน” ขึ้นเพื่อต่อกรในการแข่งขันกับนายทุน และถ้าเจ้าของทุนไม่ยอมคณงานอาจรวมกำลังกันหยุดทำงาน ที่เรียกว่า “สไตรค์” บังคับเจ้าของทุนให้ผ่อนหย่อนให้ลูกจ้างทำงานได้สบายยิ่งขึ้น ลดชั่วโมงทำงาน และให้ค่าแรงเพิ่ม ท่านเห็นว่า รัฐบาลควรยอมให้มีการตั้งสมาคมคนทำงานและยอมให้มีการสไตรค์ รัฐบาลเพียงคอยป้องกันไม่ให้มีการใช้กำลังข่มขู่กันในสมาคมและวางตัวเป็นกลาง

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าจะไม่เห็นด้วยกับความแตกต่างอย่างมากในรายได้และทรัพย์สิน และการเอาวัดเอาเปรียบในระบบการ

แข่งขัน พระยาสุรียานุวัตรก็ไม่ต้องการล้มเลิกระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเสียเลยทีเดียว ท่านเห็นว่า ถ้าเลิกระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล รัฐบาลเป็นของกลางเสียทั้งหมดแล้ว ผู้ที่ออกแรงเห็นดีเห็นอยู่ ทำงานก็ไม่ได้ผลงานนั้นไว้เป็นของตัวเอง จะทำให้คนท้อถอยในการงาน ขาดแรงจูงใจที่จะทำงาน ความเจริญของหมู่คณะก็จะลดลง

พระยาสุรียานุวัตรได้พยายามแยกเรื่องเศรษฐกิจออกจากความเชื่อทางศาสนา และท่านมิได้เสนอทางแก้ไขปัญหาทางหนึ่ง โดยให้ลดความอยากทางวัตถุ ซึ่งเป็นหลักประการหนึ่งในการดำรงชีพตามหลักพุทธศาสนา ท่านเห็นว่า การมุ่งแสวงหาทรัพย์สินวัตถุเป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐาน เป็นเรื่องธรรมดาที่มนุษย์จะชวนขวายหาเลี้ยงชีพเพื่อการดำรงอยู่ ซึ่งเรื่องนี้ไม่ผิดหลักศาสนาแต่อย่างใด เป็นความจริงว่า การแสวงหาปัจจัยทางวัตถุเพื่อความอยู่รอดของชีวิต ไม่ผิดหลักศาสนา แต่การยึดติดในวัตถุ ถึงขนาดที่แสวงหาด้วยวิธีการต่างๆ นานา โดยเกินความต้องการอันจำเป็นของชีวิต ซึ่งเป็นความโลภนั้น ย่อมผิดหลักศาสนา เนื่องจากทำให้จิตใจเสื่อมทรามลง อย่างไรก็ดี ความคิดทางเศรษฐกิจของท่านโดยส่วนรวม ซึ่งเน้นการทำงานร่วมกัน ไม่อาจกล่าวได้ว่าผิดหลักศาสนา แต่ก็เห็นได้ชัดว่า พื้นฐานความคิดที่มองมนุษย์

เป็น “สัทธิศาสตร์ธุรกิจ” และระบบความคิดที่แยกจากหลักศาสนา
นั้น เป็นการเพิกเฉยต่อระบบจักรวาลวิทยาแบบเดิม ที่มองมนุษย์
เป็นผู้มีศักยภาพทางศีลธรรม ซึ่งมุ่งพัฒนาชีวิตตัวเองสู่ความสม-
บูรณ์ทางธรรม ภายใต้กฎธรรมชาติแบบศีลธรรม เราพอจะคาดได้
ว่า ท่านคงได้รับอิทธิพลความคิดจากตะวันตกอยู่ไม่น้อย เมื่อท่าน
รับราชการต่างประเทศ

ประเทศไทยในยุคสมัยนั้น เมื่อพิจารณาจากการสังเกต
การณ์ของนักคิดผู้เสนอปัญหาและทางออกต่างๆ ดังกล่าวมา คง
เต็มไปด้วยปัญหาทางเศรษฐกิจ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เกิดขบว-
นการ “กบฏผีบุญ” ขึ้นเป็นระยะๆ ในภาคอีสาน โดยอ้างแนวความ
คิดแบบพระศรีอาริย์ มีความรุนแรงถึงขั้นต้องส่งกองทัพไปปราบ
มีการกบฏที่ร่วมด้วยชวานาผู้ยากจน ที่แสวงหาความหวังใหม่ อัน
เป็นผลสะท้อนต่อระบบเศรษฐกิจที่ล้มเหลว แต่**ทรัพย์ศาสตร์**
ของพระยาสุรียานุวัตร ก็ไม่ได้รับการต้อนรับจากทางราชการ เช่น
เดียวกับทัศนะของเทียนวรรณที่ถูกปฏิเสธ ในขณะที่เขียน **ทรัพย์-**
ศาสตร์ อย่างตรงไปตรงมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า-
อยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงไม่พอพระทัยมาก ถึงกับส่งเสนาบดีผู้
หนึ่งมาพบ ขอมิให้เขียนอีกต่อไป และพระองค์ยังทรงวิจารณ์

หนังสือ^{๕๑} ลงในวารสาร *สมุทสา* ของราชนาวิสมาคม ด้วยความไม่เห็นด้วยอย่างรุนแรง

พระยาสุรียานุวัตรสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี ๒๔๗๕ ท่านเองสนิทสนมกับผู้ก่อการหลายคน และเมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนา^{๕๒} ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่านก็ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี ทำหน้าที่ที่ปรึกษาอาวุโสของรัฐบาล ซึ่งระหว่างนี้ท่านได้ทำบันทึกนโยบายหลายอย่างเสนอรัฐบาล เช่น นโยบายเศรษฐกิจ ซึ่งเน้นหนักการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ นโยบายเกี่ยวกับการช่วยเหลือชาวนา โดยให้รัฐบาลรับเป็นภาระซื้อข้าวจากชาวนาเอง อย่างไรก็ตาม บันทึกเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาลขณะนั้น ท่านถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี ในปี พ.ศ. ๒๔๗๙

ความคิดและการกระทำที่กล้าหาญของพระยาสุรียานุวัตรเป็นที่ยกย่องและสรรเสริญของบุคคลทั่วไป ปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนสตุดีการที่พระยาสุรียานุวัตร ได้ริเริ่มโอนกิจการฝิ่นมาเป็นของรัฐบาล เพื่อขจัดการรั่วไหลในรายได้ของรัฐว่า การครอง^{๕๓} “แทบกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิวัติ”^{๕๔} เพราะเป็นการเปลี่ยนระบบภาษีอากรจากการผูกขาดโดยเอกชนเป็นของรัฐบาล

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) ขณะที่พระยาสุรียานุวัตร

เขียนหนังสือ*ทรัพย์สินศาสตร์* นายทหารชั้นผู้น้อยของกองทัพบกไทย
กลุ่มหนึ่งได้คิดก่อการปฏิวัติ แต่ถูกจับเสียก่อน สาเหตุสำคัญของ
การคิดปฏิวัติ อันเป็นอนุกรมการณ์ของกลุ่มคือ การสร้างรัฐธรรมนูญ
ขึ้นเพื่อสถาปนาระบอบประชาธิปไตย โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้
ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า ควบคุมกับอนุกรมการณ์ทางการเมืองนี้ ก็
คือ ความไม่พอใจในความล้มเหลวของเศรษฐกิจไทย ดังที่ผู้ก่อการ
มองเปรียบเทียบกับญี่ปุ่นว่า เมื่อญี่ปุ่นเปลี่ยนระบอบการปกครอง
จากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ประเทศก็
เจริญเฟื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การทหาร การ
สังคม ตลอดจนวัฒนธรรมที่แผ่อิทธิพลออกไป ส่วนสาเหตุอื่นที่
มีผู้คาดคะเนไว้ก็คือ ความขัดแย้งระหว่างกองทัพกับกองกำลังเสื่อ
ปาทรัพย์สินกาลที่ ๖ ทรงจัดตั้งขึ้น

ถึงแม้กลุ่ม ร.ศ. ๑๓๐ จะล้มเหลวในการเปลี่ยนแปลงการ
ปกครองก็ตาม แต่ก็นับได้ว่าเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนในการผลักดัน
และวางรากฐานความคิดและการปกครองแบบประชาธิปไตยใน
เมืองไทย กลุ่ม ร.ศ. ๑๓๐ ได้รับการยกย่องจากคณะผู้ก่อการ
๒๔๗๕ อย่างมาก ดังจะเห็นได้จาก การที่ได้รับเชิญไปพบกับ
คณะผู้ก่อการ และพระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้นำคนหนึ่ง ก็ได้
กล่าวกับขุนทวยหาญพิทักษ์ ผู้นำของกลุ่ม ร.ศ. ๑๓๐ ว่า “ถ้า

“ไม่มีคณะคุณ ก็เห็นจะไม่มีคณะผม” และท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ได้กล่าวไว้ด้วยว่า “พวกผมถือว่า การปฏิวัติครั้ง^{๕๕}นี้ (หมายถึง ปี ๒๔๗๕) เป็นการกระทำต่อเนื่องกันมาจากการกระทำเมื่อ ร.ศ. ๑๓๐”

เป้าหมายที่คณะ ร.ศ. ๑๓๐ ต้องการก็คือ เปลี่ยนรูปการปกครอง เป็นประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐ (รีพับลิค) ซึ่งเป็นสัญญาณเตือนว่าความชอบธรรมของระบบการปกครอง ได้ถูกทำลายเป็นครั้งแรกในประวัติของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอดีตมักเป็นการแย่งชิงอำนาจส่วนบุคคล มากกว่าการเปลี่ยนระบบการปกครอง

แน่นอนว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงตระหนักถึงความสั่นคลอนของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จากการกบฏครั้ง^{๕๕}นี้ แต่เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่า การมีรัฐธรรมนูญ รัฐสภา และพรรคการเมือง ไม่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย ประกอบกับทรงคิดว่าประชาชนยังไม่มีความรู้ความสามารถในการปกครองตนเอง พระองค์จึงถือเอาการสร้าง ความมั่นคงของระบบเดิมและความรู้สึกชาตินิยม เป็นนโยบายหลักของ ประเทศ^{๒๐} นอกจากนี้ การที่คณะ ร.ศ. ๑๓๐ ต้องการเปลี่ยนรูปการปกครองเป็นแบบ “รีพับลิค” คงมีส่วนทำให้พระองค์ทรง

คิดถึงการที่พวกบอลเชวิค กำลังต่อต้านรัฐบาลพระเจ้าซาร์ นิโคลาสที่ ๒ อยู่ในประเทศรัสเซีย พระองค์จึงได้ทรงแสดงความคิดเห็นทางการเมืองต่อลัทธิสังคมนิยม ดังปรากฏใน *จดหมายเหตุร้าย-วัน* (เมษายน ๒๔๕๔)^{๒๑} ซึ่งมีความโดยสรุปว่า ในเมืองไทยนี้มีผู้นิยมความคิดเห็นเกี่ยวกับศาสนาพระศรีอารียะ ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นการนิยมในความคิด “โซเชี่ยลลิสต์” นั้นเอง พระองค์ได้เปรียบเทียบความคิดเห็นทั้งสองไว้ ซึ่งมีส่วนคล้ายคลึงกันมาก ต่อจากนั้นทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับลักษณะของแนวความคิดสังคมนิยมไปในทำนองที่ไม่ทรงเห็นด้วยว่าจะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ เช่นความคิดสังคมนิยมที่ต้องการให้คนมีความเสมอภาคเท่ากันหมด ทรงเห็นว่าดีแต่ในตำราเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้ว ไม่มีใครจะสามารถเท่ากันหมดทุกด้าน เพราะสติปัญญาความรู้ความสามารถไม่เท่ากัน รวมทั้งยังมีความอิจฉาริษยากันในเรื่องการเฉลี่ยทรัพย์สินของสังคมนิยม ทรงเห็นว่าจะมีปัญหาเกิดขึ้น เพราะในทางปฏิบัติจะทำได้ก็ครั้ง ถ้าทำครั้งเดียวคนเกิดมาทีหลังก็จะเสียเปรียบ นอกจากนี้ ยังทรงวิจารณ์เกี่ยวกับการมีสมบัติเป็นของกลาง การทำลายศาสนา การที่รัฐบาลรับเลี้ยงเด็ก ตลอดจนการขจัดชนชั้นนายทุนตามแนวความคิดสังคมนิยมว่าจะก่อปัญหามากมาย ยากที่

จะเป็นไปได้ ท้ายที่สุดทรงแสดงความเห็นว่า สังคมนิยมแท้ ๆ นั้นไม่มี มีแต่แบบจอมปลอมซึ่งหากทำตาม จะเป็นอันตรายต่อชาติบ้านเมือง อย่างไรก็ดี ถึงแม้จะไม่ทรงเห็นด้วยกับแนวความคิดสังคมนิยม แต่ก็ทรงเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นได้โดยเสรี แล้วแสดงเหตุผลโต้ตอบกัน ในแง่หนึ่ง นี้แสดงถึงการที่พระองค์ทรงปกป้องสถาบันตามระบบเดิม ในอีกแง่หนึ่ง แสดงถึงร่องรอยของความคิดแบบสังคมนิยมในสังคมไทยในยุคนั้น

ถึงแม้ว่า ตลอดรัชกาลที่ ๖ นับแต่ ร.ศ. ๑๓๐ เป็นต้นมา (พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๖๘) จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใด ๆ เกิดขึ้นอีก และการปรับตัวของระบบการเมืองสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบใหม่ก็หยุดชะงักลง แต่ความสำนึกทางการเมืองกลับเพิ่มขึ้นเนื่องจากสาเหตุหลายประการ ที่สำคัญคือ ประการแรก มีผู้ได้รับการศึกษามากขึ้น ทั้งที่เรียนจากต่างประเทศและภายในประเทศ ส่วนใหญ่เข้ารับราชการ ได้เห็นข้อบกพร่องและปัญหาต่าง ๆ ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยตรง และเปรียบเทียบกับการปกครองในต่างประเทศที่มีรัฐสภาเป็นประชาธิปไตย ความรู้สึกเชิงเปรียบเทียบนี้ ไม่เพียงแต่ในด้านรูปแบบการปกครองเท่านั้น หากยังรวมถึงด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และความเจริญของชาติอื่น ๆ ที่เป็นประชาธิปไตยด้วย ประการที่สอง ระบบการ

เมืองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ได้แสดงให้เห็นว่า มีความสามารถเพียงพอที่จะขจัดปัญหาต่าง ๆ ในเวลานั้นให้น้อยลงหรือหมดไปได้ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของการถือพรคพวก ความไม่เสมอภาค ปัญหาการที่ประชาชนขาดการศึกษา ความเหลวแหลกของระบบราชการ การกักขังข่มเหงประชาชน ปัญหาเศรษฐกิจโดยทั่วไป ฯลฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๗ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ทำให้ต้องมีการคุลขำราชการและจำกัดการเลื่อนขั้นตำแหน่งในทางราชการ ทำให้กลุ่มบุคคลที่มีความคาดหวังสูง ทั้งในทางส่วนตัวและที่คาดหวังถึงความเจริญของประเทศชาติ เริ่มทวีความไม่พอใจและมีความคับข้องใจเพิ่มมากขึ้น โดยที่ระบบการเมืองไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ สาเหตุประการสุดท้ายคือ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา พระบรมราชาบายที่ปลุกความรู้สึกชาตินิยมและสนับสนุนให้มีการออกหนังสือพิมพ์อย่างเสรี จนมีหนังสือพิมพ์รายวันมากมาย มีผลทำให้ความตื่นตัวทางการเมืองที่ต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมีสูงขึ้น ในขณะที่ระบบการเมืองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยังคงบีบคั้นโอกาสที่กลุ่มคนจะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง บทความต่าง ๆ ในหน้าหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๖ และ ๗ ได้แสดงให้เห็นว่า ความสำนึกทางการเมืองมีเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่ระบบการเมืองยังคงปรับตัวอย่างล่าช้า

กว่ากระแสความคิดทางการเมือง และยังไม่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้

สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ได้ขึ้นสู่ราชบัลลังก์ด้วยความ “ไม่พร้อม” ในขณะที่ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม นโยบายหลักของประเทศในรัชสมัยนี้คือ การแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่ตกต่ำและขาดเงิน ตลอดจนเตรียมการปูพื้นฐานการปกครองแบบประชาธิปไตย พระองค์ทรงเห็นว่า การมีรัฐสภาเป็นสิ่งที่ดี แต่ควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่ถึงแม้พระองค์จะทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะเปลี่ยนแปลงรูปการปกครอง และได้ทรงเร่งรีบในการเตรียมการหลาย ๆ ทางเพื่อปรับระบบการเมือง แต่ความลังเลพระทัย ประกอบกับความเห็นของอภิรัฐมนตรีและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ รวมทั้งที่ปรึกษาต่างประเทศ ซึ่งไม่เห็นด้วยกับการนำระบอบการปกครองโดยมีรัฐสภามาใช้ ทำให้การปรับตัวของระบบการเมือง แม้จะมีอัตราการเพิ่มขึ้นมากกว่าในสมัยก่อน ๆ ก็ยังล่าช้าไปกว่าการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางการเมือง ตามความคิดทางการเมืองแบบใหม่ ของผู้ที่อยู่ในระดับล่างลงมา

ขณะที่ภาพของสังคมไทยขณะนั้น กำลังระส่ำระสาย เต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ อันเป็นสัญญาณของการเปลี่ยนแปลง นัก

เรียนไทยในฝรั่งเศสและยุโรปกลุ่มหนึ่ง ได้จัดการประชุมขึ้นเป็นครั้งแรกในวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ วางแผนการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยเป็นแบบประชาธิปไตย ผู้ที่มีบทบาทอย่างสูง เป็นศูนย์กลางของกลุ่ม เป็น “มันสมอง” ของคณะบุคคลนี้ คือ นายปรีดี พนมยงค์ และนี่คือที่มาของ “คณะราษฎร” ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕

บทที่ ๓

ชีวิตและงานทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์

ในบทนี้ เราจะพิจารณาชีวิตและงานทางการเมืองของท่าน ปรีดี ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงพื้นฐานของความคิดทางการเมืองส่วนรวม และปฏิสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำทางการเมือง ตลอดจนจุดถึงจิตสำนึกทางการเมืองของท่าน ทั้งนี้โดยวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ความสำคัญสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของบุคคล กล่าวคือ โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์เป็นผู้มีสำนึกอิสระ สามารถประกอบกิจกรรมทางปฏิบัติต่าง ๆ ได้ตามสำนึกนี้ อย่างไรก็ตาม ใ้ อย่างไรก็ดี สภาพการดำรงอยู่ของบุคคล (ในแง่แคบ) และสภาพการณ์ทางสังคม (ในแง่กว้าง) ก็มีส่วนกำหนดความสำนึกในระดับหนึ่งด้วย ซึ่งนี้แสดงลักษณะแบบปรนัยของความสำนึกจากแง่สภาพความ

เป็นจริงทางวัตถุ (ของสังคม) ที่สอดคล้องกันในระดับหนึ่ง การพิจารณาชีวิตและงานของบุคคลจึงต้องดูประกอบกันทั้งสองด้าน^๑ และเพื่อเป็นพื้นฐานของการเข้าใจความคิดทางการเมืองของท่าน ปรีดี เราจะเน้นที่กิจกรรมทางปฏิบัติของท่านเป็นสำคัญ

การเสนอในบทนี้ จะแบ่งออกเป็นช่วงระยะเวลาของชีวิต การศึกษา และการกระทำทางการเมือง ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพการณ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกัน^๒ ถึงแม้ว่าชีวประวัติทางการเมืองของท่านจะมีระยะเวลาสั้นกว่าพัฒนาการของชีวิตและความคิดก็ตาม แต่ประสบการณ์ “ระยะแรก” ก็เป็นพื้นฐานสำหรับความคิดส่วนรวมของท่าน ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องสอดคล้องกันอยู่ ดังจะเห็นต่อไป

วัยเด็กและการศึกษาชั้นต้น (๒๔๔๓-๒๔๖๓)

ปรีดี พนมยงค์ เป็นชาวอำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กำเนิดจากตระกูลสามัญชนชั้นกลาง เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ณ บ้านหน้าวัดพนมยงค์ ตำบลท่าวาสกรี บิดาชื่อ เสียง และมารดาชื่อน ลุกจันทน์ พนมยงค์ ซึ่งเป็นคนไทยแท้ๆ^๓ ถึงแม้ย่าของนายเสียงจะเป็นพี่ร่วมบิดามารดาเดียวกันกับย่าของพระยาชัยวิชิต (ข้า ณ บ่อมเพชร) ซึ่งอยู่ใน

ครอบครัวที่สมันนเรียกกันว่า “ผู้มอันจะกิน” จึงเป็นคนคบคิด แต่เมื่อสืบทอดต่อมามีการแบ่งมรดกให้บุตรชายหญิงไปประกอบอาชีพต่างๆ บางท่านก็รักษาฐานะคนคบคิดไว้ได้ บางท่านก็ขาดทุนตกเป็นล้มลุกน่อย ส่วนนายเสียงเลือกอาชีพทำนา ช้อเขียนของเจ้าพระยาบรมราช ซึ่งชอบพอกับนายเสียง พนมมรงค์ มานาน ได้บอกถึงลักษณะนิสัยของบิดาท่านปรีดีเอาไว้ว่า

“...นายเสียง พนมมรงค์ เป็นผู้ที่สนใจในกิจกรรม และที่สนใจที่สุดคือการทำนา ดูเหมือนกับว่าพบกับข้าพเจ้าที่ไร ที่จะไม่พูดเรื่องทำนาเป็นไม่มี แต่ถึงว่าจะฝักใฝ่อยู่กับการทำนามากก็จริง นายเสียง พนมมรงค์ มิได้ละเลยที่จะส่งเคราะห์และให้การศึกษาแก่บุตรเลย พยายามส่งบุตรเข้าเรียนศึกษาในชั้นต้น เมื่อยังเยาว์อยู่ก็ได้เรียนในโรงเรียนที่ใกล้บ้าน ครั้นโตขึ้นก็ส่งลงมาอยู่กับญาติและศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนกรุงเทพ ฯ ทำดังนั้นนี้ว่าได้ผลดีสมความประสงค์...”

อาชีพทำนาของนายเสียง พนมมรงค์ ได้มีส่วนก่อจิตสำนึกทางสังคมของบุตรชาย — ปรีดี พนมมรงค์ — ตั้งแต่ในช่วงวัยเด็ก ดังที่ท่านปรีดีได้กล่าวถึงช่วงระยะนั้นว่า

“... ผมเริ่มจำความได้เมื่ออายุประมาณ ๓-๔ ขวบ สภาพของสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นที่พอจำได้ก็คือ สังคมไทยเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๖-๒๔๔๗ เป็นต้นมา และสภาพของสังคมไทยที่ผลักดันให้ผมมีจิตสำนึกทำการปฏิวัติก็ควรถือเอาสภาพที่

เปลี่ยนมาตามลำดับ . . . บิดาผมเลือกอาชีพทำนาจึงประสบชะตากรรมอย่างชานา ซึ่งกระทบถึงความเป็นอยู่ของครอบครัว ผมประสบพบเห็นความอึดคักของบิดามารดา และเมื่อไปอยู่กับบิดาก็พบเห็นความอึดคักขัดสนของชานาทั่วไป”^๕

ถึงแม้จะเผชิญกับชีวิตที่อึดคักขัดสน แต่นายเสียง พนมยงค์ก็ไม่เคยย่อท้อ ท่านเคยทำป่าไม้ที่บริเวณพระพุทธรบาท ต่อมาทำนาที่ทำหลวง พบกับภาวะฝนแล้งติดต่อกันสองปีโดยปราศจากการชลประทาน จึงย้ายไปบุกเบิกที่บริเวณชายอำเภออุทัย (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอวังน้อย) ซึ่งท่านได้พยายามคิดวิธีที่จะปรับปรุงการทำนาให้ดีขึ้นหลายอย่าง^๖ ความมานะพยายามของนายเสียงเป็นสิ่งที่ท่านปรีดีประสบมาตั้งแต่เด็ก และเราก็พบสิ่งนี้ในตัวท่านเองในเวลาต่อมาด้วย

นอกจากจะเต็มไปด้วยความมานะแม้ในยามขัดสน *ครอบครัวพนมยงค์ยังยึดมั่นในพุทธศาสนา* ดังที่ท่านปรีดีก็ตระหนักและได้กล่าวถึงไว้ว่า

“ครอบครัวฝ่ายบิดามารดาผมจะมีฐานะทางเศรษฐกิจอย่างใดก็ตาม แต่เป็นครอบครัวที่ปฏิบัติเคร่งครัดตามคำสอนของพุทธศาสนา ซึ่งผมสัมผัสตั้งแต่จำความได้”^๗

แน่นอนว่า ความเชื่อมั่นในหลักพุทธศาสนา ย่อมฝังใจเด็กชายปรีดีอยู่ด้วย ถึงแม้ว่าในวัยเด็กท่านจะมีใช้ผู้รู้ทางพุทธธรรมอย่าง

ลึกซึ้ง จึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่ใน *คำประกาศคณะราษฎร* (๒๔๗๕) *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* (๒๔๗๖) จนถึง *ความเป็นอนิจจังของสังคมนิยม* (๒๕๐๐) ซึ่งเกิดจากความคิดของท่านปรีดี จะปรากฏหลักทางพุทธศาสนาตามความเชื่อแบบประเพณีเช่นเรื่อง “สังคมนิยมพระศรีอารีย์” และ “หลักอนิจจัง” อย่างชัดเจน แต่ตามแนวคิดที่แสดงออกมานั้น ท่านปรีดีก็ไม่ได้เข้าใจหลักธรรมเหล่านั้นในแง่ลบที่หมายถึงการยอมจำนน ก้มหน้ารับความทุกข์ยากในชีวิตปัจจุบัน โดยเห็นว่าเป็นพรหมลิขิต ท่านมิได้เข้าใจความเป็นอนิจจังและสังคมนิยมพระศรีอารีย์ ในเชิงเป็นสิ่งลึกลับ ที่อาจประสบได้ใน “ชีวิตหน้า” หรือ “โลกหน้า” หากแต่ท่านมองในเชิงบวก ที่ความเป็นอนิจจังแสดงถึงธรรมชาติที่เป็นจริงของชีวิตและสังคมนิยมสรรพสิ่ง ซึ่งทั้งชีวิตและสังคมนิยมสามารถบรรลุถึงสภาพที่สมบูรณ์พลุกพล่านได้ — “โลกพระศรีอารีย์” — ด้วยความมานะพยายามภายใน “ชีวิตนี้” “โลกนี้”

พุทธศาสนามีได้มีผลต่อท่านปรีดี ในแง่ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติที่แท้ของโลกและชีวิตเท่านั้น หากยังแฝง *เมตตาธรรม* อันเป็นหลักสำคัญทางศาสนาไว้ด้วย บิดาของท่านเคยรับการอบรมด้านสาธารณสุข และออกเยี่ยมเยียนหมู่บ้านต่าง ๆ ในพื้นที่เพื่อฉีควัคซีนป้องกันไข้ทรพิษให้แก่ชาวบ้าน นี่เป็นประสบ-

การฉ้อในวัยเด็กของท่าน ซึ่งย่อมมีอิทธิพลต่อมาเกี่ยวกับความคิด เรื่องการช่วยเหลือผู้อื่นอย่างเอาการเอางาน เพื่อเอาชนะความยากจน ขี้ขลาด และโรคภัย ด้วยประสบการณ์เบื้องต้นเช่นนี้ย่อมมีส่วนผลักดันให้ท่านปรินิ มีจิตสำนึกที่จะต่อสู้เพื่อปรับปรุงคุณภาพ การดำรงอยู่ของเพื่อนมนุษย์ และหลักอนิจจังก็ถูกมองผสานกัน กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงสู่ความสมบูรณ์ของชีวิต

เมื่อเด็กชายปรินิ พนมยงค์ มีอายุ ๕ ขวบ บิดาได้ส่งเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนใกล้ๆ บ้าน คือ เริ่มเรียนที่บ้านนายแสง และต่อมาที่บ้านหลวงปราณีประชาชน แล้วย้ายไปเรียนในโรงเรียนวัดรวก โรงเรียนวัดศาลาปูนจนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ จึงถูกส่งเข้ามาเรียนต่อที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร จังหวัดพระนคร โดยพำนักอยู่กับพระภิกษุที่วัด อย่างไรก็ดี เมื่อสอบไล่ชั้นเตรียมของโรงเรียนได้แล้ว เด็กชายปรินิก็ต้องกลับไปบ้านเดิม และเข้าเรียนต่อในโรงเรียนประจำจังหวัดจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๖ หลังจากนั้นก็มีโอกาสเข้ามาเรียนในพระนครอีกครั้งที่โรงเรียนสวนกุหลาบ โดยอยู่ในความอุปการะของพระยาชัยวิชิตซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ แต่เรียนอยู่เพียงไม่กี่เดือนก็ลาออก ขณะนั้นมีอายุเกือบ ๑๖ ปี หนุ่มปรินิได้กลับมาอยู่บ้านราว ๒ ปี เพราะอายุน้อยเกินกว่าที่จะเข้า

เรียนต่อในมหาวิทยาลัยใด ๆ ได้ ในช่วงเวลานี้ท่านใช้เวลาส่วนใหญ่ช่วยบิดาคัดแลนาข้าวของครอบครัว

ท่านปรี๊ดได้กล่าวถึงจิตสำนึกทางการเมืองของตัวเอง ในช่วงชีวิตของการศึกษาชั้นต้นก่อนเข้าเรียนต่อในโรงเรียนกฎหมายว่า

“ก่อนปรี๊ดไปศึกษาในฝรั่งเศสนั้น ปรี๊ดได้ค่อย ๆ รู้และได้ค่อย ๆ เกิดจิตสำนึก เห็นสมควรเปลี่ยนแปลงการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินเหนือกฎหมาย มาเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงอยู่ใต้กฎหมายนั้น ตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. ขณะที่ปรี๊ดเรียนอยู่ในชั้นประถมนั้น เคยได้ยินบิดาสนทนากับชาวนา ที่ปรับทุกข์ถึงความเดือดร้อนในการทำมาหากิน บิดาได้บอกแก่ชาวนานั้น ๆ ถึงการทำท่านได้ยินเจ้าคุณเล่าให้ฟังว่า ท้องกฤษฎีมีสภาผู้แทนราษฎร คือสภาที่ราษฎรเลือกผู้แทนไปประชุม ผู้ใดมีความทุกข์ร้อนอย่างใดก็แจ้งแก่ผู้แทนของตนไปขอร้องรัฐบาลได้ ขณะนั้นปรี๊ดยังเป็นเด็กอยู่มาก จึงไม่สนใจเรื่องนั้น พอจำได้แค่กลาง ๆ เท่านั้น

๑.๑ ต่อมาเมื่อปรี๊ดได้เข้าเรียนในชั้นมัธยม ซึ่งต้องเรียนภูมิศาสตร์กว้างขวางจนบาง รวมทั้งประวัติศาสตร์ของทั่วโลกโดยสังเขป ครูสอนว่าแบบการปกครองประเทศแยกออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. พระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือกฎหมายเรียกว่า “สมบูรณาญาสิทธิราช”

๒. พระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายการปกครองแผ่นดิน

๑. ราษฎรเลือกตั้งขึ้นเป็นประมุขเรียกว่า “รับบติก” (สมัยนั้นแปลเป็นไทยว่า “ประชาธิปไตย” ต่อมาภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงแปลคำว่า “รับบติก” เป็นภาษาไทยว่า “สาธารณรัฐ”) มีคณะเสนาบดี การปกครองประเทศตามความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ปรีดีจึงทราบวิธีการปกครองจากหัวข้อย่อ ๆ นั้น

๑.๒ ครั้นถึง ร.ศ. ๑๓๐ คือ พ.ศ. ๒๔๕๔ มีเหตุการณ์สำคัญ ๒ ประการเกิดขึ้น ที่ทำให้ปรีดีสนใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินเห็นอกกฎหมายคือ

๑. น.ส.พ. ลงข่าวต้นเต็นติดต่อกันถึงสงครามในประเทศจีน ระหว่างฝ่ายเก๊กเหม็ง (สำเนียงแต้จิ๋ว) ภายใต้การนำของซุนยัตเซ็นกับฝ่ายกษัตริย์ราชวงศ์แมนจู ครุบางท่านที่ก้าวหน้าได้ติดตามข่าวและเอามาวิจารณ์ให้นักเรียนฟังว่า วันไหนฝ่ายใดชนะ ฝ่ายใดแพ้ ซึ่งทำให้ปรีดีและนักเรียนที่สนใจเกิดสนุกกับข่าวนั้น ฝ่ายพวกจีนเก๊กเหม็งที่อยู่ชยากก็ได้ใช้วิธีโฆษณา โดยเช่าห้องไว้ที่ตลาดหัวรอไว้เป็นห้องอ่านหนังสือ มีภาพการรบเพื่อแจกจ่ายแก่ผู้สนใจ ส่วนนางทศลินจินแสดงประจำที่วัดเชิง (วัดพนัญเชิง) นั้นก็เปลี่ยนเรื่องเล่นใหม่ให้สมกับสมัย คือเล่นเรื่องกองทหารเก๊กเหม็งรบกับกองทหารกษัตริย์ จึงทำให้คนดูเห็นเป็นการสนุกด้วย ต่อมาในไม่ช้าความปรากฏว่าฝ่ายกษัตริย์แห่งราชวงศ์แมนจูต้องพ่ายแพ้ ครุททก้าวหน้าจึงพูดเปรย ๆ กับปรีดีว่า ระบบสมบูรณาฯ ก็สิ้นไปแล้วในจีน ยังเหลือแต่รัสเซียกับเมืองไทยเท่านั้น ครุไม่รู้วาระบบสมบูรณาฯใดใน ๒ ประเทศนี้ ประเทศใดจะสิ้นสุดก่อนกัน

๒. ต่อมาปลายปี ร.ศ. ๑๓๐ ก็มีข่าวแพร่ไปถึงบ้านปรีดีที่อยู่ชยากว่า นายทหารจำนวนหนึ่งกับพลเรือนอีกบางคน ได้เตรียม

การเปลี่ยนการปกครองระบบสมบูรณาฯ เพื่อให้มีการปกครองแบบ
 กษัตริย์ภายใต้กฎหมาย แต่ยังไม่ทันลงมือกระทำก็ถูกรัฐบาลจับ
 กุมส่งศาลพิเศษพิจารณาคัดสินลงโทษขนาดหนัก ประดิษฐ์สนใจใน
 ขำวันมาก เพราะเห็นว่าเมืองไทยก็มีคณะ ร.ศ. ๑๓๐ รักชาติกล้า
 หาญ เตรียมการเลิกระบบสมบูรณาฯ หากแต่มีคนหนึ่งในขณะนั้น
 ททรศนำความไปแจ้งแก่รัฐบาล ประดิษฐ์จึงพยายามสอบถามแก่ผู้
 รู้เรื่องเพื่อทราบเรื่องของคุณะ ร.ศ. ๑๓๐ ด้วยความเห็นใจมาก

๒. ต่อมาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๔-๕๕ ประดิษฐ์ได้ออกไปช่วย
 บิดาทำนาก่อนที่จะเข้าโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม... ประดิษฐ์
 ได้สัมผัสกับภาวะความเป็นอยู่ตามความเป็นจริง... “อันเป็นบท
 เรียนให้ประดิษฐ์ทราบความยากลำบาก อัดคัดขัดสนของชาวนาอาทิ

๑. ในบริเวณเนื้อหา เนื้อที่ประมาณ ๑ ล้านไร่ที่อยู่
 ภายในเขตบริษัทขุดคลองคูนาสยาม ชาวนาร้อยละ ๖๐ เป็นผู้เช่า
 นา ซึ่งต่างกับชาวนาในที่อื่น ๆ ซึ่งผู้เช่ามีจำนวนน้อยกว่านั้น
 และต่างกับชาวนาในท้องที่ซึ่งราษฎรบุกเบิกที่ว่างเปล่า หรือจับ
 จองเป็นเจ้าของเอง”...

๒. ชาวนาที่เป็นเจ้าของนาเองก็คิดที่จะเช่ามาจากผู้อื่นก็
 นั้น ต้องประสบความอัดคัดเช่นเดียวกับดังจะกล่าวใน (๓) แต่
 ชาวนาที่เช่าผู้อื่นต้องแบกภาระ โดยต้องเสียค่าเช่าให้เจ้าของนา
 เป็นเงินหรือข้าว เจ้าของนาหลายรายกดขี่เบียดเบียน

๓. ในฤดูแล้งชาวนาที่อยู่ห่างลำคลองที่หมดลอดบ้น
 อัดคัดน้ำกินสำหรับคนและสัตว์ ส่วนฤดูฝนชาวนาต้องประสบภัย
 เช่น ฝนน้อยไม่พอเพาะปลูก หรือฝนตกมากเกินไป ทำให้พันธุ์

ข้าวที่ปลูกไว้เสียหาย แม้พันธุ์ข้าวที่ออกงามแล้วก็มีศัตรูพืช อาทิ
 ท้าวนาเรียกว่าเพลี้ยมาลงกินข้าวเสียไปเป็นอันมาก กล้วยซึ่ง
 เป็นพาหนะช่วยแรงคนอย่างสำคัญ ก็ต้องตายเพราะโรคระบาด
 สัตว์ ชาวนาช่วยตัวเองไม่ไหว จึงทำนาไม่ได้ผลตามที่ลงแรงไว้
 เมื่อดอกหน้าใหม่ก็ต้องกู้เงินผู้มั่งเงินมาทำทุน เลี้ยงดอกเบี้ยแพง
 มาก และต่อไปถ้าประสบเหตุการณ์เช่นเดิมชาวนาจึงต้องมีหนี้สิน
 เพิ่มขึ้นสิ้นพันธุ์ ทางราชการไม่สามารถช่วยได้

๔. โจรผู้ร้ายชุกชุม เพราะมีคนมีจลาจล ลักขโมย
 กล้วยของชาวนาเพื่อเรียกค่าไถ่ ชาวนาจึงต้องกู้เงินมาได้ ซึ่งเป็น
 การเพิ่มหนี้สินของตน ทางราชการก็ไม่สามารถช่วยได้

๕. บิดาชาวนาพอทำข้าวได้บ้าง แต่ก็ต้องขายข้าวเปลือก
 ให้พ่อค้า ซึ่งเอาเปรียบในการชั่ง ตวง และกดราคาข้าว

๖. ถ้าส่งข้าวเปลือกไปอยู่ที่โรงสี แต่โรงสีมีอุบายล่อใจชาว
 นาวาว่า ไม่คิดค่าสีข้าวโดยขอเอาแต่แกลบ ปลายข้าว และรำเท่า
 นั้น ชาวนาส่วนมากที่ไม่รู้เท่าทัน ก็พอใจที่ตนไม่ต้องเสียค่าสี
 ข้าวแต่ความจริงโรงสีทางเอาเปรียบชาวนา โดยเดินเครื่องให้มี
 ปลายข้าวมากขึ้นเพื่อเป็นของโรงสี ซึ่งคิดแล้วโรงสีได้กำไรจาก
 การสีข้าวมาก

๗. บ้าง ๆ ชาวนาจึงต้องตายเพราะโรคระบาดจำนวนไม่น้อย

๘. ความอดอยากขัดสนของชาวนามีออกมาหลายประการ
 ที่แสดงว่า ชาวนาไม่ได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการ แต่
 ชาวนาจึงมีภาระที่ต้องเสียเงินรัฐูปการ ถ้าไม่มีเงินเสียก็ต้องถูก
 เกณฑ์ไปทำงานประมาณปีละ ๑๕-๓๐ วัน และต้องเสียอากรค่านา

ปรีดีจึงพูดกับชวานานว่าที่ผู้ปกครองบ้านเมืองกล่าวว่า ชวานานคือ
กระดูกสันหลังของชาตินั้น ก็พูดไปโดยตนเองไม่เห็นนั่นเองว่า
ชวานานนั้นเป็นกระดูกสันหลังหัก จากการที่ปรีดีได้ประสบพบเห็น
จากการได้คลุกคลีใกล้ชิดกับชวานานดังกล่าวแล้ว ปรีดีจึงระลึกถึง
คำสอนของครูและเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวในข้อ ๑.๑ และข้อ
๑.๒ นั้นว่า ถ้าเมืองไทยมี parliament คือสภาที่ราษฎรเลือกผู้แทน
ไปประชุม เพื่อเรียกร้องรัฐบาลให้บำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎร
ได้แล้ว ก็จะแก้ไขความเดือดร้อนของราษฎรได้... ผมขออ้อว่า
คำตอบของผมเกี่ยวกับสภาพชวานานไทยนั้น เปรียบเรื่องที่ผมประสบ
แก่ตนเองที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกตั้งแต่ก่อนผมไปศึกษา ณ ประเทศ
ฝรั่งเศส...”^๕

นี่คือจุดเริ่มตั้งแต่วัยเด็กของท่านปรีดี สำหรับจิตสำนึกทางการเมือง
เมืองที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่อแก้ปัญหาในการดำรงอยู่ โดย
เฉพาะของผู้ยากไร้ ความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อชีวิตที่ดี
กว่า จึงมิได้มาจากหลักความคิดใดๆ เท่านั้น หากแต่ยังก่อตัว
จากความรู้สึกร่วมของชีวิตที่ประสบมาโดยตรง

ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ หนุ่มปรีดีได้เข้าเรียนกฎหมายในโรงเรียน
กฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ด้วยความที่เป็นคนเฉลียวฉลาด
และหมั่นเพียร เพียงเวลาสองปี (๒๔๖๒) ก็สอบไล่ได้เป็นเนติ-
บัณฑิตสยามชั้น ๑ อันเป็นชั้นสูงสุด ในช่วงใกล้กับที่สำเร็จวิชา
กฎหมายนั้น นักกฎหมายหนุ่มก็ได้แสดงความสามารถและความ

เชี่ยวชาญในทางกฎหมายให้เป็นที่ประจักษ์ เมื่อเป็นทนายว่าความ
 แก่ต่างให้นายลิมซุนหงวน ลิมบิชาติ ผู้เป็นจำเลย ซึ่งถูกกล่าว
 หว่าเรือสำเภาของจำเลยได้ชนพลับพลาที่ประทับของพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสียดาย นี่เป็นคดีใหญ่และสำคัญ ที่จำเลย
 อยู่ในฐานะเสียเปรียบมาก แต่ทนายความหนุ่ม ปรีดี พนมยงค์
 ก็สามารถว่าความให้จำเลยชนะคดีได้สำเร็จ นี่เป็นคดีแรกและคดี
 สุดท้ายของท่านปรีดี หลังจากนั้น หนุ่มปรีดีก็ได้เข้ารับราชการ
 ในตำแหน่งเสมียนโท กรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาล (กระทรวงมหาดไทยในปัจจุบัน)

เมื่อพิจารณาคุณผลงานทางการเมืองของท่านปรีดีในวัยต่อมา
 ก็จะเห็นว่าเวลาช่วงสองปีที่เรียนอยู่ในโรงเรียนกฎหมายมีความ
 สำคัญอย่างใหญ่หลวง ที่สำคัญคือทำให้ท่านได้ตระหนักถึงผู้ที่มี
 “สิทธิพิเศษ” นอกอำนาจศาลยุติธรรม คือ พวกเจ้าและคนต่าง
 สัญชาติที่อยู่ในบังคับของต่างประเทศ ที่มีสัญญาไม่เสมอภาคกับ
 ประเทศสยาม (สิทธิสภาพนอกอาณาเขต) นี่เป็นความยุติธรรม
 ทางสังคมสำหรับพลเมืองสยามส่วนใหญ่ และบ่งถึงการที่ประเทศ
 สยามถูกจำกัดอธิปไตย ภายใต้การบริหารงานในระบบสมบูรณา
 ญาสิทธิราชย์ ท่านปรีดี กล่าวถึงช่วงเวลาขณะเรียนกฎหมายนี้
 เอาไว้ว่า

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ปรีดีได้เป็นนักเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม แม้ว่าสมัยนั้นโรงเรียนกฎหมายได้สอนวิชากฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญา ซึ่งเป็นประเภทกฎหมายเอกชนนั้นเป็นส่วนใหญ่แต่ในวิชาพระธรรมนูญศาลยุติธรรม และวิชาพิจารณาความอาญาและความแพ่งนั้น อาจารย์ผู้สอนก็ต้องกล่าวถึงบุคคลที่มีสิทธิพิเศษนอกอำนาจศาลยุติธรรมสำหรับพลเมืองส่วนมากคือ

๑. พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชนหม่อมเจ้าขึ้นไปนั้น ถ้าทรงกระทำความผิดอาญาก็เป็นอำนาจของศาลรับตั้งกระทรวงวังที่จะพิจารณา และนำความเห็นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัย จึงต่างกับพลเมืองไทยส่วนมากที่ขึ้นต่อศาลอาญา ถ้าในหลวงทรงวินิจฉัยว่าเจ้านายองค์ใดทรงกระทำความผิดความอาญาเจ้านายองค์นั้นก็ถูกขังในที่แห่งหนึ่งของกระทรวงวัง เรียกว่า "สนม" ไม่ใช่เรือนจำ และไม่ต้องถูกใส่โซ่ตรวน เพียงแต่เจ้าหน้าที่เอาตรวนใส่พานไว้ในห้องขังนั้น อนึ่ง แม้ว่าประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ให้ยกเลิกกฎหมายอาญาเก่าหลายฉบับก็ดี แต่มิได้กำหนดไว้ให้เลิกกฎหมายเก่าห้ามชายที่เป็นธรรมดาสามีร่วมประเวณีกับเจ้าหญิง ตั้งแต่ชนม.จ. หญิงขึ้นไป ผิดอาญาระวางโทษจำคุกไม่เกิน ๗ ปี

๒. คนสัญชาติในบังคับต่างประเทศที่มีสัญญาไม่เสมอภาคกับสยามนั้น มีสิทธิพิเศษในทางอาญาและแพ่งคือ ถ้าทำผิดในทางแพ่งหรืออาญา ศาลยุติธรรมไม่มีอำนาจชำระ ผู้เสียหายและอัยการต้องฟ้องผู้กระทำผิดนั้นต่อศาลกงสุลของชาติต่างประเทศนั้นๆ นอกจากชาวยุโรปและชาวญี่ปุ่นแล้ว มีชาวเอเชียแห่ง

อาณาเขตของฝรั่งเศสได้สิทธิพิเศษเช่นนั้น ส่วนคนจีนหลายคนเห็นว่าได้ประโยชน์จากการเป็นคนในบังคับต่างประเทศนั้นก็หาทางเป็นคนในบังคับต่างประเทศนั้นด้วย เพราะได้ประโยชน์ที่สูงสุดบางประเทศให้ความคุ้มครองในการทำผิดกฎหมายไทย คือเมื่อตำรวจไทยจับตัวได้ส่งอัยการที่ฟ้องต่อศาลกงสุล แต่กงสุลหลายคนก็ตัดสินใจเข้าข้างคนในบังคับของตน”๑๐

สำหรับหนุ่มปรีดี นี่เป็นสภาพที่สมควรได้รับการแก้ไข เช่นเดียวกับความยากไร้ของราษฎร ดังที่ท่านระบุว่า

“ผมได้กล่าวแล้วถึงสภาพสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นแก่ตนเองว่า ราษฎรได้มีความอึดอัดขัดสนในทางเศรษฐกิจ และไม่มีสิทธิเสรีภาพกับเสมอภาคในทางการเมือง อีกทั้งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและอำนาจของหลายประเทศทุนนิยม ผมมีความคิดก่อนที่ได้มาศึกษาในฝรั่งเศสแล้วว่า จะต้องค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมว่ามีวิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น”๑๑

การศึกษาในฝรั่งเศสและการก่อตั้งคณะราษฎร

(๒๔๖๓ - ๒๔๗๐)

เมื่อเริ่มปี พ.ศ. ๒๔๖๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงยุติธรรมจัดการสอบแข่งขันนักเรียนเพื่อรับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษากฎหมายที่ใดในประเทศฝรั่งเศส หนุ่มปรีดี ได้รับการคัดเลือกจากกระ-

ทรงยุติธรรมส่งไปศึกษาต่อ เนื่องจากสอบไล่โรงเรียนกฎหมาย
 ได้ตั้งแต่อายุยังน้อยและได้คะแนนดี ดังนั้นในเดือนสิงหาคม
 ๒๔๖๓ จึงได้ย้ายจากกรมราชทัณฑ์มาเป็นนักเรียนหลวง ได้รับ
 ทุนไปศึกษาวิชากฎหมายต่อที่ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งในชั้นต้นได้
 เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเมืองกอง (CAEN) ก่อน แล้วต่อมาได้
 ย้ายไปยังมหาวิทยาลัยปารีส ท่านได้ศึกษาจนจบปริญญาเอกทาง
 นิติศาสตร์ เกียรตินิยมดีมากของรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งเป็นคนไทย
 คนแรกที่ได้รับปริญญา^{นี้} นอกจากนี้จะศึกษาด้านกฎหมายแล้ว
 ด้วยความสนใจในวิชาเศรษฐศาสตร์ ท่านยังเรียนและสอบไล่ได้
 “ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงทางเศรษฐกิจ” ซึ่งมีทั้งวิชา
 เศรษฐศาสตร์พิสดาร ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจ กฎหมาย
 และวิทยาศาสตร์การคลัง กฎหมายและวิทยาศาสตร์การแรงงาน
 วิชาเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจต่าง ๆ รวมทั้งระบบเศรษฐกิจสังคม
 นิยมที่เกี่ยวกับแผนเศรษฐกิจ^{๑๒}

การศึกษาในมหาวิทยาลัยประเทศฝรั่งเศส ได้มีผลสำคัญ
 ที่สุดประการหนึ่งต่อท่านปรีดีคือ การเห็นว่าเรื่องเศรษฐกิจเป็น
รากฐานสำคัญของสังคม และเป็นพื้นของปัญหาทางการเมืองและ
การศาล เราได้เห็นมาแล้วถึงประสบการณ์และความสำคัญอันมั่ง
 มั่นของท่านก่อนที่จะมาศึกษาต่อ^{นี้} ในการจะแก้ไขปัญหาความ

อัครกษัตริย์ของชีวิต การได้มีโอกาสศึกษาด้านเศรษฐกิจและวิชาการแขนงอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง มากกว่าแค่ศึกษาเฉพาะด้านกฎหมาย ในโรงเรียนกฎหมายของสยาม จึงทำให้ท่านสามารถก่อตั้งคณะเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจการเมือง และกฎหมายขึ้นมาด้วยตัวเอง มากกว่าที่จะได้รับอิทธิพลของแนวความคิดอันเฉพาะเจาะจงใด ๆ ดังปรากฏในเวลาต่อมาถึงความ เป็นอิสระที่จะเลือกทฤษฎีใด ๆ สำหรับการวางโครงการเศรษฐกิจของประเทศไทย และสำหรับการสร้างระบบปรัชญา “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ในความคิดทางการเมืองระยะหลัง

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๖๙ ท่านปรีดีได้ดำรงตำแหน่งสภานายกสมาคมนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งมีชื่อว่า สามัคยานุเคราะห์สมาคม (มีอักษรย่อว่า ส.ย.ว.ม. อักษรย่อภาษาอังกฤษว่า S.I.A.M.) ท่านปรีดีได้รับการยอมรับจากพรรคพวกเพื่อนฝูงเป็นอย่างดี สามารถจัด การงานของสมาคมนักเรียนไทย ทั้งที่ ดร. เตือน บุณนาค ได้เคยเขียนไว้สมัยเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ในฝรั่งเศสเช่นกันว่า

“การประชุมได้ดำเนินไปด้วยการเรียบร้อยและได้ผล คือ ความพร้อมเพรียงสามัคคีของพวกนักเรียนไม่มีการถ้อเหล่า ถ้อพวก

ถือฝูง. . . อาศัยโดยความดูแลอันละเอียดสุขุมของ นายปรีดี พนม-
ยงค์ ท่านสภานายกประจำปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งเวลานั้นกำลังจะ
เข้าสอบหมอกฎหมาย (Docteur en Droit) พวกที่มาประชุมต่าง
ได้รับความสุขพร้อมทั่วทุกคน. . .”^{๑๓}

ระหว่างที่ท่านปรีดีดำรงตำแหน่งสภานายกสมาคมนักเรียน
ไทยนั้น ได้เกิดเรื่องขัดแย้งระหว่างสมาคมนักเรียนไทยกับพระ-
องค์เจ้าจรัญศักดิ์ กฤดากร อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส สา-
เหตุก็คือ กลุ่มนักเรียนไทยในอังกฤษได้เชิญตัวแทนของสามัค-
ยานุเคราะห์สมาคมให้เดินทางไปร่วมประชุมด้วย เมื่อสมาคมเขียน
จดหมายขออนุญาตจากอัครราชทูตไปเข้าร่วมประชุมที่อังกฤษ
กลับถูกปฏิเสธ ต่อมาราชทูตได้เขียนจดหมายถึงสมาคม กล่าวหา
ว่าเป็นบอลเชวิค จะล้มสมาคมนี้เสีย สมาคมได้เขียนตอบไปว่า
ท่านไม่ควรโกรธ สมาคมไม่ได้ทำอะไรผิดเลย ไม่กี่วันหลังจาก
นั้น เหตุการณ์ดำเนินถึงขั้นที่ เตือน บุนนาค บรรยายไว้ว่า

“เรื่องถึงที่สุด วันที่ ๓-๔ ทูตได้พบกับปรีดีและคณะกรรมการ
ปรากฏว่าเรื่องจะถึงที่สุด ทูตแสดงความเสียใจสิ่งที่ทำมาักับนัก
เรียน คณะกรรมการก็เหมือนกัน แต่ตอนหลัง ราชทูตรู้ว่านัก
เรียนได้เซ็นชื่อจะขอเงินขึ้น เลยกินเสียใหญ่ จัดการฟ้องนักเรียน
ไปยังเมืองไทย เมื่อเห็นภัยมาถึงเช่นนี้ กรรมการพร้อมด้วยความ
เห็นของนักเรียนที่เป็นสมาชิกก็ได้เซ็นชื่อ จึงจัดนำความทูลพระ-

บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระปกเกล้าฯ) ให้ทรงวินิจฉัยคำ
 พ้องหา หนึ่งใน ราชทูตโกงเงินหลวง เงินที่จ่ายสำหรับค่าเล่าเรียน
 ของนักเรียน สอง ราชทูตได้ทำความเสียหายอุกเขาฟ้องฐานเป็น
 ชู้ ศาลตัดสิน ๑๐๐,๐๐๐ ฟรังก์ สาม ในที่ประชุมสหชาติได้ทำ
 ความเสียหายให้แก่รัฐบาลไทย

ต่อมาได้รับข่าวว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ล้มสมา
 คม หาว่าเป็นซินดิเคต (Syndicate) เรียกให้ปรัดกลับ แล้วโทรเลข
 ไม่ให้กลับ สั่งให้ล้มสมาคมแล้วยังอนุญาตให้ตั้งขึ้นใหม่อีก จะ
 จัดการเรียกทูตกลับ จะให้ ม.จ. วรณ ไทพยากร มาเป็นทูต
 แทน...”^{๑๔}

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้ มิใช่เป็นเรื่องส่วนตัวระหว่างท่านปรีดีกับ
 อัครราชทูตสยามโดยตรง หากแต่เกี่ยวกับการดำเนินงานของ
 สามัคยานุเคราะห์สมาคม สำหรับภารกิจในหลวงรัชกาลที่ ๗ ทรง
 โปรดเกล้าฯ ให้ท่านปรีดีเรียนต่อได้จนจบนั้น น่าจะเนื่องมาจาก
 เหตุ ๒ ประการคือ ประการแรกบิดาของท่านปรีดีได้ทูลเกล้า
 ถวายฎีกา ให้เลื่อนเวลาการกลับของท่านปรีดีไปจนกว่าจะสอบ
 ไล่ปริญญาคุรุสมบัติทางกฎหมายเสร็จแล้ว โดยมีเงื่อนไขให้
 ท่านปรีดีต้องเขียนคำขอมาเป็นลายลักษณ์อักษร แสดงความเสีย
 ใจต่ออัครราชทูตสยาม กรุงปารีส^{๑๕} อีกประการหนึ่ง คือ จาก
 การให้สัมภาษณ์ในภายหลังเราได้ทราบว่า ท่านปรีดีมีความสัม-

พันธ์ส่วนตัวกับในหลวงรัชกาลที่ ๗ ระหว่างที่พระองค์ทรงศึกษา
อยู่ที่ Ecole Supérieure De Guerre ในปารีส^{๑๖}

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ความขัดแย้งนี้มีความหมายมาก
กว่าที่ปรากฏ โดยเฉพาะสำหรับหนุ่มปริศนีย์ ผู้มีจิตสำนึกที่จะแก้
ไขปัญหาของสังคมสยามอยู่ตั้งแต่ก่อนมาประเทศฝรั่งเศส ขอให้
พิจารณาข้อเขียนของท่าน ซึ่งจะสะท้อนถึงที่มาของเหตุการณ์นั้น
ในแง่หนึ่ง:

“...ข้าพเจ้ากับเพื่อน... จึงได้ปรึกษากันว่าในการ
ประชุมประจำปีต่อไปคือ ในเดือนกรกฎาคม ๑๙๒๖ สมควรที่
จะพัฒนาจิตสำนึกของเพื่อนนักศึกษาให้สูงขึ้นอีก อีกระดับหนึ่ง
ถึงขั้นต่อสู้จักรวรรดิ ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบสมบูรณาฯ ใน
ต่างประเทศ แต่จะต่อสู้โดยวิธีธรรมเนียมประเพณีอนุญาตไว้คือ
การทูลเกล้าถวายฎีกาต่อพระปกเกล้าฯ ซึ่งเพิ่งทรงขนครองราช
สมบัติสืบต่อจากรัชกาลที่ ๖ ในการนั้นก็จะต้องถือเอาความพอ
ใจที่นักศึกษามีส่วนมากมีอยู่เป็นพื้นฐาน เนื่องจากจักรวรรดิจ่าย
เงินกระเป่าให้น้อยเกินไป ทั้งๆ ที่แต่ละคนมีงบประมาณที่ทาง
รัฐบาลหรือทางบ้านได้มอบไว้ที่จักรวรรดิอย่างเพียงพอ เราถือ
เอาเศรษฐกิจเป็นรากฐานที่จะพัฒนาจิตสำนึกให้เป็นทางการเมื่อ
ตามกฎวิทยาศาสตร์สังคมแห่งการพัฒนาคิดสำนึก พระปกเกล้าฯ
ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยไว้ถูกต้องแล้วว่า ข้าพเจ้าต้องรับผิดชอบ
ในการที่จะแสดงสมาคมนักศึกษา ให้มีสภาพเป็นสหภาพอาชีพ

“Syndicate” ซึ่งในฝรั่งเศสสมัยนั้น ขบวนการกรรมกรแห่งลัทธิต

“Syndicalism” กำลังเคลื่อนไหวอยู่...”^{๑๓}

คำกล่าวนี้ มีทั้งแง่ของการพัฒนาจิตสำนึกในการต่อสู้ การยอมรับ
ผิดต่อการกระทำในนามของสมาคมนักศึกษา (ตามการวินิจฉัย
ของในหลวง) และความสนใจในแนวความคิดทางเศรษฐกิจการ
เมือง ตลอดจนความเคลื่อนไหวในต่างประเทศ

ความพยายามที่จะสร้างหรือปลุกและพัฒนาจิตสำนึกของ
เพื่อนนักศึกษาอันเป็นสมาชิกสมาคมอยู่นั้น มิได้เกิดขึ้นโดยท่าน
ปรีดีคนเดียว เพราะก่อนหน้านั้นในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ (พ.ศ. ๒๔๖๘)
ท่านปรีดีได้พบปะกับ ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี และปรารภกันถึง
ความพยายามที่จะเปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พร้อมทั้ง
วางวิธีการชวนเพื่อนที่ไว้วางใจได้เข้ามาร่วม เพื่อนที่ได้รับเชิญ
เข้ามาตอนแรกคือ ร.ท. แปลก ชีตตะสังคะ และ ร.ท. ทศนัย
มิตรภักดี ทั้งหมดได้พบปะสนทนากันเสมอและได้ชวนเพื่อนอื่นๆ
มาร่วมด้วย บุคคลเหล่านี้คือ แกนกลางของกลุ่ม “คณะราษฎร”
ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาต่อมา ดังที่ท่านปรีดีเขียนถึงเอาไว้ว่า

๑. การประชุมเป็นทางการครั้งแรกของคณะราษฎรมีขึ้นเมื่อเดือน-
กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๑ ที่หอพักแห่งหนึ่ง ณ “RUE DU SOM-
MERARD” ซึ่งเราเช่าห้องใหญ่ไว้เฉพาะการประชุมนั้น ผู้ร่วม
ประชุมมี ๓ คน คือ (๑) ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี นายทหาร

กองหนุน ซึ่งเคยเป็นผู้บังคับหมวดมหาดเล็กรักษาพระองค์รัชกาลที่ ๖ (๒) ร.ท. แปลก ขัตตะสังกะ สำเร็จวิชาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบกสยาม แล้วมาศึกษาที่โรงเรียนนายทหารปืนใหญ่ฝรั่งเศส (๓) ร.ต. ทศนัย มิตรภักดี นายทหารกองหนุนเคยเป็นผู้บังคับหมวดกรมทหารม้าที่ ๕ นครราชสีมา แล้วมาศึกษาที่โรงเรียนนายทหารม้าฝรั่งเศส (๔) นายตัว ลพานุกรม นักศึกษาวิทยาศาสตร์ในสวิตเซอร์แลนด์ เคยเป็นจ่านายสิบในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ ๑ (๕) หลวงสิริราช ไมตรี นามเดิมจรูญ นามสกุลสิงหนะเป็นผู้ช่วยสถานทูตสยามประจำกรุงปารีส เคยเป็นนักเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม และเป็นนายสิบตรีในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ ๑ (๖) นายแนบ พหลโยธิน เนติบัณฑิตอังกฤษ (๗) ข้าพเจ้า

ที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ข้าพเจ้าเป็นประธานและเป็นหัวหน้าคณะราษฎร จนกว่าจะมีบุคคลที่เหมาะสมเป็นหัวหน้าคณะราษฎรในกาลต่อไป ๑๕

และท่านได้กล่าวต่อไป ถึงการตกลงเรื่องวัตถุประสงค์ ด้วยว่า : การประชุมดำเนินไปเป็นเวลาประมาณ ๕ วัน ซึ่งได้ตกลงสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

ก. วัตถุประสงค์ของคณะราษฎร คือ เปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่ศัพท์สมัยใหม่ว่า “ปฏิวัติ” หรือ “อภิวัฒน์” เพื่อถ่ายทอดคำฝรั่งเศส อังกฤษ REVOLUTION ดังนั้นเราจึงใช้

ศัพท์ธรรมดาค่าว่า “เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมาย มาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย” และการดำเนินเพื่อให้สยามบรรลุลหัด ๖ ประการ

(๑) รักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง, ในทางศาล, ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

(๒) รักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก

(๓) บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

(๔) ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน

(๕) ให้ราษฎรมีเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการ ดังกล่าวแล้ว

(๖) ให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร^{๑๕}

ต่อมา หลักทั้ง ๖ ประการนี้ได้ปรากฏอยู่ในใบปลิวซึ่งแจกจ่ายในกรุงเทพฯ เมื่อวันโค่นล้มระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ในนาม *คำประกาศของคณะราษฎร* ด้วย

นอกจากการกำหนดวัตถุประสงค์แล้ว ที่ประชุม “คณะราษฎร” ยังตกลงกันที่จะใช้วิธี “การยึดอำนาจโดยฉับพลัน” (COUP D' ETAT) เพื่อเปลี่ยนการปกครอง โดยมีเหตุผลว่า

“โดยคำนึงถึงสภาพของสยามที่ถูกแวดล้อมโดยอาณานิคมของ อังกฤษ และฝรั่งเศส ซึ่งชาติทั้งสองมีข้อตกลงกันต่อเอชยาม เป็นประเทศกันชน แต่เขาอาจพร้อมกันยกกำลังทหารเข้ามายึด ครองแล้วแบ่งดินแดนสยามไปเป็นเมืองขึ้นหรืออยู่ใต้อำนาจอิทธิ- พลของประเทศทั้งสอง ดังนั้น เราจึงเห็นว่าวิธีเปลี่ยนการปกครอง ดังกล่าวจะต้องกระทำโดยวิธี COUP D'ETAT . . . ทงนักเพอบอง กันการแทรกแซงของมหาอำนาจ เพราะเมื่อคณะราษฎรได้อำนาจ โดยฉับพลันแล้ว มหาอำนาจก็จะต้องเผชิญต่อสถานการณ์ที่เรียก เป็นภาษาฝรั่งเศสว่า Fait Accompli คือพฤติกรรมที่สำเร็จรูป แล้ว”^{๒๐}

เรื่องอื่น ๆ ที่ประชุมกันด้วยก็เกี่ยวกับการจัดองค์กรคณะ ราษฎร การเลือกเฟ้นหาสมาชิกเพิ่มเติม การเตรียมการหาผู้ช่วย เหลือหากการกระทำของคณะราษฎร เกิดพลาจและตกเป็นฝ่าย พ่ายแพ้ ตลอดจนเรื่องนโยบายที่จะดำเนินภายหลังที่คณะราษฎร ใต้อำนาจรัฐแล้ว ซึ่งเรื่องนี้ ท่านปรีดีได้เขียนไว้ในภายหลังว่า

“... ที่ประชุมได้มอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ชี้แจง และเห็นชอบตาม หลัก ๖ ประการ ซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้เสนอ รวมทั้งหลักการทั่วไปใน คำโครงการเศรษฐกิจ และได้มอบให้ข้าพเจ้าเตรียมร่างคำโครง การเศรษฐกิจในโอกาสต่อไป”^{๒๑}

ร่างคำโครงการเศรษฐกิจ ที่ท่านปรีดีได้รับมอบหมายให้ยกร่าง ขึ้นนี้ ก็คือ คำโครงการเศรษฐกิจ ที่ปรากฏในเวลาต่อมาในปี

พ.ศ. ๒๔๗๖ อันเป็นที่โต้แย้งกันอย่างเผ็ดร้อนระหว่างกลุ่มต่าง
แนวความคิด และมีผลเกี่ยวเนื่องไปถึงการที่ท่านปรีดีถูกกล่าวหา
ว่าเป็น “คอมมิวนิสต์”

ท่านปรีดีได้กล่าวถึงสภาพความสำนึกของท่านเอง จากที่
เริ่มต้นจนกระทั่งได้มีโอกาสศึกษาค้นเศรษฐกิจการเมืองในฝรั่ง
เศษว่า :

“ผมจึงเกิดจิตสำนึกว่าสมควรที่สยามจะได้มีแผนเศรษฐกิจตาม
ทฤษฎีสั่งคมนิยมที่เป็นวิทยาศาสตร์ โดยสมานกับ สภาพท้องที่
กาลสมัยของสยามเท่าที่ผมประสบพบเห็น และที่ได้เปลี่ยนแปลง
ต่อ ๆ มาในระหว่างที่ผมศึกษาอยู่นั้น

ฉะนั้นผมจึงได้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจเสนอที่ประชุม
เพื่อนผู้พร้อมก่อตั้งคณะราษฎรที่กรุงปารีส”^{๒๒}

การพัฒนาจิตสำนึกที่จะเปลี่ยนแปลง เป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งในทัศนะ
ของท่านปรีดี และท่านได้ปฏิเสธความเห็นที่ผิดพลาด เกี่ยวกับ
คณะราษฎรไว้ด้วยว่า

“มีผู้เข้าใจผิดว่าผู้ก่อตั้งคณะราษฎรที่กรุงปารีส ไม่พอใจจักรราช-
ทูตสยามสมัยนั้นที่จ่ายเงินเดือนให้ไม่พอใช้ จึงคิดเปลี่ยนระบบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้น ความเข้าใจผิดนี้แพร่หลายยิ่งขึ้นภาย
หลังที่ นายควง อภัยวงศ์ ที่เคยเป็นสมาชิกคณะราษฎรเมื่อก่อน
วันอภิวัฒน์เพียงประมาณ ๓ เดือน จึงไม่รู้เรื่องความจริงที่ผู้ก่อตั้ง

คณะราษฎรได้ริเริ่มมาอย่างไร และมีพรรคนะทางสังคมเกิดขึ้น
 อย่างใดก่อนนั้น ได้ไปพูดที่คุรุสภาเมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน
 ๒๕๐๖ เพื่อปลุกตัวออกจากความรับผิดชอบของคณะราษฎร โดย
 กล่าวข้อความคลาดเคลื่อนหลายประการ เพื่อแสดงว่าตนเป็นคน
 ทุ่มเงินใช้ส่วนตัวมากมายเพื่อให้เห็นว่าตนอยู่ในชนชั้นวรรณะของ
 เจ้าศักดินาและเจ้าสมบัติ ซึ่งต่างกับนักศึกษาส่วนอื่น ๆ ที่ได้รวม
 กันต่อสู้เพื่อความเบนธรรมสมัยนั้น โดยเจาะจงมายังข้าพเจ้ากับ
 ร.ท. แปลก ๆ ที่ได้เงินเดือนไม่พอใช้ เพิ่มเรื่องการจ่ายเงินเดือน
 ว่าใครได้เท่าใดแม้จะเป็นลูกของกษัตริย์ ทหารราชทูตสยาม
 กวดขันเหมือนกันนี้ยังคงมีอยู่ที่สถานทูตไทย ณ กรุงปารีส ซึ่ง
 ข้าพเจ้าจะได้ชี้แจงในโอกาสอันควรต่อไป

ณ ที่นากล่าวว่าข้าพเจ้ากับเพื่อนอีก ๖ คน ที่ก่อตั้งคณะ
 ราษฎรขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๗ นั้น ได้มีจิตสำนึกที่
 ต้องการเปลี่ยนระบบสมบูรณาฯ มาก่อนแล้วตามกฎหมายและข้อเท็จ
 จริงแห่งการกำเนิดของพรรคนะทางสังคม ที่ต้องการเปลี่ยนระบบ
 สมบูรณาฯ . . . แต่พ้นจากระดับนี้ไปแล้วยังมีความต้องการพัฒนา
 สังคมตามวิถีทาง และชนแห่งการพัฒนาต่างกันไปตามระดับจิต
 ตำนึกของแต่ละคนได้ ซึ่งเบนเหตุให้มีความขัดแย้งระหว่างกัน
 ภายหลังได้อำนาจรัฐแล้ว”^{๒๓}

ดังเป็นที่ทราบกันอยู่ในภายหลังว่า เมื่อคณะราษฎรยึดอำนาจรัฐ
 ได้สำเร็จแล้ว ต่อมาก็เกิดความแตกแยกขึ้นในหมู่ผู้นำ เช่น ความ
 ขัดแย้งระหว่างท่านปรีดี กับ จอมพล ป. หรือความเข้าใจผิดของ

นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งจะพิจารณาในตอนต่อไป อย่างไรก็ตามก็ ประเด็นของเราในตอนนี้นั้นคือ การบ่งว่า ตั้งแต่ช่วงวัยเด็กที่จิตสำนึกทางการเมืองได้พัฒนาขึ้นมาจนถึงระยะนี้ ประกอบกับความสัมพันธ์อันดีที่ท่านมีเป็นส่วนตัวกับรัชกาลที่ ๗ และจากหลักฐานที่ชัดเจนคือวาทะถ้อยแถลงและหลัก ๖ ประการของคณะราษฎรนั้น ทำให้เราพิจารณาได้ว่า การที่ท่านปรารถนาคัดค้านระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และต้องการเปลี่ยนแปลงใหม่ มิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเกลียดชังตัวบุคคลผู้ดำรงฐานะเจ้าแต่อย่างใด หากเนื่องมาจากการตระหนักถึงความอ่อนแอและไร้ประสิทธิภาพของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหามานานับการแก่ราษฎรและประเทศสยาม และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมือง

กลับสู่ประเทศไทยและความเคลื่อนไหวก่อนการอภิวัฒน์ (๒๔๗๐-๒๔๗๕)

หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้วโดยเสนอวิทยานิพนธ์ที่เป็น "เรื่องกฎหมายแท้ๆ" มีชื่อว่า *Du Sort des Sociétés de Personnes en cas de Décès d'un Associé (Etude de droit français et de droit comparé)* "ในกรณีที่หุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความ

ตาย ฐานะของห้างหุ้นส่วนส่วนบุคคลจะเป็นอย่างไร” (ศึกษาตามกฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ) ปรีดี พนมยงค์ ได้เดินทางกลับประเทศ และถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ท่านได้รับตำแหน่งผู้พิพากษาชั้น ๖ กระทรวงยุติธรรม ได้ทำการฝึกหัดเป็นอัยการศาลต่างประเทศ และต่อมาได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมายเมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๗๐ ท่านได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอกหลวงประดิษฐมนูธรรม เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๑ และได้รับการเลื่อนยศเป็นอำมาตย์ตรีในปีต่อมา ในช่วงที่รับราชการในกระทรวงยุติธรรมนี้ ท่านปรีดีได้รวบรวมกฎหมายไทยตั้งแต่แรก คือสมัยกฎหมายตราสามดวงจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในสภาพระจัดกระจาย ให้มารวมเป็นเล่มเดียวเรียกว่า *ประชุมกฎหมายไทย* พิมพ์ที่โรงพิมพ์นิติสาส์น ซึ่งเป็นโรงพิมพ์ส่วนตัวของท่านปรีดีเอง

นอกจากงานที่กรมร่างกฎหมาย ซึ่งท่านได้รับเลือกเป็นเลขานุการและได้เข้าเกี่ยวข้องกับกรรมาธิการร่างกฎหมายต่าง ๆ โดยเฉพาะบรรดาประมวลกฎหมายและวิธีพิจารณาแล้ว ท่านปรีดียังเป็นอาจารย์ผู้บรรยายที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมด้วย โดยเริ่มสอนตั้งแต่ปี ๒๔๗๐ ตอนแรกได้สอนวิชากฎหมายแพ่งและ

พาณิชย์ บรรพ ๓ ว่าด้วยลักษณะหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม ต่อมา
ได้สอนวิชากฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคลอีก ในปี
๒๔๗๔ โรงเรียนกฎหมายได้เปลี่ยนหลักสูตรการสอน โดยมีวิชา
ใหม่ๆ เพิ่มเข้าไปในหลักสูตร เช่น วิชากฎหมายปกครอง ซึ่งเริ่ม
มีเป็นครั้งแรก ท่านปรีดีรับสอนวิชานี้และท่านได้เขียน *คำอธิบาย
กฎหมายปกครอง* เอาไว้ด้วย เดือน บุนนาค ได้กล่าวถึงเรื่องนี้
เอาไว้ว่า

“ในส่วนงานเป็นครูบาอาจารย์นั้น ท่านปรีดีเป็นอาจารย์ผู้สอนที่
โรงเรียนกฎหมาย เกยสอนหลายวิชา แต่มีวิชาหนึ่งซึ่งถึงไม่ใช่
วิชากฎหมายแต่ได้สร้างชื่อเสียงให้กับท่านมาก คือ วิชากฎหมาย
ปกครอง ในข้อความตอนต้นในคำอธิบายวิชานี้ ท่านปรีดีได้พูด
ถึงธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่ากฎหมาย
รัฐธรรมนูญ ท่านได้อธิบายเรื่องเสรีภาพต่างๆ ที่เขียนและพูดใน
สมัยนั้น แต่ในครั้งนั้นท่านปรีดีเรียกว่า “ความเป็นอิสระ” ท่าน
ได้อธิบายถึงเรื่องการปกครองของเมืองไทย สมัยเมือง วัง กลัง
นา เปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ การแบ่งเขตปกครอง การจัดการ
ปกครองเป็นกระทรวง แล้วไปเติมเรื่องหน้าที่ของรัฐในทาง
เศรษฐกิจ ซึ่งท่านปรีดีเรียกในขณะนั้นว่า “การงานซึ่งฝ่ายปก
ครองกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะและความเป็นอยู่ความสุขสม
บูรณ์ของราษฎร” ท่านปรีดีแบ่งชนิดแห่งการงานซึ่งฝ่ายปกครอง
ต้องกระทำออกเป็นสาขาใหญ่ ๒ ประเภท คือ ๑. ในทาง

เศรษฐกิจ (Economic politique) ๒. ในทางสมาคมกิจ (Economic sociale) แล้วท่านปรืดก็พูดเรื่องประดิษฐ์กรรม ประวัติกรรม วิชากรรม โภคกรรม เขียนความสั้นๆ เพียงไม่ถึง ๕ หน้ากระดาษ ท่านปรืดจับคำอธิบายกฎหมายปกครองด้วยการคลังของประเทศเกี่ยวกับงบประมาณรายได้ รายจ่าย การกู้เงิน การชำระหนี้ของรัฐ

ดังนี้ คำอธิบายกฎหมายปกครองของท่านปรืดจึงกว้างขวาง ชูใจบุคคลผู้อ่านให้หันเข้าเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง ราษฎรผู้ถูกปกครองใครได้มีปากมีเสียง ในการปกครองบ้าง ความรู้สึกอยากปกครองตนเองจึงเกิดมีมากขึ้น^{๒๔}

พื้นฐานของหลักต่างๆ ใน คำอธิบายกฎหมายปกครอง ของท่านปรืดก็คือ หลักสิทธิมนุษยชน ซึ่งต่างไปจากแนวความคิดของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ต้องสงสัยเลยว่า นี่เป็นความกล้าหาญอย่างสุจริตใจสำหรับจิตสำนึกที่จะปรับปรุงสังคม เราจะพิจารณาเรื่องนี้อย่างละเอียดในบทต่อไป

สภาพของประเทศสยามขณะนั้น กำลังต้องการการปรับปรุงอย่างยิ่ง ทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๖๘ โดยมีได้ทรงคาดคิดเตรียมตัวมาก่อนและทรงยอมรับว่ายังขาดประสบการณ์ในการปกครองแผ่นดิน^{๒๕} รัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาที่ยามสยามประสบมรสุมอย่างหนัก สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ

กำลังตกต่ำทั่วโลก ซึ่งส่งผลถึงสยามอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง ประกอบกับผลิตผลทางเกษตรเสียหายเนื่องจากฝนแล้ง ทำให้ปริมาณการผลิตข้าวลดลง และราคาก็ตกต่ำลงด้วย เพราะมีการเปลี่ยนแปลงระบบมาตรฐานเงินมาเป็นมาตรฐานทองคำ สถานะทางการคลังของประเทศก็เสื่อมลง ในปีงบประมาณ ๒๔๗๔-๗๕ ยิ่งประสบความยุ่งยากมากขึ้น เมื่อมีการลดค่าเงินปอนด์และเงินพม่า ทำให้ชาวไทยมีราคาสูงจนขายไม่ออก รัชกาลที่ ๗ และคณะบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์พยายามแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเช่นนี้ โดยตัดทอนงบประมาณแผ่นดินลง ทั้งสำหรับข้าราชการพลเรือนและทหาร ถึงกับเสนาบดีกระทรวงกลาโหมลาออกจากตำแหน่ง นอกจากนี้ ยังยุบตำแหน่งข้าราชการพลเรือน ทำให้บุคคลถูกปลดออกจากราชการจำนวนมาก นี่นับเป็นวิกฤตการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อฐานะของประเทศและส่วนตัวบุคคลทีเดียว ซึ่งได้นำความไม่พอใจมาสู่ข้าราชการพลเรือนและทหารจำนวนไม่น้อย^{๒๖}

การประกาศภาษีอากรใหม่ของรัฐบาล เนื่องจากต้องการรายได้จากภาษีอากรเพิ่มมากขึ้น รัฐบาลจึงออกประกาศเรียกเก็บภาษีใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นในเดือนเมษายน ๒๔๗๕ โดยเรียกเก็บภาษีผู้จ่ายเงินเดือนหรือรายได้เกิน ๖๐๐ บาท ทำให้เป็นโอกาสอันดีสำหรับ “คณะราษฎร” ที่จะบ่งชี้ถึงความเสื่อมโทรมของระบบ

บริหารแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
ในอีกสองเดือนต่อมา

ปัญหาทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๗ ก็อยู่ในสภาพไม่ยิ่ง
หย่อนกว่าด้านเศรษฐกิจ การตื่นตัวของความสำนึกทางการเมือง
ของบรรดาผู้มีการศึกษาในเขตเมืองหลวง การขยายตัวของสื่อ
มวลชน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ (ซึ่งขยายตัวตั้งแต่สมัยรัชกาล
ที่ ๖ จนถึงปี ๒๔๗๕ มีหนังสือพิมพ์รายวันถึง ๓๕ ฉบับ และ
มีวารสารประมาณกว่า ๑๓๐ ฉบับ) ทำให้มีการเผยแพร่ความคิด
ทางการเมืองในหมู่ผู้มีการศึกษาอีก ปรากฏว่ามีบทความต่าง ๆ
ในหน้าหนังสือพิมพ์ ที่วิพากษ์วิจารณ์การปกครองแบบสมบูรณา
ญาสิทธิราชย์ และแสดงความปรารถนาที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลง
ไปในทางที่ดีกว่าเดิม เช่น บทความเรื่อง “เห็นว่าเจ้าเป็นลูกทும்
ถ่วงความเจริญ” “กลียุคเป็นเหตุแห่งความอับสมภาพ มิคส์ัญญ์เป็น
เหตุทำให้เกิดความเสมอภาค” และ “ทูลพระศรีอารีย์” (ทุก
เรื่องปรากฏในหนังสือพิมพ์ *ราษฎร* ฉบับวันที่ ๙, ๑๑ และ ๑๔
มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ตามลำดับ) ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงปัญหาสังคม
ด้วยคือ ความรู้สึกขัดแย้งระหว่างเจ้ากับไพร่^{๒๗}

สถาบันทางการเมืองของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็
ได้พยายามปรับตัวรับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เราได้เห็นมาแล้วจาก

การที่สถาบันได้เผชิญหน้ากับการท้าทายของคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่ง
 แม้ความพยายามครั้งนั้น (ในสมัยรัชกาลที่ ๖) จะล้มเหลว แต่ก็
 เป็นการบ่งถึงปัญหาของระบอบการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ในแง่วิกฤตของความชอบธรรมในการปกครอง รัชกาลที่ ๗ ทรง
 ตระหนักถึงเรื่องนี้ และทรงแสวงหาหนทางทางการเมืองโดยก่อตั้ง
 “อภิรัฐมนตรีสภา” ดังที่ทรงกล่าวถึงความมุ่งหวังอย่างหนึ่ง คือ

“พระเจ้าแผ่นดินในพระบรมโกษฐ์ เริ่มที่จะสูญเสียความเชื่อมั่น
 ที่ประชาชนมีต่อพระองค์ในปลายรัชกาล และปัญหาเรื่องการสืบ
 ราชสมบัติก่อให้เกิดความวุ่นวายใจอย่างมาก ...ทันทีที่ข้าพเจ้า
 เสวยราชย์ก็คิดว่า เป็นสิ่งจำเป็นอย่างที่สุดที่จะทำอะไรบางอย่าง
 เพื่อเรียกความเชื่อถือจากประชาชนกลับคืนมา ดังนั้น จึงมีการ
 ตั้งสภาอภิรัฐมนตรีขึ้น...”^{๒๘}

สถานเป็นสภาที่ปรึกษาระดับนโยบาย ซึ่งจัดตั้งขึ้นด้วยวัตถุประสงค์
 ดังปรากฏข้างต้น นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงจัดตั้ง “สภากรรม-
 การองคมนตรี” ซึ่งเป็นสภาแต่งตั้ง เพื่อฝึกฝนงานทางกิจการ
 รัฐสภาซึ่งพระองค์ทรงพยายามปูทางไว้^{๒๙}

นอกจากจะทรงปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินระดับ
 สูงแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ยังทรงมีพระราชดำริที่จะ
 พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนด้วย ซึ่งปัญหา^{๓๐} เป็นเรื่อง

สำคัญยิ่งสำหรับท่านปรีดีและคณะราษฎร ดังวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
 รัชกาลที่ ๗ ทรงเห็นว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นของดี
 แต่ไม่อาจนำมาใช้โดยไม่คำนึงถึงสภาพการณ์ของสังคมไทย สัก
 วันหนึ่งประเทศสยามจักต้องมีรัฐธรรมนูญอย่างแน่นอน. แต่พระ
 พระองค์ต้องการโอกาสที่เหมาะสม ดังนั้น พระองค์จึงค่อยๆ ทรง
 ดำเนินการปูพื้นฐาน และเตรียมการสร้างสถาบันทางการเมือง
 ดังกล่าว ในปี ๒๔๗๔ พระองค์ได้ทรงมอบหมายให้นายเรย์มอนด์
 บี. สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ ร่วมกับพระยา
 ศรีวิสารวาจา ปลัดทูลฉลองกระทรวงเดียวกัน ไปพิจารณาหลัก
 เกณฑ์ของรัฐธรรมนูญ และนายสตีเวนส์ได้ทูลเกล้าฯ ถวาย
 “เค้าโครงรัฐธรรมนูญ” แต่พระยาศรีวิสารวาจาได้มีบันทึกความ
 เห็นถวายด้วยว่า ยังไม่ควรที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
 ทั้งองค์ในหลวง พระยากัลยาณไมตรี นายสตีเวนส์ และพระ
 ยาศรีวิสารวาจา ต่างเห็นพ้องกันว่า การมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา
 ของประชาชนเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาและหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ก็ยังคง
 ลังเลว่าจะเปลี่ยนรูปการปกครองเมื่อใด^{๓๐} ในที่สุด คณะราษฎร
 ก็ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยการยึดอำนาจในเดือน
 มิถุนายน ๒๔๗๕

เมื่อกลุ่มบุคคลที่เป็น “แกนกลาง” ของคณะราษฎร ซึ่ง

ก่อนตัวขึ้นในประเทศฝรั่งเศส ทะยอยกันกลับมาประเทศไทย
 พวกเขา ก็เริ่มเผยแพร่ความคิดทางการเมืองแบบใหม่ และหา
 สมัครพรรคพวกร่วมงาน โดยมีทั้งทหารและพลเรือน ฝ่ายทหาร
 แยกออกเป็นทหารบกและทหารเรือ ส่วนทหารบกยังแยกกันภายใน
 อีกเป็นนายทหารบกชั้นผู้ใหญ่อาวุโสและชั้นผู้น้อย บุคคล
 สำคัญของฝ่ายต่าง ๆ ประกอบด้วย ฝ่ายทหารบกชั้นผู้ใหญ่ มี
 พ.อ. พระยาพลพลพยุหเสนา เป็นหัวหน้าและดำรงตำแหน่ง “หัว
 หน้าคณะปฏิวัติ ๒๔๗๕” ด้วย พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พ.อ.
 พระยาฤทธิอากาศเนย์ และ พ.ท. พระประศาสน์พิทยายุทธ เป็นต้น
 ฝ่ายกองทัพบกผู้น้อยมี พ.ต. หลวงพิบูลสงคราม เป็นหัวหน้า และ
 พ.ต. หลวงทัศนัยนิยมศึก เป็นต้น ฝ่ายทหารเรือมี น.ต. หลวง-
 สิริสุนทรสงครามชัย เป็นหัวหน้า และ น.ต. หลวงศุภชลาศัย น.ต.
 หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นต้น ส่วนฝ่ายพลเรือนมี หลวง
 ประดิษฐ์มุนีธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นหัวหน้า และประกอบ
 ด้วยนายประยูร ภมรมนตรี นายทวี บุญยเกตุ นายควง อภัย-
 วงศ์ นายสงวน ตุลารักษ์ นายชิม วีระไวทยะ นายดิเรก ชัย-
 นาม เป็นต้น ๓๐

สำหรับมูลเหตุของการอภิวัฒน์นั้น นอกเหนือจากการศึกษา
 ถึงจิตสำนึกและความคิดทางการเมืองของเราแล้ว ได้มีผู้เสนอเอา

ไว้แบ่งได้เป็น ๔ ประการคือ^{๓๒} ประการแรกเนื่องจากกลุ่มคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตก พอใจกับระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก และเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กีดขวางความเจริญของประเทศ จึงต้องการนำระบอบแบบใหม่มาใช้ ประการที่สอง เนื่องจากในหลวงอ่อนแอในการใช้อำนาจของพระองค์ ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกโดยทั่วไปในกลุ่มผู้ที่เข้ามาทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า พระองค์ทรงตกอยู่ใต้อำนาจอิทธิพลของพระราชวงศ์ชั้นสูง ประการที่สาม มีเหตุจากการกระทบกระทั่งในมูลเหตุส่วนตัว โดยเฉพาะระหว่างกลุ่มราชวงศ์กับฝ่ายทหารและพลเรือนที่จะทำการปฏิวัติ ประการที่สี่ เนื่องจากความไม่มั่นคงในสถานะทางการเงินของประเทศ ประกอบกับในขณะที่กลุ่มชนชั้นสูงดำรงอยู่อย่างสุขสบายหรูหรา ประชาชนกลับทุกข์ยาก จึงเป็นเหตุให้กลุ่มผู้ต้องการเปลี่ยนแปลงคิดจะนำระบบใหม่มาใช้โดยเร็ว เรื่องนี้เกี่ยวเนื่องกับสาเหตุประการสุดท้ายคือ ความล้มเหลวของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในการแก้ไขปัญห เศรษฐกิจของประเทศ นอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาถึงสาเหตุอย่างอื่นนอกเหนือจาก ๕ ประการ^{๓๓} คือ เนื่องจากการที่ผู้ปกครองชอบปกปิดการบริหารราชการแผ่นดินเป็นความลับ พวกเจ้านายไม่ได้สื่อสารให้ราษฎรทราบถึงนโยบาย เป้าหมาย หรือขีดจำกัดของตน

ทำให้เกิดความเข้าใจผิดกันขึ้นได้ และสาเหตุอีกประการหนึ่งก็คือ รัฐบาลเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์ ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่าง ผู้แทนหนังสือพิมพ์กับข้าราชการ และความไม่พอใจก็แพร่ขยาย จากหนังสือพิมพ์ไปสู่ราษฎร สาเหตุเหล่านี้บางกรณีนับเป็น วิกฤตการณ์ต่อระบบเดิมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะด้านความชอบธรรม ของกษัตริย์ที่จะปกครองประเทศ และด้านประสิทธิผลของการ บริหารงานของรัฐ

การปฏิวัติและรัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรก (๒๔๗๕)

แผนการปฏิวัติ (อภิวัฒน์) ได้ถูกวางขึ้นอย่างแยบยลโดย บุคคลระดับผู้นำของแต่ละฝ่าย ซึ่งถือหลักสำคัญอย่างหนึ่งคือ ให้ หลีกเลี่ยงการใช้อาวุธเท่าที่สามารถจะเลี่ยงได้ เพื่อไม่ให้เกิดการ เสียเลือดเนื้อกัน แผนได้กำหนดการคุมตัวผู้สำเร็จราชการรักษา พระนคร คือเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิจ และพระบรมวง- ศานุวงศ์ เสนาบดีปลัดทูลฉลองกระทรวงต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นตัว ประกันต่อรอง ซึ่งอาจทำให้ความตึงเครียดลดลง นอกจากนี้ยัง ใช้กำลังทหารและรถถังเข้าร่วมเป็นการขู่ขวัญ และยึดสถานที่ สำคัญของบ้านเมือง เช่น พระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งอนันต- สมาคม ตลอดจนตัดการติดต่อสื่อสารต่าง ๆ แผนการยังมุ่งเกลี้ย

กล่อมให้ทหารและประชาชนทั่วไปร่วมมือกับคณะราษฎร เช่น
 เกี่ยวกับการให้หลักประกันแก่สวัสดิภาพของชาวต่างประเทศที่
 อาศัยอยู่ด้วย

เช้าตรู่วันที่ ๒๔ มิถุนายน เมื่อในหลวงรัชกาลที่ ๗ ทรง
 แปรพระราชฐานไปอยู่พระราชวังไกลกังวลหัวหิน ซึ่งมีข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ตามเสด็จไปด้วยจำนวนมาก เหลืออยู่ในพระนครไม่กี่นาย
 นับเป็นโอกาสเหมาะสำหรับการยึดอำนาจ เมื่อจับกุมบุคคลสำคัญ
 ของฝ่ายรัฐบาลไว้ได้เรียบร้อยแล้ว ก็ปรากฏ *คำประกาศของคณะ
 ราษฎร* ซึ่งท่านปรีดีเป็นผู้เขียน เนื้อหาเป็นการอธิบายความ
 หมายถึงของเหตุการณ์ครั้งนี้ เหตุผลที่ต้องเข้ายึดอำนาจ ตลอดจน
 เสนอหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร ต่อมา คณะราษฎรได้มี
 หนังสือกราบบังคมทูลในหลวงซึ่งกำลังประทับอยู่ที่หัวหิน อัญ-
 เชิญเสด็จกลับคืนสู่พระนครและทรงเป็นกษัตริย์ต่อไปโดยอยู่ภาย
 ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน^{๓๔}

เมื่อในหลวงเสด็จกลับพระนครในวันที่ ๒๖ มิถุนายน
 คณะราษฎรได้นำพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน
 สยามชั่วคราว ซึ่งท่านปรีดีมีบทบาทสำคัญในการเขียนขึ้นทูล
 เกล้าฯ ถวายพระองค์ และได้ทรงลงพระปรมาภิไธย พระราชทาน

คืนมาในวันที่ ๒๗ มิถุนายน นับเป็นวันแรกของการปกครอง
ระบอบใหม่

ตามที่มีบางคนกล่าวอ้างว่า คณะราษฎรรู้ว่าพระปกเกล้าฯ
จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ แต่ได้ช่วงชิงทำการอภิวัฒน์เสียก่อน
นั้น ท่านปรีดีได้เปิดเผยเรื่องนี้ในภายหลังว่า

“คณะราษฎร เพิ่งทราบเมื่อ ๖ วันภายหลังที่ได้เปลี่ยนแปลงการ
ปกครองแล้ว คือ เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ได้มีพระราชกระแสรับ
สั่งให้พระยาพลพลพยุหเสนา พระปรีชาชลยุทธ พระยามโน-
ปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวจา พร้อมทั้งข้าพเจ้า ไปเฝ้าทูล
ละอองธุลีพระบาท และเจ้าพระยามหิธรซึ่งเป็นราชเลขาธิการ
ขณะนั้นเป็นผู้จดบันทึก มีพระราชกระแสรับสั่งว่ามีพระราชประ-
สงค์จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อได้ทรงปรึกษาข้าราชการ
มีตำแหน่งสูงในขณะนั้นก็ไม่เห็นพ้องกับพระองค์ ในสุดท้ายเมื่อ
เสด็จกลับจากประพาสอเมริกา ได้ให้บุคคลคนหนึ่งซึ่งไปเฝ้าใน
วันนั้นพิจารณา บุคคลนั้นก็ถวายความเห็นว่ายังไม่ถึงเวลา และ
ที่ปรึกษาก็กลับเห็นพ้องด้วยบุคคลนั้น คณะราษฎรมิได้รู้พระราช
ประสงค์มาก่อน การเปลี่ยนแปลงได้กระทำโดยบริสุทธิ์ ไม่ได้
ช่วงชิงดังที่ผู้ปลุกเสกข้อเท็จจริงให้เป็นอย่างอื่น ความจริงทั้ง
หลายปรากฏในบันทึกการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันนั้นแล้ว
และโดยที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชประสงค์
มาก่อนแล้วหากมีผู้ทัดทานไว้ ฉะนั้น เมื่อคณะราษฎรได้ขอพระ

ราชทานรัฐธรรมนูญ พระองค์จึงพระราชทานด้วยดี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ชาวไทย ข้าพเจ้าจึงขอให้ท่านทั้งหลายที่อยู่ ณ ที่นและบรรดาชาวไทยทั้งหลาย จงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณและเทอดพระเกียรติของพระองค์ไว้ชั่วกัลปาวสาน

ข้าพเจ้าจำภาพประทับใจในวันเข้าเฝ้านั้นได้ว่าทรงตรัสด้วยน้ำพระเนตรกล่อมเออชพระหัตถ์ไปยังพระยาศรีวิสารวาจาที่ไปเฝ้าด้วยในวันนั้นว่า “ศรีวิสาร ฉันส่งเรื่องไปให้แกพิจารณา แกก็บันทึกมาว่ายังไม่ถึงเวลา แล้วส่งบันทึกของสตีเวนส์ (ที่ปรึกษาการต่างประเทศ เป็นชาวอเมริกัน) มาด้วยว่าเห็นพ้องกับแก”^{๓๕}

คำบอกเล่านี้ของท่านปริศนาคล้องกับหลักฐานที่พบเกี่ยวกับพระราชดำริของพระปกเกล้าฯ ความเห็นของนายสตีเวนส์ และของพระยาศรีวิสารวาจาดังกล่าวมาแล้ว

รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว อันเป็นฉบับแรกของประเทศไทย ได้พยายามก่อตั้งระบบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญขึ้นเป็นครั้งแรก โดยถือว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของราษฎรทั้งหลาย (มาตรา ๑) ได้กำหนดสิทธิของพลเมืองและพยายามขจัดอภิสิทธิ์ให้หมดไป รัฐธรรมนูญได้บัญญัติให้บุคคลและคณะบุคคลที่เป็นผู้มีอำนาจแทนราษฎรคือ พระมหากษัตริย์ สมาชิกแทนราษฎร และคณะกรรมการราษฎร สมาชิกแทนราษฎรเป็นสมาชิกชั่วคราว มี

สมาชิก ๗๐ คนซึ่งคณะราษฎรเป็นผู้แต่งตั้ง ส่วนคณะราษฎรได้รับอำนาจตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ให้ปกครองประเทศผ่านคณะกรรมการราษฎรเป็นเวลา ๑๐ ปีอันเป็นช่วงของการวางหลักประชาธิปไตยให้ค่อย ๆ สมบูรณ์ขึ้น

ในการเตรียมร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกของสยามนี้ มีข้อสังเกตจากการศึกษาที่น่าสนใจว่า ท่านปรีดีอภัยแห่งข้อมูลแนวคิดหลายแห่ง ในบางตำแหน่งธรรมนูญการปกครองฯ สะท้อนโครงสร้างรัฐสภาของระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญแบบตะวันตก อำนาจของสภาแห่งชาติคล้ายคลึงกับอำนาจของรัฐสภาตะวันตก และระบบตุลาการก็ได้รับการย้ำประกันว่าเป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม โครงสร้างการปกครองใหม่ก็หยิบยืมลักษณะต่างๆ มาจากระบบรัฐบาล โดยพรรคแบบโซเวียตด้วย และกระทั่งหยิบยืมลักษณะต่างๆ มากกว่ามาจากรัฐบาลกึ่งะมินต์ของซุนยัตเซ็นซึ่งก่อตั้งขึ้นในจีนเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ธวัช มกรพงศ์ นักรัฐศาสตร์ไทยผู้หนึ่งกล่าวว่า ทั้งซุนยัตเซ็นและท่านปรีดี “ไม่ได้เอาตัวความคิดเรื่องอำนาจเผด็จการโดยพรรคมาจากบอลเชวิค หากเอาแบบแผนการจัดองค์การเพื่อให้พรรคมีอำนาจควบคุมรัฐบาลจากบอลเชวิคมา” ในประเทศสยาม ธรรมนูญฯ ของปรีดีให้อำนาจคณะราษฎรเสนอชื่อสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งจะเป็นผู้เลือกสมาชิก

คณะกรรมการราษฎร (รัฐบาล) อีกต่อหนึ่ง รัชสรูปรว่า “ความคิดของปรีดีเรื่องให้คณะราษฎรเป็นพี่เลี้ยงดูแล ยืมมาจากทฤษฎีของซุนยัตเซ็น มากกว่าปรัชญาการเมืองลัทธิมาร์กซ์-เลนิน” ทั้งคณะราษฎรของสยามและพรรคก๊กมินตั๋งของจีนเห็นว่าตนเป็นตัวแทนทุกชนชั้นในสังคมของตน หากมิใช่ตัวแทนของชนชั้นกรรมาชีพชนชั้นเดียวดังพวกคอมมิวนิสต์^{๓๖}

สถานิติบัญญัติใหม่ประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๗๕ หลวงประดิษฐมนูธรรม คือผู้อ่านรายงานบุคคลที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนราษฎรครั้งแรก ๗๐ คน และเป็นผู้นำให้สมาชิกปฏิญาณพร้อมกันที่จะต้อง “มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อราษฎร” อีกทั้งรักษาหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร นอกจากนั้นท่านยังได้รับเลือกเป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรคนแรกด้วย ที่ประชุมได้เลือกพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธาน คณะกรรมการราษฎร ซึ่งท่านได้แต่งตั้งคณะกรรมการอีก ๑๔ คนรวมทั้งท่านปรีดี เนื่องจากพระยามโนฯ อดีตอธิบดีศาลอุทธรณ์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นผู้ที่ยอมรับกันว่ามีความซื่อสัตย์ภักดี และมีสัมพันธ์อันดีกับกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ โดยที่ไม่มีสัมพันธ์กับคณะราษฎรมาก่อน การที่ท่านได้รับเลือกเป็นประธานหรือหัวหน้าคณะรัฐบาลเช่นนี้ จึงแสดงถึงการที่

“บรรดาผู้นำการยึดอำนาจในสยาม ได้กำหนดให้ตัวเองมีบทบาทเป็นอันดับรองในรัฐบาลชุดใหม่ เหมือนตังนักอภิวัดณ์ต้นแบบของพวกเขาในกรณีการอภิวัดณ์ฝรั่งเศสปี พ.ศ. ๒๓๓๒”^{๓๗} นี้เป็นความพยายามที่จะเชื่อมรอยร้าวระหว่างกษัตริย์กับคณะอภิวัดณ์เพื่อให้มีสัมพันธอันดีและคณะอภิวัดณ์ได้รับการยอมรับจากกลุ่มอนุรักษ (กษัตริย์และราชวงศ์ตลอดจนข้าราชการผู้ใหญ่ในระบบอบติม) อย่างไรก็ตามความพยายามนี้มีผลปลอบประโลมฝ่ายอนุรักษเพียงในระยะสั้น เพราะต่อมาไม่นาน รอยร้าวก็ปรากฏขึ้นอีกเนื่องจากฝ่ายอนุรักษกับฝ่ายอภิวัดณ์ (ฝ่ายก้าวหน้าโดยเฉพาะท่านปรีดี) มีทัศนะแตกต่างกันถึงขั้นมูลฐานในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (แต่งตั้ง) ครั้งแรกนี้ ที่ประชุมยังได้แต่งตั้งอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นอีกคณะหนึ่งเพื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรเป็นจำนวน ๗ คน (ต่อมาเพิ่มอีก ๒ คน) พระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นประธานอนุกรรมการนี้และท่านปรีดีก็ได้ร่วมด้วยซึ่งท่านเป็นตัวแทนเพียงคนเดียวจากกลุ่มคณะราษฎร รัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้นใหม่ได้ถูกนำเสนอสภาผู้แทนราษฎรเพื่อพิจารณาแก้ไขเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๕ และสภาได้ลงมติรับรองให้ใช้ได้ จึงได้เริ่มใช้ตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม และได้มีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่ง

ตั้งพระยามโน ฯ เป็นนายกรัฐมนตรี และท่านปรีดีก็ได้เป็นรัฐมนตรีร่วมคณะด้วย

รัฐธรรมนูญถาวรปรากฏแนวความคิดบางประการที่ต่างไปจากฉบับชั่วคราว (๒๗ มิถุนายน) ซึ่งท่านปรีดีเป็นผู้ร่าง จึงมีข้อสังเกตว่า “อำนาจของปรีดีได้ลดลงอย่างสังเกตเห็นได้”^{๓๘} ความแตกต่างที่สำคัญคือรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ได้ส่งเสริมบทบาทตามรัฐธรรมนูญของกษัตริย์ให้มากขึ้น กล่าวคือ พระองค์มีพระราชอำนาจที่จะแต่งตั้งรัฐมนตรีถึง ๑๐ คนด้วยพระองค์เอง ซึ่งมีได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ดูเทียบมาตรา ๔๖, ๔๗) สามารถยับยั้งกฎหมายได้ชั่วคราว และสามารถยุบสภาได้ (มาตรา ๓๕) การศึกษาเปรียบเทียบของชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้พบว่าหลักการของรัฐธรรมนูญฉบับถาวร คล้ายคลึงกับร่างรัฐธรรมนูญที่นายสตีเวนส์เสนอแก่พระปกเกล้าฯ^{๓๙} ตามนัยนี้จึงเห็นได้ว่าเมื่อพระราชอำนาจเพิ่มมากขึ้น อำนาจของคณะราษฎรก็ลดลงเป็นสัดส่วนกัน มอเรลล์ได้สรุปเรื่องนี้ว่า “เห็นชัดว่าในหลวงรัชกาลที่ ๗ พวกเจ้านายที่สนับสนุนพระองค์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เห็นอกเห็นใจกัน ได้ร่วมงานกันเปลี่ยนย้ายโครงสร้างรัฐธรรมนูญไทยกลับไปสู่กรอบที่เข้ากันได้กับประเพณีอนุรักษนิยมของประเทศไทยมากขึ้น”^{๔๐}

อย่างไรก็ดี ปรากฏข้อสังเกตอีกประการหนึ่งด้วยว่าคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ยังคงเป็น “รัฐบาลของคณะราษฎร” อยู่ เพราะทางคณะราษฎรได้ส่งหัวหน้าสำคัญทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเข้าร่วมรัฐบาล โดยมีพระยาพหลฯ เป็นผู้คุมเสียงข้างมากอยู่ในคณะรัฐมนตรี^{๔๑} และที่สำคัญที่สุด รัฐบาลได้รับเอาหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร เป็นนโยบายหลักในการบริหาร

เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวม ดูเหมือนนี่จะเป็นความพยายามประนีประนอมต่อรองกัน ระหว่างกลุ่มอนุรักษกับกลุ่มก้าวหน้าของคณะราษฎร อย่างไรก็ดี ชัยอนันต์ สมุทวณิช คิดว่า รัฐธรรมนูญฉบับถาวรนี้แสดงถึงชัยชนะของกลุ่มอนุรักษ เมื่อเขากล่าวว่า “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีผลเฉพาะทางด้านการเร่งเงื่อนไขเวลาของการมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภาเท่านั้น เกี่ยวกับการให้สิทธิทางการปกครองอย่างเต็มที่แก่ประชาชน ยังคงเป็นเงื่อนไขเดิมซึ่งรัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตั้งไว้ด้วยการมีบทเฉพาะกาลไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งก็เท่ากับว่าไม่มีข้อแตกต่างไปจากความคิดของที่ปรึกษาในร่างรัฐธรรมนูญสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เลย”^{๔๒} นอกจากนี้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรยังมีได้เอื่อยถึงบทบาทของพรรคการเมืองเลย แม้แต่คำว่า “คณะราษฎร” ก็ไม่มีปรากฏ ท่านปรีดีซึ่งปรารถนาจะเปลี่ยนคณะ

ราษฎรให้เป็นองค์กรจัดตั้งระดับชาติ ที่สามารถระดมพลเมืองทั้งปวงให้เคลื่อนไหวเพื่อกระตุ้นการพัฒนาประเทศ^{๕๓} จึงประสบปัญหา ยิ่งกว่านั้นปลายเดือนมีนาคม ๒๔๗๖ คณะรัฐมนตรีก็ออกประกาศห้ามข้าราชการทหารและพลเรือนทุกคน แม้ว่าจะออกจากราชการแล้วก็ตาม เข้าเป็นสมาชิกของกิจการ พรรค หรือสมาคมทางการเมืองใดๆ ทั้งสิ้น มอเรลล์พิจารณาว่า นี่เป็นการตัดฐานสนับสนุนหลักทางการเมืองของท่านปรีดีอย่างสิ้นเชิง และเป็นการบ่งบอกจุดจบของคณะราษฎรที่จะเป็นสถาบันในแบบที่ท่านปรีดีคิดไว้^{๕๔}

ตามความเห็นของท่านปรีดี แรงคัดค้านต่อการก่อตั้งพรรคหรือสมาคมทางการเมืองนอกระบบราชการเช่นที่ท่านคิดนั้น มาจากฝ่ายทหารในคณะราษฎรของท่านเอง ฝ่ายทหารพวกนี้กลัวว่าการขยายองค์การจัดตั้งของคณะราษฎรเข้าไปในระดับจังหวัด จะยังผลให้อำนาจของฝ่ายตนลดลง และท่านปรีดีเป็นที่นิยมของมหาชนยิ่ง^{๕๕} ดูเหมือนพลังฝ่ายทหารจะไปด้วยกันได้กับความต้องการของกลุ่มอนุรักษ์ ในการเสนอรัฐธรรมนูญฉบับถาวร และนี่คงเป็นลางร้ายตั้งแต่เริ่มต้นของระบบพรรคการเมืองไทย ซึ่งไม่เคยฟื้นตัวจากความล้มเหลวที่ประสบได้เลย

ก่อนการอภิวัฒน์ สมาชิกคณะราษฎรเป็นเพียงบุคคลกลุ่ม

เล็ก ๆ ที่รวมตัวกันโดยวัตถุประสงค์ร่วมประการเดียวคือ ยกเลิกระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามและประกาศใช้รัฐธรรมนูญ หลังการอภิวัฒน์ ท่านปรีดีได้พยายามขยายฐานสนับสนุนคณะราษฎรออกไปอยู่บ้าง แต่เรื่องทำนองการขึ้นนำจากส่วนกลาง หรือการชี้แนะทางนโยบายบังเกิดขึ้นในคณะราษฎรน้อยมาก คณะราษฎรยังคงมีลักษณะการจัดตั้งระดับต่ำและวินัยคณะอ่อน นี่เป็นจุดอ่อนของคณะราษฎรที่ทำให้เกิดการแตกแยกภายในขบวนการเอง และถูกโต้การอภิวัฒน์ นี่เป็นประเด็นที่ท่านปรีดีเองก็มองเห็น ดังที่ท่านให้สัมภาษณ์ในระยะหลัง ซึ่งจะพิจารณาต่อนต่อไป

เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติและการที่ท่านปรีดีถูกบังคับให้ออกนอกประเทศครั้งแรก (มีนาคม - กันยายน ๒๔๗๖)

เนื่องจากในขณะนั้น ผลอันเกิดจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกยังคงดำรงอยู่ และประเทศสยามต้องประสบปัญหาหนี้ค้ำย ซึ่งนี่ก็เป็นเรื่องที่คณะราษฎรมุ่งหมายที่จะแก้ไขตามหลักข้อ ๓ ใน ๖ ประการที่ประกาศไว้ ในเดือนมีนาคม ๒๔๗๖ (ตามปฏิทินใหม่) ได้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรปราศรัยในสภาว่า ถึงเวลาแล้วที่จะต้องดำเนินโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งจะประกันให้ราษฎรมีฐานะความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจที่ดีตามที่คณะราษฎร

ได้สัญญาไว้ การเตรียมวางแผนเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ จึงเริ่มขึ้นและสำเร็จลงเป็น “เค้าร่าง” ภายในเวลาไม่นานโดยท่าน ปรีดี

แผนการใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของท่านปรีดี นับ เป็นความคิดที่ “อภิวัดณ์ทางเศรษฐกิจ” โดยแท้ สารสำคัญคือ การให้ราษฎรทุกคนได้รับหลักประกันในการดำรงอยู่จากรัฐบาล (การประกันสังคม) โดยร่วมกันทำงานในลักษณะของสหกรณ์ ซึ่ง จะมีการจัดตั้งสหกรณ์ทั้งการเกษตรและอุตสาหกรรมขึ้น และเพื่อ ที่จะประสาน และวางแผนกิจการของบรรดาสหกรณ์ทั้งหลายให้มี ประสิทธิภาพแก่ส่วนรวม ก็จะก่อตั้งสถานโยบายเศรษฐกิจแห่งชาติ นอกจากนี้ เนื่องจากการประกอบกิจการเศรษฐกิจลักษณะนี้ต้องอาศัย ที่ดินและเงินทุนหมุนเวียน โดยที่รัฐจะไม่ยึดที่ดินหรือทรัพย์สิน ไตๆ ของเอกชน จึงเสนอจัดตั้งธนาคารกลาง (ธนาคารชาติ) เพื่อ ที่รัฐจะจัดการเศรษฐกิจได้อย่างเป็นธรรม ท่านปรีดีระบุว่าแนว ความคิดพื้นฐานของ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* คือ “โครงการนี้ไม่ใช่ หลักคอมมิวนิสต์ เรามีทั้งแคปิตลลิสม์และโซเซียลลิสม์รวมกัน”^{๑๖} แนวคิดนี้มีหลักการที่ถือว่า มนุษย์ทุกคนที่เกิดมามีอยู่ต้องเป็น เจ้าหนี้ต่อกัน (Solidarism) มนุษย์ต้องช่วยเหลือ ฟังพาอาศัยกัน แต่ละคนมีหนทางจริยธรรมต่อกัน เช่นคนจนก็เพราะฝูงชนทำให้

จนได้ ดังนั้น จึงต้องร่วมประกันภัยต่อกันและร่วมมือในการ
 ประกอบการเศรษฐกิจ โดยสรุปแล้ว แผนร่างของ *เค้าโครงการ
 เศรษฐกิจ* มุ่งหมายจะจัดระเบียบสังคมสยามเสียใหม่อย่างกว้าง
 ขวาง เนื่องจากระบบเศรษฐกิจเป็นรากฐานของสังคม อย่างไรก็
 ติ การจัดการโดยรัฐมิได้เสนอการบังคับ กะเกณฑ์ราษฎร และ
 ยังคงเปิดโอกาสให้ประกอบอาชีพอิสระได้ด้วย ท่านปรึถึคิดว่า
 การปฏิบัติตามแผนนี้จะมีผลทำให้ประเทศพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจ
 ได้มากขึ้น

ทันทีที่ข้อเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของท่าน
 ปรึถึ เป็นที่ทราบกันในรัฐบาล พระยามโนปกรณนิติธาดา และ
 ข้าราชการฝ่ายอนุรักษ์คนอื่น ๆ ที่สำคัญคือ พระยาศรีวิสารวาจา
 (รัฐมนตรีต่างประเทศ) และ พระยาราชวังสัน (รัฐมนตรีกลา-
 โหม) ก็เริ่มบ่นว่าเป็นแผนคอมมิวนิสต์ กลุ่มของพระยามโน ฯ
 ได้โน้มน้าวจูงใจสมาชิกฝ่ายทหารบางคนให้คัดค้านแผนการเศรษฐกิจ
 ปรึถึ และพระยาทรงสุรเดช หนึ่งในผู้ก่อการคณะราษฎร ก็กลายเป็น
 คนหนึ่งที่ร่วมคัดค้านด้วย

เค้าโครงการเศรษฐกิจ ถูกเสนอให้คณะกรรมการพิเศษ
 ๑๔ ท่านพิจารณา ซึ่งมีพระยามโน ฯ พระยาศรีวิสาร ฯ พระยา
 ราชวังสัน พระยาทรงสุรเดช และท่านปรึถึ รวมอยู่ด้วย โดยมี

การประชุมเมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๗๖ ที่ประชุมไม่สามารถ
 บรรลุข้อตกลงใดๆ ได้ เพราะมีความเห็นแตกต่างกันเป็นสองฝ่าย
 อย่างชัดเจน และที่ประชุมได้รายงานความเห็นทั้งสองฝ่ายแก่คณะ
 รัฐมนตรี ฝ่ายเสียงข้างมากในคณะกรรมการนำโดยท่านปรีดี
 เจ้าของร่าง เสนอให้วางหลักที่จะทำและดำเนินนโยบายตามเค้า
 โครงการ เมื่อตกลงนโยบายอันใดได้แล้วก็ตั้งสภาเศรษฐกิจแห่ง
 ชาติสำรวจและวางแผนปฏิบัติ แล้วค่อยๆ ดำเนินการเป็นขั้นๆ
 ไปตามกำลังที่มีอยู่ จนกระทั่งทั่วทั้งหมด ส่วนฝ่ายเสียงข้างน้อย
 นำโดยพระยามโนฯ เสนอแนะให้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอย่าง
 รัฐบาลเก่า ช่วยเหลือเกื้อกูลราษฎรในระดับที่เหมาะสมตามโอกาส
 โดยไม่มีแผนหรือนโยบายเศรษฐกิจใดๆ ในอันที่จะเปลี่ยนแปลง
 พื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคม^{๔๗}

แม้ว่าฝ่ายผู้คัดค้านโครงการเศรษฐกิจจะร่วมมือกันจนได้
 รับชัยชนะในคณะรัฐมนตรี แต่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกลับสนับสนุน
 โครงการนี้ด้วยเสียงท่วมท้น ในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร
 เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ภายหลังจากที่คณะรัฐมนตรี (โดยพระยา
 มโนฯ ร่วมกับกลุ่มพระยาทรงสุรเดช) ประกาศห้ามข้าราชการ
 เข้าเป็นสมาชิกพรรคการเมืองนั้น บรรรยากาศในที่ประชุมก็เดือด-
 พล่านยิ่งขึ้น ยิ่งกว่านั้น เมื่อเผชิญกับสภาพที่จะต้องตกเป็นฝ่าย

พ่ายแพ้อย่างแน่นอนในสภาฯ ในญัตติเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ
 กิจของท่านปรีดี ฝ่ายอนุรักษซึ่งร่วมกับทหารบางกลุ่ม ก็พยายาม
 แสดงกำลังข่มขู่สมาชิกสภาฯ ทหารหมวดหนึ่งถูกส่งไปรักษา
 การณที่ตึกรัฐสภา โดยอ้างว่าเพื่อรักษาความสงบ เนื่องจากมีข่าว
 ว่าสมาชิกสภาบางคนพกอาวุธเข้ามา นี่เป็นการตรวจค้นโดยไม่
 ได้ขออนุญาตจากสภาแต่อย่างใด ทำให้มีการกล่าวตำหนิพระยา
 มโนฯ กับคณะอย่างรุนแรง นอกจากนี้ การตีพิมพ์ “บันทึก
 พระบรมราชวินิจฉัยเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ
 มนูญธรรม”^{๔๘} อันเป็นบทวิจารณ์เค้าโครงการเศรษฐกิจของท่าน
 ปรีดีอย่างรุนแรง (โดยเฉพาะการกล่าวหาว่าเป็นแบบบอลเชวิค)
 ซึ่งอ้างกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๗ เองนั้น ก็ยังทำ
 ให้สถานการณ์ที่ปั่นป่วนอยู่แล้ว สืบสนยังขึ้น

ไม่กี่วันต่อมา เหตุการณ์ก็ได้บรรลุจุดสุดยอดที่แสดงว่า
 ระบบการเมืองของสยามตามแบบประชาธิปไตยที่เพิ่งเริ่มต้นขึ้น
 ได้มาถึงจุดแตกแยกแล้ว ในวันที่ ๑ เมษายน กลุ่มอนุรักษใน
 คณะรัฐบาลซึ่งนำโดยพระยามโนฯ ก็สามารถดำเนินการให้
 รัชกาลที่ ๗ ออกประกาศพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎร
 และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา แถลงการณ์ของรัฐบาลได้ให้
 เหตุผลอย่างเปิดเผย ซึ่งมีสาระสำคัญคือ^{๔๙} ประการแรก เนื่อง

จากคณะรัฐมนตรีมีความเห็นแตกแยกออกเป็นสองพวก พวกหนึ่งมีความเห็นฝ่ายข้างน้อย ปรารถนาจะวางนโยบายเศรษฐกิจในทางอันมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์ อีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นฝ่ายข้างมากไม่เห็นด้วยกับโครงการนั้น โดยเห็นว่านโยบายเช่นนั้นจะนำมาซึ่งความหายนะแก่ราษฎร และเป็นมหันตภัยแก่ความมั่นคงของประเทศ ประการที่สอง สมาชิกผู้แทนราษฎรซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแต่งตั้งขึ้นชั่วคราว ไม่ควรที่จะเพียรวางระเบียบนโยบายเศรษฐกิจใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงของเก่าอันมีอยู่แต่เดิม ประการที่สาม เป็นการพลิกแผ่นดิน และสมาชิกผู้เพียรทำเช่นนั้นมีความเลื่อมใสต่อรัฐมนตรีอันมีจำนวนข้างน้อย สมาชิกคณะรัฐมนตรีจึงมีความเห็นแตกแยกกัน อันเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของประเทศและทำให้ราษฎรไม่มีความปลอดภัย นั่นคือเหตุผลสำคัญของการปิดสภา ห้ามมิให้มีการเรียกประชุมสภาจนกว่าจะได้มีสภาฯ ขึ้นใหม่ โดยที่ขณะยังไม่มี การเลือกตั้งผู้แทนใหม่ คณะรัฐมนตรีชุดเก่าที่ยุบไปนี้ ยังคงได้รับแต่งตั้งให้ใช้อำนาจปกครองประเทศต่อไป

ท่านปรินซ์ที่ถูกกีดกันออกจากคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ของพระยามโนฯ และคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ยังได้ออกพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช ๒๔๗๖ เพื่อ “เป็นมาตรการที่จะกีดกันผู้มี

การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งไม่เป็นที่พึงประสงค์แก่การนำ
มาใช้ในประเทศไทย” แน่แน่นอนว่าพระราชบัญญัตินี้พุ่งเป้าโจมตี
ไปที่ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของท่านปรีดี ผลจากวิกฤตการณ์นี้
ก็คือ รัฐบาลใหม่บีบให้ท่านปรีดีเดินทางออกไปจากประเทศเพื่อ
มิให้เกิดความยุ่งยากแก่รัฐบาล ในวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖
เพียงไม่กี่สัปดาห์หลังจากมีการเปิดเผยโครงการเศรษฐกิจ ท่าน
ปรีดีก็ถูกบีบให้ออกนอกประเทศเป็นครั้งแรก ท่านกับภรรยาได้
ออกโดยสารเรือไปยังฝรั่งเศส โดยมีผู้ไปส่งเป็นจำนวนมาก นี่นับ
เป็นเหตุการณ์ที่น่าสะเทือนใจอย่างยิ่งสำหรับปรีดี พนมยงค์ “มัน
สยอง” ของคณะอภิวัฒน์

เมื่อพิจารณาถึงสภาพการณ์ของ “คณะราษฎร” ความ
แตกแยกได้บังเกิดขึ้นอย่างแจ่มชัดแล้ว จากการศึกษาที่กลุ่มทหารอาว-
โสซึ่งพระยาทรงสุรเดชเป็นผู้นำ ได้ร่วมการคัดค้านท่านปรีดี
นอกจากนี้ สุพจน์ ตำนตระกูล ก็ระบุว่า นายประยูร ภมรมน-
ตรี เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีอภัยกับกลุ่มพระยามโนฯ และพระยาทรง
สุรเดช และเขายังถึงหลวงพิบูลสงครามเข้าไปสนับสุนุนด้วย^{๕๐}
อย่างไรก็ดี พันธมิตรใหม่ระหว่างฝ่ายอนุรักษนิยมกับฝ่ายทหาร
นั้น ก็มีอายุสั้นจริงๆ ฐานอำนาจทางการเมืองของฝ่ายปัญญาชน
พลเรือนได้ถูกขจัดไปแล้ว และในไม่ช้าเหตุการณ์จะเปิดโอกาส

ทองให้ฝ่ายทหารขจัดพันธมิตรฝ่ายอนุรักษ์ออกไปด้วย และครอง
อำนาจสูงสุด

ในวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ พ.อ.พระยาพหลพล-
พยุหเสนา ก็ร่วมกับกลุ่มทหารของหลวงพิบูลสงคราม และทหาร
เรือ พลเรือน ยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลพระยามโนฯ
และทูลขอให้รัชกาลที่ ๗ ทรงเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรขึ้น
ใหม่ สภาฯ ได้เปิดการประชุมวิสามัญในวันต่อมา และโปรด
เกล้าฯ ให้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคมต่อไป ในเดือนสิง-
หาคมพระยาพหลฯ ได้ประกาศนโยบายเศรษฐกิจแบบเดินสาย
กลางที่ค่อนข้างคลุมเครือ หนังสือพิมพ์หลายฉบับได้ถามรัฐบาล
พระยาพหลฯ ว่า ทางกรจะให้หลวงประดิษฐมนูธรรม (ท่าน
ปรีดี) เดินทางกลับสยามหรือไม่ พระยาพหลฯ ตอบว่าได้ติดต่อกับ
หลวงประดิษฐ์ฯ เพื่อให้เดินทางกลับแล้ว ได้รับตอบว่า ยินดี
กลับสยาม แต่ขอให้รัฐบาลนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาเสีย
ก่อน นายกรัฐมนตรีจึงนำความกราบบังคมทูล และโปรดเกล้าฯ
แต่งตั้งให้หลวงประดิษฐ์ฯ เป็นรัฐมนตรีตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม
๒๔๗๖ หลวงประดิษฐ์จึงเดินทางกลับสยาม อย่างไรก็ตาม มีข้อ
สังเกตว่าการที่ผู้นำรัฐบาลชุดใหม่ ต้องการให้ท่านปรีดีกลับจาก
ต่างประเทศนั้น มิใช่เพราะว่าพวกเขาเห็นพ้องกับอุดมการณ์

ของท่าน แต่เป็นเพราะพวกเขาเป็นมิตรกับท่านโดยส่วนตัว^{๕๑}
ข้อสังเกตนี้^{๕๒}จะถูกต้องเพราะรัฐบาลใหม่ก็ได้พยายามผลักดัน
โครงการเศรษฐกิจตามที่ท่านปรารถนามุ่งหวังเลย

กบฏบวรเดช และการไต่สวนปรีดีในข้อหาคอมมิวนิสต์

(ตุลาคม ๒๔๗๖ - กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗)

ต่อมาในวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๔๗๖ ก็มีกำลังทหารกลุ่ม
หนึ่งจากหัวเมืองภายใต้การนำของ พลเอกพระองค์เจ้าบวรเดชอดีต
เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ยกทัพมุ่งสู่กรุงเทพฯ กล่าวหาว่า
รัฐบาลที่กรุงเทพฯ เป็นคอมมิวนิสต์มีท่านปรีดีเป็นผู้บงการ จึงต้อง
การโค่นล้มเสีย รัฐบาลได้ประกาศกฎอัยการศึกและส่งกำลังทหาร
เข้าต่อสู้ภายใต้การนำของหลวงพิบูลสงคราม ซึ่งสามารถปราบ
ฝ่ายกบฏได้อย่างราบคาบ

การกบฏครั้ง^{๕๓}นี้ แม้เมื่อพิจารณาจากส่วนตัวผู้นำคือ
พระองค์เจ้าบวรเดช ฯ แล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นจากความขัดแย้ง
และความมุ่งหวังอำนาจของท่านเองมากกว่าอย่างอื่น^{๕๔} แต่โดย
เหตุที่ท่านเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงและยังให้เหตุผลในการกระทำ
ครั้ง^{๕๕}นี้ว่า เนื่องจาก “คณะรัฐมนตรีปล่อยให้คนคูดหินพระบรม
เชษานุภาพ และเอาหลวงประดิษฐมนูธรรมกลับมาเพื่อดำเนิน

การปกครองแบบคอมมิวนิสต์” จึงทำให้รัฐบาลและคณะราษฎร
เชื่อว่า ฝ่ายกบฏได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายอนุรักษนิยมราชา-
ธิปไตยและมุ่งจะล้มล้างรัฐบาล ซึ่งยอมไม่ได้ เมื่อพิจารณาตาม
นัยนี้^{๕๘} อาจกล่าวได้ว่า กบฏครั้ง^{๕๙} นี้บ่งบอกจุดจบของอิทธิพลการ
เมืองฝ่ายราชาธิปไตย และยังมีผลให้ฐานะของหลวงพิบูลสงคราม
แข็งแกร่งขึ้นด้วย

เมื่อสถานการณ์สงบเรียบร้อยแล้ว รัฐบาลก็จัดให้มีการ
เลือกตั้งทั่วไปขึ้นเป็นครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญ ในวันที่ ๑๕
พฤศจิกายน รัฐบาลพระยาพหลฯ ได้ลาออกตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ
เพื่อให้สภาผู้แทนราษฎรได้เลือกนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ซึ่ง
ผลก็ปรากฏว่าท่านได้รับเลือกกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีก สำ-
หรับท่านปรีดี เนื่องจากถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ จึงต้อง
พิสูจน์ความบริสุทธิ์เสียก่อนตามกฎหมายต่อท่านคอมมิวนิสต์ที่มีอยู่

ในการไต่สวนท่านปรีดี ตามข้อหาคอมมิวนิสต์^{๕๕} สภาผู้
แทนราษฎรได้แต่งตั้งคณะกรรมการวิสามัญ ซึ่งมีหม่อมเจ้า
วรรณไวทยากร วรวรณ เป็นประธานและคณะอีกสองคน พร้อม
ทั้งอนุมัติให้ชาวต่างชาติสองคน (เป็นชาวอังกฤษกับฝรั่งเศส) เป็น
ผู้เชี่ยวชาญร่วมคณะสอบสวนด้วย ในการประชุมเดือนกุมภาพันธ์
๒๔๗๗ ท่านปรีดีได้โน้มน้าวคณะกรรมการว่า กิจของกรรมา-

ธิการชุดนี้มิใช่วินิจฉัยว่า *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* (๒๕๗๖) เป็น
 แบบคอมมิวนิสต์หรือไม่ หากต้องวินิจฉัยว่าตัวปรีดีเองเป็นคอม
 มิวนิสต์หรือไม่ต่างหาก เมื่อกรรมวิธีการยอมรับประเด็นนี้แล้วก็
 ได้ขอให้ท่านปรีดีสาธยายจุดยืนทางอุดมการณ์ของท่าน และชัก
 ถามเปรียบเทียบกับสิ่งที่กรรมวิธีการพิจารณาวางหลักไว้ว่าเป็น
 “*ลัทธิคอมมิวนิสต์*” จากนั้นคณะกรรมการก็ลงมติเป็นเอกฉันท์
 ให้ท่านปรีดีพ้นจากมลทินทั้งปวงในข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์
 คณะกรรมการวิสามัญได้ตั้งประเด็นสำคัญๆ อันถือว่าเป็น
 เป็นหลักการของ “คอมมิวนิสต์” ไว้หลายประการ แล้วสอบถาม
 ท่านปรีดีว่ามีความเห็นเป็นอย่างไร ประการแรกเป็นเรื่อง “ลักษณะ
 การเมือง” อันมีสาระคือการตั้งรัฐบาลโซเวียต (เป็นคณะกรรมการ
 การคนงาน ชาวนา และทหาร) ท่านปรีดีได้ให้ความเห็นว่าไม่
 คึกที่จะตั้งรัฐบาลแบบนี้เลย เพราะเลื่อมใสในระบบรัฐธรรมนูญ
 ซึ่งท่านเอง ก็มีส่วนในการตั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม
 และในการออกกฎหมายเลือกตั้ง ประการที่สองเป็น “ลักษณะการ
 คลัง” มีสาระสำคัญคือ การริบเอาธนาคารของเอกชนมาเป็นของ
 รัฐ (มวลชน) เลิกล้มกรรมสิทธิ์เอกชน และปฏิเสชนิสินต่อนาย
 ทุนต่างประเทศและในประเทศ ท่านปรีดีได้ปฏิเสธเรื่องทั้งหมด
 โดยแสดงว่าท่านไม่ปฏิเสธกรรมสิทธิ์เอกชน (ดูการศึกษาเรื่อง

เค้าโครงการเศรษฐกิจ และ เค้าร่าง พ.ร.บ. ว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ในบทต่อไป) และยิ่งไม่มีความคิดที่จะเพิกถอนหรือปฏิเสธหนี้สินทั้งภายใน และภายนอกประเทศเลย ประการที่สามเป็น “ลักษณะการชุมชน” อันมีสาระสำคัญคือ การใช้กำลังบังคับเล็กล้มระเบียบประเพณีของชุมชน ทำสงครามชนชั้นกรรมมาชีพ และเล็กล้มมรดก ท่านปรีดีได้แสดงความเห็นต่อคณะกรรมการอย่างตรงไปตรงมาว่า ท่านมิได้เห็นด้วยกับเรื่องเหล่านี้เลย ลักษณะของ “คอมมิวนิสต์” ประการสุดท้ายเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “ลักษณะการโลกกิจ” มีสาระสำคัญคือ การริบ (ยึด) ทรัพย์สินหรือกิจการเอกชน ตลอดจนการปฏิเสธศาสนา ซึ่งท่านปรีดีก็เสนอความคิดปฏิเสธทั้งหมด จนเป็นที่พอใจของคณะกรรมการ และทำรายงานการสอบสวนออกมาในที่สุด

รายงานการสอบสวนของคณะกรรมการได้ถูกส่งเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร และสภาได้รับรองรายงานนี้เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๗๗ ท่านปรีดีได้กล่าวในที่ประชุมครั้งนั้นด้วยว่า

“ข้าพเจ้าขอถือโอกาสขอบคุณท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลาย ตลอดจนท่านกรรมการและท่านผู้เชี่ยวชาญในการที่ได้พิจารณา และสภาฯ ได้ลงมติในเรื่องที่ข้าพเจ้าได้มีมติขึ้นมาใน

ครึ่งก่อน และข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้สัตย์ออกครึ่งหนึ่งว่า ความคิดเห็นของข้าพเจ้านั้นไม่ได้มีไปในทางคอมมิวนิสต์เลยแม้แต่ในเรื่องโครงการเศรษฐกิจที่ได้พูดกันเมื่อก่อนก็ตาม ถ้าหากว่าท่านได้เทียบดูกับรายงานของท่านกรรมการแล้ว ท่านก็คงจะวินิจฉัยได้เอง...” ๕๓

เมื่อกล่าวจบแล้ว พ.อ. พระยาพหล ฯ นายกรัฐมนตรีผู้ร่วมงานอภิวัฒน์กับท่านปรีดีมาตั้งแต่ทำการยึดอำนาจ ได้กล่าวต่อ แสดงความในใจของท่าน และสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของท่านปรีดีเอาไว้ด้วย ดังมีความบางตอนว่า

“เรื่องหลวงประดิษฐ ฯ ต้องหาความจริงข้าพเจ้ารักษาความเป็นกลางไว้ ข้าพเจ้ารู้ดีในเรื่องเหล่านี้ แต่ข้าพเจ้าไม่อยากจะแสดงออกไปให้มหาชนเห็นว่าข้าพเจ้าเข้าข้างหลวงประดิษฐ ฯ .. ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคุณติธรรมหน้ความยุติธรรมไม่พ้น ความยุติธรรมต้องเป็นความยุติธรรม เพราะฉะนั้นจะต้องกระจ่างแจ้งออกมาให้เห็นชัดในวันหนึ่ง... เพราะเหตุที่ว่าคน ไม่ผิดและคนดี ๆ แท้ ๆ แต่ที่ว่าพูดไม่ออก เพราะไม่รู้จะเอาอะไรแสดงให้เห็นว่าคนดีถูกกล่าวหา ถูกเอาดินหม้อทาหน้า... ข้าพเจ้าบอกกับหลวงประดิษฐ์ที่หลัง บอกว่าที่คุณหลวงมีความรู้ดี แต่คุณหลวงขาดความชำนาญในเรื่องรู้จักมักคุ้นนิสัยของเราในพวกข้าราชการยังไม่ดีแท้ ข้าพเจ้าโดนอย่างนั้นหลายครั้งหลายหนจึงได้รู้สึก แต่หลวงประดิษฐ์เป็นคนมีความรู้แต่ทำได้เคยชำนาญชำนาญ เช่นกับเรื่องที่จะไปในการเมืองก่อกบฏ คนทำราชการก่อกบฏ จึงได้พลาดท่าลงนอนหายใจเดียว...” ๕๔

คำกล่าวของ “ผู้ใหญ่” เช่นพระยาพหลฯ จะสรุปเรื่องทั้งหมด
ได้เป็นอย่างดี และข้อวิจารณ์ที่ว่าท่านปรีดีเองก็จะต้องถูกต้อน เมื่อ
ต่อมาในภายหลัง ท่านปรีดีก็สรุปบทเรียนของตัวเองในทำนอง
เดียวกัน

**รัฐมนตรีมหาดไทย แก้ไขระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน
และก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง (๒๔๗๗-
๒๔๗๙)**

เมื่อได้พิสูจน์แสดงความบริสุทธิ์ของตัวเองแล้ว ท่านปรีดี
ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (๒๑ มีนาคม
๒๔๗๗) ซึ่งเมื่อพิจารณาจากแง่ทางการเมืองแล้ว ก็มีข้อนำ
สังเกตว่า การแต่งตั้งเช่นนี้เป็นกรถ่วงดุลกับฝ่ายทหารที่นำโดย
หลวงพิบูลสงคราม ซึ่งแข็งแรงแรงขึ้นเรื่อยๆ และพระยาพหลฯ
ก็สามารถรักษาเสถียรภาพทางการเมืองไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดย
การเป็นตัวกลางระหว่างสองฝ่ายนี้ ^{๕๕}

ในตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทย ท่านปรีดีได้สร้างผลงาน
ตามความคิดของท่านเอาไว้มากมาย ที่สำคัญคือ การแก้ไข
ระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งสะท้อนทัศนะของท่านใน *คำ
อธิบายกฎหมายปกครอง* โดยจัดแบ่งการปกครองออกเป็น ๓

ส่วนคือ ราชการบริหารส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น นี่เป็นการบริหารราชการที่ถือหลักการกระจายอำนาจ ซึ่งเป็นผลให้มีการก่อตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นในระดับจังหวัดและให้อำนาจสภาเหล่านี้ตรวจสอบประมาณจังหวัด เกิดมีพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พ.ศ. ๒๔๗๖ (ตามปฏิทินเก่า) ขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน เกิดมีระบบเทศบาลซึ่งมีสภาที่มาจากการเลือกตั้งทั่วไป ถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้จะยังไม่ก่อผลอะไรมากนักในขณะนั้น แต่กฎหมายเหล่านี้ก็ทำให้เราเห็นถึงแนวความคิดของท่านปรีดีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของราษฎร การฝึกฝนให้ประชาชนรู้จักปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น อันเป็นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนความพยายามที่จะสร้าง “สถาบันนอกระบบราชการ” ในฐานะที่เป็นกระแสนานอำนาจของระบบราชการ

นอกจากนี้ท่านยังได้ผลักดันตราพระราชบัญญัติยกฐานะกรมร่างกฎหมายขึ้นเป็นคณะกรรมการกฤษฎีกา และการแต่งตั้งคณะกรรมการก็กระทำโดยคณะรัฐมนตรี เสนอรายชื่อบุคคลและผ่านความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ส่วนหน้าที่นั้น นอกจากจะร่างกฎหมายให้รัฐบาลแล้ว ยังเป็นที่ปรึกษาและเป็นผู้ตีความกฎหมายต่างๆ ที่มีปัญหา ที่สำคัญที่สุด ท่านปรีดียังหวังที่

จะให้คณะกรรมการกฤษฎีกาทำหน้าที่เป็นศาลปกครองด้วย ^{๕๖}

ในวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งเป็นวันตรงกับวันพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ก็ได้ทำพิธีเปิดเป็นปฐมกฤษฎี มหาวิทยาลัยนี้กำเนิดขึ้นโดยท่านปรีดีได้เสนอร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งขึ้นมา ความสำคัญของสถาบันในขณะนั้นก็คือ เพื่อที่จะพัฒนาประเทศตามเป้าหมายของการอภิวัฒน์ ด้วยการพัฒนาคนที่มีความรู้ความสามารถ และมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ผู้สำเร็จการศึกษาทุกคนจะต้องปฏิญาณตนก่อนรับปริญญา มีความว่า

“ข้าพเจ้า จะรักษาไว้และปฏิบัติตาม ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ข้าพเจ้าจะดำรงอยู่ในทางที่ชอบ จะไม่ปฏิบัติผิดศีลธรรม อันจะนำมาซึ่งเกียรติคุณแห่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ” ^{๕๗}

คำปฏิญาณเช่นนี้ สะท้อนความคิดของท่านผู้ประศาสน์การคือปรีดี พนมยงค์ ซึ่งยึดมั่นในหลัก “นิติธรรม” และระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ

แต่แล้ว เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๔๗๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงสละราชสมบัติ พระราชหัตถเลขาของพระองค์ที่มีมาถึงรัฐบาล ^{๕๘} แสดงความขัดแย้งทางความคิดหลายประการ

โดยเฉพาะเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติจัดการป้องกันรักษา
 รัฐธรรมนูญ ตลอดจนการเรียกร้องให้รัฐบาลมีมนุษยธรรม
 ต่อฝ่ายตรงข้ามรัฐบาล ซึ่งมีการกวาดล้างจับกุมครั้งใหญ่ และ
 ทำนปรีดีเองในฐานะที่เป็นรัฐมนตรีมหาดไทย ก็ถูกโจมตีจากการ
 กระทำของรัฐบาลครั้งเดียว การกระทำของรัฐบาลเช่นนี้มุ่งหมาย
 จะปกป้องรัฐธรรมนูญและตำแหน่งกลุ่มผู้ใต้การอภิวัฒน์ การ
 สละพระราชสมภพนี้ ทำให้พระองค์เจ้าอินันทมหิตล พระราช-
 นัดดาของรัชกาลที่ ๗ ได้รับการสถาปนาเป็นกษัตริย์สืบต่อและ
 เนื่องจากขณะนั้นพระองค์ทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๐ พรรษาและ
 ประทับอยู่สวีตเซอร์แลนด์ ฉะนั้นจึงมีการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จ
 ราชการแทนพระองค์ ๓ ท่าน เพื่อประกอบกรณียกิจแทน

กลางปี ๒๔๗๘ ท่านปรีดีออกเดินทางรอบโลก จุดประสงค์
 ของการเดินทางที่แถลงไว้คือ เพื่อศึกษาวิธีการบริหารของนานา
 ประเทศในยุโรปและไปเจรจาเรื่องดอกเบี้ยเงินกู้ต่างประเทศ อีก
 หนึ่งหาทางแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างประเทศและสร้าง
 สัมพันธไมตรีอันดีด้วย ในช่วงเวลาที่ท่านเดินทางอยู่นั้น ได้มีการ
 เปลี่ยนแปลงขึ้นในคณะรัฐบาล อันเป็นการเสริมอำนาจของหลวง
 พิบูลสงครามยิ่งขึ้น งบประมาณของกระทรวงกลาโหมเพิ่มมากขึ้น
 และมีการแต่งตั้งนายทหารดำรงตำแหน่งในรัฐบาลเพิ่มเติมด้วย

รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ (๒๔๗๙ -- ๒๔๘๑)

ท่านปรีดีกลับสู่ประเทศสยามในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๗๙
เกียรติคุณของท่านสูงส่งขึ้น ด้วยผลสำเร็จในการตกลงสนธิเชือ
ใหม่และสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่าง ๆ ในการปรับปรุง
คณะรัฐมนตรีใหม่

พระยาพหล ๆ ก็แต่งตั้งให้ท่านปรีดีเป็นรัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงการต่างประเทศ (๙ สิงหาคม ๒๔๘๐) ท่านตระหนักดีถึง
ความสำคัญของงานด้านต่างประเทศ ที่จะดำรงเอกราชของประเทศ
และสมานไมตรีกับนานาชาติ อันเป็นหลักข้อแรกใน ๖ ประ
การของคณะราษฎร ดังที่ท่านกล่าวถึง “วิเทโศบายของสยาม” ว่า

“ในเรื่องนโยบายระหว่างประเทศ รัฐบาลสยามย่อมปรารถนา
ใคร่จะพองเกลียวสัมพันธ์ไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศที่มี
ความเกี่ยวพันกับประเทศเราไว้ให้สม่ำเสมอด้วยความระมัดระวัง
ยิ่ง หลายปีมาแล้ว สยามได้ทำการปฏิวัติแปลงรูปใหม่โดยยึดถือ
เอานโยบายนี้เป็นหลักสำคัญ เห็นควรจะต้องเน้นกล่าวให้ชัดอีก
ว่า การปฏิวัติการปกครองของสยามไม่ได้หมายความว่า จะปลีกลตัว
ละทิ้งไปจากนโยบายมิตรภาพระหว่างประเทศอันต้องด้วยกาลสมัย
นเสย . . .

ในระหว่างที่ก้าวผ่านไปตลอดหัวต่อการเมืองอันสำคัญนี้
ไทยต้องผจญกับงานชั้นมหึมาและสำคัญยิ่ง ในอันที่จะกระทำให้

บังเกิดการจัดตั้งโครงการที่เหมาะสม ในด้านต่างๆ ของชีวิตแห่ง
ชาติ ตลอดจนในการส่งเสริมความก้าวหน้าของการเมือง โภคกิจ
และประชาคมแห่งชาติ พร้อมด้วยการขยายตัวอย่างกว้างขวาง
มากกว่าเดิมของความคิดฝันในเรื่องประชาชาติ ตลอดจนการ
ปรับปรุงความเข้าใจระหว่างประเทศใหม่ ได้มุ่งหามิตรภาพ
ความรู้สึกรักดีและการช่วยเหลือร่วมมือระหว่างประเทศทั่วโลก
อย่างสนใจยิ่งกว่าแต่ก่อน นโยบายประชาชาติของไทยจะบริหาร
ออกไปในวิธอันร่วมแนวเดียวกับประเทศที่ก้าวหน้าทั้งหลาย กล่าว
คือ จะบริหารเพื่อผลประโยชน์ของประเทศของคนไทย แต่ใน
เรื่องวิเทโศบาย รัฐบาลไทยจะพยายามอย่างที่สุดกำลังเสมอที่จะ
สร้างความสัมพันธ์แห่งสันติสุข แห่งความรู้สึกรักอันดี และผลประโยชน์
ร่วมกันให้เกิดแก่ท่ามกลางประชาชาติต่างๆ ของโลก

รัฐบาลไทยย่อมรอบรู้อยู่อย่างเต็มเปี่ยมถึงฐานะของไทยใน
ทางหลักเกณฑ์ของภูมิศาสตร์และการเมืองในละแวกโลกแถบนี้
และทฤษฎีของเราก็คือ การอุ้มชูมิตรภาพอันสม่ำเสมอ ไร้ความ
ลำเอียงในเรื่อง การติดต่อสัมพันธ์กับประชาชาติต่างประเทศทั้ง
มวล ในหลักเกณฑ์เหล่านั้น ไทยไม่ลำเอียงและจะไม่ลำเอียงรัก
ประชาชาติใดประเทศใดโดยเฉพาะไม่ และจะไม่อนุญาตยขึ้นสิทธิ
และความได้เปรียบใด ๆ แก่ประชาชาติหนึ่ง โดยที่กระทำให้เกิด
ความเสียหายแก่อีกประชาชาติหนึ่ง รัฐบาลไทยและราษฎรชาว
ไทยจะให้ความคุ้มครองและการปฏิบัติแก่ชาวต่างประเทศที่อาศัย
อยู่ในประเทศ หรือมีผลประโยชน์อยู่ในประเทศโดยเที่ยงธรรม”^{๕๕}

นี่คือนโยบายของรัฐมนตรีต่างประเทศ หลวงประดิษฐมนูธรรม และแนวความคิดของการถือเอกราช อธิปไตยของชาติ รวมทั้ง การถือสันติภาพและความเป็นกลางเช่นนี้ ก็ปรากฏในความคิด ทางการเมืองของท่านปรีดี ตั้งแต่ช่วงขณะนั้นจนถึงระยะหลังที่ท่าน พ้นจากตำแหน่งทางการเมือง และทั้งหมดยังเป็นแก่นกลางใน ระบบปรัชญา “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ที่พัฒนา สู่จุดสุดยอดในระยะหลังด้วย เราจะพิจารณาเรื่องนี้อีกในตอน ต่อไป

ภารกิจสำคัญของท่านปรีดี มีทั้งการเจรจากับประเทศ ต่าง ๆ เพื่อเลิกสนธิสัญญาเดิมที่ก่อสิทธิสภาพนอกอาณาเขตขึ้น และเพื่อสร้างไมตรีใหม่บนพื้นฐานของเอกราชและความเท่าเทียม กัน สนธิสัญญาเดิมนั้น ได้จำกัดอิสรเสรีภาพ บันทอนเอกราช อธิปไตยของชาติ เช่นในเรื่องอำนาจศาล ต่างประเทศมีสิทธิ ถอนคดีได้จนกว่าจะออกประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้วเป็นเวลา ๕ ปี ในเรื่องการเก็บภาษีอากร ประเทศสยามถูกจำกัดมิให้เก็บ จากสินค้าบางอย่าง ให้คืนอากรในเมื่อนำสินค้ากลับไป และถูก จำกัดในด้านนโยบาย เช่นจะผูกขาดกิจการใด ๆ ไม่ได้ และไม่ ยอมให้มีการเรียกร้องเพื่อการทหาร เป็นต้น

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๐ สยามได้ลงนามสนธิสัญญาใหม่กับ

อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี อิตาลี และอเมริกา ซึ่งให้สิทธิ
 เสมอภาคอย่างเต็มที่แก่สยาม ในฐานะชาติเอกราช สยามยังได้
 ลงนามในสนธิสัญญาคล้าย ๆ กันนี้ กับญี่ปุ่น ซึ่งกำลังขยายอำนาจ
 ในภูมิภาคตะวันออกไกลอย่างรวดเร็ว นี่เป็นการลบร่องรอยของ
 สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในประเทศสยามให้หมดไป^{๖๐} และ
 สำหรับท่านปรีดี นี่เป็นความสำเร็จอย่างหนึ่งในการปฏิบัติตาม
 หลักการของคณะราษฎร และของความคิดของท่านเองด้วย

ส่วนสถานการณ์ทางการเมืองภายในขณะนั้น แม้การดำรง
 อยู่ของท่านปรีดีจะเป็นส่วนเสริมอันสำคัญยิ่งแก่ฝ่ายพลเรือนใน
 รัฐบาล แต่ดุลอำนาจก็หนักไปทางฝ่ายทหาร นอกจากนี้งบประมาณ
 กระทรวงกลาโหมก็โตขึ้นสู่ระดับสูงอีก

รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง (๒๔๘๑-๒๔๘๔)

ปลายปี ๒๔๘๑ พระยาพหลฯ บ่วยหนัก และเนื่องจาก
 ความขัดแย้งภายในคณะรัฐบาล ท่านจึงออกประกาศยุบสภาผู้แทน
 ราษฎรและให้มีการเลือกตั้งใหม่ ท่านปรีดีจึงพ้นจากตำแหน่ง
 รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศเมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม

หลวงพิบูลสงครามได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และ
 ยังควบตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมและมหาดไทยอีกด้วย นี่แสดง

ถึงจุดจบของการเข้าร่วมทางการเมืองของฝ่ายทหารชั้นผู้ใหญ่แห่งปี ๒๔๗๕ เพราะไม่มีสมาชิกฝ่ายนี้กลุ่มตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีเลย ขณะที่สมาชิกฝ่ายนายทหารชั้นผู้น้อย (กลุ่มหลวงพิบูลฯ) ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีหลายตำแหน่ง

ท่านปรีดี ได้รับการเสนอให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการคลังในคณะรัฐบาลชุดใหม่นี้ กระทรวงการคลังเป็นกระทรวงใหญ่และสำคัญมากเพราะควบคุมการเงิน ซึ่งสามารถนำชาติและราษฎรให้มั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นได้ ตำแหน่งนี้จึงเปิดทางให้ท่านปรีดีได้ริเริ่มนโยบายบางอย่าง และดำเนินการให้เกิดผลตามหลักในโครงการเศรษฐกิจแต่เดิมของท่าน อย่างน้อยในบางด้าน ท่านได้เปลี่ยนแปลงระบบการคลังสร้างเสถียรภาพของเงิน เปลี่ยนหลักทรัพย์สินของรัฐบาลที่มีอยู่เป็นเงินปอนด์สเตอร์ลิงค์ ให้บางส่วนเป็นทองคำหรือดอลลาร์สหรัฐอเมริกา ยกเลิกภาษีอากรบางอย่าง (เช่น ภาษีเงินรัชชูปการ อากรค่าน้ำ อากรสวน) และทำประมวลรัษฎากรใหม่ พยายามผ่อนเบาภาระภาษีอากรของชาวนาและเก็บภาษีภาคพาณิชย์กรรมมากขึ้น^{๖๑} นอกจากนี้ท่านยังได้ริเริ่มจัดตั้งธนาคารชาติขึ้น โดยสังกัดกระทรวงการคลังด้วย ผลงานเหล่านี้สะท้อนถึงจิตสำนึกของท่าน ที่เพียรสร้างความเป็นธรรมในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการช่วยเหลือคนส่วนใหญ่ที่ยากไร้ ตลอด

จนการดำรงเอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ของชาติ ซึ่งงานการคลังก็มีส่วนสำคัญอยู่ด้วยตั้งที่ท่านได้ให้ความเห็นไว้เป็น “คำขวัญ” เนื่องในวันครบรอบ ๑๐๐ ปีของกระทรวงการคลัง (๑๔ เมษายน ๒๕๑๘) ความว่า

“ตั้งแต่บรรพบุรุษสถาปนาชาติไทยเป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ สยามอาศัยพลังของมวลราษฎรไทยในการคลังโดยมิได้ใช้นโยบายภิกษาจารจากต่างประเทศ ปีใดสยามมีรายได้มากก็ใช้จ่ายมาก ปีใดสยามมีรายได้น้อยก็ใช้จ่ายน้อยตามอัตรภาพ ถ้าจำเป็นต้องใช้จ่ายเพื่อการลงทุนเช่น การคมนาคม ชลประทาน ฯลฯ อันเป็นการก่อให้เกิดสิ่งๆ ที่เศรษฐวิทยาเรียกว่า “ทุนสังคม” (อังกฤษ Social Capital ฝรั่งเศส Capital Social) นั้น ก็ใช้วิธีกู้เงินโดยเสียดอกเบี้ย ซึ่งไม่มีพันธนาการที่จะทำให้ชาติเสียเอกราชอธิปไตย... ในอดีต สยามดำเนินนโยบาย “ดุลย์แห่งอำนาจระหว่างประเทศ” รักษาเอกราชแม้ในทางนิตินัยไว้ได้ฉันใด เอกราชทางการคลังที่จะมีบทบาทช่วยค้ำจุนเอกราชของชาติจะเป็นไปได้ก็โดยนโยบายดุลยภาพทางการคลังระหว่างประเทศนั้น นั่นคือการรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศนั้น ต้องรับจากทุก ๆ ประเทศทุก ๆ ค่าย ที่ไม่มีพันธนาการผูกมัดทางตรงหรือทางปริยาย จึงจะรักษาเอกราชทางการคลังไว้ได้ ซึ่งจะเป็นคุณูปการสำคัญอย่างหนึ่งแก่ชาติและมวลราษฎรไทย”^{๖๒}

“คำขวัญ” นี้ แม้จะปรากฏในระยะหลัง แต่ก็สะท้อนถึงนโยบายของรัฐมนตรีกระทรวงการคลังขณะนั้นได้เป็นอย่างดี นอกจาก

งานการคลังจะต้องช่วยเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมขึ้นมา
แล้ว ยังต้องดำรงเอกราชอธิปไตยของชาติด้วย

ช่วงเวลานั้น เมื่อท่านปรีดีผู้นำฝ่ายพลเรือน ร่วมมือกับ
หลวงพิบูลสงครามผู้นำฝ่ายทหารได้ในระดับหนึ่ง ก็สามารถผลักดัน
นโยบายบางอย่างออกมาได้ ทั้งที่บางเรื่องเคยถูกระงับมาแต่
เดิม เช่น การตั้งธนาคารชาติซึ่งดำริมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลพระยา
มโนฯ นี้เป็นยุคของผู้นำชาตินิยมรุ่นใหม่ ซึ่งได้รับการสนับสนุน
จากระบบอำนาจนิยมที่ผู้นำฝ่ายทหารควบคุมรัฐบาลไว้ได้อย่าง
มั่นคง และฝ่ายพลเรือนต้องยอมรับฐานะที่เป็นรอง โฆษกผู้เข้ม
แข็งที่สุดของลัทธิชาตินิยมใหม่ก็คือ หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งดำรง
ตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรอยู่ในขณะนั้น ปรากฏทั้งหนังสือ
เพลง จุลสาร และคำปราศรัยต่อต้านจีนและฝรั่งเศส รัฐบาลได้
กำหนดวิธีการต่าง ๆ เพื่อจำกัดกิจการพาณิชย์ของชาวจีน ก่อตั้ง
วิสาหกิจการค้านของรัฐ และสงวนอาชีพบางอย่างไว้เฉพาะสำหรับ
ชาวสยาม ปี ๒๔๘๒ ในสภาพที่การเคลื่อนไหวทางทหารคึกคัก
แพร่ระบาดไปทั่วโลก งบประมาณทางทหารของหลวงพิบูลฯ ก็
สูงมากขึ้นเป็นลำดับถึงเกือบหนึ่งในสามของรายได้ประชาชาติ
สงครามที่เริ่มปะทุขึ้นในยุโรปมีผลต่อประเทศสยามเพียงเล็กน้อย
แต่ย่อมมีผลต่อประเทศจักรวรรดินิยมที่มีอาณานิคมล้อมสยามอยู่

ในปีเดียวกัน ได้เกิดเหตุการณ์ระหว่างประเทศที่สำคัญ คือ กรณีพิพาทระหว่างสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศส กล่าวคือ สยามเรียกร้องเอาดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ท่านปรีดี รัฐมนตรีการคลัง ในฐานะนักกฎหมายได้มองเห็นช่องทางที่จะเอาดินแดนกลับคืนมาโดยวิถีทางของกฎหมาย และได้ชี้แจงแก่หลวงพิบูล ฯ นายกรัฐมนตรี แต่ฝ่ายทหารไม่เห็นด้วยกับวิธีสันตเช่นนั้น กรณีพิพาทอินโดจีนจึงเกิดขึ้นและสงครามระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศสก็ติดตามมา^{๖๓} ญี่ปุ่นซึ่งกำลังแผ่ขยายอำนาจ ได้เข้าแทรกแซงในกรณีพิพาทนี้และยืนยันให้เปิดประชุมคณะอนุญาโตตุลาการขึ้นที่กรุงโตเกียว คำตัดสินของญี่ปุ่นเข้าข้างไทย (ประเทศสยามเปลี่ยนชื่อเป็นประเทศไทยแล้ว โดยรัฐบาลหลวงพิบูล ฯ)^{๖๔} และอนุญาตให้ไทยเข้าควบคุมจังหวัดหลายแห่ง

**การรุกรานของญี่ปุ่น และปรีดี พนมยงค์ เข้ารับตำแหน่ง
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ธันวาคม ๒๔๘๔-๒๔๘๕)**

วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ รัฐบาลญี่ปุ่นแจ้งต่อประเทศไทยว่า ญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ญี่ปุ่นเรียกร้องเอาสิทธิเดินทัพผ่านไทย ไปยังจุดหมายที่มะลายาและพม่า ก่อนหน้านั้นกำลังทหารญี่ปุ่นได้ยกทัพขึ้นบก

แล้วหลายแห่งตามชายฝั่งทางภาคใต้ของไทย กองทัพญี่ปุ่นเผชิญกับการต่อต้านเพียงเล็กน้อยจากกองทหารท้องถิ่นของไทย และรัฐบาลหลวงพิบูล ฯ ต้องเผชิญกับทางเลือกที่จะอนุญาตให้กองทหารญี่ปุ่นเดินทัพผ่านราชอาณาจักร หรือจะสู้รบต่อต้าน

ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรียามฉุกเฉิน โดยมีหลวงพิบูล ฯ นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ได้มีการโต้แย้งกันในเรื่องข้อเสนอของญี่ปุ่น หลวงพิบูล ฯ ได้ระบุว่ากำลังทหารของไทยไม่มีทางต่อต้านญี่ปุ่นได้เลย รัฐมนตรีคนอื่น ๆ เห็นด้วยกับทัศนะนี้และเสนอแนะให้ประเทศไทยอนุญาตให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านตามที่ญี่ปุ่นเรียกร้อง ท่านปรีดีจึงแถลงว่านโยบายอันมีเกียรติประการเดียวที่ควรปฏิบัติก็คือ นโยบายซึ่งเราได้ประกาศย้าช้าแล้วช้าอีกต่อราษฎรในอดีต นั่นคือต่อสู้กองทหารต่างชาติหน้าไหนก็ตามที่รุกรานเข้ามา เพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไทย ควรเรียกร้องราษฎรไทยให้รวมตัวกันต่อสู้ญี่ปุ่น ยอมตายถ้าจำเป็นเพื่ออิสรภาพแห่งชาติของตน อย่างไรก็ตาม นายกรัฐมนตรีกล่าวย้าแล้วย้าอีกว่าไม่มีทางเลือกแท้จริงอื่นใดเลย นอกจากยอมตามข้อเรียกร้องของญี่ปุ่น เนื่องจากกำลังทหารของไทยไม่สามารถต่อต้านผู้รุกรานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แต่ญี่ปุ่นยังต้องการมากกว่านั้น คือ นอกจากจะขอเดินทัพผ่านไทยแล้ว ยังต้องการให้ไทยกับญี่ปุ่นประกาศเป็นพันธมิตรร่วมสงคราม ต่อสู้อังกฤษกับสหรัฐอเมริกา โดยที่ญี่ปุ่นพร้อมจะให้ดินแดนที่ไทยเคยเสียไปให้อังกฤษและฝรั่งเศส กลับคืนให้ไทย ถึงแม้จะเป็นฝ่ายข้างน้อยในคณะรัฐมนตรี แต่ท่านปรีดีก็ได้พยายามโต้แย้งคัดค้าน จนในที่สุด ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีก็ลงมติให้รับเพียงยอมให้ญี่ปุ่นผ่านเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ข้อเรียกร้องขอเดินทัพผ่านของญี่ปุ่นเป็นเพียงจิ้งหะกั่วแรกเท่านั้น เพราะต่อมาญี่ปุ่นก็ขอกู้เงินเป็นค่าใช้จ่ายของกองทหารญี่ปุ่นที่ตั้งอยู่ในประเทศไทย ท่านปรีดีขัดแย้งกับหลวงพิบูลฯ อย่างรุนแรง เกี่ยวกับเรื่องการสนับสนุนทางการเงินแก่กองกำลังผู้ยึดครอง การที่ท่านปรีดีคัดค้านข้อเรียกร้องของญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นโกรธแค้นท่าน ดังนั้นจึงปรึกษาหารือแกมบังคับหลวงพิบูลฯ (หรือ จอมพล ป.พิบูลสงคราม) ให้ย้ายท่านปรีดีออกจากรัฐมนตรีคลัง ไปรับตำแหน่งอื่นที่ไม่มีหน้าที่รับผิดชอบด้านบริหารราชการ ท่านปรีดีจึงต้องพ้นจากตำแหน่งเดิม โดยได้รับแต่งตั้งเป็นหนึ่งในการะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จำนวน ๓ คน ในวันที่ ๑๖ ธันวาคม ท่านเล่าว่าแม้ความขัดแย้งจะยังอยู่เพียงในระยะเริ่มแรกเท่านั้น แต่ท่านก็รู้สึกได้ว่าตำแหน่ง

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อาจเปิดโอกาสอันดีเลิศให้ท่านจัดตั้ง
 ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น^{๖๕}

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ เนื่องจากรัฐบาลไทย
 รู้สึกว่าแนวโน้มของสงครามโลกเป็นผลดีต่อมหาอำนาจฝ่ายอักษะ
 และเห็นว่าอาจบรรลุการแบ่งปันดินแดนกันใหม่หลังสงคราม ประกอบกับ
 ตกอยู่ภายใต้แรงกดดันทางการเมืองของญี่ปุ่น ดังนั้น รัฐบาลจอมพล ป. จึง
 ประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ท่านปริทัศน์ได้กล่าวไว้ใน
 ภายหลังจากถึงสถานะของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะพิเศษโดยเฉพาะระหว่าง
 สงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นว่า

๑. “ประเทศไทยถูกญี่ปุ่นซึ่งเป็นฝ่ายอักษะ (AXIS คือพันธมิตรระหว่างเยอรมนี อิตาลี ญี่ปุ่น) รุกราน
๒. รัฐบาลไทยสมัยสงครามนั้น ได้ก่อสถานะสงครามต่อสัมพันธมิตร... รัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่ก็ได้ประกาศสงครามตอบโต้ และประเทศในเครือจักรภพอังกฤษก็ออกสเตรเล็กกับอาฟริกาใต้ก็ได้ประกาศสงครามต่อประเทศไทย อันเป็นการผูกมัดสถานะสงครามกับประเทศไทยให้แน่นยิ่งขึ้นอีก
๓. สหรัฐอเมริกาใช้วิธียับยั้ง (Refrain) โดยยังมีได้ประกาศสงครามต่อประเทศไทยเป็นการตอบโต้ แต่ตามกฎหมายระหว่างประเทศนั้น สถานะสงครามเกิดขึ้นเมื่อรัฐบาลของประเทศหนึ่งประกาศสงครามต่ออีกประเทศหนึ่ง หรือรัฐบาลของประเทศหนึ่ง

ได้มีการปฏิบัติทางสงคราม (Act of war) โดยไม่ประกาศสงคราม
ต่ออีกประเทศหนึ่ง ทั้งนี้ไม่จำเป็นที่ประเทศซึ่งถูกประกาศสงคราม
หรือถูกการกระทำทางสงครามโดยรัฐบาลของประเทศอื่นนั้น
จะต้องประกาศสงครามเป็นการตอบโต้ จึงต่างกับวิธีทำสัญญา
ระหว่างเอกชนต่อเอกชน ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องตกลงกันลงนาม
ในสัญญากันนั้น

รัฐบาลจอมพลพิบูลฯ ได้แจ้งการประกาศสงครามให้รัฐ-
บาล ส.ร.อ. ทราบถูกต้องสมบูรณ์แบบตามระเบียบการทูตและ
กฎหมายระหว่างประเทศแล้ว คือ รัฐบาลพิบูลฯ ได้แจ้งประกาศ
สงครามแก่กงสุลสวิสประจำกรุงเทพฯ ซึ่งรัฐบาล ส.ร.อ. ตั้งเป็น
ตัวแทนดูแลผลประโยชน์ของ ส.ร.อ. . . .”^{๖๖}

ผู้นำขบวนการเสรีไทย และการเจรจาเรื่องสถานภาพหลัง สงครามของประเทศไทย (๒๔๘๕-๒๔๘๙)

กลางปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ท่านปรีดีสามารถอาศัยตำแหน่งผู้
สำเร็จราชการแทนพระองค์ และอิทธิพลของท่านในหมู่ปัญญาชน
ก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นที่ได้รับการจัดตั้งเป็นอย่างดีเรียกว่า
ขบวนการเสรีไทย ในการประชุมวันที่ ๙ ธันวาคม ท่านปรีดีกับ
พวกได้ร่วมกันก่อตั้งแกนของขบวนการ ที่จะกลายมาเป็นขบวน
การเสรีไทยภายในประเทศต่อไป หลังจากนั้นเล็กน้อย พวกเขา
พยายามส่งผู้แทนไปจีนทางบก เพื่อติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรและ

แจ้งให้ทราบว่า มีขบวนการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นดำรงอยู่ในประเทศไทย

ต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๗ ได้มีการติดต่อกับทั้งสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเป็นที่เรียบร้อย และได้เริ่มกระบวนการฝึกฝนอบรมนักเรียนไทยเพื่อแทรกซึมกลับเข้าสู่ประเทศ ๒ กระบวนการควบคู่กัน คือ จากสหรัฐฯ ซึ่งมี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยเป็นผู้นำ และจากอังกฤษซึ่งนักเรียนไทยได้เข้าร่วมกับหน่วยสืบราชการลับของอังกฤษที่ปฏิบัติงานอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ท่านปรีดีได้พยายามสร้างความเชื่อมั่นแก่ฝ่ายสัมพันธมิตรในแง่การเมืองภายในประเทศด้วย เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๘๗ เนื่องจากแพ้มติในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ท่านปรีดีได้พยายามสนับสนุนการเคลื่อนไหวให้เปลี่ยนแปลงรัฐบาล เพื่อให้ประเทศสัมพันธมิตรยอมรับประเทศไทย และเพื่อที่จะปูทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ภายหลังสงคราม ท่านได้ผลักดันให้นายควง อภัยวงศ์ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี และตัดอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. โดยแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแล้วประกาศยุบเลิกตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดที่จอมพล ป.

เคยดำรงอยู่เสีย พร้อมทั้งเปลี่ยนตัวผู้บัญชาการทหารบกและแม่ทัพบกเป็นพลเอกพจน์ พหลโยธิน (พระยาพหลพลพยุหเสนา)

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ปฏิบัติการของเสรีไทยกำลังดำเนินไปอย่างเต็มที่ อาวุธยุทธภัณฑ์ถูกส่งมาถึงประเทศไทยเป็นประจำ และมีตัวแทนจากอังกฤษและสหรัฐฯ ร่วมเดินทางมากับคณะชาวไทยด้วย พลพรรคของเสรีไทยใต้ดินมีจำนวนหลายพันคน และหลายหน่วยยังได้รับการสนับสนุนจากกำลังตำรวจ ซึ่งเป็นเสรีไทยเหมือนกันด้วย อย่างไรก็ตาม ตลอดช่วงสงครามกองกำลังเสรีไทยไม่เคยเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวต่อต้านด้วยกำลังอาวุธขนาดใหญ่เลย งานส่วนมากเป็นงานด้านข่าวสารข้อมูล

วัตถุประสงค์ของการก่อตั้งขบวนการเสรีไทยนี้ ได้ถูกเปิดเผยเป็นครั้งแรกหลังจากที่สงครามยุติลงเมื่อท่านปรีดี หรือ "รูธ" (RUTH) ผู้นำขบวนการเสรีไทย ได้แถลงในวันชุมนุมเสรีไทยในกรุงเทพฯ ว่า

“ท่านผู้ร่วมงานขบวนการเสรีไทยทั้งหลาย การร่วมมือกระทำงานเพื่อรับใช้ชาติประเทศในคราวนี้ มิได้ก่อตั้งเป็นคณะหรือพรรคการเมือง แต่เป็นการร่วมงานประกอบกิจเพื่อให้ประเทศชาติได้กลับคืนสู่สถานะก่อนวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ แม้ว่าการดำเนินงานจะจัดให้มืองค์การบริหาร หรือกองบัญชาการ สำนักงานหรือสาขาใดๆ ขึ้น ก็เพื่อความจำเป็นที่จะให้งานนมระเบียบอันนำมาซึ่งวินัย

และสมรรถภาพ. สมาคมซึ่งมีสมาชิกน้อยกว่าผู้ร่วมงานคราวนี้ต้องมีกรรมการน้อย. ผู้ร่วมงานคราวนี้ซึ่งมีจำนวนมากก็จำเป็นต้องมีองค์การบัญชาการณินน. เมื่อองค์การรับใช้ชาติจำเป็นต้องมีขึ้นดังกล่าวแล้ว ก็จำเป็นต้องมีนามสำหรับใช้ในการนี้ หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้แทนของประชาชนชาวไทยอยู่ในต่างประเทศได้รับความรับรองตลอดมา ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเรียกองค์การและผู้ร่วมงานในต่างประเทศว่า "เสรีไทย" เพราะเวลานั้นต่างประเทศเข้าใจว่าประเทศไทยอยู่ภายใต้ความครอบครองของญี่ปุ่น ความหมายก็คือไทยที่เป็นเสรีไทย หรือคนไทยทั้งหลายที่ต้องการให้ประเทศชาติของตนเป็นอิสระ ทั้งนี้เพื่อให้ต่างประเทศรับรองการกระทำของผู้ที่อยู่ในต่างประเทศ หากใช้คณะหรือพรรคการเมืองไม่ ส่วนองค์การต่อต้านภายในประเทศนั้น ในชั้นเดิมไม่มีชื่อเรียกองค์การว่าอย่างใด การชักชวนให้ร่วมงานตั้งแต่วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ เป็นต้นมา ก็ชักชวนกันเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นให้พ้นไปจากประเทศและเมืององค์การภายในและภายนอกประเทศได้ติดต่อกันแล้ว. ในชั้นหลังสาส์นที่เจ้าหน้าที่ต่างประเทศมีมายังข้าพเจ้า เรียกขานองค์การที่เราร่วมงานระหว่างคนไทยทั้งภายในและภายนอกนี้ว่า Freethai Movement หรือขบวนการเสรีไทย เป็นนามสมญาที่ควรยอมรับ ข้าพเจ้าก็ได้ถือเอานามนี้ไปตอบกับต่างประเทศ โดยใช้นามองค์การว่าขบวนการเสรีไทย ซึ่งเราทั้งหลายก็จะเห็นได้ชัดดีกว่า ไม่ใช่เรื่องคณะพรรคการเมือง

วัตถุประสงค์ของเราทำงานคราวนี้ มีจำกัดดังกล่าวแล้ว และมีเงื่อนไขเวลาสุดสิ้น กล่าวคือสภาพการณ์เรียบร้อยแล้วองค์การเหล่านี้ก็จะเลิกและสิ่งซึ่งจะเหลืออยู่ในความทรงจำของเราทั้ง

หลายก็คอมิตรภาพอันดีในทางส่วนตัวที่เราได้ร่วมกันรับใช้ประเทศชาติ โดยปราศจากความคิดที่จะเปลี่ยนสภาพองค์การเหล่านั้นให้เป็นคณะหรือพรรคการเมือง และเพราะเหตุที่การกระทำคราวนี้เป็น การสนองคุณประเทศชาติ ผู้ใดจะรับราชการตำแหน่งใดหรือไม่นั้น จึงเป็นไปตามความสามารถตามกฎหมายและระเบียบแบบแผนเหมือนดังคนไทยอื่นทั้งหลาย เราพึงพอใจด้วยความระลึกและความภูมิใจว่า เราได้ปฏิบัติหน้าที่ที่เกิดมาเป็นคนไทยจริงอยู่ในระหว่างเสาะแสวงให้สภาพของประเทศไทยกลับเข้าสู่ฐานะเดิม ได้มีผู้ร่วมงานคราวนี้บางคนรับตำแหน่งในราชการ แต่ทั้งนี้ขอให้เข้าใจว่าบุคคลเหล่านั้นเข้ารับหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมาย โดยพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติหรือนัยหนึ่งเป็นการปฏิบัติตามคำสั่ง เพื่อจัดการเรื่องที่ยังเกี่ยวพันอยู่กับนานาประเทศให้เสร็จสิ้นไปเท่านั้น หากใช่เป็นการเอาตำแหน่งราชการมาเป็นรางวัลไม่

ผู้ที่ได้ร่วมงานกับข้าพเจ้าคราวนี้ ถือว่าทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้ชาติ และเสียสละอุทิศชีวิตเป็นชาติพลี มิได้ถือว่าเป็นผู้ว่าการกู้ชาติเป็นการกระทำของคนไทยทั้งประเทศ ซึ่งแม้ผู้ไม่ได้ร่วมองค์การนี้โดยตรงก็ยังมีอีกประมาณ ๑๗ ล้านคนที่ได้กระทำโดยอิสระของตนในการต่อต้านด้วยวิถีทางที่เขาเหล่านั้นสามารถทำหรือเอากำลังใจช่วยขับไล่ให้ญี่ปุ่นพ้นไปจากประเทศโดยเร็วก็มี หรือแม้แต่คนไทยที่นั่งอยู่โดยไม่ทำการขัดขวางผู้ต่อต้านญี่ปุ่นหรือผู้รับใช้ชาติ ซึ่งเท่ากับเปิดโอกาสให้ผู้รับใช้ชาติทำการได้สะดวกเป็นต้น คนไทยทงปวงเหล่านั้นทุก ๆ คนร่วมกันทำการกู้ชาติของตนด้วยทั้งสิ้น ส่วนผู้ที่คอยขัดขวางการต่อต้านของผู้รับ

ใช้ชาติ จะเป็นโดยทางกาย ทางวาจา หรือทางใจนั้นมีบ้างเล็กน้อยเป็นธรรมดา แต่เขาเหล่านั้นโดยทางพฤตินัยไม่ใช่คนไทย เพราะการกระทำของเขาเหล่านั้นไม่ใช่การกระทำของคนที่เป็นไทย เขามีสัญชาติไทยแต่เพียงนิตินัย ก็เป็นคนไทยเพราะกฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงกล่าวได้ในนามของเพื่อนร่วมตายทั้งหลายว่า ราษฎรทั้งปวงประมาณ ๑๓ ล้านคนที่เป็นคนไทยทั้งโดยนิตินัยและพฤตินัยนั้นเองเป็นผู้สัญชาติไทย ฉะนั้นผู้ซึ่งข้าพเจ้าจะต้องขอบคุณอย่างยิ่งก่อนอื่น ก็คือคนไทยทั้งปวงน

ในส่วนผู้ร่วมงานกับข้าพเจ้าในการรับใช้ชาติ ข้าพเจ้าขอขอบใจคนไทยในสหรัฐอเมริกา คนไทยในอังกฤษ คนไทยในจักรภพของอังกฤษ และคนไทยในประเทศจีน ผู้ที่ได้ช่วยเหลือกิจการอยู่ในต่างประเทศจนสันติภาพได้กลับคืนมา

ส่วนภายในประเทศ ข้าพเจ้าขอขอบใจหัวหน้าผู้ใหญ่ในกองบัญชาการทุกท่าน ซึ่งได้เป็นหัวหน้าบัญชาการในการต่อต้านให้ดำเนินไปด้วยดี และขอให้ท่านได้สำเร็จถึงวีระกรรมของเพื่อนร่วมตาย ซึ่งต้องเสียชีวิตในการปฏิบัติหน้าทีครั้งน คือ นายกำจัด พลากร นายการเวก ศรีวิจารณ์ และนายสมพงษ์ ศัลยพงษ์ ซึ่งเขาสิ้นไปเพื่อได้มาเพื่อเอกราชและความคงอยู่ของชาติไทย ซึ่งชาวไทยไม่ควรลืม ข้าพเจ้าขอขอบคุณคนไทยทั้งปวงที่เป็นผู้สัญชาติไทยในสงครามโลกครั้งที่ ๒ นอกครึ่งหนึ่ง”^{๖๓}

นี่คือวัตถุประสงค์ที่แท้ของขบวนการเสรีไทย (หรือ “ขบวนการเสรีไทย” ตามศัพท์ของท่านปรีดี) คือ เพื่อรับใช้ชาติ กอบกู้รักษา

เอกราชและความเป็นอิสระเอกเทศของชาติ ดังนั้น เมื่องานนี้สำเร็จลงภายหลังสงคราม ขบวนการนี้ก็สลายตัวไปด้วย

ในข้อเขียนระยะหลัง ท่านปรีดีได้ชี้แจงว่า ภารกิจของ “ขบวนการเสรีไทย” ในการรับใช้ชาตินั้น มีอยู่ ๒ ด้านประกอบกัน คือ ต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกรานและปฏิบัติการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่าประเทศไทยไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงคราม และการผ่อนหนักเป็นเบา^{๖๘} กล่าวได้ว่าขบวนการเสรีไทยประสบความสำเร็จในงานทั้งสองด้าน การเคลื่อนไหวและเป้าหมายของขบวนการซึ่งคัดค้านจุดยืนทางการของรัฐบาลไทย เปิดโอกาสให้ฝ่ายสัมพันธมิตรแสดงท่าทีอะลุ่มอล่วยต่อประเทศไทยหลังสงครามได้ ทั้งนี้ที่สงครามสิ้นสุดลง ท่านปรีดี ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และผู้นำขบวนการเสรีไทยซึ่งติดต่อกและมีสัมพันธ์อันดีกับฝ่ายสัมพันธมิตรขณะสงคราม ได้ออกประกาศสันติภาพ ในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ซึ่งมีความว่า^{๖๙}

ประกาศสันติภาพ

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร

ลงวันที่ ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓)

ปรีดี พนมยงค์

โดยที่ประเทศไทยได้เคยลั่นโฆบายอันแน่วแน่ที่จะรักษา
 ความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด และจะต่อสู้การรุกรานของต่าง
 ประเทศทุกวิถีทาง ดังปรากฏเห็นได้ชัดจากการที่ได้มีกฎหมาย
 กำหนดหน้าทศคนไทยในเวลา เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๔ อยู่แล้ว
 นั้น ความจำนงอันแน่วแน่นดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นประจักษ์แล้ว
 ในเมื่อญี่ปุ่นได้ยাত্রาทัพเข้าในดินแดนประเทศไทยในวันที่ ๘
 ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ โดยได้มีการต่อสู้การรุกรานทุกแห่ง
 และทหาร ตำรวจ ประชาชนพลเมืองได้เสียชีวิตไปในการรบเป็น
 อันมาก

เหตุการณ์อันปรากฏเป็นสักขีพยานนี้ ได้แสดงให้เห็นอย่าง
 แจ่มแจ้งว่า การประกาศสงครามเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธ-
 ศักราช ๒๔๘๕ ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา ตลอดทั้งการ
 กระทำทั้งหลายซึ่งเป็นปรักภัยต่อสหประชาชาตินั้น เป็นการกระ
 ทำอันผิดจากเจตจำนงของประชาชนชาวไทย และฝ่าฝืนขั้นชัดต่อ
 บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญและกฎหมายบ้านเมือง ประชาชนชาว
 ไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือ
 สนับสนุนสหประชาชาติผู้รักที่จะให้มีสันติภาพในโลกนี้ ได้กระ
 ทำการทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือสหประชาชาติ ดังที่สหประชาชาติ
 ส่วนมากย่อมทราบอยู่แล้ว ทั้งนี้เป็นการแสดงเจตจำนงของประ
 ชาชนชาวไทยอีกครั้งหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยต่อการประกาศสงคราม
 และการกระทำอันเป็นปรักภัยต่อสหประชาชาติดังกล่าวมาแล้ว

บัดนี้ ประเทศญี่ปุ่นได้ยอมปฏิบัติตามคำประกาศของ
 ของสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่ จีน และสหภาพโซเวียต ซึ่งได้

กระทำ ณ นครปอตสดัมแล้ว สันติภาพจึงกลับคืนมาสู่ประเทศไทย อันเป็นความประสงค์ของประชาชนชาวไทย

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงขอประกาศโดยเปิดเผยแทนประชาชนชาวไทย ว่า การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่ เป็นโมฆะไม่ผูกพันประชาชนชาวไทย ในส่วนที่เกี่ยวกับสหประชาชาติ ประเทศไทยได้ตัดสินใจที่จะให้กลับคืนมาซึ่งสัมพันธไมตรีอันดีอันเคยมีมากับสหประชาชาติเมื่อก่อนวันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ และพร้อมที่จะร่วมมือเต็มที่ทุกทางกับสหประชาชาติในการสถาปนาเสถียรภาพในโลกนี้

บรรดาดินแดนซึ่งญี่ปุ่นได้มอบให้ไทยครอบครอง คือ รัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี ปะริด เชียงตุง และเมืองพานัน ประเทศไทยไม่มีความปรารถนาที่จะได้ดินแดนเหล่านั้น และพร้อมที่จะจัดการเพื่อส่งมอบในเมื่อบริเตนใหญ่พร้อมที่จะรับมอบไป

ส่วนบรรดาบทกฎหมายอื่น ๆ ใด อันมีผลเป็นปฏิบัตย์ต่อสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่และเครือจักรวรรดิก็จะได้พิจารณายกเลิกไปในภายหน้า บรรดาความเสียหายอย่างใด ๆ จากกฎหมายเหล่านั้นก็จะได้รับชดใช้โดยชอบธรรม

ในที่สุด ขอให้ประชาชนชาวไทยทั้งหลาย ตลอดจนजनต่างด้าวซึ่งอยู่ในราชอาณาจักรไทย จงตั้งอยู่ในความสงบ และไม่กระทำการใด ๆ อันจะเป็นการก่อความสงบเรียบร้อย พึงยึดมั่นในอุดมคติซึ่งได้วางไว้ในข้อตกลงของสหประชาชาติ ณ นครซานฟรานซิสโก

ประกาศ ณ วันที่ ๑๖ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘ เป็น
ปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ทวิ บุญยเกตุ

รัฐมนตรี

นี้คือ “ประกาศสันติภาพ” โดยผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ใน
พระปรมาภิไธยของในหลวงรัชกาลที่ ๘ ซึ่งทรงประทับอยู่ใน
ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ตลอดระยะเวลาของสงคราม คำประ-
กาศลงนามนายทวิ บุญยเกตุ รัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรม-
ราชโองการ นายทวิ ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะราษฎรและสนับสนุน
ท่านปรีดี ได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อนายควงได้ยื่นใบลาออก
จากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลังสงครามสิ้นสุดลง

คำประกาศสันติภาพ ได้รับการตอบสนองจากสหรัฐ ฯ ใน
เดือนเดียวกัน ซึ่งประกาศว่าประเทศสหรัฐ ฯ ถือว่าคำประกาศ
สงครามของประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นโมฆะ และไม่
ถือว่าประเทศไทยเป็นศัตรู อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยต้องแก้
ปัญหากับบริเตนใหญ่ (อังกฤษ) ด้วยในขณะเดียวกัน เพราะไทย
ประกาศสงครามต่อทั้งสองประเทศพร้อมกัน ประเทศอังกฤษมิได้
พอใจและยอมรับเช่นสหรัฐ ฯ อังกฤษเรียกร้องให้ไทยยอมตาม

“ข้อตกลง” ๒๑ ข้อที่อังกฤษเสนอมา “เพื่อคืนสิ่งที่แล่วมาในอดีต และที่จะร่วมมือในภายหน้า” ซึ่งมีสาระสำคัญคือ เป็นการบังคับให้ฝ่ายไทยต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจเศรษฐกิจและการทหารของอังกฤษ ตลอดจนชดใช้ค่าเสียหายในสงคราม ท่านปรีดีเห็นว่าประเทศไทยไม่อาจยอมตามข้อเรียกร้องนี้ได้ทุกอย่าง ตรงจุดนี้ มอเรลล์ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับท่านปรีดีว่า

“ประหลาดที่ว่า แม้ปรีดีน่าจะได้ประโยชน์ทางการเมืองมากที่สุด จาก “การทำให้กองทัพไทยเป็นหมันทางการเมือง” ตามที่อังกฤษเสนอนี้ (คือจัดโครงสร้างกองทัพของไทยใหม่เพื่อป้องกันทหารแทรกแซงการเมือง—ผู้อ้าง) แต่ท่านกลับคัดค้านข้อเสนอของอังกฤษอย่างรุนแรงที่สุดในฐานะนักชาตินิยมตัวถนัด” ๑๐

การถือเอกราชอธิปไตยของชาติ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ยังคงอยู่ในความสำนึกของท่านปรีดีเสมอ แม้ว่าข้อเรียกร้องนี้จะก่อให้เกิดระเบียบทางการเมืองแบบใหม่ ซึ่งท่านเองก็เคยได้รับความชื่นชมขึ้นจากการบีบคั้นของกลุ่มทหารมาแล้ว ในการแก้ปัญหาของอังกฤษ ท่านปรีดีได้พยายามใช้อิทธิพลของสหรัฐ ฯ มาเป็นพลังต้านทานเรื่องสำคัญก็คือการตั้ง ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำสหรัฐ ฯ เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อใช้ประโยชน์จากการที่ เสนีย์มีสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวอเมริกัน เสนีย์เข้ารับตำแหน่งตั้ง-

กล่าวเมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ในเดือนกันยายน ๒๔๘๘ โดยท่าน
 ปรีดีเองเป็นผู้ช่วยเสนอชื่อคณะรัฐมนตรีให้ โดยที่ท่านยังคงกุม
 อำนาจทางการเมืองภายในส่วนมากไว้ ด้วยการสนับสนุนของ
 สหรัฐฯ ประเทศไทยก็สามารถตกลงกับอังกฤษได้ โดยไม่ถูกบีบ
 ให้ยอมรับตามข้อเรียกร้องทั้งหมด และมีการลงนามในข้อตกลง
 ทางทหารเมื่อต้นปี ๒๔๘๙

ในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๘ คุณงามความดีอันยิ่งใหญ่ที่
 ท่านปรีดีได้กระทำให้แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด ก็ได้รับการ
 ยอมรับอย่างเป็นทางการ เมื่อท่านได้รับแต่งตั้งเป็น “รัฐบุรุษ-
 อวูโส” ของชาติตามประกาศนี้^{๗๑}

ประกาศ

อานันทมหิดล

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีพระบรมราชโองการโปรด
 เกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคย
 รับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญ ๆ มาแล้วหลาย
 ตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ให้
 ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรากฏว่าตลอด
 เวลาที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านั้นได้ปฏิบัติหน้าที่
 ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระ

มหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์
ในความปรีชาสามารถบำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็น
เอกประการ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกย่อง
นายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส และให้มีหน้าที่รับ
ปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป
๕๕๕ ๕๕๕ ๕๕๕
ทรงตั้งแตบัดตนเป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘ เป็นปี
ที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

นายกรัฐมนตรี

แม้ว่าการเจรจาเกี่ยวกับสันติภาพและสถานะของประเทศ
ไทยหลังสงคราม จะเป็นประเด็นหลักทางการเมืองในช่วงปลายปี
พ.ศ. ๒๔๘๘ แต่วงการเมืองในกรุงเทพฯ ก็เคลื่อนไหวกันมาก
ด้วย บรรดาพรรคการเมืองกลับกระตือรือร้นขึ้นอีกครั้ง บรรดา
เสรีไทย ที่ท่านปรีดีได้ประกาศสลายองค์กรจัดตั้งไปแล้วก็รวมตัว
กันเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มหนึ่งคือพรรคสหชีพซึ่งสนับสนุนท่านปรีดีอยู่
โดยมี ดร. เกื้อน บุนนาค เป็นหัวหน้าพรรค ส่วนกลุ่มผู้สนับสนุน
ท่านปรีดีในคณะราษฎรเดิมก็ร่วมกันตั้งพรรคแนวรัฐธรรมนูญ-

บุญ โดยมี พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นหัวหน้า
รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ออกประกาศพระราชกฤษฎีกา
ยุบสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ เพื่อให้มีการ
เลือกตั้งใหม่ในเดือนมกราคม ๒๔๘๙ ต่อมา นายควง อภัยวงศ์
ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง แต่รัฐบาลก็อยู่ได้เพียงไม่
นานโดยลาออกไปในเดือนมีนาคม ๒๔๘๙

นายกรัฐมนตรี และกรณีสวรรคต (๒๔๘๙-๒๔๙๐)

เมื่อนายควงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สภาผู้
แทนราษฎรก็สนับสนุนท่านปรีดีให้เข้าทำหน้าที่แทน ดูเหมือน
สถานการณ์จะบีบบังคับให้ท่านต้องเข้ารับตำแหน่ง เนื่องจากมอง
ไม่เห็นใครอื่นอีก และนี่เป็นครั้งแรกที่ท่านดำรงตำแหน่งนายก
รัฐมนตรี ทั้ง ๆ ที่ท่านมีบทบาทสำคัญในการเมืองไทยมาโดย
ตลอด ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง สำหรับการรับตำ
แหน่งนี้ มอเรลล์ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจเอาไว้ว่า

“ดูเหมือนจะเห็นชัดว่า โดยใจจริงแล้ว ท่านปรีดีไม่ยอมรับตำ
แหน่งนายกฯ ทั้งนี้โดยเนื้อแท้แล้วก็เพราะว่ามันทำให้ท่านตก
เป็นเป้าของการคัดค้านทางการเมืองโดยตรง ท่านพลิกแพลงยึด
หยุ่นได้มากกว่าและเผชิญกับข้อจำกัดน้อยกว่าเมื่อท่านเป็น “รัฐ
บุรุษอาวุโส” อันเป็นตำแหน่งซึ่งเขากันได้ดกกับแบบวิธเคตอนไหว

ทางการเมืองของท่าน ท่านปรารถนาไม่ชมชอบงานบริหารจุกจิก และ
อยากขบปัญหาทางความคิด วางแผนยุทธศาสตร์ และให้การนำ
ทางปัญญาแก่ขบวนการทางการเมืองมากกว่า”^{๗๒}

ในช่วงก่อนที่ท่านปรินิติจะเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
อย่างเป็นทางการ^{๗๓}เอง ศาลฎีกาไทยก็ประกาศว่าข้อกล่าวหาจอมพล
ป. พิบูลสงครามกับพรรคพวกว่าเป็นอาชญากรรมสงคราม ตามพระ-
ราชบัญญัติอาชญากรรมสงครามนั้นใช้ไม่ได้เพราะพระราชบัญญัตินั้น
ประกาศใช้ภายหลังสงครามแล้ว และไม่อาจบังคับใช้ย้อนหลังได้
ด้วยประเด็นเทคนิคทางกฎหมายเช่นนี้ จอมพล ป. กับพวกก็ได้
รับการปล่อยตัวจากคุกกลับมาอยู่บ้านในกรุงเทพฯ มีข้อสังเกต
ที่น่าสนใจในเรื่องนี้ว่า คำวินิจฉัยของศาลนี้ ด้านหลักมิได้เกิด
จากการที่ศาลยึดถือปฏิบัติตามกระบวนการตุลาการอย่างเคร่งครัด
หรือเกิดจากมติมหาชนเข้าข้างจอมพล ป. และพรรคพวก หากแต่
เกิดจากการที่ท่านปรินิติได้ยึดเอาประโยชน์ของชาติเป็นหลัก และ
คัดค้านการลงโทษผู้ที่สมคบกับญี่ปุ่นอย่างรุนแรง (คือจอมพล ป.)
การที่ท่านปรินิติ^{๗๔}เกอหนุนจอมพล ป. ในเรื่องนี้ คาดว่าสืบมาจาก
สาเหตุสำคัญ ๓ ประการ ประการแรก ท่านปรินิติรังเกียจการเสีย
เลือดเนื้อและไม่เคยมีกรณีใดที่ท่านทำร้ายฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง
ถึงตายเลยเท่าที่ทราบกัน ประการที่ ๒ ท่านปรินิติรู้สึกผูกพันยึดมั่น

ต่อคำปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์ภักดีต่อกันในหมู่คณะผู้ก่อการอภิวัฒน์ ๒๔๗๕ ประการที่ ๓ ท่านปรีดีคัดค้านคำขอร้องของฝ่ายสัมพันธมิตรให้ส่ง จอมพล ป. ไปขึ้นศาลที่ญี่ปุ่น ท่านถือว่าหากปล่อยให้เป็นไปตามนี้ ก็จะเป็นภัยให้ชาวโลกเข้าใจว่าประเทศไทยเป็นประเทศแพ้สงคราม โดยที่อดีตนายกรัฐมนตรีของไทยถูกไต่สวนเคียงข้างกับอาชญากรสงครามชาวญี่ปุ่น ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม การที่ท่านปรีดีคัดค้านการลงโทษอย่างเข้มงวด เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อคำวินิจฉัยของศาลเมื่อกลางเดือนมีนาคม ๒๔๘๙ นอกจากนี้ การกำหนดเวลาประกาศคำวินิจฉัยของศาล ให้พ้องกันกับช่วงที่ ไม่มีผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอย่างเป็นทางการ ได้ลดระดับที่ฝ่ายสัมพันธมิตรจะเอาเรื่องกับท่านปรีดีหรือบุคคลอื่นให้รับผิดชอบคำวินิจฉัย^{๗๓} ลง

แม้ว่าในแง่หนึ่ง การเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของท่านปรีดีจะเป็นความน่าอึดอัดสำหรับ “นักคิด” อย่างท่าน แต่ก็ยังมีเหตุผลที่สำคัญในอีกแง่หนึ่งด้วยคือ ท่านสามารถปฏิบัติภารกิจงานอภิวัฒน์ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ นั่นคือ การพัฒนาระบบประชาธิปไตยสู่ความสมบูรณ์ เพื่อความผาสุกของราษฎร ความคิดและความตั้งใจเช่นนี้ ปรากฏในสุนทรพจน์ของท่านในฐานะนายกรัฐมนตรี ที่กล่าวในสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ ๗

พฤษภาคม ๒๔๘๘ ในโอกาสปีตสมัยประชุมสามัญของสภา ฯ
 ความว่า^{๓๔}

ท่านผู้เป็นประธาน

ในวาระการประชุมของสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญ
 ฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๕ จะได้สิ้นสุดลงในวัน ข้าพเจ้าขอถือโอกาส
 เชิญชวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลายให้ระลึกถึงพระมหา
 กรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระมหา
 กษัตริย์ที่ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ พระราช
 ประสงค์ของพระองค์ซึ่งมีมาแต่ก่อนพระราชทานรัฐธรรมนูญนั้น
 คณะราษฎรพึงทราบเมื่อ ๖ วัน ภายหลังจากที่ได้เปลี่ยนแปลงการ
 ปกครองแล้ว คือเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ได้มีพระกระแสรับสั่ง
 ให้พระยาพลพลพยุหเสนา พระยาปรีชาชลยุทธ พระยามโน
 ปกรณนิติธาดา พระยาศรีวิสารวาทพร้อมทั้งข้าพเจ้า ไปเฝ้าทูล
 ละอองธุลีพระบาท และเจ้าพระยามหิธร ซึ่งเป็นราชเลขาธิการ
 ขณะนั้นเป็นผู้จดบันทึกมีพระกระแสรับสั่งว่าเมื่อพระราชประสงค์
 จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อได้ทรงปรึกษาราชการมี
 ตำแหน่งสูงในขณะนั้นก็ไม่เห็นพ้องกับพระองค์ ในสุดท้ายเมื่อ
 เสด็จกลับจากประพาสอเมริกาได้ให้บุคคลหนึ่งซึ่งไปเฝ้าในวันนั้น
 พิจารณา (พระยาศรีวิสารวาท, ผู้เขียน) บุคคลนั้นก็ถวายความ
 เห็นว่ายังไม่ถึงเวลาและที่ปรึกษากลับเห็นพ้องด้วยบุคคลนั้น คณะ
 ราษฎรมิได้รู้พระราชประสงค์มาก่อน การเปลี่ยนแปลงได้กระทำ
 โดยบริสุทธิ์ไม่ได้ช่วงชิงดังที่มีผู้ปลุกเสกขอเท็จจริงให้เป็นอย่าง
 อื่น ความจริงทั้งหลายปรากฏในบันทึกการเฝ้าทูลละอองธุลีพระ-

บาทในวันนั้นแล้ว และโดยที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรง
มีพระราชประสงค์มาก่อนแล้วหากมีผู้คัดค้าน ฉะนั้นเมื่อคณะ
ราษฎรได้ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ พระองค์จึงพระราชทาน
ด้วยดี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณา
ธิคุณแก่ชาวไทย ข้าพเจ้าจึงขอให้ท่านทั้งหลายที่อยู่ ณ ที่นี้ และ
บรรดาชาวไทยทั้งหลาย จงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณและเทิด
พระเกียรติของพระองค์ไว้ชั่วกาลปาวสาน

บัดนี้ผู้ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ และผู้ได้ร่วมมือ
ช่วยเหลืออันประกอบเป็นสมาชิกประเภท ๒ ก็ที่สุดสิ้นสมาชิก-
ภาพลงแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกถึงความจำเป็นที่จะต้องขอความเข้าใจ
ถึงหลักประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งคณะราษฎรได้ขอ
พระราชทานทานมาจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่าระบอบ
ประชาธิปไตยนั้น เราหมายถึงประชาธิปไตยอันมีระเบียบตาม
กฎหมายและศีลธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ใช่ประชาธิปไตย
อันไม่มีระเบียบหรือประชาธิปไตยที่ไร้ศีลธรรม เช่น การใช้สิทธิ
เสรีภาพอันมีแต่จะให้เกิดความปั่นป่วน ความไม่สงบเรียบร้อย
ความเสื่อมศีลธรรม ระบอบชนิดนี้เรียกว่า อนาธิปไตย หากใช้
ประชาธิปไตยไม่ ขอให้ระงับอย่าปนประชาธิปไตยกับอนาธิปไตย
อนาธิปไตยเป็นภัยอย่างใหญ่หลวงแก่สังคมและประเทศชาติ ระ-
บอบประชาธิปไตยจะมั่นคงอยู่ได้ต้องประกอบด้วยกฎหมาย ศีล
ธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต หรือในครั้งโบราณกาลเรียกว่าการ
ปกครองโดยสามัคคีธรรม การใช้สิทธิโดยไม่มีขอบเขตภายใต้
กฎหมายหรือศีลธรรม หรือใช้สิทธิโดยไม่สุจริต ไม่ใช่หลักของ
ประชาธิปไตย ไม่ใช่หลักซึ่งคณะราษฎรขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ-

อนุญาตสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่
 ประชาชนชาวไทยนั้น ไม่มีพระราชประสงค์ให้เป็นอนาธิปไตย
 ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างประเทศอิตาลีเมื่อก่อนสมัยมุสโสลินี ซึ่ง
 ประชาธิปไตยของอิตาลีในขณะนั้นเข้าขั้นที่ไม่มีระเบียบ มีความ
 อลเวง จึงเป็นเหตุให้พวกฟาสซิสต์อ้างเป็นเหตุในการสถาปนา
 ระบอบเผด็จการในประเทศอิตาลี ข้าพเจ้าไม่พึงประสงค์ที่จะให้
 มีระบอบเผด็จการในประเทศไทย ในการนี้จำเป็นต้องป้องกัน
 หรือขัดขวางมิให้อนาธิปไตยอันเป็นทางที่ระบอบเผด็จการจะอ้าง
 ได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าเราช่วยกันประคองให้ระบอบประชาธิปไตย
 นี้ ได้เป็นไปตามระเบียบเรียบร้อยอย่างที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว
 ระบอบเผด็จการย่อมมีขึ้นไม่ได้ ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ได้ร่วมกับ
 เพื่อนคณะราษฎรขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าได้ประคับ
 ประคองระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญตลอดมา แม้ใน
 การต่อต้านญี่ปุ่น ซึ่งในการต่อต้านนั้นอาจมีความจำเป็นที่จะ
 ต้องตั้งรัฐบาลชั่วคราว แต่ข้าพเจ้าก็เลือกเอาทางที่จะตั้งรัฐบาล
 ตามระบอบรัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ ข้าพเจ้าไม่มีเหตุผลอันใดที่จะ
 กลายมาเป็นศัตรูของระบอบประชาธิปไตย ข้าพเจ้าสังเกตว่ามี
 ผู้เข้าใจระบอบประชาธิปไตยผิด โดยเอาระบอบอนาธิปไตยเข้า
 มาแทนที่ ซึ่งเป็นภัยต่อประเทศชาติอย่างร้ายแรง ข้าพเจ้าไม่
 ประสงค์ที่จะให้ผู้ใดเชื่อข้าพเจ้าโดยไม่มีค่าน ข้าพเจ้าต้องการให้
 มีค่าน แต่ค่านโดยสุจริตใจ ไม่ใช่ปั้นข้อเท็จจริงขึ้น ทางธรรม
 นั้นการกล่าวเท็จหรือมุสาวาทก็เป็นผิด ในทางการเมืองการใช้
 สิทธิตามระบอบประชาธิปไตยต้องทำโดยความบริสุทธิ์ใจ มุ่งหวัง

ผลส่วนรวมจริง ๆ ไม่ใช่มุ่งหวังผลส่วนตัว หรือมีความอิจฉา
 ริษยาอันเป็นมูลฐานเนื่องมาจากความเห็นแก่ตน (เอโกอิสม์)
 ความสามัคคีธรรมหรือระบอบประชาธิปไตยอันแท้จริงจึงจะเป็น
 ไปได้ ผู้ใดมีอุดมคติของตนโดยสุจริต ข้าพเจ้าเคารพในผู้นั้นและ
 ร่วมมือกันได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าต่างฝ่ายต่างสุจริตมุ่งส่วนรวมของ
 ประเทศชาติ ไม่ใช่มุ่งหวังส่วนตัว แม้แนวทางที่จะเดินไปสู่จุด
 หมายจะเป็นคนละแนวแต่ในอวสานต์เราก็จะพบกันได้ ข้าพเจ้า
 ขออ้างเจ้านายหลายพระองค์ ซึ่งเดิมท่านมีแนวทางอย่างหนึ่ง
 และข้าพเจ้ามีแนวทางอีกอย่างหนึ่ง แต่เจ้านายหลายพระองค์
 นั้น ท่านก็มีจุดหมายเพื่อส่วนรวมของประเทศชาติ ไม่ใช่ส่วน
 พระองค์ ผลสุดท้ายเราก็ร่วมมือทำงานด้วยกันมาเป็นอย่างดีใน
 การรับใช้ประเทศชาติ และรักใคร่กันสนิทสนมยิ่งเสียกว่าผู้ซึ่ง
 เอาประเทศชาติเป็นสิ่งที่กำบัง แต่ความจริงมุ่งหวังในประโยชน์
 ส่วนตัวมาก ผู้ที่คอยอิจฉาริษยาเมื่อไม่ได้ผลสมหวังแล้ว ก็ทำลาย
 กิจการอันเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ แทนที่จะเสริมก้อให้
 ประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม ผู้ที่ทำการปฏิบัติต่อ
 คณะราษฎรแต่โดยมีอุดมคติซอสัตย์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ ข้าพ
 เจ้าเคารพในความซอสัตย์ ซึ่งมีตัวอย่างอยู่มากหลายที่ผู้ซอสัตย์
 เหล่านี้ได้ร่วมกิจการรับใช้ชาติกับข้าพเจ้า ท่านเหล่านั้นไม่ต้องวิตก
 กังวล แต่ผู้ซึ่งแสดงว่าซอสัตย์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ในภายนอก
 ส่วนภายในหวังผลส่วนตนหรือมูลสืบเนื่องมาแต่ความไม่พอใจ
 เป็นส่วนตนเช่นนั้นแล้ว ก็เกรงว่าผู้นั้นอาจหันเหไปได้สุดแต่ว่าตน
 จะได้รับประโยชน์ส่วนตนอย่างไهنมากกว่า

ข้าพเจ้าหวังว่าท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลายคงจะ
ใช้สิทธิของท่านด้วยความบริสุทธิ์ใจ และอาศัยกฎหมายและศีล
ธรรมความสุจริตเป็นหลัก ไม่ช่วยกันส่งเสริมให้มีระบอบอนาธิป-
ไตย ข้าพเจ้าขอฝากความคิดไว้ต่อท่านผู้แทนราษฎรทั้งหลาย โดย
เป็นห่วงถึงอนาคตของชาติ ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะได้เห็นประ-
เทศชาติปลอดจากระบอบอนาธิปไตยอันพรุ่งพร้อมไปด้วยสามัคคี
ธรรม ระบอบประชาธิปไตยโดยพรุ่งพร้อมไปด้วยสามัคคีธรรม
เป็นวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรที่ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ
และเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระ
ราชทานรัฐธรรมนูญ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่ได้ให้ความ
ร่วมมือและช่วยเหลือรัฐบาลนี้ด้วยดี ขออวยพรให้ท่านทั้งหลาย
ประสบความสุขความสำราญ และในโอกาสต่อขอเชิญชวนท่านทั้ง
หลาย อวยพรให้ระบอบประชาธิปไตยพรุ่งพร้อมด้วยสามัคคีธรรม
ตามรัฐธรรมนูญจงสถิตย์สถาพรอยู่ในประเทศไทยช่วงกลางปาวสาน'

ความมุ่งมั่นที่จะทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม และจิตสำนึกที่จะสร้าง
สรรค์ระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่การอภิวัฒน์ ยังคงเปี่ยมพลังอยู่
ในใจของท่านปรีดีเสมอ

ก่อนที่จะมีการปิดสมัยประชุมสามัญของสภาผู้แทนราษฎร
นี้ ในวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้มีการประกาศใช้รัฐ
ธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ให้อำนาจแก่
สถาบันนิติบัญญัติมากกว่าฉบับอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ไทย ฝ่าย

นิติบัญญัติแบ่งเป็น ๒ สภา โดยที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมาจากการเลือกตั้งทั่วประเทศ เป็นผู้เลือกวุฒิสภาอีกทีหนึ่ง ท่านปรีดีมีบทบาทสำคัญในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ที่ให้อำนาจแก่สภาผู้แทนราษฎรอย่างมาก^{๕๗๕}

คณะรัฐมนตรีภายใต้การนำของท่านปรีดีชุดแรกนั้นได้สิ้นสุดลงเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน เนื่องจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ดังกล่าว และในวันต่อมา ท่านก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ปี ๒๔๘๕

แต่แล้วในวันที่ ๙ มิถุนายน ก็เกิดโศกนาฏกรรมครั้งสำคัญยิ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ได้เสด็จสวรรคตด้วยพระแสงปืน ซึ่งแถลงการณ์ของสำนักพระราชวังระบุว่า เป็นอุบัติเหตุ อย่างไรก็ตาม ท่านปรีดีจำต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และท่านได้รับแต่งตั้งเป็นครั้งที่ ๓ ในวันที่ ๑๑ มิถุนายน

ถึงแม้จะไม่เคยมีการแสดงหลักฐานใดที่แสดงว่าท่านปรีดีมีส่วนพัวพันกับกรณีสวรรคตนั้นเลย แต่ด้วยการปรักปรำของฝ่ายปฏิปักษ์ทางการเมือง ก็ปรากฏเสียงเล่าลือกันว่า ท่านปรีดีผู้เป็นนายกรัฐมนตรี มีส่วนเกี่ยวข้องกับกรณีดังกล่าว ในเดือนสิงหาคม ๒๔๘๕ แรงกดดันเหล่านี้บีบบังคับให้ท่านต้องลาออกจากตำแหน่ง

นายกรัฐมนตรี สถาปนาพระราชฎฐได้สนับสนุนให้ พลเรือตรีถวัลย์
ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่สนับสนุนท่านปรีดี เข้ารับตำแหน่ง
สืบทอด ภารกิจสรวรรคนี้ แม้จะปราศจากมูลความจริงที่
พัวพันถึงท่านปรีดี แต่ก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บทบาททางการเมือง
ของ ท่านต้องสิ้นสุดลงในเวลาต่อมาไม่นาน^{๗๖}

ในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านปรีดีได้
ประกอบภารกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การเดินทางเยือนต่าง
ประเทศ ซึ่งท่านได้รับการต้อนรับจากบรรดาผู้นำของฝ่ายสัมพันธมิตร
ในฐานะรัฐบุรุษคนสำคัญและผู้นำขบวนการเสรีไทยยาม
สงคราม ท่านได้พยายามผลักดันให้ประเทศไทยได้รับการยอมรับ
เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ ซึ่งเป็นผลสำเร็จในเวลา
ต่อมาคือเมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๙ นอกจากนี้ท่านยัง
พยายามแสวงหาเสถียรภาพในคลุมประเทศภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง
เฉียงใต้ด้วย โดยสนับสนุนให้ประเทศไทยเป็นผู้นำ จนกระทั่ง
ในเดือนกันยายน ๒๔๙๐ ท่านได้ก่อตั้งสันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียง
เฉียงใต้ขึ้น เพื่อเป็นที่ประสานงานระหว่างรัฐเอกราชทั้งหลายใน
ภูมิภาคนี้ สำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยมีนายเตียง ศิริ-
ขันธ์ เป็นประธาน^{๗๗} แม้ว่าสันนิบาตนี้จะดำรงอยู่ได้เพียงไม่กี่
เดือน แล้วก็ถูกยุบหายไปเนื่องจากกองทัพบกทำรัฐประหารใน

เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ แต่นโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศเช่นนี้ทำให้เราเห็นถึงความพยายามที่จะดำรงสถานะของประเทศในสังคมนานาชาติที่มีเสถียรภาพ ซึ่งเป็นไปตามแนวความคิดทางการเมืองของท่านปรี่ดีเอง

กองทัพบกกลับเข้ามาคุมอำนาจทางการเมือง และปรี่ดีถูกบังคับให้ออกนอกประเทศ (๒๔๙๐-๒๔๙๒)

กลางปี ๒๔๙๐ รัฐบาลของพลเรือตรีถวัลย์ ประสบปัญหาลำบาก ทั้งจากปัญหาการสนับสนุนในสภาผู้แทนราษฎรและจากปัญหาเศรษฐกิจของชาติภายหลังสงคราม ในขณะที่เดียวกัน กองทัพบกไทยซึ่งนำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็กำลังเตรียมตัวจะเข้าแทนที่รัฐบาลพลเรือนเพื่อคุมอำนาจทางการเมือง ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ จึงเกิดการรัฐประหารโดยกองทัพบกเข้ายึดอำนาจ เหตุผลที่คณะรัฐประหารแถลงไว้ก็คือ (๑) ล้มล้างรัฐบาลที่คอรัปชั่น ซึ่งสนับสนุนท่านปรี่ดี (๒) พัฒนารัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญที่แท้จริงขึ้นมา และฟื้นฟูความเคารพต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (๓) ฟื้นฟูศักดิ์ศรีและส่งเสริมสมรรถภาพทางทหารของกองทัพบก (๔) ทำให้เศรษฐกิจมีเสถียรภาพและส่งเสริมสวัสดิการสังคม (๕) สอบ

สวนคดีสวรรคตใหม่และเอาตัวผู้ปลงพระชนม์มาลงโทษ และ
 (๖) กำจัดทัศนคติคอมมิวนิสต์ให้หมดไปจากประเทศไทย การรัฐ-
 ประหารครั้งนี้ กระทำโดยไม่เสียเลือดเนื้อ ได้มีการส่งหน่วย
 ทหารไปจับกุมท่านปรีดีและผู้นำพลเรือนอีกหลายคน แต่ท่านปรีดี
 สามารถหลบหนีไปได้ก่อน

การรัฐประหารครั้งนี้ ทำให้ท่านปรีดีตกอยู่ในสถานการณ์
 ที่บีบบังคับให้ต้องเดินทางออกนอกประเทศ เพราะชีวิตตกอยู่ใน
 อันตราย ท่านได้หลบไปอยู่ที่สิงคโปร์ ด้วยความช่วยเหลือจาก
 ผู้แทนอังกฤษและสหรัฐ ฯ ในกรุงเทพฯ ฯ และต่อมาจึงได้ลี้ภัยไป
 อยู่ประเทศจีน ซึ่งท่านได้พำนักอยู่โดยตลอดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๑-
 ๒๕๑๓ ยกเว้นคราวที่ท่านกลับมาประเทศไทยช่วงสั้น ๆ ในปี
 ๒๔๙๒

คณะรัฐประหารได้ให้นายควง อภัยวงศ์ ตั้งรัฐบาลพล-
 เรือ่นปกครองประเทศ อย่างไรก็ดี กลางปี พ.ศ. ๒๔๙๑ อำนา
 จ์ที่แท้จริงก็ปรากฏเมื่อจอมพล ป. กลับมาสู่ตำแหน่งผู้นำของประเทศ-
 ชาติอีกครั้ง โดยบีบบังให้นายควงลาออก

คืนวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒ ท่านปรีดีได้ลอบ
 เข้ามาประเทศไทย เพื่อร่วมกับพันธมิตรของท่านในกองทัพเรือ
 และนาวิกโยธินพยายามโค่นล้มรัฐบาลจอมพล ป. ภายหลังจาก

การปะทะกันอย่างรุนแรงช่วงสั้นๆ ในกรุงเทพฯ ก็ปรากฏว่าฝ่ายของ
ท่านปรีดีเป็นผู้ปราชัย กบฏครั้งนี้เรียกกันว่า “กบฏวังหลวง”^{๒๘}
ภายหลังจากกบฏ รัฐบาลทหารได้ร่วมกับตำรวจ เปิดฉากกวาด
ล้างฝ่ายค้านอย่างรุนแรง ทำให้ประเทศไทยขณะนั้นกลายเป็น
“ยุคทมิฬ”

สำหรับท่านปรีดี การสร้างสรรค์ประชาธิปไตยตามอุดม-
การณ์ของคณะราษฎร ได้จบสิ้นลงด้วยการรัฐประหาร ๒๔๙๐ นี้
ท่านปรีดีได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในภายหลังว่า

ครั้นต่อมาเมื่อวันที่ ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ได้เกิดมีรัฐประหารยกเลิก
ระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์ที่สถาปนาขึ้นตามรัฐธรรมนูญ ฉบับ
๘ พฤษภาคม ๒๔๘๕ คณะรัฐประหารได้ตั้งระบบการเมืองขึ้นใหม่
โดยรัฐธรรมนูญฉบับ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ซึ่งมีฉายาว่า “รัฐ
ธรรมนูญใต้ตุ่ม” เพราะผู้ทำรัฐประหารได้แถลงว่าฝ่ายตนได้แอบ
ร่างธรรมนูญแล้วเก็บซ่อนที่ไว้ใต้ตุ่ม ตามระบบของคณะรัฐประหาร
นั้นรัฐสภาซึ่งประกอบด้วยวุฒิสภาและสภาผู้แทน วุฒิสมาชิกเป็น
ผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงเลือกตั้งมีจำนวนเท่าสมาชิกสภาผู้แทน
แต่ในทางปฏิบัติได้มีข้อกำหนดไว้ว่าพระบรมราชโองการใดอัน
เกี่ยวกับราชการแผ่นดินต้องมีรัฐมนตรีคนหนึ่งลงนามรับสนอง
พระบรมราชโองการ ดังนั้นรัฐบาลของคณะรัฐประหารนั่นเอง
เป็นผู้ตั้งวุฒิสภา พระมหากษัตริย์เพียงลงพระปรมาภิไธยตามคำ
เสนอของรัฐบาล ส่วนสมาชิกสภาผู้แทนนั้นแม้ราษฎรเป็นผู้เลือก

ตั้ง แต่ระบบใหม่ได้กำหนดอายุผู้สมัครรับเลือกตั้งไว้ไม่ต่ำกว่า ๓๕ ปี ซึ่งต่างกับรัฐธรรมนูญฉบับ ๕ พฤษภาคม ๒๔๘๕ ที่กำหนดไว้เพียง ๒๓ ปี ตามกฎหมายเลือกตั้ง เพื่อเปิดโอกาสให้คนรุ่นหนุ่มมีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งได้เป็นจำนวนมาก ส่วนเสรีภาพในการตั้งพรรคการเมืองนั้นรัฐธรรมนูญได้คุ้มครองได้ตัดออกไป และยังมิชอบด้วยต่ออีกหลายประการรวมทั้งการฟื้นฟูระบอบกษัตริย์มนตรีของสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าระบบที่เกิดขึ้นจากรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๘๐ นั้นเป็นอีกระบบหนึ่งต่างหากจากระบบประชาธิปไตยของคณะราษฎร แม้ว่าในคณะรัฐประหารมีผู้ซึ่งเคยเป็นสมาชิกคณะราษฎร แต่เขาได้ปลีกตนออกไปจากส่วนรวมของคณะราษฎรไปพร้อมกับบุคคลที่มีทรรศนะที่ระบอบการเมืองของคณะรัฐประหารนั้น ดังนั้นหน้าที่ของคณะราษฎรที่จะต้องรับผิดชอบต่อราษฎรตามวัตถุประสงค์ของคณะราษฎร จึงถูกคณะรัฐประหารนั้นระงับลงทั้งในทางนิติบัญญัติและในทางพฤตินัย ซึ่งตั้งแต่ครั้งกระนั้นเป็นต้นมาไม่อาจกระทำการใด ๆ ให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ประสงค์ของคณะราษฎรได้ ต่อจากนั้นมาความรับผิดชอบในการดำเนินกิจการบ้านเมือง จึงตกอยู่แต่คณะรัฐประหารนั้นและรัฐบาลต่อ ๆ มาอันสืบเนื่องจากผลของคณะรัฐประหารนั้น

บางคนเคยมาถามข้าพเจ้าถึงการที่ระบบประชาธิปไตยของไทยต้องล้มลุกคลุกคลานในระยะหลัง ๆ นี้ โดยเอาเรื่องมาพัวพันกับคณะราษฎรนั้น ข้าพเจ้าก็ได้ชี้แจงว่า แม้ภายในคณะราษฎรจะได้มีการขัดแย้งกันในบางขณะ แต่ในที่สุดคณะราษฎรเป็นส่วนรวมก็ได้ร่วมมือกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเลือกตั้งขึ้นมา

สถาปนาระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ตามรัฐธรรมนูญ ฉบับ ๕ พฤษภาคม ๒๔๘๕ ส่วนการที่ภายหลัง ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ได้มีระบบการเมืองโดยรัฐธรรมนูญและแก้ไขรัฐธรรมนูญ ๑๐ ครั้งนั้นมิใช่เป็นเรื่องของคณะราษฎรเลย จึงขอให้ผู้ที่มิใช่เป็นธรรมได้แยกเหตุการณ์ของคณะราษฎรออกจากของคณะรัฐประหารและที่สืบจากคณะรัฐประหารและซึ่ง “คณะปฏิวัติ” ได้กล่าวอย่างเบ็ดเสร็จถึงระบบเผด็จการที่คณะนั้น ๆ ใช้ปกครองในประเทศไทย จึงไม่ควรที่จะมีผู้เข้าใจผิดว่าเป็นประชาธิปไตย^{๗๕}

ตามที่คณะของท่านปรีดี บทบาทและภาระของคณะราษฎรจบลงเนื่องจากการรัฐประหาร ๒๔๙๐ เพราะได้มีการก่อตั้ง “อีกระบบหนึ่งต่างหากจากระบบประชาธิปไตยของคณะราษฎร” ท่านยังคงยึดถือในอุดมการณ์ของคณะราษฎรอยู่อย่างมั่นคง และการกระทำใดก็ตามที่มิได้อยู่ในแนวทางอันจะนำไปสู่ผลตามวัตถุประสงค์ของอุดมการณ์นั้น ก็ถูกมองแยกขาดจากคณะราษฎร

การพำนักในประเทศจีนและฝรั่งเศสจบจนอสัญกรรม

(๒๔๙๒-๒๕๒๖)

เมื่อร่วมมือกับพันธมิตรโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการไม่สำเร็จ ท่านปรีดีก็จำต้องกลับไปประเทศจีน โดยอยู่ในฐานะ “แขกของรัฐ” ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๒-๒๕๑๓ ในช่วงเวลานี้ท่านได้มีโอกาส

ใคร่ครวญถึงประสบการณ์ทางการเมืองต่าง ๆ ตลอดจนศึกษาเพิ่มเติมในทางทฤษฎี พร้อมทั้งผสมเข้ากับความคิดทางพุทธศาสนาที่ท่านได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่วัยเด็ก ผลลัพธ์จากการไตร่ตรองนำไปสู่การพัฒนาด้านทฤษฎี ซึ่งปรากฏข้อเขียนชิ้นสำคัญตีพิมพ์ในภาคภาษาไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ คือ *ความเป็นอนิจจังของสังขม*

ตอนแรกนั้น ท่านปรินิเวศน์อยู่ในปักกิ่ง แต่ในปี ๒๔๙๙ ท่านก็ย้ายไปอยู่กวางตุ้ง เพื่อหลบอากาศอันหนาวเหน็บ ท่านอยู่ในประเทศจีนในฐานะชาวไทยโดยถือใบต่าง้าว และไม่เคยโอนสัญชาติเป็นพลเมืองจีน นอกจากนั้น ท่านไม่เคยเข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ ไม่ว่าจะของประเทศจีนหรือไทยหรือของประเทศใดเลย แม้ว่าท่านจะมีโอกาสพบกับผู้นำของประเทศคอมมิวนิสต์ต่าง ๆ หลายครั้ง จากการศึกษาประวัติชีวิตและความคิดทางการเมืองของท่าน ทำให้เราสามารถคาดเดาได้อย่างแน่ชัดว่า ท่านย่อมไม่มีส่วนร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ไทย หรือร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน เพื่อโฆษณาคัดค้านรัฐบาลไทย ไม่ว่าจะในยุคสมัยใด ตามที่เคยมีผู้กล่าวหา^{๕๐}

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ท่านปรินิเวศน์และครอบครัวได้ย้ายจากเมืองจีนไปอยู่ปารีส ประเทศฝรั่งเศส อันเป็น

“ถิ่นเกิดทางปัญญา” ชีวิตในปารีสทำให้ท่านสามารถพบปะกับบุคคลต่าง ๆ ได้สะดวกขึ้น รวมทั้งโอกาสในการแสวงหาเอกสารต่าง ๆ ท่านยังคงสนใจติดตามข่าวสารของประเทศไทยอยู่เสมอ และยังแสดงความคิดเห็นต่างๆ ให้กับนักเรียนไทยในยุโรป ตลอดจนส่งมาตีพิมพ์ในประเทศไทยด้วย เอกสารเหล่านี้แสดงถึงแนวความคิด ที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้ดีขึ้นสำหรับราษฎรส่วนใหญ่ โดยผลจากความคิดสังคมนิยมเข้ากับหลักธรรมของพุทธศาสนา ซึ่งการศึกษาวิเคราะห์แสดงว่า คำกล่าวอ้างว่าท่านเป็นคอมมิวนิสต์นั้นมีพื้นฐานน้อยเหลือเกิน บางทีสิ่งที่อยู่ในใจของท่านปรีดีเสมอมาคงสรุปได้สั้น ๆ ตามที่ท่านผู้หญิงพูนศุขได้ให้สัมภาษณ์ไว้ภายหลังจากที่ท่านถึงแก่อสัญกรรมแล้วว่า

“ความปรารถนาที่สำคัญอย่างยิ่งของท่านรัฐบุรุษอาวุโสมีอยู่ ๒ ประการคือ ความเป็นประชาธิปไตย หนึ่ง และความเป็นธรรมแห่งสังคม หนึ่ง”

ถ้อยคำสั้น ๆ นี้ สะท้อนถึงความมุ่งหมายทั้งในการกระทำและในความคิดของท่านปรีดี การกระทำทางการเมืองของท่าน ไม่เพียงแต่เป็นการริเริ่มยุคใหม่ของการเมืองไทยเท่านั้น ความคิดต่างๆ ของท่านยังเป็นพลังที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการสร้างสถาบันทางการเมืองใหม่ ๆ ขึ้น ดังปรากฏเป็นผล

งานจำนวนมาก ถึงแม้ว่าชีวิตทางการเมืองของท่าน อาจแสดงถึง
ถึงความล้มเหลวของปฏิบัติการทางการเมืองในแง่หนึ่ง แต่ผลงาน
ของท่านในฐานะที่เป็นนักคิดและนักอุดมการณ์ก็มีผลอย่างลึกซึ้ง
ต่อสังคมไทย ตลอดช่วงชีวิตทางการเมืองของท่าน และแน่นอน
ว่าจะยังคงอยู่ในจิตใจของปัญญาชนไทยจำนวนมาก แม้ว่าท่านจะ
อสัญกรรมไปแล้วก็ตาม

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ถึงแก่อสัญกรรม
ที่บ้านพัก ชานกรุงปารีส เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๖
อย่างสงบ

บทที่ ๔

ความคิดทางการเมืองระยะแรก

ในบทที่แล้ว เราได้พิจารณากันถึงชีวิตและงานทางการเมืองของท่านปรีดี ซึ่งแสดงประสบการณ์ชีวิตส่วนตัว ตั้งแต่วัยเด็ก การศึกษา ตลอดจนการทำงานทางการเมืองควบคู่กับเหตุการณ์ต่างๆ ที่ท่านเกี่ยวข้องด้วย นี่จะเป็นองค์ประกอบของการศึกษาในบทที่ ๔ และ ๕ ตามหลักของวิธีการศึกษาที่พิจารณา “ความคิด” สัมพันธ์กับ “กาลเวลา” และ “บริบททางสังคม” หรือสภาพแวดล้อมของนักคิด เราจึงแยกการศึกษาความคิดทางการเมืองของท่านปรีดี ออกเป็น ๒ ระยะคือ *ระยะแรก* กับ *ระยะหลัง* ข้อแตกต่างที่สำคัญของความคิดทางการเมืองทั้ง ๒ ระยะคือ มันเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ท่านปรีดียังทำกิจกรรมทางการเมือง

เมืองอยู่ภายในประเทศไทย กับ ช่วงที่ท่านลี้ภัยไปพำนักอยู่ต่างประเทศจวบจนอสัญกรรม การศึกษาจะบังถึงสิ่งที่ท่านปรารถนามุ่งหวัง และพยายามเสนอความคิดเพื่อแก้ไข อย่างไรก็ตามก็ตีผู้อ่านจะพบว่าความคิดทั้ง ๒ ช่วงระยะนี้มีร่องรอยเกี่ยวเนื่องกันอยู่ในหลักสำคัญ

จุดเด่นของความคิดในระยะแรกนี้ คือความต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตย และวางแผนการเศรษฐกิจเพื่อบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ทั้งนี้เพื่อจุดหมายสูงสุดคือเอกราชอธิปไตยของชาติและการดำรงอยู่ของประชาชน ขณะปฏิวัติ (หรือ “อภิวัฒน์” ตามศัพท์ของท่านปรีดี) ปี ๒๔๗๕ นั้น ท่านปรีดีอยู่ในวัยเพียง ๓๒ ปี และท่านได้คิดเสนอ “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ในตอนต้นปี ๒๔๗๖ ระหว่างอยู่ในตำแหน่งทางการเมืองระดับสูง

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านปรีดีได้รับแต่งตั้งจากกระทรวงยุติธรรม ให้เป็นผู้สอนวิชากฎหมายปกครอง ซึ่งเป็นวิชาใหม่ในหลักสูตรของโรงเรียนกฎหมาย ในหนังสือประกอบการสอน คำอธิบายกฎหมายปกครอง นี้ ท่านได้แสดงความคิดทางการเมืองในแง่ระบอบการปกครองออกอย่างเด่นชัด ดังที่ท่านเองได้กล่าวถึงในเวลาต่อมาว่า :

“เนื่องจากคำอธิบายกฎหมายปกครองของข้าพเจ้า เป็นคำสอนของข้าพเจ้าในปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ฉะนั้นจึงมีข้อความที่พ้นสมัยแล้วหลายประการ ที่ไม่เหมาะสมแก่สภาพสังคมภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ... อย่างไรก็ตาม คำอธิบายกฎหมายปกครองของข้าพเจ้านี้ มีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์แห่งการอภิวัฒน์ เปลี่ยนการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ... ข้าพเจ้าได้ถือโอกาสนั้น ทำการสอนเพื่อปลูกจิตสำนึกนักศึกษาในสมัยนั้นให้สนใจในแนวทางประชาธิปไตย และในทางเศรษฐกิจ ซึ่งถือว่า เป็นรากฐานของสังคม...”^๑

แนวทางในการอธิบายกฎหมายปกครองของท่านปรีดี เป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่ง ใน “ข้อความเบื้องต้น” หลังจากให้ความหมายและแสดงลักษณะของ “กฎหมายปกครอง” แล้ว ท่านได้เสนอ “หลักกฎหมายทั่วไป” ซึ่งเป็นพื้นฐานของกฎหมายปกครองด้วย คือ เรื่องสิทธิของมนุษย์ชน ดังระบุว่า

“มนุษย์ซึ่งเกิดมามีสิทธิและหน้าที่ในอันที่จะดำรงชีวิต และรวบรวมกันอยู่ได้เป็นหมู่คณะ สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ย่อมมีขึ้นจากสภาพตามธรรมชาติแห่งการเป็นมนุษย์นั่นเอง และซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น ๓ ประการคือ

๑. ความเป็นอิสระหรือเสรีภาพ (Liberté)
๒. ความเสมอภาค หรือสมภาพ (Egalité)
๓. ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันฉันพี่น้อง หรือภราดรภาพ (Fraternité) แต่จะต้องทราบเสียในทันทีว่า สิทธิและหน้าที่เหล่านี้

นี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เด็ดขาด เพราะย่อมมีขึ้นจากสภาพธรรมดา เหตุ
ฉะนั้น อาจจะถูกจำกัดโดยบทกฎหมายหรือโดยจารีตประเพณีตาม
กาลเทศะ ซึ่งอาจเป็นว่าในสมัยหนึ่งมีข้อจำกัดอย่างหนึ่ง ในอีก
สมัยหนึ่งเป็นไปอย่างหนึ่ง หรือผันแปรไปตามประเทศต่าง ๆ
จะให้เหมือนกันทั้งหมดไม่ได้ สุดแต่ความต้องการของประเทศ
นั้นและในสมัยนั้นอย่างไร”^๒

หลักสิทธิและหน้าที่ทั้ง ๓ ประการ ได้รับการอธิบายค่อนข้าง
ละเอียดด้วยเนื้อที่ถึง ๑๐ หน้ากระดาษ ในประการแรก ความเป็น
อิสระหรือเสรีภาพหมายถึงความเป็นอิสระที่บุคคลอาจจะกระทำการ
ใด ๆ ได้ โดยไม่เป็นที่รบกวนละเมิดต่อบุคคลอื่น ซึ่งแยกออกได้
เป็น ๙ ประการคือ ^๓

- (๑) ความเป็นอิสระในตัวบุคคล (หรือในร่างกาย)
- (๒) ความเป็นอิสระในเคหสถาน
- (๓) ความเป็นอิสระในการทำมาหากิน
- (๔) ความเป็นอิสระในทรัพย์สิน
- (๕) ความเป็นอิสระในการเลือกถือศาสนา
- (๖) ความเป็นอิสระในการสมาคม
- (๗) ความเป็นอิสระในการแสดงความคิดเห็น
- (๘) ความเป็นอิสระในการศึกษา
- (๙) ความเป็นอิสระในการร้องทุกข์

ส่วนความเสมอภาค (สมภาพ) หมายถึง ความเสมอภาค
ในกฎหมาย กล่าวคือสิทธิและหน้าที่ในทางกฎหมายเช่นเดียวกับ

บุคคลอื่น ไม่ใช่หมายความว่ามนุษย์จะต้องมีความเสมอภาคในการมีวัตถุประสงค์ของ ความเสมอภาคในกฎหมายนี้ อาจเป็นทั้งในทางสิทธิและในหน้าที่หรือภาระ^๔ ความเสมอภาคจึงแบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ ความเสมอภาคในสิทธิ (เช่น มีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมาย) และเสมอภาคในหน้าที่หรือภาระ (เช่น การที่ต้องเสียภาษีอากร) ลักษณะประการสุดท้ายคือ ความช่วยเหลือกันฉันท์พี่น้องหรือภราดรภาพกล่าวคือ

“มนุษย์เกิดมาเพื่ออยู่ร่วมกันดังกล่าวแล้ว มนุษย์จำต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในประเทศหนึ่งถ้ามนุษย์คนหนึ่งต้องรับทุกข์เพื่อนมนุษย์อื่นต้องรับทุกข์ด้วย จะเป็นโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม เหตุฉะนั้นเพียงแต่มนุษย์มีความอิสสระและมีความเสมอภาค จึงยังไม่เพียงพอ จำต้องมีการช่วยเหลือกันฉันท์พี่น้องด้วย

ความช่วยเหลือกัน อาจเป็นเอกชนช่วยเหลือกันเองโดยตรง หรือช่วยเหลือโดยปฏิบัติหน้าที่ต่อรัฐอันเป็นศูนย์กลาง และรัฐได้กระจายความช่วยเหลือไปยังเอกชนอีกตอนหนึ่ง ความช่วยเหลือนี้จึงอาจแยกพิจารณาโดยประการดังนี้

- ๑) หน้าที่ของเอกชนต่อรัฐ
- ๒) หน้าที่ของรัฐต่อเอกชน”^๕

การเสนอ “หลักกฎหมายทั่วไป” ตามแนวทางของหลักสิทธิมนุษยชนนี้ มีข้อนำสังเกตที่สำคัญอย่างน้อย ๒ ประการ

แรกทีเดียว นี่เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการกล่าวว่ รากฐานของ
การปกครองก็คือ มนุษย์เองโดยเฉพาอย่างยิ่งราษฎรสามัญชน
ซึ่งจะต้องได้รับการรับรองช่วยเหลือ และปกป้องในสิทธิขั้นพื้นฐานอันละเมิดมิได้ ภายใต้หลักการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิ
ราชย์ การกล่าวเช่นนั้น เป็นการบ่งถึงความสำคัญของราษฎรอย่าง
เห็นได้ชัด ซึ่งควบคู่กับข้อสังเกตประการที่ ๒ คือ หน้าที่ของรัฐ
ที่ต้องกระทำต่อประชาชน นอกเหนือจากหน้าที่ในการดำรงรักษา
ความสงบเรียบร้อย คุ้มครองรักษาอิสรภาพและความเสมอภาค
แล้ว รัฐยังมีหน้าที่ต้องเผยแผ่บำรุงร่างกาย อนามัย ทรัพย์สิน
เพื่อยังหมู่คณะหรือประเทศให้ถึงซึ่งความสมบูรณ์ กล่าวคือ

ก. การช่วยเหลือมนุษย์ที่เจ็บยากจนชั้นไร้แก่เฒ่า เช่น
การจัดตั้งสถานพยาบาลบรรเทาทุกข์ มีอาทิ การสงเคราะห์ทารก
คนจริตไม่สมประกอบ คนจน คนป่วย คนแก่ มารดา ครอบ
ครัวที่มีบุตรมาก

ข. การพยากรณ์ถึงความทุกข์อันจะบังเกิดขึ้นแก่มนุษย์
และจัดวิธีป้องกัน เช่น ในเรื่องเบี้ยบำนาญของข้าราชการ ของ
คนงาน

ค. การศึกษา อันจะช่วยให้มนุษย์รู้เท่าถึงการณ์ในการ
ประกอบกิจการใด ๆ หรือในการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อื่น .

ง. การจัดหางานและการทำมาหากินให้พลเมือง (และการช่วยในทางเศรษฐกิจอื่น ๆ) รัฐไม่เพียงมีหน้าที่ในเชิงลบที่จะดำรงรักษาสภาพที่เป็นอยู่ กล่าวคือ ดูแลคุ้มครองความสงบเรียบร้อยเท่านั้น หากยังมีภาระในเชิงบวกที่จะต้องบำรุงสร้างสรรค์มนุษย์ (ประชาชน) อันจะเป็นผลต่อความเจริญของประเทศชาติด้วย หน้าที่ของรัฐต่อประชาชนนี้ ได้ถูกย้ำอีกครั้งในภาคที่ว่าด้วย “การงานในทางปกครอง”^๓ อันประกอบด้วย ๒ หมวด หมวดแรกคือ การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำโดยจำเป็น เพื่อการป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย ส่วนหมวด ๒ คือ การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะและความเป็นอยู่ ความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ซึ่งประกอบด้วยทั้งเศรษฐกิจและสมาคมกิจ

ในคำอธิบายฯ ถึงแม้จะมีการยึดกฎหมายที่มีอยู่ในขณะนั้น มาแสดงประกอบการคุ้มครอง “สิทธิมนุษยชน” อยู่เสมอ ซึ่งแสดงถึงแง่ที่เป็น สิทธิทางกฎหมาย (Positive rights) ของสิทธิดังกล่าว แต่ก็ยังแสดงนัยของ สิทธิทางธรรมะ (moral rights) ซึ่งบ่งถึงสิ่งที่ประชาชนพึงเป็น พึงได้รับด้วยในขณะเดียวกัน เราจะเห็นต่อไปว่า ความคิดนี้ได้ปรากฏออกมาใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของท่านปรีดีด้วย

เมื่อแสดงพื้นฐานทางกฎหมายของการดำรงอยู่ของมนุษย์

ทั้งในแง่ที่เป็นหลักประกันคุ้มครอง (conservative) และในแง่ที่เป็นการบำรุงเสริมสร้าง (progressive) ของราษฎรแล้ว ท่านปรีดีได้กล่าวถึงเรื่อง “ระเบียบการปกครอง” ซึ่งเกี่ยวกับ ประเทศ แผ่นดิน รั้ว รั้วบาด ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดในรัฐ และระเบียบแห่งอำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการ

ในเรื่องแรก ประเทศสยามเป็นรัฐเดี่ยว (Etat Simple)^๔ ซึ่งดำรงเอกราชเต็มที่ โดยมีรัฐบาลแบบราชาธิปไตย (“ราชาธิปไตย” ตามศัพท์ที่ปรากฏ) ที่มีอำนาจไม่จำกัด กล่าวคือ พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจทำการใด ๆ ได้ โดยไม่จำกัด และใช้พระราชอำนาจด้วยพระองค์เอง^๕ คำอธิบายเช่นนี้ย่อมขัดกับ “หลักกฎหมายทั่วไป” ตามแนวสัทธิมนุษยชน ที่กล่าวถึงในตอนต้น ดูเหมือนท่านปรีดีจะตั้งใจเสนอ ๒ เรื่องนี้สำหรับการเปรียบเทียบทางอ้อม คำอธิบายที่ได้เปรียบเทียบต่อไปถึงรัฐบาลแบบราชาธิปไตยกับแบบประชาธิปไตย โดยระบุว่า รัฐบาลประชาธิปไตย คือ “ผู้เป็นหัวหน้าแห่งอำนาจบริหารไม่ใช่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน คือเป็นบุคคลสามัญหรือคนบุคคล ซึ่งราษฎรได้เลือกแต่งตั้งไว้มีกำหนดเวลา การอยู่ในตำแหน่งไม่เป็นมรดกตกทอดไป ได้แก่ผู้อยู่ในสกุลเดียวกัน

รัฐบาลประชาธิปไตย มี ๒ ชนิด

๑. รัฐบาลประชาธิปไตย ซึ่งธรรมนูญการปกครองแผ่นดินได้
ระบุให้ประธานาธิบดีเป็นหัวหน้าในทางบริหาร เช่น ประเทศ
ฝรั่งเศส
๒. รัฐบาลประชาธิปไตย ซึ่งอำนาจบริหารได้ตกอยู่แก่คณะบุคคล
เช่น สหrepubliksocialist Indochina ซึ่งอำนาจบริหารได้ตก
อยู่แก่คณะบริหารกลาง เป็นต้น แต่มีประธานคณะบริหารกลาง
ไม่ใช่ประธานาธิบดีแห่งrepubliksocialist”^{๑๐}

เป็นที่น่าสังเกตว่า การปกครองแบบของประเทศอังกฤษที่เข้าใจ
กันโดยทั่วไปว่า เป็นแบบประชาธิปไตยนั้น ได้ถูกจัดเป็นรูปแบบ
หนึ่งของ “รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจจำกัด”^{๑๑} ส่วนรัฐบาลประชาธิปไตย
มีแต่ระบอบประธานาธิบดีแบบฝรั่งเศส กับแบบที่มีคณะ
บริหารเป็นกรรมการกลาง เช่น ของโซเวียต สำหรับผู้ที่ได้ศึกษา
คำอธิบายกฎหมายปกครองนี้ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
ปี ๒๔๗๕ อาจมีแนวโน้มที่จะเข้าใจผิดไปว่า “คณะราษฎร” ซึ่ง
เรียกร้อง “ประชาธิปไตย” ต้องการขจัดกษัตริย์ออกไป และอาจ
สร้างระบบการปกครองแบบของโซเวียตขึ้นมา

นอกจากนี้ คำอธิบายฯ ยังกล่าวถึง “รัฐบาลตามความ
ประเพณีในทางเศรษฐกิจ” ซึ่งหมายถึงว่า “ในทางเศรษฐกิจ
รัฐบาลอาจดำเนินวิธีและลัทธิต่าง ๆ กัน” โดยแบ่งออกเป็น ๓
พวก คือ^{๑๒} พวกแรกเป็นรัฐบาลซึ่งถือลัทธิที่เรียกเป็นภาษาฝรั่ง-

เศสว่า ลิเบรลลิสซึม (Liberalisme) คือถือว่าเอกชนควรมีเสรีภาพในการประกอบเศรษฐกิจ รัฐไม่ควรเข้าแทรกแซง ลัทธินี้แยกออกเป็นกิ่งก้านมากมาย เช่น ลัทธิพิชโกราต ลัทธิของอดัม สมิท มาลธัส ริกาโด สจวคิมิล มาซาล จ.บ. เซบาสติอาต์ สรุปรวมความตามลัทธิต่างๆ มีข้อที่ลงรอยกันได้ดังนี้

๑. กฎธรรมดาในทางเศรษฐกิจ กฎและความเป็นไปตามธรรมดาในทางเศรษฐกิจย่อมมียอมเป็นขึ้น รัฐจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหรือความเป็นไปนั้นไม่ได้ เหตุฉะนั้น การเข้าแทรกแซงของรัฐในทางเศรษฐกิจจึงไม่ได้ผลดี

๒. อำนาจแห่งประโยชน์ส่วนตนของเอกชน มนุษย์ยอมนึกถึงประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ของคนทั่วไป ประโยชน์ส่วนตนของเอกชน จึงมีอำนาจยิ่งที่จะจูงใจให้บุคคลกระทำกิจการในทางเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มพูนความสุขของตน แต่รัฐอาจได้ประโยชน์เพราะการนี้โดยทางอ้อม เหตุฉะนั้น ควรปล่อยให้เอกชนประกอบกิจการตามเสรีภาพ

๓. การเข้าแทรกแซงของรัฐ รัฐไม่ควรเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจ เพราะเหตุที่เอกชนอาจทำได้ดีกว่าตั้งกล่าวแล้ว (แต่บางสาขาของลัทธินี้ได้ยอมให้รัฐเข้าแทรกแซงบ้างในบางกรณี)

๔. กรรมสิทธิ์ของเอกชน เนื่องจากเหตุทั้ง ๓ ประการ

ข้างต้น จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องยอมให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้นได้ตามที่เป็นมาแล้ว เพราะจะเป็นเครื่องจูงใจให้เอกชนมุ่งหาประโยชน์ส่วนตน และประเทศย่อมได้ประโยชน์จากการนั้นโดยทางอ้อม การยกเลิกกรรมสิทธิ์เอกชนเสียโดยเอาทรัพย์สินมาอยู่ในกรรมสิทธิ์รวมของรัฐนั้น จะทำให้บุคคลที่อ้อยอิ่งในการประกอบเศรษฐกิจ

พวกที่ ๒ เป็นรัฐบาลซึ่งถือลัทธิจำพวกโซเชลลิสต์ ลัทธินี้มีมากหลายและมีมาแต่ครั้งโบราณกาล และซึ่งแยกออกเป็นคอมมิวนิสต์ คอลเลกติวิสต์ อาสโซซิเออติสต์ โซเชลลิสต์กสิกรรม ฯลฯ ข้อสำคัญที่ลงรอยกันโดยมาก คือ

๑. ลัทธิเหล่านี้ ทำนิฐานะปัจจุบันในเรื่องกรรมสิทธิ์ของเอกชน การแข่งขันทำมาหากิน ความไม่เสมอภาคในทางเศรษฐกิจ

๒. หลักในเรื่องวางระเบียบปกครองนั้น คือยกเลิกไม่ให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ทรัพย์สินให้ตกเป็นกรรมสิทธิ์รวม (Co-proprieté) ระหว่างมนุษย์ แต่สาขาต่างๆ ของลัทธิโซเชลลิสต์ ได้แตกต่างกันบ้างในเรื่องกรรมสิทธิ์รวมนี้คือ จะให้มีกรรมสิทธิ์รวมในทรัพย์สินทั้งหมดทุก ๆ ประเภท หรือเป็นแต่เพียงทรัพย์สินที่เป็นทุนทำให้เกิดทรัพย์สินอื่น เช่น ที่ดินเงินทุน

ส่วนทรัพย์สินที่จะต้องจับจ่ายใช้สอย ให้คงมีกรรมสิทธิ์เอกชนได้ เช่นในการอุปโภคบริโภค

๓. โดยเหตุดังกล่าวแล้ว รัฐจึงต้องเข้าแทรกแซงในการเศรษฐกิจ เพราะเป็นกิจการของมนุษย์ที่ร่วมกัน

พวกที่ ๓ คือ รัฐบาลที่ถือลัทธิผสมระหว่างลัทธิจำพวกที่ ๑ และที่ ๒ ซึ่งมีแตกออกหลายกิ่งก้านสาขา เช่นลัทธิแทรกแซง "Interventioniste" ซึ่งยอมรับให้มีกรรมสิทธิ์ของเอกชน แต่ต้องการให้รัฐเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจ ลัทธิโซลิดาริสท์ ผู้คิดลัทธินี้ที่มีชื่อเสียงคือ ศาสตราจารย์ซาลส์จิต แห่งมหาวิทยาลัยกรุงปารีส ตามลัทธินี้มนุษย์ย่อมอาศัยซึ่งกันและกัน จึงควรจัดให้มีสหกรณ์ต่าง ๆ เช่น ในการประดิษฐ์ การใช้ การจำหน่าย เป็นต้น (ในเบื้องต้นเมื่อการศึกษายังเจริญไม่ถึงขีด การนี้ก็จะต้องมีวิธีการบังคับก่อน)

เรื่อง "ระเบียบแห่งอำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการ" เป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่งเมื่อเปรียบกับข้อเสนอใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป ท่านปรินดีได้แยกแนวความคิดในการจัดระเบียบการปกครองออกเป็น ๓ แบบคือ การปกครองแบบมัธยภาค (Centralisation) แบบมัธยานุภาค (Déconcentration) และแบบมัธยวิภาค (Décentralisation)^{๑๓} การปก

ครองแบบมัธยภาคเป็นแบบที่อำนาจบริหารรวมอยู่ที่ศูนย์กลาง คือ
 รัฐบาลกลาง ส่วนแบบมัธยานุภาคนั้น อำนาจบริหารยังคงรวม
 อยู่ที่รัฐบาลกลาง แต่รัฐบาลกลางได้แยกท้องที่ต่าง ๆ ออกเป็น
 ส่วน ๆ เช่น แบ่งแยกออกเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล
 และหมู่บ้าน โดยที่เจ้าหน้าที่ประจำส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ทำหน้าที่
 เป็นผู้แทนของรัฐบาลกลาง ไม่ใช่เป็นเจ้าหน้าที่ของท้องถิ่น
 เอง ดังนั้นส่วนต่าง ๆ ของท้องถิ่นจึงยังคงเป็นเพียงส่วนย่อยภายใน
 ส่วนใหญ่คือรัฐบาลกลาง และส่วนย่อยเหล่านี้ไม่ได้มีสภาพ
 เป็นนิติบุคคลแยกจากรัฐบาลกลาง อย่างไรก็ดี ลักษณะการบริ
 หารงานท้องถิ่นที่ท่านปรารถนา คือจะพอใจที่สุดนั้นคือแบบที่ ๓
 “มัธยวิภาค” ซึ่งท่านได้เสนอไว้ตั้งแต่ใน “ข้อความทั่วไป” อัน
 เป็นส่วนกล่าวนำของเรื่องระเบียบแห่งอำนาจบริหารนี้

การบริหารงานแบบมัธยวิภาค เป็นการที่รัฐบาลกลางแบ่ง
 แยกอำนาจบริหารหรือธุรการในท้องถิ่นบางอย่าง ออกไปให้แก่
 คณะบุคคลซึ่งราษฎรในท้องถิ่นนั้น ได้เลือกตั้งขึ้นเป็นผู้ใช้อำนาจ
 เอง ด้วยวิธีที่ราษฎรในท้องถิ่นก็ย่อมจะมีเสียงในการดูแล คณะ
 พนักงานเช่นนั้น เป็นผู้แทนท้องถิ่นในธุรการของท้องถิ่นนั้นโดย
 เฉพาะ จะเป็นผู้แทนของรัฐบาลกลาง ก็แต่กิจการบางชนิดซึ่งได้
 รับมอบหมาย ท่านปรารถนาได้แสดงความหวังว่า ประเทศสยาม

(ขณะนั้น) ซึ่งใช้พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล หัวเมือง พนักงาน
งานท้องถิ่นยังมีการแต่งตั้งโดยรัฐบาลกลางอยู่ ควรจะได้แก้ไข
โดยพระราชบัญญัติเทศบาล^{๑๕}

นอกจากนี้ ท่านได้กล่าวถึงผลดี ผลเสียของการปกครอง
แบบมัธยวิภาคไว้ด้วยดังนี้

ผลดี

๑. กิจการบางชนิดที่แยกออกไปเช่นการสุขาภิบาล ข่อม
เหมาะสมแก่ท้องถิ่นโดยเฉพาะ และกิจการอย่างอื่น ๆ ซึ่งต้อง
กันต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตดีจะปฏิบัติอย่างเดียวกันไม่ได้ เมื่อ
ได้แบ่งแยกเสียเช่นนั้นก็จะเหมาะสมแก่ท้องถิ่นเป็นราย ๆ ไป

๒. กิจการที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นก็ควรจะให้ผู้ที่ป็นราษฎร
ในท้องถิ่นนั้น เป็นพนักงานจัดทำเพราะเป็นผู้ที่รู้จักภูมิประเทศ และ
ความต้องการของท้องถิ่นนั้น ๆ ข่อมดีกว่าบุคคลซึ่งรัฐบาลกลาง
จะได้แต่งตั้งออกไป ซึ่งจะรู้จักประเทศดีกว่าราษฎรในท้องถิ่นไม่
ได้

๓. วิธีเลือกตั้งพนักงานโดยราษฎรในท้องถิ่นนั้นเอง ข่อม
ทำให้ผู้ที่รับเลือกตั้งเอาใจใส่ในกิจการของท้องถิ่นและจะต้อง
จัดให้มีโครงการซึ่งตนจะปฏิบัติเมื่อได้รับเลือก เพราะการเลือก
โดยวิธีเช่นนี้ ข่อมมีการแข่งขันในระหว่างผู้ถูกลัทธิต่างๆ และ

ยอมเปิดโอกาสให้ราษฎรในท้องถิ่น ได้เลือกตั้งผู้ที่เหมาะสมแก่
ท้องถิ่นและตามความนิยมในลัทธิของตน

๔. กิจการของท้องถิ่นย่อมจะสำเร็จไปได้ไว และรวดเร็ว
เพราะไม่ต้องเสนอเรื่องขึ้นไปเป็นลำดับ

๕. และผลดียังมีอีกอย่างหนึ่ง สำหรับประเทศที่ราษฎรได้
เลือกตั้งผู้แทนในสภาการแผ่นดินคือ ราษฎรที่อยู่ในท้องถิ่นก็เท่า
กับได้รับการฝึกหัดในการเลือกผู้แทนในสภาการแผ่นดิน และ
สนใจในความเป็นไปของประเทศ

ผลร้าย

๑. ทำให้อำนาจรัฐบาลลดน้อยถอยลงไป

๒. อาจจะทำให้ผู้ที่ได้รับเลือกปฏิบัติกรลำเอียงเข้าข้างฝ่าย
ผู้เลือกตั้ง คือ เข้าทางฝ่ายที่ลอลัทธิอันเดียวกัน

ทางแก้

ทางแก้ผลร้ายที่ได้กล่าวมาแล้วอาจจะกระทำได้ ดังนี้

๑. กิจการที่จะมอบให้แก่ราษฎรในท้องถิ่นนั้น จะต้องเป็น
กิจการที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นโดยตรง สิ่งที่ได้มอบหมายไป จะเป็น
กษัตริย์ต่อความเป็นอยู่ของประเทศทั้งหมดแล้ว ก็ไม่ควร
มอบให้

๒. รัฐบาลยังทรงไว้ซึ่งอำนาจควบคุมดูแล เพื่อป้องกัน
มิให้ราษฎรในท้องถิ่นกระทำการอันเป็นกษัตริย์ต่อประเทศ

ส่วนการป้องกันความลำเอียงนั้น ก็อยู่ในอำนาจรัฐบาลกลาง ซึ่งจัดควบคุมดูแล เช่นการใดที่พนักงานท้องถิ่นปฏิบัติไปไม่ชอบ ก็ควรให้อุทธรณ์ได้ (ในประเทศฝรั่งเศสจึงมีศาลปกครองต่างหากจากศาลยุติธรรม)^{๑๖}

ท่านปรินซีปีได้เสนอให้ “ประเทศสยาม” (ชื่อเรียกในขณะนั้น) เปลี่ยนมาใช้ระบียบแห่งอำนาจบริหารแบบ “มัธยมวิภาค” ซึ่งเน้นที่การปกครองตัวเองของราษฎรในท้องถิ่น ทำให้ราษฎรได้เข้ามีส่วนร่วมในกิจการของท้องถิ่น อันเป็นส่วนประกอบของกิจการบ้านเมืองโดยส่วนรวมด้วย สิ่งที่ท่านระบุว่าเป็นผลดีของระบียบแบบนี้ในประการสุดท้าย สะท้อนถึงทัศนคติแบบประชาธิปไตยอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสอดคล้องกับความมุ่งหวังที่อยู่ในใจท่านขณะนั้น คือการเปลี่ยนระบอบการปกครองแผ่นดินให้เป็นแบบประชาธิปไตย

กล่าวโดยสรุปในขั้นนี้ ทัศนะทางการเมืองของท่านปรินซีปีที่สำคัญใน *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* คือ การเสนอความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เป็นพื้นฐานของหลักกฎหมาย ประชาชนมีสิทธิและหน้าที่บางอย่างในฐานะเป็นมนุษย์ที่พึงได้รับและพึงกระทำ เช่นเดียวกับรัฐบาลซึ่งเป็นผู้ปกครอง ก็มีหน้าที่ต่อประชาชนโดย

เฉพาะการคุ้มครองรักษาและสร้างเสริมในกิจการปกครอง ความคู่
 กับทัศนะเช่นนี้ คือ การเสนอแนวความคิดของระบอบประชาธิปไตย
 ไทย โดยเปรียบเทียบกับแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เป็นอยู่ แม้
 ว่าจะมิได้โจมตีระบอบแบบหลัง หรือมุ่งเสนอการเปลี่ยนแปลงสู่
 แบบแรกโดยตรง เช่นเดียวกับในการบรรยาย เรื่องประเภทของ
 รัฐบาลตามความประพฤติกทางเศรษฐกิจ ที่ไม่มีการแสดงชัดว่า
 เลื่อมใสในลัทธิแบบใด อย่างไรก็ดี ในเรื่องลักษณะการบริหาร
 งานท้องถิ่น ท่านได้เสนออย่างชัดเจนว่าพอใจในแบบมัธยมภาค
 ดังกล่าวแล้ว ความคิดดังกล่าวทั้งหมดนี้ เป็นแก่นที่จะสอดคล้อง
 กับข้อเสนอ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งท่านได้กระทำราวเกือบ
 ๒ ปีต่อมา

แต่ก่อนที่จะพิจารณา *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ขอให้เรากลับ
 ผลงานชั้นเล็ก ๆ อันหนึ่งของท่านปรียดี คือ *คำประกาศของคณะ
 ราษฎร* ซึ่งท่านเป็นผู้สร้าง และพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นผู้
 อ่านเมื่อวันปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ใจความโดยสรุปของ
คำประกาศ ๗ ข้อ ประการแรกระบุข้อบกพร่องของการปกครอง
 โดยกษัตริย์และรัฐบาลของพระองค์ ซึ่งมีลักษณะเล่นพรรคเล่น
 พวก “ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร” ถือว่าราษฎร

เป็นทาส ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ ไม่ช่วยเหลือราษฎรผู้ยากจน ผิด
 เคืองทางเศรษฐกิจ “แต่พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มี
 ประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์
 และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสีย
 แล้ว” ประการที่ ๒ แสดงทัศนคติของคณะราษฎรผู้เปลี่ยนแปลง
 การปกครอง ซึ่งถือว่าราษฎรทั้งหลายเป็นเจ้าของประเทศ จึงทำ
 การยึดอำนาจของรัฐบาลของกษัตริย์ และจะจัดให้มีการปกครอง
 โดยสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งมีกษัตริย์ดำรงอยู่เช่นเดิม “แต่จะต้อง
 อยู่ภายใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองของแผ่นดิน จะทำอะไร
 โดยลำดับไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร”
 พร้อมกันนั้นเพื่อการสร้างสรรค์ประเทศชาติและบำรุงความสุขของ
 ราษฎร คำประกาศได้แสดงหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร คือ

(๑) จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราช
 ในทางการเมือง การศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้
 ให้มั่นคง

(๒) จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การ
 ประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

(๓) ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ
 โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการ

การเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรคอยยาก

(๔) จะต้องให้ราษฎรมีสិทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้มีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

(๕) จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก ๕ ประการดังกล่าวข้างต้น

(๖) จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร
คำประกาศฯ ได้สะท้อนแนวความคิดแบบ สิทธีมนุษยชน เช่นที่ปรากฏใน คำอธิบายกฎหมายปกครอง ออกมาอีกครั้ง และยังมีนัยแสดงหน้าที่ของฝ่ายปกครอง ที่จะต้องดำรงรักษาและส่งเสริมความรุ่งเรืองของประเทศชาติและราษฎร ซึ่งนี้เปรียบเสมือนคำสัญญาของคณะราษฎรต่อประชาชน คำประกาศฯ ได้จบลงด้วยข้อความดังนี้

“ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันจะอยู่ชั่วคนพันให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมาย ฟังตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าทำกิน อย่าทำการใดๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน หลาน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมีงานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่

เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร, สิ่งท่ทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า “ศรีอารีย์” นั้น ก็จะมีบังเกิดขึ้นแก่ราษฎร ถ้วนหน้า^(๗)

ปัญหาสำคัญ ๆ ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศที่เป็นอยู่ขณะนั้น ได้สะท้อนออกมาใน *คำประกาศฯ* พร้อมทั้งความมุ่งมั่นที่จะแก้ไข ชีวิตและชาติบ้านเมืองได้รับความสำคัญเคียงคู่กัน สำหรับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาทะนุบำรุง มนุษย์ก็คือ มนุษย์ที่ไม่อาจใช้สิทธิพิเศษใด ๆ มาแบ่งแยกความแตกต่างเป็น “เจ้า” หรือ “ไพร่” และทุกคนพึงมีสิทธิเสรีภาพภายในขอบเขตของกฎหมาย ที่มีวัตถุประสงค์จะยกระดับความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ผู้ยากไร้ขัดสน ถึงแม้ประเทศสยามขณะนั้นจะมีกฎหมาย (พระราชบัญญัติลักษณะทาส ร.ศ. ๑๒๔) ประกาศเลิกทาสตลอดจนการเป็นไพร่แล้วก็ตาม แต่ฐานะความเป็นอยู่และวิถีชีวิตที่แตกต่างกันราวฟ้ากับดิน คงปรากฏอยู่จนทำให้เป็นประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งใน *คำประกาศฯ* ส่วนประเทศสยามเวลานั้น ได้ตกอยู่ภายใต้สนธิสัญญาที่เสียเปรียบแก่ต่างประเทศ โดยเฉพาะเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งหมายถึงประเทศไม่มีเอกราชสมบูรณ์นักเป็นปัญหาที่คณะราษฎร (โดยเฉพาะท่านปรีดี ผู้ร่าง “คำประกาศฯ”) ได้แสดงความมุ่งมั่นที่จะแก้ไข

คณะราษฎรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบ “ราชาธิปไตย อำนาจอันจำกัด” (ตามศัพท์ใน *คำอธิบายกฎหมายปกครอง*) มาเป็นระบอบ “ราชาธิปไตย อำนาจจำกัด” โดยกษัตริย์อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ถึงแม้จะใช้ถ้อยคำอย่างรุนแรงใน *คำประกาศ* แต่เมื่อยึดอำนาจได้แล้วคณะราษฎรก็ได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานขมาโทษ และทูลเกล้าฯ ถวายพระราชกำหนดนิรโทษกรรม ท่านปรีดีผู้ร่าง “คำประกาศ” ได้แสดงความในใจในภายหลังว่า ถ้อยคำอันรุนแรงที่ใช้ในนั้น มีจุดมุ่งหมายในการโฆษณาปลุกเร้าราษฎรให้เข้าร่วมมือ^{๑๘} ถึงกระนั้น แนวความคิดหลักก็ยังคงปรากฏอยู่ตั้งกล่าวแล้ว อย่างไรก็ดี ประเด็นเรื่อง เสรีภาพ—ความเป็นทาส ประสิทธิภาพในการบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อสร้างเสริมความสมบูรณ์พูนสุขของราษฎร รวมทั้งถ้อยคำอันเผด็จการอันรุนแรง ดังปรากฏใน *คำประกาศ* ก็ยังคงดำรง “ความรู้สึก” อยู่และมาแสดงตัวอีกครั้งใน “พระบรมราชวินิจฉัยเค้าโครงการเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ในเวลาต่อมา ซึ่งจะพิจารณาในการวิเคราะห์ต่อไป

หลักข้อ ๓ ของคณะราษฎร ได้สะท้อนถึงแนวความคิดที่เตรียมไว้แล้วของท่านปรีดี ซึ่งต่อมาไม่นาน ได้ถูกวางออกมาเป็น

“ร่างโครงการ” คือ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* บุรุษหนุ่มในวัยราว ๓๒ ปี ผู้เต็มไปด้วยความมุ่งหวังที่จะสร้างสรรค์บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ บนพื้นฐานของความเสมอภาคกัน อันจะส่งผลถึงความเจริญของประเทศชาติส่วนรวม ได้เสนอร่างโครงการเศรษฐกิจต่อคณะกรรมการราษฎร ในวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ (ตามปฏิทินแบบใหม่) ซึ่งร่างโครงการนี้ แม้จะถูกยับยั้งไว้ไม่ได้นำมาปฏิบัติในขณะนั้น และตัวผู้เสนอโครงการเองก็ถูกกล่าวหา ด้วยข้อหาอันรุนแรงยิ่งทางการเมืองว่าเป็น “คอมมิวนิสต์” แต่ก็ได้รับการยกย่องต่อมาว่าเป็น “แผนเศรษฐกิจฉบับแรกของประเทศไทย” และแนวความคิดหลาย ๆ อย่างที่เสนอไว้ ก็ได้รับการปฏิบัติในยุคหลัง

หลังจากที่ได้ชี้แจงล่วงหน้าแก่ผู้อ่านให้ละอคติต่างๆ และโปรดตั้งใจเป็นกลางในการวินิจฉัยโครงการพร้อมทั้งโต้แย้งอย่างมีเหตุมีผล (ร่าง) *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ได้เริ่มหมวดที่ ๑ ด้วยคำประกาศของคณะราษฎร ที่มีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับการเศรษฐกิจของประเทศว่า “จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอคอย” หลักข้อนี้พ้องกับที่ท่านปรีดีได้แสดงไว้ใน*คำอธิบายกฎหมายปกครอง*

เกี่ยวกับการงานที่รัฐบาลพึงกระทำต่อประชาชน ซึ่งเสนอขึ้นมา
บนพื้นฐานของหลักสิทธิมนุษยชน

สำหรับ *เค้าโครง ๗* ทางเดียวที่จะแก้ปัญหาความยากจน
เช่นสภาพชานาในชนบทที่เป็นอยู่ ซึ่งขาดแคลนอาหาร เครื่อง
นุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ อันเป็นการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่
ของราษฎรทั่วไปก็คือ การวางแผนเศรษฐกิจของชาติ โดยรัฐบาล
กลางควบคุม และรัฐบาลจะประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร
(Social Assurance) กล่าวคือ

“ราษฎรที่เกิดมาย่อมจะได้รับประกันจากรัฐบาลว่า ตั้งแต่เกิดมา
จนกระทั่งสิ้นชีพ ซึ่งในระหว่างนั้นจะเป็นเด็กหรือเจ็บป่วยหรือ
พิการ หรือชราทำงานไม่ได้ก็ดี ราษฎรก็จะได้อาหาร เครื่องนุ่ง
ห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ บัณฑิตแห่งการดำรงชีวิต เมื่อรัฐบาลได้ประ
กันเช่นนั้นแล้ว ราษฎรทุกคนจะนอนตาหลับ เพราะตนไม่ต้องกังวล
ว่า เมื่อเจ็บป่วยหรือพิการ หรือชราแล้วจะต้องอดอยาก หรือเมื่อ
ตนมีบุตรจะต้องเป็นห่วงใยในบุตรเมื่อตนสิ้นชีพไปแล้วว่า บุตร
จะอดอยากหรือหาไม่ เพราะรัฐบาลเป็นผู้ประกันอยู่แล้ว การ
ประกันนี้ย่อมวิเศษยิ่งกว่าการสะสมเงินทอง”^{๑๕}

รัฐบาลควรรับหน้าที่ “การประกันสังคม” ดังกล่าว เพราะชีวิต
ทางเศรษฐกิจของคนเรานั้นไม่เที่ยงแท้ เงินทองสามารถ “ละลาย
สูญหายไปได้” และเงินก็ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ อันจะประกันการ

ดำรงชีวิตของเราด้วย ส่วนเหตุผลที่ไม่ปล่อยให้ประชาชนจัดการ
“ประกัน” กันเองก็เพราะ.-

“การประกันเช่นนี้เป็นภาระเหลือวิสัยที่บริษัทเอกชนจะพึงทำได้
หรือถ้าทำได้ราษฎรก็ต้องเสียค่าประกันแพงจึงจะคุ้ม ราษฎรจะ
เอาเงินที่ไหนมา การประกันเช่นนี้จะทำได้ก็แต่โดย “รัฐบาล”
เท่านั้น เพราะรัฐบาลไม่จำเป็นต้องเก็บเบี้ยประกันภัยจาก
ราษฎรโดยตรง รัฐบาลอาจจัดหาสิ่งอื่นแทนเบี้ยประกันภัยได้ เช่น
จัดให้แรงงานของราษฎรได้ใช้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น การเก็บภาษี
อากรโดยทางอ้อมเป็นจำนวนมากคน คนหนึ่งวันละเด็กละน้อยซึ่ง
ราษฎรไม่รู้สึกรู้สา ฯลฯ ดังนี้เป็นต้น” ๒๐

สำหรับท่านปริศตี ความคิดที่จะให้รัฐบาลได้มีหน้าที่
ประกันเช่นนี้แก่ราษฎร ไม่ใช่ความคิดใหม่ เพราะต่างประเทศ
ได้ทำกันมาแล้วและเจริญขึ้นเรื่อย ๆ การวางแผนเศรษฐกิจแห่ง
ชาติ ที่มีการประกันสังคมและหางานให้ราษฎรทุกคนทำนั้น หมายถึง
ถึงการทำให้ราษฎรทุกคน เป็นข้าราชการซึ่งรัฐบาลจะจ่าย “เงิน
เดือน” ให้ :

“การจ่ายเงินเดือนให้แก่ราษฎรถ้วนหน้า เห็นว่าถูกต้องต่อนิสัย
ของราษฎรไทยโดยแท้ เพราะเป็นที่ทราบกันอยู่ว่าทุก ๆ คนชอบ
ทำราชการ ชอบมีเงินเดือน...” ๒๑

นี่คือความคิดพื้นฐานของ (ร่าง) *เค้าโครงการเศรษฐกิจ*
ซึ่งมีนัยของการเปลี่ยนแปลง ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะบำรุงความสุข

สมบูรณของราษฎรโดยถ้วนหน้า สำหรับท่านปรีดี เรื่องเศรษฐกิจมีความสำคัญควบคู่กับเรื่องการเมืองการปกครอง ทั้งจะเห็นได้จากหลักการใน*คำประกาศของคณะราษฎร* และที่สำคัญอย่างเห็นได้ชัดใน *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* ที่มีการบรรยายถึงรัฐบาลตามความประพฤติทางเศรษฐกิจ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบในขั้นนี้ จะพบว่า *เค้าโครงฯ* เสนอความคิดต่างจากแบบ “ลัทธิบริวารลัทธิ” ซึ่งเน้นเสรีภาพในการประกอบเศรษฐกิจ และอำนาจแห่งประโยชน์ส่วนตนของเอกชน โดยไม่ให้รัฐเข้าแทรกแซง เพราะข้อเสนอใน *เค้าโครงฯ* คือ การที่รัฐจัดการเศรษฐกิจเอง โดยราษฎรทุกคนเป็นข้าราชการ การปล่อยให้เอกชนประกอบการเอง จะมีผลเสียคือความระส่ำระสายทางเศรษฐกิจ อันเนื่องจากปัญหาเช่นความขัดแย้งระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง :

“ประเทศไทยจะดำเนินตามลัทธิที่ปล่อยให้เอกชนเป็นเจ้าของโรงงาน แล้วให้ผู้ที่สนับสนุนลัทธินี้ฟังสำนักว่า ตนจะนำเอาความระส่ำระสายและความหายนะมาสู่ประเทศ ผู้ที่เคยออกไปศึกษาวิชาในยุโรปช่างไม่รู้หรือบ้างว่า การที่กรรมกรนายจ้างได้เกิดวิวาทบาดหมางกัน ถึงกับบางคราวนายจ้างต้องปิดโรงงาน (Lockout) บางคราวกรรมกรพากันหยุดงาน (Strike) อันได้เนื่องกันด้วยเรื่องอัตราค่าจ้างบ้าง เรื่องเวลาทำงานบ้าง เรื่องการพักผ่อน การประกันภัยของกรรมกรบ้าง เหล่านี้มีใช้เป็นเพราะเหตุที่

เอกชนเป็นเจ้าของโรงงานดอกหรือ ในประเทศไทยเราแม้โรงงานจะมีเพียงเล็กน้อย เราก็เห็นแล้ว ปัญหาเริ่มเกิดขึ้น เช่น กรรมกรรูดราง เป็นต้น ยังก้านเมืองเจริญขึ้น โรงงานมีมากขึ้น คราวนั้นแหละท่านคงจะเห็นว่าความระส่ำระสายเกิดขึ้นเพียงใด แต่ถ้าเราประกอบการเศรษฐกิจทั้งหลาย รัฐได้เป็นเจ้าของเสียเองแล้ว ราษฎรทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นราษฎรหรือข้าราชการประเภทใด เมื่อทำงานตามกำลังและความสามารถ เหมือนกับข้าราชการและกรรมกรประเภทอื่นแล้ว ก็จะได้รับผลเช่นเดียวกันเป็นการเสมอภาคตามกำลังและความสามารถ รัฐบาลเป็นผู้แทนราษฎรก็เท่ากับราษฎรได้เป็นเจ้าของการเศรษฐกิจทั้งปวงนั้น

เมื่อผลแห่งการเศรษฐกิจมีมาก ราษฎรผู้เป็นกรรมกร และข้าราชการก็ได้เงินเดือนมากขึ้นตามส่วน รัฐบาลจะได้กีดกันเอาไว้เพื่อประโยชน์ของใครก็ไม่มีเลย ซึ่งต่างกับเอกชนผู้เป็นเจ้าของโรงงาน ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่เองที่เอกชนนั้นจะต้องกีดกันเอาผลกำไรไว้ให้มาก และกดขี่หรือฉ้อแรงของกรรมกรเอาไว้เป็นประโยชน์ส่วนตัว”^{๒๒}

การจัดการเศรษฐกิจอย่างมีแผนโดยรัฐบาล จะสามารถประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร และชาติบ้านเมืองได้ดีกว่าการปล่อยให้เอกชนทำอย่างเสรี

แต่ข้อเสนอนี้ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ก็มีได้เป็นแบบ “โซเชลลิสต์” อย่างแท้ๆ ซึ่งแม้ว่าจะเห็นควรกับการที่รัฐเข้าแทรก

แข่งในการเศรษฐกิจ แต่แบบ “โซเชลลิสม์” ต้องการยกเลิกไม่ให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ทรัพย์สินให้ตกเป็นกรรมสิทธิ์รวม ในขณะที่ *เค้าโครง* ๗ ยังยอมรับทรัพย์สินส่วนตัวอยู่ ยังยอมรับ “คนมั่งมี” แต่มุ่งจะช่วยเหลือคนส่วนใหญ่ผู้ยากไร้มากกว่า ตัวอย่างเช่น เมื่อกล่าวถึงเรื่องการจ่ายเงินเดือนแก่ราษฎร *เค้าโครง* ๗ ระบุว่า :

“ฉะนั้นในการจ่ายเงินให้แก่ราษฎรนั้น รัฐบาลไม่ต้องรับทรัพย์สินของผู้มั่งมีมาจ่าย รัฐบาลอาจจัดให้มีปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต โดยจัดให้มีสหกรณ์ให้พร้อมมูล เพื่อรับแลกเปลี่ยนเงินเดือน ซึ่งรัฐบาลจ่ายให้แก่ราษฎรเป็นการหักกลบลบหนกกันไป...”^{๒๓}

นอกจากนี้ ใน *เค้าร่าง พ.ร.บ. ว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร* ซึ่งเสนอกวกับ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ก็ได้ระบุมวคที่ ๕ ว่าด้วย “กรรมสิทธิ์ของเอกชน” มี ๒ มาตรา ความว่า :

“มาตรา ๑๔ ให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในสังหาริมทรัพย์ทั้งหลาย ซึ่งเอกชนนั้นหามาได้

มาตรา ๑๕ บรรดาผู้ประดิษฐ์วัตถุสิ่งใดได้ ซึ่งจะเข้าลักษณะที่จะมีกรรมสิทธิ์ในการค้าได้ ก็ให้ผู้นั้นเป็นกรรมสิทธิ์ในการนั้น (Brevet d'Invention) บุคคลนั้นจะขอสัมปทานประกอบการนั้นเอง หรือจะร่วมกับรัฐบาลในการประดิษฐ์ ก็อาจทำได้ตามใจสมัคร”^{๒๔}

เห็นได้ชัดว่า *เค้าโครง* ฯ โดยท่านปรีดี ยอมรับทรัพย์สินส่วนตัว
 ของเอกชน แต่ก็ต้องการให้รัฐเข้าจัดการเศรษฐกิจในขณะเดียว
 กัน หากพิจารณาตามรูปแบบทั้ง ๓ ของ “ความประพฤติกทาง
 เศรษฐกิจของรัฐบาล” ตามที่เสนอไว้ใน *คำอธิบาย* ฯ ก็ดูเหมือน
 ว่ารูปแบบที่ท่านคิดถึงคือแบบที่ ๓ ซึ่งเป็นรัฐบาลที่ถือลัทธิ
 ผสมระหว่างพวกแรกกับพวกที่ ๒ คือ “ยอมรับให้มีกรรมสิทธิ์
 ของเอกชน แต่ต้องการให้รัฐเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจ”
 ตัวอย่างที่ท่านยกในรูปแบบนี้คือ “ลัทธิโซลิดาริสท์” ที่ถือว่า
 “มนุษย์ย่อมอาศัยซึ่งกันและกัน จึงควรจัดให้มีสหกรณ์ต่าง ๆ เช่น
 ในการประดิษฐ์ การใช้ การจำหน่าย เป็นต้น” สมมติฐานของ
 เรานี้ ได้รับการยืนยันจากคำกล่าวของท่านปรีดีเอง เมื่อท่าน
 แถลงในการประชุมกรรมมาณูการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ
 แห่งชาติ ณ วังปารุสกวัน (วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕
 - *หมายเหตุ* : เป็นการนับปีตามปฏิทินแบบเดิม) เกี่ยวกับหลัก
 การของ (ร่าง) เค้าโครงการเศรษฐกิจความว่า :

“ตามหลักของข้าพเจ้า เป็นลัทธิหลายอย่างที่ได้เลือกคัดเอาที่ดมา
 ปรับปรุงให้สมกับฐานะของประเทศไทย แต่เหตุสำคัญอาศัยหลัก
 โซลิดาลิสม์ ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ คือถือว่ามนุษย์ที่เกิดมาย่อมต้อง
 เป็นเจ้าหนตอกัน (Solidarism) เช่น คนจนนั้นเพราะฝูงชนทำ
 ให้จนก็ได้ คนเคยทอผ้าด้วยมือ กรรมมีเครื่องจักรแข่งขัน คนที่

ทอดด้วยมือต้องล้มเลิก หรือคนที่รวยเวลานี้ ไม่ใช่รวยเพราะแรงงาน
 ของตนเลย เช่นผู้ที่มีที่ดินมากคนหนึ่ง ในกรุงเทพฯ ซึ่งแต่เดิมมี
 ราคาน้อย ภายหลังที่ดินมีราคาแพงสร้างตึกสูง ๆ ดังนี้ ราคาที่ดิน
 แพงขึ้นเนื่องจากฝูงชน ไม่ใช่เพราะการกระทำของคนนั้น ฉะนั้น
 จึงถือว่ามนุษย์ต่างมีहनตามธรรมชาติต่อกัน จึงจำต้องร่วมประ
 กันภัยต่อกัน และร่วมในการประกอบการเศรษฐกิจ”^{๒๕}

ความคิดด้านการเมืองการปกครอง ตลอดจนเศรษฐกิจที่สัมพันธ์
 กันของท่านปรีดี ได้ถูกคิดคำนึงตระเตรียมไว้ตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลง
 การปกครองปี ๒๔๗๕ ดังปรากฏใน *คำอธิบายกฎหมาย
 ปกครอง* และเมื่ออยู่ในฐานะที่จะเสนอความคิดเพื่อกระทำการ
 ได้ ท่านก็แสดงออกมาอย่างเต็มรูป

ความคิดแบบโซลิตาริสต์ในเรื่องการจั้ดเศรษฐกิจแบบ
 สหกรณ์ ก็ปรากฏออกมาใน *เค้าโครงฯ* ด้วยคือ การแบ่งระบบ
 เศรษฐกิจออกเป็นส่วนย่อยๆ ด้วยการร่วมมือกันแบบสหกรณ์
 โดยที่รัฐบาลจะจัดให้สหกรณ์ เป็นผู้ทำสิ่งของซึ่งเป็นปัจจัยแห่ง
 การดำรงชีวิต และรัฐบาลจะจัดการจำหน่ายหรือควบคุม เพื่อจะ
 เป็นหลักประกันแก่ราษฎรได้ สำหรับเหตุผลของการแบ่งงานออก
 เป็นสหกรณ์ ถึงแม้ว่าจะเป็นการวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติโดย
 โดยส่วนรวมนั้น ท่านปรีดีได้ให้เหตุผลว่า :

“แม้ตามหลักรัฐบาลจะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเองก็ดี แต่ในประเทศที่กว้างขวาง มีพลเมืองกว่า ๑๑ ล้านคนดังเช่นประเทศไทยนี้ การประกอบการเศรษฐกิจจะขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลางเสียทงนแล้ว การควบคุมตรวจตราอาจจะเป็นไปโดยทั่วถึงไม่ได้ ฉะนั้น จำต้องแบ่งการประกอบการเศรษฐกิจขึ้นเป็นสหกรณ์ต่าง ๆ”^{๒๖}

สหกรณ์จะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจตามแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ เช่น สหกรณ์ในทางกสิกรรมก็จะประกอบกสิกรรม เช่น เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก ฯลฯ ซึ่งเป็นงานต่างจากสหกรณ์อุตสาหกรรม และเมื่อมีแรงงานเหลืออยู่ก็ประกอบกิจการอื่น เช่น สร้างถนน บ้านเรือน ในสหกรณ์นั้น เป็นต้น สำหรับอาณาเขตและจำนวนสมาชิกของสหกรณ์ ก็แล้วแต่ประเภทของงาน ตามความเหมาะสมในการควบคุมและใช้วิชาเทคนิคได้สะดวก

ตามนัยนี้ สหกรณ์จะมีงานทางเศรษฐกิจเต็มรูปคือ :

๑. ร่วมกันในการประดิษฐ์ (Production) โดยรัฐบาลเป็นผู้ออกเงินและเงินทุน สมาชิกสหกรณ์เป็นผู้ออกแรง

๒. ร่วมกันในการจำหน่ายและขนส่ง (Circulation)

กล่าวคือ ผลที่สหกรณ์ทำได้นั้น สหกรณ์ย่อมทำการขนส่งและจำหน่ายในความควบคุมของรัฐบาล

๓. ร่วมกันในการจัดหาของอุปโภคบริโภคแก่สมาชิกเช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม แต่อาหารนั้นไม่จำเป็นที่สหกรณ์จะต้องทำอาหารสุกจำหน่าย สหกรณ์อาจจำหน่ายอาหารดิบ เช่น ข้าวสาร เนื้อดิบ เหล้า^{๕๑} ให้สมาชิกซื้อไปจัดปรุงเอาตามชอบใจสมัคร

๔. ร่วมกันในการสร้างสถานที่อยู่ คือ สหกรณ์จะได้จัดสร้างที่อยู่ในความควบคุมของรัฐบาล สมาชิกครอบครัวหนึ่งก็จะมีบ้านอยู่หลังหนึ่ง และปลูกตามแผนผังของสหกรณ์ให้ถูกต้องตามอนามัย และสะดวกในการที่จะจัดการปกครองและระวังเหตุภัยอันตราย^{๕๒}

สหกรณ์จะมีการปกครองแบบเทศบาล (Municipality) และยังจัดการอนามัย สาธารณสุข การศึกษาอบรม ตลอดจนช่วยในการป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้าย และงานด้านการทหารด้วย ความคิดเช่นนี้ชวนให้นึกถึงเรื่องระเบียบแห่งอำนาจบริหาร โดยจัดการปกครองแบบ "มัธยมวิภาค" อันเป็นข้อเสนอของท่านปริทีใน คำอธิบายกฎหมายปกครอง อันเป็นการจัดเทศบาลที่มีสภาพเป็นนิติบุคคล สามารถประกอบกิจการบางอย่างของท้องถิ่นได้ ดังกล่าวมาแล้ว

ราษฎรจะเป็นสมาชิกของสหกรณ์ โดยจะได้รับเงินเดือนจากสหกรณ์ตามอัตรา และต้องทำงานตามความสามารถ นอก

จากเงินเดือนประจำแล้ว ยังจะได้รับเงินรางวัลเป็นพิเศษตามผล
ที่สหกรณ์นั้นทำได้อีกด้วย นี่เป็นข้อเสนอใหม่สำหรับเมืองไทย
เพราะ—

“ด้วยวิธีนี้ ไม่ว่าคนจนนาถากี่ยอมเป็นสมาชิกของสหกรณ์ได้
ซึ่งต่างกับสหกรณ์ที่รัฐบาลจัดอยู่ในเวลาปัจจุบัน คือผู้ที่เป็นเจ้าของ
ที่ดินเท่านั้นจึงจะเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์ได้ ส่วนชาวนา
ที่ต้องเช่านาทำอันมีจำนวนมาก ในเวลานี้ไม่มีโอกาสที่จะเป็น
สมาชิกสหกรณ์” ๒๘

นี่คือโครงสร้างความคิดพื้นฐานของเค้าโครงการเศรษฐกิจ
ซึ่งเสนอเมื่อกว่า ๕๐ ปีมาแล้ว วัตถุประสงค์สำคัญอย่างหนึ่งของ
การจัดการเศรษฐกิจแบบนี้ นอกเหนือจากการบำรุงความสุข
สมบูรณ์ของราษฎรแล้ว ก็คือ การถือหลักว่าจะต้องจัดการกสิ-
กรรม อุตสาหกรรม ทุกอย่างให้มีขึ้นภายในประเทศ ซึ่งในที่
นี้จะไม่จำเป็นต้องอาศัยต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อป้องกันภัยอันตราย
อันจะเกิดจากการบีบรัดการค้า หากต้องพึ่งพิงประเทศอื่น ๒๙
ตรงจุดนี้ ท่านปริทัศน์ได้โต้แย้งความคิดของ อุดม สมิต ในการแบ่ง
งานกันทำระหว่างประเทศต่าง ๆ ว่า :

“ผู้หลงเชื่อในลัทธิ อุดม สมิต ว่าประเทศต่าง ๆ จะต้องแบ่ง
แยกการทำงานกัน ประเทศใดทำแต่กสิกรรมก็ทำแต่กสิกรรม ไม่
ต้องประกอบการอุตสาหกรรมนั้น ความจริงเป็นหลักที่ติดในเมื่อ

ประเทศต่าง ๆ สุจริตต่อกัน ไม่มีการปิดประตูการค้า กดราคา
แก่งกัน แต่ในปัจจุบันนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่”^{๓๐}

ท่านปริตติอตามหลักของนักเศรษฐศาสตร์เยอรมัน คือ เฟรดอริค
ลิสต์ ผู้แสดงความเห็นไว้ตามความเข้าใจของท่านปริตติว่า :

“เยอรมันนี้ต้องทำตนให้เป็นรัฐบริบูรณ์เสียก่อน กล่าวคือ มีอุต-
สาหกรรม กสิกรรม ศิลปวิทยาให้พร้อมบูรณ์ และเมื่อได้เป็น
เช่นนั้นแล้ว จะมีการแข่งขันในระหว่างประเทศก็ควร เยอรมันนี้
ได้เจริญขึ้นก็เพราะถอหลกกันทั้งประเทศเยอรมันนี้เอง การที่
รัฐบาลจัดทำได้ผลดีเพียงใด เช่นการรถไฟ เป็นต้น”^{๓๑}

นี่เป็นเหตุผลสำหรับการจัดการเศรษฐกิจของประเทศให้พร้อม
ทุกด้านโดยรัฐบาล ซึ่งจะทำให้ “การประกันสังคม” สำหรับราษฎร
นั้นเป็นไปได้

ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของแผนการเศรษฐกิจแห่ง
ชาตินี้ เป็นเรื่องที่ท่านปริตติระหนักถึงด้วย ซึ่งไม่ใช้การวาง
โครงการอย่างเพ้อฝัน ในหมวดที่ ๑๐ ของเค้าโครงการเศรษฐกิจ
ได้กล่าวถึงการวางแผนเศรษฐกิจว่าจะต้องคำนวณและสืบสวนเป็น
ลำดับ ยังมีหลักการโดยสรุปคือ ประการแรก จะต้องคำนวณ
และสืบสวนว่า บั๊จยัแห่งการดำรงชีวิตตามความต้องการของ
ราษฎรนั้น มีอะไรบ้างและ ฯลฯ จะต้องมีการคำนวณเท่าใดจึงจะพอ
เพียงแก่ความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตามควรแก่ความเจริญ ทั้ง

ด้านอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย การคมนาคม เป็นต้น
 ประการที่ ๒ เมื่อคำนวณและสอบสวนตั้งกล่าวแล้ว ก็ต้อง
 คำนวณและสืบสวนต่อไปว่าสิ่งเหล่านั้นถ้าจะทำขึ้น จะต้องอาศัย
 ที่ดิน แรงงาน เงินทุน เป็นจำนวนเท่าใด เช่นในการปลูกข้าว
 จำนวนเท่าใดจึงจะพอกับประชากรทั้งหมด อาศัยที่นา แรงงาน
 เงินทุน (เช่นซื้อเครื่องจักร) เท่าใด และประการสุดท้ายก็ต้อง
 คำนวณและสืบสวนถึงที่ดิน แรงงาน เงินทุน ของรัฐบาลที่มีอยู่
 ในเวลานี้และที่จะมีขึ้น เพื่อทราบกำลังแห่งการที่จะประกอบการ
 เศรษฐกิจ เมื่อคำนวณทุกอย่างนี้ได้แล้ว ก็จะช่วยให้ทราบได้ว่า
 ควรจะเริ่มแผนเศรษฐกิจแห่งชาติในที่ใดก่อน และเริ่มการ
 เศรษฐกิจชนิดใดก่อน เช่นนี้เป็นลำดับไปจนทั่วประเทศ^{๓๒} นี้เป็น
 แผนการที่ผ่านการไตร่ตรองในขั้นเริ่มต้นเป็นอย่างดี ตามหลัก
 วิชาเป็นลำดับขั้นตอน :

“การทำสิ่งใดเมื่อไม่คำนวณกำลังให้ดีแล้ว การนั้นจะสำเร็จไปยาก
 และเมื่อเราทราบว่าเราขาดกำลังอันใด เราก็ควรหากำลังอันนั้น
 เช่น เราขาดผู้ชำนาญการพิเศษ เราต้องจ้างชาวต่างประเทศซึ่ง
 เป็นผู้ชำนาญการพิเศษมาใช้ไปพลางก่อน และอบรมคนของเรา
 ซึ่งจักต้องวางแผนการณ์อบรมไว้ด้วย”^{๓๓}

ในฐานะที่เป็น “ร่างโครงการ” *เค้าโครง* ๕ ได้วางแนวทางขั้นตอน
 ในการดำเนินงานอย่างสังเขป แนวทางนี้ได้รับการขยายความเพิ่ม

เดิมใน *เค้าร่าง พ.ร.บ. ว่าด้วยการประกอบกิจการเศรษฐกิจ* โดยท่านปรีดีเองเช่นกัน ในหมวดที่ ๔ “ว่าด้วยแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ” ประกอบด้วย ๔ มาตรา ความว่า :^{๑๔}

มาตรา ๑๐ ให้มีสภาชั้นสภาหนึ่ง มีหน้าที่จัดทำวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ คือ กำหนดการประดิษฐกรรม ซึ่งจะเป็น กสิกรรมและอุตสาหกรรมทั้งหลาย และการปฏิวรรตกรรมคือการขนส่งและคมนาคม การจัดสร้างที่อยู่ให้แก่ราษฎรทั้งหลายและจัดแยกการงานออกเป็นสหกรณ์ต่าง ๆ

มาตรา ๑๑ แผนเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ กำหนดประมาณว่าในปีหนึ่ง ๆ รัฐบาลจะทำได้อย่างไร และให้แจ้งผลแห่งการกระทำนั้นต่อมหาชนทุกสัปดาห์

มาตรา ๑๒ ในระหว่างเวลาที่ใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาตินั้น ถ้ามีเหตุจำเป็นต้องแก้ไขแผน เพราะรัฐบาลจัดหาทุนและแรงงานไม่ได้ตามกำหนดกติกี หรือรัฐบาลมีทุนและแรงงานเพิ่มขึ้นกติกี ให้กรรมการสภาแผนเศรษฐกิจแห่งชาติประชุมกันแก้ไขแผนนั้น ๆ แล้วแจ้งผลให้มหาชนทราบ

มาตรา ๑๓ แผนเศรษฐกิจแห่งชาติจะเริ่มใช้ในเขตใดให้ประกาศเป็นราย ๆ ไป และให้ชี้แจงถึงที่ดิน เงินทุน แรงงาน

ของข้าราชการและกรรมกรและผู้ชำนาญการพิเศษว่า พอเพียง
ประการใด

ความมุ่งมั่นที่จะบำรุงความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรในทาง
เศรษฐกิจ ได้รับการคิดคำนึงไตร่ตรองเป็นอย่างดี ในตอนนี้ขอ
ให้เราเข้าสู่รายละเอียดที่สำคัญบางประการของ *เค้าโครง* ๗ ใน
การประกอบการเศรษฐกิจต้องอาศัย "ทุน" ซึ่งประกอบด้วย (๑)
ที่ดิน ซึ่งรวมทั้งทรัพย์สินซึ่งติดอยู่กับที่ดินและซึ่งอยู่บนพื้นดินได้
ดิน (๒) แรงงาน และ (๓) เงินทุน^{๓๕} ท่านปรีตี ได้กล่าวเสริม
เรื่องนี้ในทันทีว่า :

"ราษฎรในเวลาต่างคนมีที่ดินและเงินทุนเพียงพอหรือ เรา
จะเห็นได้ว่า ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของราษฎรไม่มีที่ดินและเงินทุนพอที่
จะประกอบการเศรษฐกิจแต่ถ้าฟังให้ถูกต้องครบถ้วนไม่ ราษฎร
ต่างก็มีแรงงานประจำตนของตน แรงงานของตนจะเอาไปทำอะไร
เมื่อตนไม่มีที่ดินและเงินเพียงพอ"^{๓๖}

เมื่อสภาพการณ์เป็นเช่นนี้ แล้วรัฐบาลจะมีวิธียุติทั้ง ๓
ประการนี้ได้อย่างไร ท่านปรีตีได้แสดงหลักความคิดว่า :

"หลักสำคัญที่ควรคำนึงก็คือ รัฐบาลจำต้องดำเนินวิธีระมัดม่อม คือ
ต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างคนมั่งมีกับคนจน รัฐบาลจะต้องไม่
ประหัตประหารคนมั่งมี"^{๓๗}

ด้วยการวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ รัฐบาลจะรับภาระในการจัดหา
ปัจจัยประกอบการเศรษฐกิจ ๓ ทั้งประการนี้

สำหรับปัจจัยแรกคือที่ดิน เพื่อที่จะพัฒนาการผลิตด้านเกษตรกรรม รัฐบาลจะต้องจัดหาที่ดิน โดยการซื้อด้วยเงิน หรือออกไปกั้ให้เจ้าของที่ดินถือไว้ตามราคาที่ดินของตน ซึ่งไปกั้นรัฐบาลจะได้กำหนดให้เงินตอบแทนเป็นดอกเบี้ยด้วย กรณีหลังนี้เนื่องจากรัฐบาลย่อมไม่มีเงินจะซื้อที่ดินเพียงพอ^{๓๘} ส่วนปัจจัยที่ ๒ คือแรงงานนั้น เป็นเรื่อง*ที่ เค้าวโครงฯ* ให้ความสำคัญอย่างสูง เนื่องจากเป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวมนุษย์เอง ดังปรากฏในข้อเสนอมหาวด ๔ (ประกอบด้วย ๓ บท) เรื่อง “แรงงานที่สูญหายไปและพวกหน้าโลก” และมหาวด ๕ บทที่ ๒ เรื่อง “การจัดหาการงาน” บนสมมติฐานที่ว่า คนไทยมีนิสัยชอบทำราชการ “คือชอบเอาแรงงานของตนมาแลกรับเงินเดือนของรัฐบาล” ท่านปรีดีได้พิจารณาเรื่องแรงงาน โดยมุ่งให้ใช้แรงงานเป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยรัฐบาลจะเป็นผู้กำหนด การประกอบการด้วยเวลาเพียงบางช่วง (เช่น ๖ เดือนใน ๑ ปี) หรือแรงงานที่สูญหายไปเพราะจัดการเศรษฐกิจไม่เหมาะสม อันเป็นการสูญเปล่า เนื่องจากทำงานแยกกันเพราะเอกชนต่างคนต่างทำ เช่น ชวานาที่แยกงานกันทำ ทั้งเลี้ยงกระบือ ไถ หว่าน เกี่ยวของตนเอง เป็นการเปลืองแรงงานกว่าการร่วมมือกัน เช่น มีคนเลี้ยงกระบือรวมกันหลายๆ ตัว ตลอดจนงานบ้าน เช่น อาหาร ก็อาจทำร่วมกัน ได้เหมือนกับสโมสรหรือร้าน

จำหน่ายอาหาร ที่วันหนึ่งๆ มีคนมารับอาหารหลายสิบคน และอาจใช้คนปรุงอาหารเพียงหนึ่งหรือสองคนเท่านั้น นอกจากนี้ การใช้เครื่องจักรกลให้เหมาะสมกับภูมิประเทศ ก็จะช่วยประหยัดแรงงานได้ ทั้งหมดนี้จะทำได้โดยรัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเองเท่านั้น เพราะจะได้จัดให้บุคคลทำงาน (รวมทั้งพวกคนว่างงานที่อาศัยคนอื่น คือ พวกหนักโลก) และจัดหาเครื่องจักรให้ชาวนาที่ยากจนจำนวนมาก^{๓๕}

การจัดหางานให้ราษฎรนี้ ไม่รวมการประกอบการบางอย่าง ที่เอกชนสามารถทำได้เองอย่างได้ผล เช่น อาชีพอิสระเช่น นักประพันธ์ แพทย์ ทนายความ ช่างเขียน ครูในวิชาบางอย่าง ฯลฯ ซึ่งรัฐบาลจะอนุญาตให้ทำได้^{๓๖}

สำหรับปัจจัยสำคัญประการสุดท้าย ของการประกอบการเศรษฐกิจคือ เงินทุนนั้น ท่านปรีตี ได้แยกออกเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อซื้อเครื่องจักรกล และวัตถุดิบที่รัฐบาลทำไม่ได้ และ (๒) เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อใช้จ่ายเป็นค่าแรง ในการจัดหาท่านปรีตีได้ระบุมุมความคิดอย่างชัดเจนว่า :

“ทุนทั้งสองประเภทนี้ รัฐบาลจะหาได้ด้วยวิธีไหน ตามวิธีที่กล่าวกันว่าเป็นวิธีคอมมิวนิสต์นั้น นักปราชญ์ในประเทศไทยท่านว่าต้องบริบทพย์ของเอกชน การบริบทพย์นั้นข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เห็นว่ารัฐบาลควรจัดหาทุนโดยทางอื่น...”^{๓๗}

การ “จัดหาทุนโดยทางอื่น” นี้ประกอบด้วย การเก็บภาษีบาง
 อย่าง เช่นภาษีมรดก ภาษีรายได้ หรือภาษีทางอ้อม ที่เก็บจาก
 ราษฎรวันละเล็กน้อยซึ่งราษฎรไม่รู้สึกเดือดร้อนนัก การออก
 สลากกินแบ่ง (ล็อตเตอรี่) การกู้เงิน อาจเป็นการกู้ภายในซึ่ง
 รัฐบาลจะร่วมมือกับคนมั่งมี ซึ่งอาจเป็นการกู้โดยตรงหรือออก
 ใบกู้สำหรับโรงงานโดยเฉพาะ หรือกู้จากต่างประเทศในเมื่อยินดี
 ให้กู้ เช่นประเทศที่เป็นมิตรกัน อย่างไรก็ตามการกู้เงินต่างประเทศ
 ต้องให้อยู่ในดุลยภาพระหว่างประเทศ ไม่ให้ประเทศต้องพึ่งพิง
 จนเสียเอกราชทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ก็เป็นการกู้เงินจากธนา
 การแห่งชาติ และการหาเครดิตกับบริษัทที่จำหน่ายเครื่องจักรกล
 ต่างประเทศ เพื่อส่งเงินเป็นงวด ๆ ^{๔๒}

ข้อเสนอเงินทุนประเภทที่ ๒ เพื่อใช้จ่ายเป็นค่าแรง มี
 ประเด็นที่น่าสนใจ เมื่อท่านปรีดีเห็นว่า อาจจ่ายเป็นเงินตรา
 หรือเป็นเช็คของธนาคารแห่งชาติ ขอให้พิจารณาเหตุผลและการ
 ดำเนินการตามคำกล่าวของท่าน :

“ถ้าเมื่อรัฐบาลต้องจ่ายเงินเดือนแก่ราษฎร เช่นนี้จะเอาเงินที่ไหน
 มาจ่าย ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ ขอเตือนให้ระลึกละเสียก่อนว่า เงิน
 เป็นสิ่งที่รับประทานไม่ได้ เงินย่อมเป็นสิ่งที่จะใช้แลกเปลี่ยนกับ
 บัณฑิตแห่งการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ
 การจ่ายเงินก็เท่ากับการจ่ายอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่

ฯลฯ... เหตุฉะนั้นถ้าจะเปรียบเทียบว่าเงินเป็นคะแนนชนิดหนึ่ง
 ก็ไม่ผิด การจ่ายเงินเดือนก็เท่ากับจ่ายคะแนนให้ราษฎร ที่จะจับ
 จ่ายแลกเปลี่ยนกับบัจจัยแห่งการดำรงชีวิต ตามความต้องการของ
 ราษฎร...

ฉะนั้น ในการจ่ายเงินให้แก่ราษฎรนั้น รัฐบาลไม่ต้องบริ
 ษัษณ์ของผู้มีงมมาจ่าย รัฐบาลอาจจัดให้มีบัจจัยแห่งการดำรงชีวิต
 โดยจัดให้มีสหกรณ์ให้พร้อมมูล เพื่อรับแลกกับเงินเดือน ซึ่ง
 รัฐบาลจ่ายให้แก่ราษฎรเป็นการหักกลบลบหนกกันไป เช่น ราษฎร
 คนหนึ่งได้รับเงินเดือน ๒๐ บาท และราษฎรต้องการอาหาร เครื่อง
 นุ่งห่ม ฯลฯ เป็นจำนวน ๒๐ บาท ดงนแล้ว เงินที่รัฐบาลจ่ายให้
 แก่ราษฎรไป ก็กลับมาเป็นของรัฐบาลอีก... หรือถ้าจะไม่ต้อง
 ออกธนบัตรให้มาก ซึ่งต้องการทุนสำรองมาก รัฐบาลอาจจัดให้มี
 ธนาคารแห่งชาติอันเป็นที่เชื่อถือได้ ซึ่งราษฎรผู้จะได้นำเงินมา
 ผ่าก และการจับจ่ายก็ใช้เช็ค และวิธีหักกลบลบหน (Clearing)
 ดงน ธนบัตรที่จะออกให้หมุนเวียน ก็จะไม่จำเป็นที่จะต้องมี
 จำนวนมากมาย” ๔๓

นี่เป็นบัจจัยอันสำคัญยิ่ง สำหรับการที่รัฐบาลจะประกันความสุข
 สมบูรณ์ของราษฎร การจัดตั้งธนาคารแห่งชาติเป็นองค์ประกอบ
 อย่างหนึ่งสำหรับการนี้ ความคิดเรื่องนี้ใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ*
 ได้มาปรากฏอีกครั้งเช่นเดียวกับความคิดอื่น ๆ ดังกล่าวแล้ว ใน
เค้าร่าง พ.ร.บ. ว่าด้วยการประกอบกิจการเศรษฐกิจ หมวดที่ ๓
 “ว่าด้วยการธนาคารแห่งชาติ” ๒ มาตรา ความว่า : ๔๔

มาตรา ๘ ให้รัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติ โดยเอาเงินทุนสำรองของรัฐบาล และเงินที่กู้จากเอกชนมาเป็นทุนของธนาคารแห่งชาติ ให้ธนาคารแห่งชาติกระทำการเหมือนตั้งธนาคารทั้งหลาย และให้มีอำนาจออกธนบัตร โดยโอนกรมเงินตราในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมาอยู่ในธนาคารแห่งชาติ โอนคลังจังหวัดต่าง ๆ ในเวลานี้ เป็นสาขาของธนาคารแห่งชาติในจังหวัดต่าง ๆ

มาตรา ๙ ธนาคารแห่งชาติจำต้องให้รัฐบาลกู้เงิน ตามที่รัฐบาลต้องการตามกำลังของธนาคารแห่งชาติ

ถึงแม้ว่าแผนการเศรษฐกิจนี้จะเป็เพียง “ร่างเค้าโครง” ซึ่งยินดีรับการโต้แย้ง แก้ไข ปรับปรุง แต่ด้วยการ “หยิบเอาส่วนดีของลัทธิต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมแก่ประเทศสยาม แล้วจึงได้ปรับปรุงยกขึ้นเป็นเค้าโครงการ” *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ก็เสนอแนวทางที่ชัดเจนในตัวเองในเชิงความคิด นอกจากนั้นในหมวดที่ ๑๑ ซึ่งเป็นหมวดสุดท้าย *เค้าโครงฯ* ยังได้เสนอพื้นฐานทางคุณค่าประกอบด้วย ที่สำคัญคือเรื่อง *ความเสมอภาค* (หมวด ๑๑ บทที่ ๔) และ *เสรีภาพ* (หมวด ๑๑ บทที่ ๕) แนวคิดทั้งสองถูกมองบนพื้นฐานของหลักการ “บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร” โดยส่วนรวม สำหรับความเสมอภาค นอกจากในแง่สิทธิและหน้า

ที่ตามกฎหมายแล้ว ยังเป็นความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ที่จะได้รับหลักประกันขั้นพื้นฐานสำหรับการดำรงอยู่รอด ด้วยการเป็นข้าราชการของรัฐ

“ความเสมอภาคก็มีขึ้นได้ในสิทธิและหน้าที่ ซึ่งนอกจากเสมอภาคกันบนกระดาษยังเป็นการเสมอภาคที่จะเข้ารับราชการ แม้จะเป็นในทางปกครองและในทางเศรษฐกิจก็ดี ราษฎรจะมีสิทธิเสมอภาคกันในการที่จะไม่อดตาย แต่มิใช่เสมอภาคในการที่คนหนึ่งมีเงิน ๑๐๐ บาท จะต้องรีบเอามาแบ่งเท่า ๆ กันในระหว่าง ๑๐๐ คน ๆ ละ ๑ บาท ตามที่นักปราชญ์ในประเทศไทยท่านอ้างว่า ลัทธิคอมมิวนิสต์เขาแบ่งกันเช่นนั้น เราเกลียดชังลัทธิคอมมิวนิสต์ตามที่ท่านนักปราชญ์ในประเทศไทยท่านกล่าวนั้น และเราไม่ดำเนินวิธีบริบทพทย์มาแบ่งกันดังที่นักปราชญ์ท่านกล่าว”^{๔๕}

การประกันสำหรับการดำรงอยู่ขั้นพื้นฐาน อย่างเสมอภาคของราษฎรนี้ คือหลักของเสรีภาพด้วย “ราษฎรจะต้องการเสรีภาพโดยไม่มีอาหารรับประทานเช่นนั้นหรือ” ปัญหาเฉพาะหน้าของราษฎรคือ ความอดอยากยากจน ซึ่งกระทบถึงภาวะการดำรงอยู่โดยตรง ท่านปรินิคมองเห็นลักษณะขัดแย้ง ระหว่างการดำเนินแผนเศรษฐกิจโดยรัฐบาล กับเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างชัดเจน เมื่อท่านกล่าวถึงเรื่อง “เสรีภาพ” ว่า :

“ขอผู้ทมองแต่ผิว ๆ จะคัดค้านทันทีว่า การที่รัฐบาลกับราษฎร
ทั้งหมดเป็นข้าราชการนั้น และการที่รัฐบาลประกอบเศรษฐกิจ
เสียเองนั้น จะเป็นการตัดเสรีภาพ จริงอยู่เมื่อรัฐบาลประกอบ
เศรษฐกิจเสียเองเช่นนั้น ย่อมเป็นการตัดเสรีภาพ แต่การตัดเสรีภาพ
นั้น ก็เพื่อจะทำให้ราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์... รัฐบาลไม่
ได้ตัดเสรีภาพในการอื่น ๆ ราษฎรคงมีเสรีภาพในร่างกาย ใน
เคหสถาน ในการพูด ในการศึกษา อมรม ในการสมาคม...”^{๔๖}

แนวความคิดแบบเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ ที่ปล่อยให้เอกชนต่าง
คนต่างทำ ซึ่งคำนึงเสรีภาพของบุคคล และแรงจูงใจส่วนตัวใน
การประกอบการ เป็นความคิดที่ก่อผลร้าย และต้องไม่ลืมว่าเรา
กำลังเผชิญหน้ากับความยากจน ของราษฎรจำนวนมาก บนพื้นฐาน
ฐานความคิดแบบ “โซลิคาริสต์” ท่านปรินตีได้เน้นที่จะแก้ปัญหา
เศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชน แนวความคิด
แบบเสรีนิยม มีแนวโน้มจะแสดงหลักการถือตนเองเป็นใหญ่
(Egoism) ซึ่งตรงข้ามกับพื้นฐานความคิดของ *เค้าโครง* ที่ถือ
หลักการถือส่วนรวมเป็นใหญ่ (Altruism) ท่านปรินตีได้กล่าวถึง
เรื่องนี้อย่างตรงไปตรงมาในหัวข้อ “ความรักในที่ดิน”:

“ในตำราเศรษฐวิทยา ซึ่งผู้แต่งนิยมในลัทธิปล่อยให้เอกชน
ต่างคนต่างทำ และพวกรัฐบาลทกกล่าวว่ารัฐบาลจะถูกโค่น โดย
การทำราษฎรรวมกันทำงานมาก ๆ แล้วเกรงจะเป็นภัยต่อรัฐบาล

นั้น มักจะเสียมสอนว่า การที่รัฐบาลจะมีที่ดินเสียเองแล้ว จะทำให้ราษฎรไม่มีความรู้สึกรักในที่ดิน เหมือนกับที่ราษฎรได้เป็นเจ้าของที่ดินนั่นเอง การบำรุงที่ดินจะไม่เกิดผล ถ้ากล่าวเช่นนั้นเปรียบเหมือนผู้กล่าวหลับลูบลับตาพูด การที่เพาะราษฎรให้รักที่ดินของตนเองนั้น พุดตามหลักปรัชญาแล้ว ก็เนื่องมาจากความคิดที่รักตัว (Egoism) กล่าวคือ ให้รักตนของตน ให้รักทรัพย์สินของตน ดังนี้ ย่อมเป็นการตรงกันข้ามกับการที่เพาะให้รักชาติรักผู้อื่นที่เพื่อนร่วมชาติ (Altruism)

มีผู้พูดถึงการรักชาติเสมอ การที่เพาะให้รักทรัพย์สินของตน มีเป็นการตรงกันข้ามกับการที่ว่รักชาติหรือ ขาพเจ้าสงสัยว่าผู้ที่อ้างว่ารักชาติแต่เที่ยวสั่งสอนให้รักตนเองด้วยเช่นนี้จะรักชาติจริงแต่ปาก และน้ำใจจะรักชาติจริงหรือไม่... ”^{๔๗}

นี่คือความคิดพื้นฐานอันสำคัญของ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็น “แผนเศรษฐกิจฉบับแรกของประเทศไทย” ท่านปรีดีเสนอแผนการด้วยความเชื่อมั่นและมองโลกในแง่ดี ที่จะเห็นความสุขสมบูรณ์ของประชาชนทั่วไป และจากการจัดการเศรษฐกิจเช่นนี้ จะทำให้วัตถุประสงค์อื่น ๆ ของคณะราษฎรเป็นผลสำเร็จได้อย่างดีด้วย ^{๔๘}

ในส่วนสุดท้ายของ *เค้าโครงฯ* ได้จบลงด้วยการมองความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ผสมกับความรู้สึกทางศาสนา :

“ก็เมื่อการที่รัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองอย่างนี้ เป็นการที่ทำให้วัตถุประสงค์ทั้ง ๖ ประการของคณะราษฎร ได้สำเร็จไปตามที่ประกาศแก่ราษฎรไว้แล้ว สิ่งที่ราษฎรพึงปรารถนา คือความสุข ความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า ศรีอาริยะ ก็จะไม่บังเกิดแก่ราษฎรโดยทั่วหน้า ไฉนเล่าพวกเราที่ได้พร้อมกันไขประตูเปิดช่องทางให้แก่ราษฎรแล้ว จะรี ๆ รอ ๆ ไม่นำราษฎรต่อไปให้ถึงต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งราษฎรจะได้เก็บผลจากต้นไม้ นั่นคือผลแห่งความสุขความเจริญดังที่ได้มีพุทธทำนายกล่าวไว้ในเรื่องพระศรีอาริย์ ในเรื่องนผู้ถือศาสนาทุกคนในการทำบุญปรารถนาจะประสบศาสนาพระศรีอาริย์ แม้ในการสาบานในโรงศาลก็ดี ในการพิธีใด ๆ ก็ดี ก็อย่างกันแต่ว่า เมื่อขอสัตย์หรือให้การตามความจริงแล้ว ก็ให้ประสบพบศาสนาพระศรีอาริย์ ก็เมื่อบัดนี้เราจะดำเนินไปสู่อาริยะสมัย แต่ก็ยังมีบุคคลที่ถอยหลังเข้าคลอง ซึ่งถอยหนักๆ เขาก็จะกลับไปสู่อาริยะสมัยก่อนพุทธกาลคือเมื่อ ๒๔๖๕ ปีล่วงมาแล้ว”^{๔๕}

ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ตามคติพุทธศาสนาแบบประเพณี ได้ถูกนำมาใช้อ้างประกอบกับความคิด ที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างราดิกัลลของ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* บางที นี่อาจเป็นการเรียกร้องความสนับสนุนจากบุคคลทั่วไป แต่ในอีกแง่หนึ่ง มันก็สะท้อนความคิดของท่านปรีดี ที่พยายามผสานแนวคิดแบบใหม่ตามหลักวิชาของตะวันตก เข้ากับความเชื่อทางพุทธศาสนาของวัฒนธรรมไทย

เราจะได้เห็นความพยายามทำนองนี้อีกในความคิดระยะหลัง ซึ่งจะพิจารณาต่อไป

แผนการเศรษฐกิจที่เสนอใน *เค้าโครง* ๗ เป็นสิ่งสำคัญยิ่งสำหรับท่านปรีดี ดังที่ท่านเองได้กล่าวใน “การประชุมกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ” ชัดแจ้งเรื่องนี้ว่า :

“... ถ้าเราคงทำตามแบบเก่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่มีประโยชน์ เพราะเราไม่ทำสาระสำคัญ คือแก้ความผิดเคืองของราษฎร แบบที่เราต้องเดินนั้น ต้องเดินอย่างอาศัยหลักวิชา อาศัยแผน อาศัยโครงการวิธวิธีเชิงลึกลับ เป็นวิชาวิทยาศาสตร์ โดยแท้ รับรองความเห็นหม่อมเจ้าสกลว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ ไม่ใช่ Coup d'Etat เป็น Revolution ในทางเศรษฐกิจ...” ๕๐

การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร เป็นความมุ่งมั่นของท่านปรีดีอย่างยิ่งและนี่คือ “หัวใจ” ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ในความหมายที่แท้จริง ใน “คำนำ” (ลงวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๗) ที่เขียนให้กับหนังสือประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศสของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ท่านได้วิจารณ์การปฏิวัติของฝรั่งเศสในปี ค.ศ. ๑๗๘๙ และเปรียบเทียบกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ของประเทศไทยว่า :

“... ความสนใจของผู้ปฏิวัติในครั้งกระนั้น (คือของฝรั่งเศส) มุ่งหนักไปในทางที่จะเปลี่ยนแบบ เปลี่ยนบุคคลผู้เป็นประมุขแห่งการปกครอง เช่นเปลี่ยนแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญมาเป็นแบบประชาธิปไตยโดยไม่มีพระมหากษัตริย์ เป็นต้น อันการเปลี่ยนแต่เพียงแบบเช่นนี้ ประโยชน์ที่จะได้แก่ราษฎรในความสุขสมบูรณ์นั้น ย่อมจะไม่แตกต่างกันนัก เพราะระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญอาจประสิทธิประสาทสิทธิที่เอกชนพึงได้รับเหมือนดังกับระบอบประชาธิปไตยโดยไม่มีพระมหากษัตริย์ได้ ปัญหาต่อไปไม่น่าจะสนใจในเรื่องแบบแห่งการปกครอง ควรสนใจในการที่จะบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ซึ่งได้รับสิทธิแล้วตามรัฐธรรมนูญ

เมื่อดูจดหมายแห่งการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส มีในเรื่องแบบ เมื่อเปลี่ยนแบบแล้ว ปัญหาบุคคลที่จะเป็นประมุขหรือหัวหน้าการปกครองก็ย่อมเกิดขึ้นไม่รู้จักจบ แลนำความหายนะมาสู่ประเทศชาติได้ ตัวอย่างอันไม่ดีแห่งการปฏิวัติอย่างไม่สมบูรณ์ (Revolution imparfaite) เช่นนี้ ไม่ควรนำมาใช้สำหรับประเทศสยาม เหตุฉะนั้น ผู้ที่ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ จึงมุ่งไปในทางที่จะทำให้เกิดความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรตามแนวหลัก ๖ ประการ มากกว่าที่จะกังวลในเรื่องแบบในเรื่องบุคคล เมื่อได้พระราชทานสิทธิตามรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนแล้ว” ๕๐

นี่คือความมุ่งหวังที่แท้ของ “มันสมอง” ของคณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เราจะได้เห็นกันต่อไปว่า ทั้งสเปริต

ของความเชื่อมั่นและความมุ่งหวังเช่นนี้ ไม่เคยจืดจางลงเลยในความคิดของท่านปรีดี จวบจนชีวิตดับสลาย

ดังเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า แผนการใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ไม่ได้ถูกนำมาปฏิบัติอย่างเต็มรูป *เค้าโครงฯ* มีทั้งผู้สนับสนุนและคัดค้าน เช่นในการประชุมกรรมการพิจารณา *เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ* นายทิว บุนนาค นายแบบ พหลโยธิน หลวงคทกรรมบดี เป็นตัวอย่างผู้ที่ทำให้เห็นด้วยกับข้อเสนอของท่านปรีดีโดยหลักการ แม้จะสงสัยและแย้งในข้อปลีกย่อยบางอย่าง ส่วนผู้คัดค้านคนสำคัญคือ พระยามโนปกรณนิติธาดา และพระยาศรีวิสารวาจา อย่างไรก็ดี เอกสารสำคัญในการคัดค้านโต้แย้ง *เค้าโครงฯ* นี้อย่างสิ้นเชิง คือ “พระบรมราชวินิจฉัย *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งจะพิจารณาในตอนต่อไป

แต่ถึงแม้แนวความคิดหลักของท่านปรีดีใน *เค้าโครงฯ* จะไม่ได้รับการยอมรับและมีได้นำมาใช้ปฏิบัติโดยตรง แต่ก็ดูเหมือนว่าได้มีการปรับความคิดบางอย่างในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของราษฎร และได้รับการเอ่ยถึงในนโยบายของรัฐบาลช่วงสมัยนั้นด้วย แนวนโยบายหลักของคณะรัฐบาลชุดที่ ๑ ซึ่งนำโดยมหาอำมาตย์ พระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรีน

ได้ถือตาม “หลัก ๖ ประการ” ตามประกาศของคณะราษฎร ท่านปรีดีได้รับหน้าที่ในด้านการคลังและเศรษฐกิจในรัฐบาลชุดนี้ด้วย และท่านได้เป็นผู้นำในการแก้ไขปัญหาช่วยเหลือราษฎร คือ ยกเลิกภาษีอากรบางอย่างและออกกฎหมายใหม่ เช่น ยกเลิกอากรนาเกลือ ยกเลิกภาษีสัมพัทธ์สร ปรับปรุงภาษีการธนาคารและประกันภัย ลดภาษีโรงเรือนที่ดิน ลดและเลิกอัตราเก็บเงินค่าที่สวน ออก พ.ร.บ. พิกัดเก็บเงินค่านา และที่สำคัญเพื่อช่วยเหลือคุ้มครองสิทธิมิให้สิ้นเนื้อประดาตัวคือ พ.ร.บ. ว่าด้วยการยึดทรัพย์สินของภิกษุ เพื่อจำกัดสิทธิอันทารุณของผู้มีเงิน ไม่ให้กดขี่เอาเปรียบจนเป็นภัยแก่ราษฎร และเพื่อให้ภิกษุสามารถประกอบอาชีพภิกษุกรรมต่อไปได้ ออก พ.ร.บ. ห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา เพื่อไม่ให้มีการเรียกเก็บดอกเบี้ยในอัตราสูงเกินไป ออก พ.ร.บ. ภาษีเงินได้ พ.ร.บ. อากรแสตมป์ พ.ร.บ. พิกัดอัตราศุลกากร พ.ร.บ. ภาษีการค้า และพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบการสภาเศรษฐกิจ เป็นต้น

ต่อมา ในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดที่ ๒ ซึ่งนำโดยนายกรัฐมนตรีคนเดิม ก็ได้กล่าวถึงนโยบายทางเศรษฐกิจ ที่ดูจะสะท้อนถึง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของท่านปรีดี เมื่อระบุว่า การดำเนินการทางเศรษฐกิจของประเทศนั้น “ต้องอาศัยเวลาใน

การวางแผนเศรษฐกิจของชาติอย่างถาวร” คุณเหมือนรัฐบาลจะยอมรับการที่รัฐเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง ซึ่งต่างไปจากเดิมที่ปล่อยให้เอกชนต่างทำกันเอง กล่าวคือรัฐบาลจะไม่เข้าจัดการทำอะไรเสียทั้งหมด ซึ่งเป็นการทิ้งเงินไป และไม่ปล่อยให้ราษฎรทำกันเองแบบใครดีใครได้ เพราะเป็นการหย่อนเงินไป เพราะฉะนั้น :

“จุดที่หมายของรัฐบาลนี้ จึงคิดเข้ามามีส่วนในกิจการที่เห็นเป็นสำคัญสำหรับประเทศ สมควรทำเสียเองก็ทำ สมควรเพียงแต่เข้าควบคุม ก็เพียงแต่เข้าควบคุม สุดแต่จะเห็นว่าประโยชน์ยิ่งสำหรับบุคคลทั่วไป...” ๕๒

นอกจากนโยบายทางเศรษฐกิจเช่นนี้แล้ว ในคำแถลงนโยบายยังกล่าวถึงการจัดเทศบาลแบบใหม่เป็นแบบกระจายอำนาจ คือ “แบ่งอำนาจและหน้าที่ให้ไปอยู่ในเฉพาะท้องที่เสียบ้าง เพื่อว่าการปกครองในเฉพาะท้องที่หนึ่ง ๆ จะได้มุ่งอยู่ในผลประโยชน์ของท้องที่นั้น ๆ” รูปแบบการปกครองท้องถิ่นนี้ ทำให้เรานึกถึงสิ่งที่ท่านปรินิติเสนอไว้ใน คำอธิบายกฎหมายปกครอง ดังกล่าวข้างต้น

อย่างไรก็ดี แนวคิดหลักในเรื่องการจัดสหกรณ์ตามข้อเสนอใน *เค้าโครงฯ* และการจัดเทศบาลตามการบริหารราชการ

แบบมัธยวิภาค มิได้ปรากฏชัดเจนในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดที่ ๑๕ และ ๑๗ ซึ่งท่านปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรี บางทีเรื่องนี้อาจเนื่องมาจากเหตุผลอย่างน้อย ๒ ประการ ประการแรกคือ ระชนัน (ปี พ.ศ. ๒๔๘๙) รัฐบาลต้องยุ่งอยู่กับการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า จากความเสื่อมโทรมของประเทศภายหลังสงครามโลก ทำให้ยากจะวางโครงการพัฒนาระยะยาวได้ และประการที่ ๒ ท่านปรีดีอาจจำเป็นต้องปรับแนวความคิดบางอย่างส่วนตัว เพื่อให้ได้รับการยอมรับ จากคณะรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรโดยส่วนรวม ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ประกอบด้วยทั้งผู้เห็นพ้องและคัดค้านแนวคิดของท่าน ถึงกระนั้น ในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดที่ ๑๗ (๑ มิถุนายน ๒๔๘๙ - ๒๓ สิงหาคม ๒๔๘๙) ก็ปรากฏร่องรอยความคิดเดิมอยู่ เช่น ในนโยบายด้านการเกษตร ระบุตอนหนึ่งว่า :

“...จะส่งเสริมการสหกรณ์ และจัดให้มีการสหกรณ์ขึ้นส่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเบื้องต้นคือการขนข้าว และสหกรณ์รูปอื่นเท่าที่จะสามารถทำได้ และจะเปิดธนาคารเพื่อการสหกรณ์โดยเฉพาะขึ้น และจะได้ลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของสหกรณ์ใหม่ต่ำกว่าที่เท่าที่เป็นอย่างอื่น”^{๕๗}

รัฐบาลจะสนับสนุนสหกรณ์ด้านการเกษตร เช่นเดียวกับด้านอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังปรากฏความพยายาม ที่จะแก้ไขระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น ในนโยบายเกี่ยวกับการมหาดไทยตอนหนึ่ง :

“(ข) การปกครองท้องถิ่น นอกจากจะได้ปรับปรุงเจ้าหน้าที่ให้ม
ประสิทธิภาพยิ่งขึ้นแล้ว ยังจะได้แก้ไขระบบการปกครอง เพื่อ
ให้หมู่บ้าน และตำบล ได้รับการทำนุบำรุงโดยทั่วถึงยิ่งขึ้นกว่าที่
เป็นอยู่ในเวลานี้”๕๔

คำแถลงนโยบายของรัฐบาลดังกล่าว ได้ปรากฏร่องรอย
บางประการที่แสดงความพยายามของท่านปรีดี ที่จะผลักดันการ
พัฒนาประเทศตามแนวคิดของท่าน อย่างไรก็ตาม ภัยวิบัติของ
สถานการณ์ด้านต่าง ๆ ในขณะนั้น ทำให้ไม่อาจดำเนินการได้
สำเร็จสมบูรณ์ตามที่คาดไว้

แม้ว่า “มันสมอง” ของคณะราษฎร จะไม่สามารถผลักดัน
ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ที่เป็นหัวใจสำคัญของ
การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ให้ปรากฏออกมาได้ แต่เราก็ได้
เห็นถึงความพยายามโดยส่วนตัวของท่านแล้ว หลัก ๖ ประการ
ของคณะราษฎร ได้รับความพยายามที่จะปฏิบัติออกมาให้เป็นผล
หลักข้อ ๒-๓-๔-๕-๖ อันเป็นเรื่องภายในประเทศ มีแกนกลาง
อยู่ที่การบำรุงความสุขสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ และการที่ประชาชน
มีสิทธิเสมอภาคกันตามรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ ขณะดำรงอยู่ใน
ตำแหน่งทางการเมือง ท่านก็ยังแสดงเจตนารมณ์ที่จะรักษา “คำ
สัญญา” ตามหลักข้อ ๑ คือ การรักษาความเป็นเอกราชของประ-

เทศไว้ด้วย ดังที่ท่านสามารถดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญาระหว่างประเทศ อันไม่เป็นธรรมต่อสยามได้ และเป็นผู้นำกลุ่มเสรีไทย ช่วยให้ประเทศรอดพ้นจากการพ่ายแพ้สงครามโลก หลักการแห่งความเป็นเอกราชของชาติ และความสุจริตสมบูรณ์ของราษฎร อันจะนำมาซึ่งสันติสุข เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของท่าน ปรีดีเสมอ

ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส ได้ประสบปัญหาบีบคั้นทำให้ต้องเดินทางออกจากประเทศไทย ซึ่งในแง่หนึ่ง แม้จะต้องพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอน ที่ท่านพยายามทุ่มเทชีวิตทำงานอุทิศให้ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ก็ทำให้ท่านมีเวลามากขึ้นในการศึกษาค้นคว้าก่อรูปความคิดทางการเมืองแบบใหม่ที่เป็นระบบกว้างขวางมากขึ้น ซึ่งมีบางส่วนคล้ายคลึง และบางส่วนแตกต่างไปจากความคิดในระยะแรกนี้

บทที่ ๕

ความคิดทางการเมืองระยะหลัง

ในแง่หนึ่ง ความคิดทางการเมืองระยะแรกของท่านปรีดี ได้สะท้อนถึงฐานะของผู้ปฏิบัติทางการเมืองในระดับสูง ซึ่งมุ่งแก้ไขปัญหาค้นต่าง ๆ ที่มีมาแต่เดิม ตามหลักการ ๖ ประการของคณะราษฎร ซึ่งมีทั้งส่วนที่สำเร็จและไม่สำเร็จดังกล่าวแล้ว แต่ต่อมา เมื่อท่านต้องออกนอกประเทศ โดยพำนักอยู่ที่สาธารณรัฐประชาชนจีนและฝรั่งเศส ความคิดทางการเมืองโดยส่วนรวมของท่าน ก็เปลี่ยนไปสู่การไตร่ตรองระดับลึกอย่างเป็นระบบ อันเป็นฐานทางปรัชญาของความคิดส่วนตัว ซึ่งต่างจากลักษณะเชิงปฏิบัติในระยะแรก ท่านได้เลือกสรรแนวคิดแบบต่าง ๆ ด้วยความใคร่ครวญ เพื่อจะเข้าใจมนุษย์และสังคม ความเป็นมาและที่จะเป็น

ไปของมัน และที่ขาดเสียมิได้คือ ทักษะต่อสังคมไทยซึ่งท่าน
แสดงความห่วงใยอยู่เสมอ เราจะพยายามพิจารณาความคิดเหล่านี้
อย่างเป็นระบบ โดยจะเริ่มตั้งแต่พื้นฐาน

รากฐานของโลกและชีวิต

ความคิดทางการเมืองระยะหลังของท่านปรีดี พนมยงค์
ปรากฏพื้นฐานทางปรัชญาที่ชัดเจน อันเป็นการไตร่ตรองถึงความ
เป็นจริง (reality) ที่เป็นรากฐานของสรรพสิ่งคือ โลกและชีวิต
ซึ่งรวมถึงสังคมและรัฐด้วย ในข้อเขียนเรื่อง *ปรัชญาคืออะไร*
เมื่อเริ่มด้วยการพิจารณาคำว่า “ปรัชญา” ว่าเป็นคำสันสกฤต ตรง
กับคำบาลีว่า “ปัญญา” ซึ่งมีความหมายดั้งเดิมว่า “ความรู้แจ้ง
ความรอบรู้ ความสุขุม ความฉลาด” แล้ว ท่านได้เสนอว่า คำ
ว่า “ปรัชญา” ที่ใช้ในประเทศไทยปัจจุบัน มิได้หมายความตาม
แบบเดิม หากแต่หมายถึงคำ Philosophy ในภาษาอังกฤษ ดังที่
ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า :

“ปรัชญา (ปรัถยา) (น) วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความ
จริง (ส.) (อ. Philosophy)”^๒

และท่านได้ขยายความต่อในทันทีว่า :

“คำว่า “หลักแห่งความรู้” นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตย-
สถานอาจแปลมาจากคำอังกฤษ “นอลิดจ์” (Knowledge) ซึ่งถ้

เทียบกับคำบาลีแล้วได้แก่คำว่า “วิชา” หรือสันสกฤต “วิชา” ส่วนคำว่า “ความจริง” พจนานุกรมฉบับนั้นอาจแปลมาจากคำอังกฤษ “ทรูธ” (Truth) ซึ่งตามความหมายสามัญได้แก่ “ความจริง” หรือ “สัจธรรม” แต่ในทางปรัชญานั้น หลายสำนักใช้ไปในความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “เรียลลิตี้” (Reality) คือ สิ่งแท้ หรือ สภาวะที่แท้ ซึ่งถ้าจะเทียบคำบาลีก็น่าจะได้แก่คำ “สุทธิ” ๓

อย่างไรก็ดี ท่านปรินตีได้เสนอขอบเขตของวิชา “ปรัชญา” กว้างขวางกว่าความหมายที่พจนานุกรมระบุไว้ กล่าวคือมีประเด็นประกอบด้วย^๔

- ก. สมมุติฐานที่แท้จริงของโลกและสิ่งทั้งหลาย
- ข. อาการเคลื่อนไหวของโลกและสิ่งทั้งหลาย
- ค. วิธีรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะของโลกและสิ่งทั้งหลาย

หรือ ทฤษฎีแห่งวิชา (Theory of Knowledge) หรือ สัมมุติวิทยา (Epistemology)

ง. จริย คือการที่มนุษย์ควรปฏิบัติส่วนตน และส่วนที่เกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์ และที่เกี่ยวกับสังคม

ท่านปรินตีได้ขยายความประเด็นเหล่านี้ โดยยกตัวอย่างความคิดของปรัชญาเมธีทั้งหลาย ในข้อแรกเรื่อง “สมมุติฐานที่แท้จริงของโลกและสิ่งทั้งหลาย” นั้น เมธีบางสำนักค้นคว้าจากธาตุและสสาร เช่น บางคนเห็นว่า “น้ำ” บางคนว่า “ลม” บางคนว่า

“ปรมาณู” เป็นสมมุติฐาน แต่เมธีบางสำนักก็ค้นคว้าจากสภาวะทางจิต เช่น บางคนเห็นว่า “พระเจ้า” “อภิจิต” หรืออื่นๆ เป็นสมมุติฐาน ส่วนข้อที่ ๒ เรื่อง “อาการเคลื่อนไหวของโลกและสิ่งทั้งหลาย” นั้น เมธีบางสำนักเห็นว่าสรรพสิ่งเปลี่ยนแปลงไปตามธาตุและสสารที่ตนเห็น ว่าเป็นสมมุติฐาน แต่บางสำนักก็เห็นว่าเปลี่ยนแปลงตามการคลบั่นกาลทางจิต เช่น ตามพระเจ้า สำหรับข้อที่ ๓ คือ “วิธีรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะทั้งหลาย” เมธีบางสำนักอาศัยวิธีสัมพัทธ์ตามสามัญวิสัย บางสำนักใช้วิธีสากลจากทางคำพูด (ไดอาเล็กติก - Dialektike) บางสำนักได้พัฒนาวิธีสากลจากทางคำพูด มาเป็นวิธีสากลจากความคิดหรือตรรกวิทยา และบางสำนักใช้วิธียึดมั่นในศรัทธาที่มีต่อบุคคลหรือลัทธิทฤษฎี ข้อสุดท้ายคือ “จริย” บางสำนักกล่าวเฉพาะการปฏิบัติของมนุษย์ส่วนตน บางสำนักกล่าวถึงการปฏิบัติของมนุษย์ต่อเพื่อนมนุษย์ และบางสำนักกล่าวถึงการปฏิบัติของสังคมแห่งมนุษยชาติด้วย^๕

ตามนัยนี้ ท่านปรีตีได้เสนอว่า ปรัชญาเป็น “ยอดสรุปลของวิชา” (Sum of Knowledge) หรือ “วิทยาแห่งวิทยาทั้งหลาย” (Science of Sciences)^๖

จากหลักพื้นฐานดังกล่าว ท่านปรีตีได้กล่าวถึงความเป็นมาของวิชา “ฟิโลสอไซฟี” โดยเริ่มตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ (ราว

๑๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ.) กล่าวถึงทัศนะของ พลาโต (Plato) อริสโตเติล (Aristotle) ปรัชญาคริสต์ ขบวนการฟื้นฟูภูมิธรรม (Renaissance) ขบวนการเปลี่ยนแปลงระบบคริสต์ (Reformation) มาจนถึงยุคของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ท่านคิดว่า “วิทยาศาสตร์” (Science) นี้ สืบมาจากการศึกษาระบบชาติปรัชญา (Natural Philosophy) ซึ่งศึกษาถึงสภาวะและอาการทั้งหลายของธรรมชาติ (ธรรมชาติปรัชญา^๕ แยกออกจากอีกแขนงหนึ่งคือ จิตหรือธรรม-จริยปรัชญา (Mental or Moral Philosophy) ซึ่งศึกษาถึงสภาวะทางจิตและทางความประพฤติของมนุษย์ คือ ตรรกวิทยา จิตวิทยา “เมตาฟิสิกส์” หรือ “นอกเหนือธรรมชาติ”)^๖ สำหรับท่านปรีดี “วิทยาศาสตร์” มีความหมายตามที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ระบุว่า :

“ความรู้ที่ได้โดยการสังเกตและค้นคว้า จากการประจักษ์ทางธรรมชาติแล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ วิชาที่ค้นคว้าได้หลักฐานและเหตุผลแล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ”^๗

นี่เป็นความหมายที่แสดงถึง “ความรู้ในสภาวะและอาการทั้งหลายของธรรมชาติ”

สำหรับท่านปรีดี ทัศนะทางปรัชญาที่อาศัยการค้นคว้าของนักวิทยาศาสตร์เป็นหลักคือ ปรัชญาฝ่าย สสารธรรม (Mate-

rialism) ซึ่งถือหลักว่า สสารเป็นสมมุติฐานของสรรพสิ่ง และใช้หลักนี้มาวินิจฉัยถึงอาการของสภาวะทั้งหลาย รวมทั้งสภาวะของสังคมแห่งมนุษยชาติ และวิธีรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะของสังคม และการปฏิบัติของบุคคลที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของมนุษยชาติและสังคมมนุษยชาติบรรลุถึงซึ่งความสมบูรณ์ ท่านเห็นด้วยกับความคิดแบบนี้ ซึ่งต่างจากอีกแบบหนึ่งคือ ฝ่ายจิตธรรม หรือญาณธรรม (Idealism) ซึ่งถือว่าจิตเป็นสมมุติฐานแห่งสิ่งทั้งหลาย โดยยอมรับว่า อภิตเวหาหรือพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก สิ่งทั้งหลายย่อมมีอาการไปตามอิทธิพลของอภิตเวหา และธรรมจริยากับสังคมจะต้องเป็นไปสอดคล้อง กับคำสั่งสอนของศาสนาแห่งลัทธิอภิตเวหาทั้งหลาย แนวคิดเช่นนี้เกี่ยวข้องกับสิ่ง “นอกเหนือธรรมชาติ” ปรัชญาจิตธรรมถือว่า จิตมีอยู่จริงในตัวเองอย่างสมบูรณ์ ไม่ขึ้นกับสิ่งอื่นภายนอก (เช่น วัตถุสสาร) โดยจิตเป็นตัวกำหนดจิตสำนึกของมนุษย์ในเรื่องต่างๆ และยังกำหนดสภาวะและการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วย มนุษย์สามารถรู้จักความเป็นจริงคือจิต และรู้แจ้งถึงสภาวะทั้งหลายได้ โดยอาศัยการตั้งจิตให้เกิด “ศรัทธาสุคติ” (Fideism) ทางอัครวิสัยก่อน เช่นทฤษฎี “บุพเพนิวาสานุสติทฤษฎี” (Transcendentalism) หรือบางทฤษฎีก็ถือว่าอาศัย ญาณ หรือ ปัญญา ที่มนุษย์มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด

เช่นทฤษฎี Rationalism หรือ Intellectualism นี่เป็นการเสนอภาพปรัชญาจิตธรรมโดยส่วนรวม คุเหมือนท่านปรีดีจะไม่ตั้งใจเข้าสู่รายละเอียดของปรัชญาฝ่ายนี้โดยตรง หากแต่เสนอในเชิงประวัติความคิด และเพื่อเปรียบเทียบกับปรัชญาสสารธรรมที่ท่านเห็นพ้องด้วย

ในขณะที่ฝ่ายจิตธรรมถือว่า จิตเป็นสมมูลฐานของสิ่งทั้งหลายและเป็นจริงในตัวเอง ปรัชญาฝ่ายสสารธรรมได้ถือเอา "สสาร" เป็นหลัก สำหรับท่านปรีดี ความหมายของ "สสาร" (Matter) เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ธรรมชาตคือ หมายถึงของแข็ง ของเหลว และก๊าซ อันเป็น ๓ สถานะของสสาร^{๑๑} ท่านได้ขยายความแนวคิดเรื่อง "สสาร" นี้เข้าสู่ตัวมนุษย์โดยยืนยันว่าในตัวมนุษย์ย่อมมีทั้งสสารและจิต^{๑๒} เพราะข้อเท็จจริงประจักษ์ว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีสติสำนึก :

"ปรัชญาสสารธรรมมิได้ปฏิเสธอำนาจแห่งจิตสำนึกของมนุษย์ เพราะฝ่ายสสารธรรมรู้ว่ามนุษย์ต่างกับสัตว์เดรัจฉานที่มีความรู้สึกตามสัญชาตญาณ แต่มนุษย์สามารถมีจิตสำนึกซึ่งนำไปสู่มีความปฏิบัติตามจิตสำนึก ความต่างกันระหว่างปรัชญาสสารธรรมกับจิตธรรมในเรื่องนี้อยู่ที่ฝ่ายสสารธรรมถือว่า สภาวะความเป็นอยู่ก่อให้เกิดจิตสำนึก หรือ นัยหนึ่ง บุคคลต้องพิจารณาวัฏธรรมที่ประจักษ์ ให้ถ่องแท้ทุกด้านทุกมุมแล้วจึงตั้งจิต ส่วนฝ่ายจิต-

ธรรมน^๕ ตั้งจิต^๕ขึ้นก่อนรูปธรรมที่ประจักษ์ต้องแท้ทุกด้านทุก-
มุม”^{๑๓}

ตัวมนุษย์ประกอบด้วย “สสาร” และ “จิต” ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) กับสภาพแวดล้อม อย่างไรก็ดีเราต้องเข้าใจว่า “จิต” นั้นมิได้มีลักษณะที่เป็นอยู่ในตัวเองอย่างสมบูรณ์ดังปรัชญาแบบจิตธรรม หากแต่เป็นผลิตผลของสสาร อันเป็นสมุฏฐาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง “จิต” เป็นปรากฏการณ์ทางสสารอย่างหนึ่ง สำหรับท่านปริศติ “จิต”^{๕๕} นสืบมาจาก *อวิยะสมอง* ของเรา :

“...สังขารของมนุษย์นั้นย่อมประกอบด้วย *ร่างกาย* และ *จิตใจ* ร่างกายของเราประกอบด้วยสสาร คือมีของแข็ง ของเหลว และ ก๊าซ จิตใจของเราเป็นความคิดที่เกิดขึ้นจากความเคลื่อนไหวแห่ง *อวิยะสมอง* อันเป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย ไม่มีร่างกายก็ไม่มีความคิดหรือจิตใจเกิดขึ้นมาได้”^{๑๔}

อย่างไรก็ดี เราต้องไม่เข้าใจผิดว่า สสารเป็นตัวกำหนดจิตโดยสิ้นเชิง เพราะทั้งสองสิ่งต่างมีอิทธิพลต่อกัน เป็นปฏิสัมพันธ์กัน ดังที่ท่านปริศติกล่าวว่ :

“บางคนถือสูตรสำเร็จเพียงแง่ที่ว่า *สสาร* เป็นบ่อเกิดแห่ง *จิต* เท่านั้น แล้วก็อาจเข้าใจเอาเองเกินไปจนสุดเหวี่ยง โดยไม่ยอมรับอิทธิพลของจิตที่แม้จะเกิดมาจากสสารเป็นเบื้องแรก แต่ก็มีอิทธิพลสะท้อนไปยังสสาร...”^{๑๕}

นี่คือ “ธรรมชาตินมนุษย์” ในทัศนะของท่านปรีดี นักสสารธรรม
 ทันทีที่เสนอความคิดเช่นนั้น ท่านก็พยายามปกป้องโดยระบุว่า
 ปรัชญาสสารธรรมไม่ใช้การบอกว่า มนุษย์สนใจแต่เรื่องของวัตถุ
 พรารถนาจะได้วัตถุและความสะดวกสบายเพิ่มมากขึ้น หรือพูด
 ง่าย ๆ ว่า “นิยมวัตถุ” ซึ่งเป็นการมองในแง่แรงจูงใจทางจิต
 วิทยา :

“สสารธรรมมีที่แท้จริงมากหลายมิได้โลกในวัตถุสิ่งของ ก็มิ
 ความเป็นอยู่อย่างไม่พุ่มพวย แทนที่จะหลงไปตามความยั่ววน
 ทางโลกสมัยใหม่ ศัพท์จีนที่แปลกันว่า *ไม่เสพสุข* นี้ก็แสดงว่า
 อิทธิพลทางจิตมีอยู่มากที่ช่วยให้ตัดกิเลสในทางวัตถุ ดังนั้น *สสาร*
ธรรมที่แท้จริงจึงไม่ปฏิเสธผลสะท้อนของจิตที่เกิดจากสสาร และ
มิได้อ้อเอาวัตถุเป็นสรณะ หรือนิยมวัตถุ หรือวัตถุนิยม ตามที่เข้าใจ
ผิดกันอยู่มาก ปรัชญาสสารธรรมที่แท้จริง ไม่ใช่วัตถุนิยมของ
ฝรั่งเศสแห่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ แต่เป็นเรื่องสสารตามหลักวิทยา-
ศาสตร์ หรือธรรมชาติย่อมประกอบด้วยสสาร สสารธรรมที่แท้
อธิบายปรัชญาตามหลักวิทยาศาสตร์”^{๑๖}

ควบคู่กับการเสนอความคิดแบบสสารธรรมวิทยาศาสตร์นี้
 ท่านปรีดีได้ตีความพุทธธรรมว่ามีได้เป็นแบบ “จิตธรรม” หาก
 แต่สอดคล้องกับทัศนะที่ท่านเสนอ :

“ส่วนจิตธรรมนั้นเล่า ก็มีผู้เข้าใจชนิดเอียงสุดเหวี่ยงถึงกับปฏิเสธ
 อิทธิพลของสสาร พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงพิสูจน์แล้ว เช่นเมื่อก่อน

พระพุทธองค์ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณนั้น พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญ
 ทุกขกิริยาไม่เสวยพระกระยาหารตามวิธีของจิตธรรมในอินเดีย
 สมัยก่อนโน้น ในที่สุด พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าวิธีจิตธรรมเช่นนั้น
 ไม่นำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง จึงได้กลับเสวยพระกระยาหาร ซึ่ง
 แสดงถึงวาระแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ และแสดงว่าพระ
 พุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธอิทธิพลของจุดบัจจยที่เป็นสสารให้ร่าง
 กายของมนุษย์เคลื่อนไหวไปได้ กล่าวคือ ร่างกายของมนุษย์ย่อม
 ประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ ซึ่งมีอวัยวะสมองอยู่ด้วย ที่ทำให้มนุษย์
 มีความคิด ความคิดของมนุษย์เป็นผลที่ประณีตของสมอง พระ
 พุทธองค์ทรงส่งสอนให้มนุษย์ตัดกิเลสเพื่อมิให้หลงไหลในวัตถุ
 สสารธรรมิกที่แท้จริงก็ต้องยอมรับว่าวิธีสอนให้บุคคลไม่หนัก
 ไปในทางเสพย์สุขนั้น ก็เป็นวิธีที่สอนไว้ในพระพุทธศาสนา”^{๑๖}

ปรัชญาแบบสสารธรรมนี้ สอดคล้องกับ “ทฤษฎีแห่ง
 วิชา” หรือ “สัมภูทธิวิทยา” แบบ *กิจกรรมสัมพันธ์ทฤษฎี* ดังที่
 ท่านเสนอว่าเป็นวิธีที่

“ถือเอา การสัมผัสจากวิสัย หรือ อวัยวะสัมผัส เป็นบ่อเกิดแห่ง
 วิชา เช่น Sensationalism ซึ่งถือเอาการสัมผัสจากรูปธรรม เรา
 เรียกว่า “รูปสัมผัสทฤษฎี” Empiricism ถือเอาการลงมือกระทำ
 มาช้านานประกอบด้วยความสังเกตเราเรียกว่า “นิษณสัมพันธ์ทฤษฎี”
 Practice ซึ่งเป็นคำย่อมาจากวลีเต็มของเมธีแห่งวิทยาศาสตร์
 ทางสังคม ซึ่งเขียนไว้ในต้นฉบับว่า “Human Sensuous Activity
 Practice” ถือเอาการ “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส” (Sense) จากกิจ-

กรรมของมนุษยชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของสัมพุทธิวิทยา ไม่ใช่เรื่องปฏิบัติตามธรรมดา เพราะทุกทฤษฎีก็มีการปฏิบัติด้วยกันทั้งนั้น ข้าพเจ้าขอถ้อยทอดเป็นศัพท์ไทยว่า “กิจกรรมสัมพัทธ์ทฤษฎี” ระวังอย่าปนกับการปฏิบัติของทฤษฎี Pragmatism”^{๑๘}

ทัศนะเช่นนี้ ท่านปรีตีเห็นว่าสอดคล้องกับ “ทฤษฎีผัสสะ” ของพุทธศาสนาด้วย^{๑๕}

ความเป็นจริงของโลกและชีวิต คือ สสารกับปรากฏการณ์ของมัน ซึ่งเราสามารถรู้ได้ด้วย “กิจกรรมสัมพัทธ์ทฤษฎี” สสารคือองค์ประกอบพื้นฐานของสรรพสิ่ง แต่นี่ไม่ใช่การมองภาพต่างๆ อย่างหยุดนิ่ง ท่านปรีตีไปไกลกว่านี้เมื่อพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงในทางสสาร :

“สสารวัตถุที่ประกอบขึ้นโดยพลังของธรรมชาติหรือโดยพลังของมนุษย์ ซึ่งเรามองด้วยตาเปล่าอาจเห็นว่าไม่เคลื่อนไหวนั้น ความจริงมีการเคลื่อนไหวภายในตัวของสิ่งนั้นๆ คือสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเปลี่ยนแปลงจากความเป็นสิ่งใหม่ไปสู่ความเป็นสิ่งเก่า

พืชพันธุ์รุกขชาติและสัตว์ชาติทั้งปวง รวมทั้งมนุษยชาติที่มีชีวิตนั้น เมื่อได้เกิดมาแล้วก็เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโดยเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ จนถึงขีดที่ไม่อาจเติบโตได้อีกต่อไปแล้วก็ดำเนินสู่ความเสื่อมและสลายในที่สุด

ชีวิตย่อมมีด้านบวก กับ ด้านลบ มีส่วนที่เกิดใหม่ ซึ่งเจริญงอกงาม กับ ส่วนเก่าที่เสื่อม ซึ่งกำลังดำเนินไปสู่ความสลายแตก

ดับ ด้านบวกหรือด้านลบหรือสิ่งใหม่กับสิ่งเก่า ย่อมได้อยู่ในตัว
ภายในของชีวิตนั่นเอง ซึ่งทำให้ชีวิตมีการเคลื่อนไหว”^{๒๐}

ทุกสิ่ง ตั้งแต่ก่อนหินที่ไร้ชีวิต ไปจนถึงพืชพันธุ์ สัตว์ และ
มนุษย์ ต่างอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลง ซึ่งเรารู้ได้ด้วยประสบ-
การณ์รับสัมผัสภายนอก อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจาก
ภายในตัวของสิ่งต่าง ๆ เอง ซึ่งท่านปรีดีได้ให้คำอธิบายถึงการ
เปลี่ยนแปลงเช่นนี้ในเชิงฟิสิกส์ เช่นเดียวกับที่ให้ความหมายของ
“สสาร” :

“ในทางธรรมชาติวิทยานั้น สิ่งต่างๆ ย่อมมีด้านบวกกับด้านลบที่
ปะทะกันอยู่ก่อให้เกิด พลังงาน ซึ่งในทางวิทยาศาสตร์อธิบายไว้ว่า
อะไรอย่างหนึ่งที่ไม่มีตัวตนแต่สามารถทำงานได้ เช่น สามารถทำ
ให้น้ำเดือด ทำให้พืชและสัตว์มีชีวิตอยู่ได้ ทำให้เครื่องจักรกล
เดินได้ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในสสารทั่วไป”^{๒๑}

พลังงาน (Energy) ในทางธรรมชาติวิทยาที่ทำให้สิ่งต่างๆ รวมถึง
มนุษย์และสังคม ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปนั้น สามารถเข้าใจได้
ตามศัพท์ “ประติการ” (Dialectics) ซึ่งหมายถึง “การศึกษา
พิจารณาถึงข้อขัดแย้งภายในแก่นอันเป็นสาระโดยเฉพาะของสิ่งทั้ง
หลาย”^{๒๒} ดังนั้น ประติการจึงเป็นกฎแห่งการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง
ของสรรพสิ่ง ท่านปรีดี ได้กล่าวอ้างว่า :

“ไดอาเล็กติกส์ มาจากภาษากรีก Dialego คือการสนทนา การ
 สากลจนา ในสมัยโบราณ ไดอาเล็กติกส์ เป็นศิลปะแห่งการบรรลุ
 ถึงสัจจะโดยการเผชิญขัดแย้งในเหตุผลของฝ่ายตรงกันข้ามและ
 โดยการถ่วงพินข้อขัดแย้งเหล่านั้น ในสมัยโบราณมีปรัชญาเมธีที่
 เชื่อว่าการเผชิญขัดแย้งในความคิดและการปะทะกับความเห็น
 ตรงข้ามเป็นวิถีที่ดีที่สุดในการบรรลุถึงสัจจะ ต่อมา วิถีไดอาเล็ก-
 ติกส์ แห่งความคิดนั้นขยายไปยังปรากฏการณ์ทั้งหลายของธรรม-
 ชาติ พัฒนาไปเป็น วิถีไดอาเล็กติกส์ แห่งการที่จะเข้าใจธรรม-
 ชาติ ซึ่งถือว่าปรากฏการณ์ทั้งหลายของธรรมชาติเป็นสภาวะที่
 เคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง และการพัฒนาของ
 ธรรมชาติเป็นผลแห่งการพัฒนาของข้อขัดแย้งในธรรมชาติ ซึ่ง
 เป็นผลแห่งการต่างโต้กันของพลังงานตรงข้ามในธรรมชาติ” ๒๓

“ไดอาเล็กติกส์” หรือ “ประติการ” จึงเป็นกฎหรือหลักที่จะเข้าใจ
 การเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย สำหรับท่านปรีดี การเปลี่ยนแปลง
 นี้เข้าใจได้โดยพื้นฐานในฐานะในทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่ง
 พิจารณาการเปลี่ยนแปลงของสสาร ๒ วิธี คือ

“ก. *วิธเปลี่ยนแปลงทางปริมาณ* (Quantitative Change) ซึ่งค่อย
 เป็นค่อยไปที่ละชนิด ๆ ในระหว่างช้านานก็ได้ผลเป็นการเปลี่ยน
 แปลงทางคุณภาพ (Qualitative Change) เช่น สิ่งมีชีวิตแรกคือ
เซลล์ ที่พัฒนาในระยะเวลาหลายล้านปี ก็เป็นผลใหม่สัตว์ที่พัฒนา
 สูงขึ้นตามทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน แล้วก็มีสัตว์ชนิดหนึ่งคือ
 กบที่มอวัยวะดีกว่าสิ่งทั้งหลาย แล้วพัฒนาเป็นมนุษย์ชาติ ทั้งนี้
 เป็นไปตามกฎแห่งการคัดเลือกตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตที่มีคุณ-

ภาพดีขึ้นจึงดำรงอยู่ได้ ส่วนที่อ่อนแอก็ดับสูญไป (Survival of the Fittest)

ข. **วิธีเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพ** (Qualitative Change) เช่นในทางฟิสิกส์นั้น น้ำที่อุณหภูมิร้อนมากก็เปลี่ยนสถานะเป็นไอน้ำ ถ้าอุณหภูมิต่ำลงก็เปลี่ยนสถานะเป็นน้ำแข็ง” ๒๔

จากความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงในทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเกี่ยวกับวัตถุธาตุ เช่นนี้ เราจะได้เห็นในตอนต่อไปถึงการขยายสู่ความเข้าใจเรื่องทางสังคม

ทั้งสสารและชีวิตทุกอย่างล้วนเปลี่ยนแปลง ซึ่งสำหรับท่านปรีดี เป็นไปตามหลักประการ ไม่มีสิ่งใดหยุดนิ่ง คงที่ ท่านปรีดีได้ใช้ศัพท์พุทธศาสนา คือ “อนิจจัง” ระบุว่า:

“สิ่งทั้งหลายในโลกนี้เป็นอนิจจัง

ไม่มีสิ่งใดนิ่งคงอยู่กับที่

ทุกสิ่งมีอาการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้ง” ๒๕

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ คือทัศนะพื้นฐานต่อความเป็นจริงของโลกและชีวิต ซึ่งรองรับความคิดทางการเมืองในด้านต่างๆ ของท่านปรีดีในช่วงระยะหลัง ในตอนต่อไป เราจะพิจารณาการขยายความคิดนี้สู่เรื่องทางสังคม ซึ่งอยู่ในความสนใจของท่านปรีดีโดยตรง

มนุษย์สังคม

บนทัศนะพื้นฐานต่อโลกและชีวิตแบบสสารธรรมวิทยา-
 ศาสตร์ ท่านปรกติได้เสนอความคิดทางสังคม ซึ่งเป็นเรื่องเด่นใน
 ระบบความคิดของท่านส่วนรวม ข้อพิจารณาเรื่องสังคมเริ่มต้น
 จากการไตร่ตรองถึงสภาวะการดำรงอยู่ของมนุษย์ กล่าวคือ :

“มนุษย์แต่ละคนไม่อาจอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังได้ เพราะในการ
 มีชีวิตอยู่ได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องมีปัจจัยในการดำรงชีพ หรือนัย
 หนึ่งเรียกว่า ชีวปัจจัย

ในการมีชีวปัจจัยนั้น มนุษย์จำเป็นต้องผลิตชีวปัจจัย แต่มนุษย์
 โดยลำพังคนเดียวไม่อาจผลิตชีวปัจจัยตามที่ต้องการได้ในทุกกาล
 ทุกท้องที่ ทุกสภาพแวดล้อม ในยุคปัจจุบันเราจะเห็นได้ว่ามนุษย์
 บางคนสามารถผลิตอาหารได้ ผลิตที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและ
 ยารักษาโรคไม่ได้ บางคนสามารถผลิตที่อยู่อาศัยหรือเครื่องนุ่งห่ม
 หรือยารักษาโรคได้ แต่ผลิตอาหารไม่ได้ บางคนสามารถใช้แรง
 งานทางกายหรือทางสมอง แต่ผลิตชีวปัจจัยโดยตรงไม่ได้ บาง
 คนอาศัยอำนาจแห่งสมบัติอันเป็นปัจจัยการผลิต โดยใช้คนที่ไม่มี
 ปัจจัยการผลิตหรือผู้ไร้สมบัติทำงานให้ บางคนเช่นเด็กต้องอาศัย
 ชีวปัจจัยบิดามารดา ฯลฯ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องมีความสัมพันธ์กัน
 อยู่ เป็น “สังคม” เพื่อผลิตและได้มาซึ่งชีวปัจจัยนั้น”^{๒๖}

เพื่อความอยู่รอด มนุษย์ต้องมีปัจจัยในการดำรงชีพ และนี่คือ
 ความหมายพื้นฐานของการที่มนุษย์เป็น “สัตว์สังคม” (social

being) ด้วยเหตุนี้ ครอบครัวยิ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับชีวิต
 ท่านปรี่ตีไปไกลยิ่งขึ้น เมื่อพยายามอธิบายการพัฒนาจากสังคม
 ครอบครัวยังสังคมชาติ กล่าวคือ ในยุคปฐมกาลแต่ดั้งเดิมนั้น
 เป็น *สังคมครอบครัว* น้อย ๆ ซึ่งมีแม่ของบุคคลในสังคมเป็นหัว
 หน้าที่ (มาตุสังคม) สังคมครอบครัวแบบนี้ ไม่ตั้งอยู่ประจำที่
 แต่จะอพยพไปตามท้องถิ่นที่หาชีวิตง่ายได้สะดวก ต่อมาสังคมได้
 พัฒนามาเป็น *สังคมหมู่บ้าน* ตั้งหลักแหล่งอยู่ประจำที่ ครอบครอง
 ดินแดนในละแวกหมู่บ้านโดยเฉพาะ สังคมหมู่บ้านได้พัฒนาสิ่ง
 ประดิษฐ์บางอย่างในการหาเลี้ยงชีพขึ้นมา เช่น เครื่องมือหิน และ
 ค่อย ๆ เกิดความจำเป็นต้องใช้ผู้ชายที่มีกำลังมากกว่าผู้หญิง ผู้ชาย
 จึงค่อย ๆ มีบทบาทสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ในการผลิตชีวิตง่ายของ
 สังคม จนในที่สุดผู้ชายก็เข้าทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่แทน (บิดาสังคม)
 เมื่อกาลเวลาผ่านไป สังคมหมู่บ้านขยายตัวใหญ่ขึ้น โดยสมาชิก
 มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แยกย้ายกันไปทำกิน เกิดเป็นหมู่บ้านใหม่ ๆ
 เพิ่มขึ้น ซึ่งสืบสายมาจากหมู่บ้านเดิมก็ถือเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกัน ซึ่ง
 ใช้ภาษาแสดงความสัมพันธ์อย่างเดียวกัน เกิดเป็น *สังคมเผ่าพันธุ์*
 ขึ้น สังคมที่กระจัดกระจายกันอยู่ทั่ว ๆ ไป ทำให้มีวิถีการดำรง
 อยู่แตกต่างกันออกไป รวมทั้งภาษาและวัฒนธรรมต่าง ๆ จนใน
 ที่สุดท้าย เมื่อสังคมแห่งกลุ่มเผ่าพันธุ์ได้ขยายใหญ่โตยิ่งขึ้น โดย

การพัฒนาของสังคมนั้นเองอย่างหนึ่ง โดยการรบฟุงระหว่างสังคม
อีกอย่างหนึ่ง เป็นผลให้เกิดสังคมที่มีอาณาเขตกว้างขวาง ประกอบ
ด้วยคนหลายกลุ่มหลายพันธุ์ที่ครอบครองดินแดนเดียวกัน ระบบ
เศรษฐกิจเดียวกัน ระบบการเมืองเดียวกัน ทักษะหรือจิตใจ
ทางสังคมเดียวกัน ภาษาเดียวกัน เมื่อมนุษย์ทั้งหลายในสังคม
ดังกล่าวนั้น ชินต่อการมีจิตสำนึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งแห่งสังคม
เช่นนั้น สังคมเผ่าพันธุ์หลายสังคมที่รวมกันเป็นสังคม ที่มีระดับ
สูงกว่าเดิมจึงมีลักษณะเป็น *สังคมชาติ* (National Society) ซึ่ง
ตรงกับภาษาไทยโบราณว่า “เมือง”^{๒๓}

เห็นได้ว่า พัฒนาการในการดำรงอยู่ทางสังคมของมนุษย์
มีหลายขั้นตอน ซึ่งต่างรูปแบบกัน แต่โดยพื้นฐานแล้ว สังคม
ดำรงอยู่เพื่อตอบสนองชีวิตปัจจัยแก่มนุษย์ ความต้องการของมนุษย์
ในการดำรงชีพทางกายหรือทางใจ ก็มีรากฐานหยั่งลงไปถึงชีว-
ปัจจัยนั่นเอง^{๒๔}

เมื่อพิจารณาในอีกแง่หนึ่ง *ชีวิตปัจจัย* ก็คือ *สสาร* อย่าง
หนึ่งที่หล่อเลี้ยงกายของมนุษย์ และเมื่อมนุษย์ไม่อาจอยู่โดดเดี่ยว
ลำพังได้ หากแต่เป็นสัตว์สังคม เราจึงสามารถพิจารณา “ชีวิตปัจจัย” ในเชิงสังคมได้ด้วย ในฐานะที่เป็น “สสารทางสังคม” ด้วย
การเปรียบเทียบกับตัวมนุษย์ ที่ประกอบด้วยทั้งร่างกายและจิตใจ

โดยมีร่างกายเป็นรากฐาน สังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกันที่ประกอบด้วย "ร่างกาย" หรือ "กายทางสังคม" (Social Organism) คือสถาบันต่างๆ อันประกอบเป็นระบบของสังคม และ "จิตใจ" คือทัศนคติทางสังคม^{๒๕} เนื่องจากสังคมมีสถาบันต่างๆ มากมาย เราจึงต้องพิจารณาต่อไปอีกว่า ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคม กล่าวคือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ คือ ชีวิตทางเศรษฐกิจนั่นเอง.

ด้วยการพิจารณาตามแนวนี้ ท่านปรีตีจึงวางรากฐานความคิดที่เรื่องของการผลิตชีวปัจจัย ซึ่งท่านได้เสนอองค์ประกอบของสังคมทั่วไปคือ^{๓๐}

- (ก) เศรษฐกิจ ซึ่งเป็นรากฐานของสังคม
- (ข) การเมือง เป็นโครงสร้างเบื้องบนจากรากฐานเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถสะท้อนไปยังรากฐานเศรษฐกิจ อำนวยให้เศรษฐกิจดำเนินการผลิตของสังคม
- (ค) ทัศนคติทางสังคม เป็น "จิตใจที่กระตุ้นหรือเพาะชน"^{๓๑} (ภาษาละตินว่า "Animi Cultura") จากระบบเศรษฐกิจที่เป็นรากฐาน และจากระบบการเมืองที่เป็นโครงสร้างเบื้องบน เป็นหลักนำจิตใจของมนุษย์ในสังคมให้ปฏิบัติ

องค์ประกอบทางเศรษฐกิจและการเมือง เป็นตัวก่อรูปสถาบันทางสังคมต่างๆ ขึ้นมา ทั้งสองสัมพันธ์กันและกัน ดังที่ท่านปรีตีระบุว่า :

“เราจำต้องทำความเข้าใจเพื่อป้องกันการเอียงจัดเนื่องจากสูตรสำเร็จเพียงแง่เดียวไว้ด้วยว่า การทำสูตรสำเร็จอันหนึ่งกล่าวไว้ว่า เศรษฐกิจเป็นรากฐานการเมือง และระบบการเมืองเกิดมาจาก สภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคมนั้น มีความหมายในการแสดงถึง *ทิว* ของสิ่งเหล่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองก็ดี หรือระหว่างสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยกับการเมืองก็ดี ย่อมมีผลสะท้อนลงกันคือ เมื่อการเมืองต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเศรษฐกิจ หรือตามสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัย ในขณะที่ขณะหนึ่งแล้ว สถาบันและระบบการเมืองใหม่ก็ก่อให้เกิดสภาพที่ทำให้สังคมพัฒนาต่อไปใหม่...” ๓๑

ถึงแม้เศรษฐกิจหรือสภาพทางชีวปัจจัยจะเป็นรากฐาน ของสังคม แต่ก็มิได้เป็นตัวกำหนดองค์ประกอบอื่น ๆ ทางสังคมอย่างสิ้นเชิง องค์ประกอบทั้งสามต่างมีปฏิสัมพันธ์ ส่งอิทธิพลต่อกัน ทิศนะทางสังคมก็มี *ทิว* จากพื้นฐานทางชีวปัจจัย แต่มันก็มีอิทธิพลต่อสภาพทางชีวปัจจัยเช่นกัน ทิศนะนี้เปรียบได้กับจิตสำนึกของมนุษย์ ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับร่างกาย :

“ข้าพเจ้าได้ทำความเข้าใจไว้แล้วว่า ความเคลื่อนไหวของมนุษย์-สังคมนั้นดำเนินไปโดยมนุษย์มีจิตสำนึก จึงมีทรรศนะทางสังคมที่เป็นหลักนำในการเคลื่อนไหว ส่วนสังตามธรรมชาติอย่างอื่นที่ไม่มีจิตเจินั้น ดำเนินเคลื่อนไหวไปโดยปราศจากจิตสำนึก

พึงต้องทำความเข้าใจไว้ด้วยว่า แม้ทรศนะทางสังคมเกิดขึ้นจากสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัย ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการพัฒนายิ่งขึ้นก็ตาม แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ทรศนะทางสังคมก็มีผลสะท้อนไปยังสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัย ถือเป็นหลักนำที่อิทธิพลยิ่งขึ้นในการเคลื่อนไหวของสังคม ซึ่งต้องดำเนินก้าวหน้ายิ่งขึ้นตามกฎธรรมชาติ” ๓๒

ทัศนะทางสังคม จึงมีทฤษฎีที่ใช้เพื่อรักษาสังคมและระบบเดิม อันเป็นลักษณะอนุรักษ์ กับทฤษฎีที่ใช้เพื่อการเปลี่ยนแปลง พัฒนาระบบใหม่ และทัศนะทั้ง ๒ ทฤษฎีนี้ ย่อมปะทะกันอยู่ในการนำวิถีแห่งความเคลื่อนไหวของสังคม

ขอให้เราพิจารณาองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ อันเป็นรากฐานของสังคมให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น สำหรับท่านปริทัศน์ผู้ใช้หลัก “วิทยาศาสตร์สังคม” องค์ประกอบนี้ (หรือการผลิตชีวปัจจัย) แบ่งถึงเครื่องมือในการผลิต กับ บุคคล ที่สามารถทำและใช้เครื่องมือทั้ง ๒ สิ่งนี้ประกอบกันเข้าเป็นพลังการผลิต (productive forces) ของสังคม พลังการผลิตก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางการผลิตในลักษณะที่สอดคล้องกัน เมื่อสิ่งแรกเปลี่ยน สิ่งหลังก็จะเปลี่ยนแปลงด้วย เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านปริทัศน์ได้ขยายความไว้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งเราจะกล่าวในตอนต่อไป

สสารธรรมทางประวัติศาสตร์และลักษณะประการ

ท่านปริติได้เสนอการแบ่งลักษณะของระบบสังคมออกเป็น ๕ แบบหรือยุค ตามการพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์ คือ ระบบปฐมสหการ ระบบทาส ระบบศักดินา ระบบทุนหรือระบบธนาภาพ และสุดท้ายคือ ระบบสังคมกิจหรือสังคมนิยม^{๓๓} ลักษณะเด่นของสังคมทั้ง ๕ แบบนี้ เป็นไปตามลักษณะการผลิตชีวปัจจัยหรือรากฐานทางเศรษฐกิจของสังคม กล่าวคือพลังการผลิตของสังคม ซึ่งท่านปริติได้เน้นหลักฐานของเครื่องมือการผลิต

ในสมัยดึกดำบรรพ์ มนุษย์อยู่ร่วมกันในระบบปฐมสหการ มีเครื่องมือการผลิตเพียงหิน และต่อมาจึงเริ่มรู้จักใช้โลหะบางอย่าง แต่เมื่อมีการพัฒนาเครื่องมือเพาะปลูก เริ่มตั้งหลักแหล่งที่อยู่แน่นอนบนปลูกที่ปักอาศัยในที่ดิน จึงเกิดการสะสมผลผลิตส่วนตัวและหวงแหนที่ดิน เกิด "กิเลสของเอกชน"^{๓๔} การแลกเปลี่ยนผลิตผลที่ทำได้ระหว่างเอกชนก็เกิดขึ้น นี่เป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่นำไปสู่ระบบทาส ซึ่งเป็นระบบที่เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิต ระบบทาสได้เกิดขึ้นอย่างเต็มที่ เมื่อมีการจับเอาคนจากสังคมที่แพ้สงคราม มาใช้แรงงานในการผลิตควบคู่กับแรงงานสัตว์ ในสมัยระบบทาส เครื่องมือการผลิตก็พัฒนามาก

ชั้น เช่นมีเครื่องมือเพาะปลูกหลายชนิดมากขึ้น มีเครื่องทอผ้า
 จักสาน ภาชนะดินเผา ฯลฯ เนื่องจากความเจริญและการผลิต
 ชีวปัจจัยต้องอาศัยความประณีตมากขึ้น เจ้าทาสจึงต้องลดความ
 ทารุณต่อทาสลง และใช้วิธีที่นุ่มนวลบ้างเป็นการล่อใจให้ทำงาน
 ดีขึ้น ระบบทาสจึงค่อย ๆ พัฒนาสู่ระบบศักดินา ที่เป็นสังคม
 กว้างขวางขึ้นและต้องอาศัยการควบคุมการผลิตแบบใหม่ ระบบ
 ศักดินาได้ดำเนินมาจนมีการผลิตเครื่องมือแบบใหม่ขึ้นคือ เครื่อง
 จักรไอน้ำ โรงงานอุตสาหกรรมที่ใช้เครื่องจักรกลแบบใหม่ จึง
 เกิดมาแทนที่โรงงานหัตถกรรมของระบบศักดินา ที่ค่อย ๆ เสื่อม
 สลายไปเพราะถ้อยประสิทธิภาพกว่า นี่เป็นช่วงก้าวสู่ระบบธนา
 นุภาพ ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง นายจ้างหรือ
 นายทุนเจ้าสมบัติคือเจ้าของปัจจัยการผลิตเป็น “ผู้มี” ส่วนลูกจ้าง
 คือผู้ไม่มี ในสังคมใดที่ทั้ง ๒ ฝ่ายมีความขัดแย้งกันมากในการ
 ดำรงอยู่ “ระบบธนานุภาพของสังคมนั้นก็ดำเนินไปสู่ความเป็น
 อนิจจังเร็วขึ้น” โดยเปลี่ยนจากระบบธนานุภาพเข้า สู่ระบบ
 สังคมนิยม^{๓๕}

พลังการผลิตได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์การผลิต ดังกล่าว
 แล้ว ความสัมพันธ์การผลิตระหว่างมนุษย์ในสังคม อาจเป็นชนิด
 ที่สมาชิกทั้งหลายของสังคม มีความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ฉันทัน้อง เช่น ระบบปฐมสหการและระบบสังคมกิจ หรืออาจเป็นชนิดที่คนจำนวนน้อยส่วนหนึ่งในสังคม ซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ใช้ให้สมาชิกส่วนมากของสังคมซึ่งไม่มีปัจจัยการผลิตทำงานเพื่อเจ้าของปัจจัยการผลิตนั้น เช่น ระบบทาส ระบบศักดินา และระบบธนาภาพ หรืออาจเป็นความสัมพันธ์ชนิดผสมระหว่างประเภทต่าง ๆ^{๓๖}

ความสัมพันธ์การผลิตที่แสดงการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับฝ่ายที่ไม่มีหรือไม่ได้เป็นเจ้าของ บ่งถึง วรรณะ หรือ ฐานันดร หรือ ชั้น (Class) ที่ต่างกัน “ชั้น” เป็นการแบ่งสมาชิกในสังคม ตามฐานะและวิถีดำรงชีพแห่งสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยในสังคม^{๓๗}

ในสังคมปฐมสหการ สมาชิกทั้งหลายร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันฉันทัน้อง ฐานะและวิถีดำรงชีพของสมาชิกจึงไม่แตกต่างกัน ดังนั้น ภาวะในการที่จะแบ่งเป็นชั้นจึงไม่มี แต่ในสังคมทาส ศักดินา ธนาภาพ ที่มีการสะสมทรัพย์สินส่วนตัวและเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต สมาชิกในสังคมมีฐานะและวิถีดำรงชีพแตกต่างกัน จึงแบ่งออกเป็นชั้น และยังฐานะและวิถีดำรงชีพของสังคมเหล่านี้สลับซับซ้อนมากเพียงใด ชั้นหนึ่ง ๆ ก็ยังแบ่งออกเป็นจำพวกย่อย ๆ ได้อีกหลายอย่าง ในสังคมกิจ (สังคม-

นิยม) ซึ่งตามนิทินัยนั้น ฐานะและวิถีดำรงชีพของสมาชิกในสังคมจะไม่แตกต่างกัน แต่ซากเดิมของสังคมเก่าก็ยังคงตกค้างอยู่ระยะหนึ่ง^{๓๘}

สิ่งที่เป็นตัวจำแนกสมาชิกในสังคมออกเป็น “ชนชั้น” จึงมองได้ในแง่ของ “ทรัพย์สินสมบัติ” หรือปัจจัยการผลิตอีกด้วย ซึ่งสำหรับท่านปริตติจุดเน้นก็คือ เครื่องมือการผลิตตั้งกล่าวแล้ว ขอให้พิจารณาตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งท่านบรรยายไว้เป็นข้อพิจารณาการเปลี่ยนจากระบบปฐุมสหการมาเป็นระบบทาส :

“เมื่อผู้สะสมปัจจัยการผลิตรวมทั้งสะสมทาสที่ได้จากสังคมอื่นมากแล้ว จึงมีอำนาจในสังคมมากขึ้น และรวมปัจจัยของสังคมไว้ได้เป็นส่วนมาก อันเป็นเหตุทำให้คนส่วนมากของสังคมตกเป็นคนยากจน ซึ่งต้องขายลูกขายเมียและขายตัวเองเพื่อแลกกับชีวปัจจัย มนุษย์ที่ยากจนจึงกลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่งซึ่งหมดมนุษยภาพ ต้องตกเป็นทาส การเป็นทาสเนื่องจกหนี้สิน และการขายลูกขายเมียและตัวของผู้ชายเองจึงมีขึ้นในภายหลัง ความสัมพันธ์การผลิตจึงเปลี่ยนจากระบบปฐุมสหการมาเป็นระบบทาส”^{๓๙}

เมื่อปัจจัยหรือ “เครื่องมือการผลิต” อันเป็นองค์ประกอบของพลังการผลิต เปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์การผลิตก็จะเปลี่ยนตาม จากระบบทาสที่มีความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าทาสกับทาส เมื่อสังคมเปลี่ยนไปสู่ระบบศักดินา ความสัมพันธ์การผลิต

ก็เปลี่ยนเป็นระหว่างเจ้านากับข้าที่ดินหรือ “ลูกนา” และต่อมาเมื่อเปลี่ยนเป็นระบบทุนนิยมหรือระบบธนาภาพ ก็เป็นระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง หรือเจ้าสมบัติ หรือนายทุนสมัยใหม่ผู้เป็นเจ้าของสมบัติ กับผู้ไร้มสมบัติ ทั้งหมดนี้เป็นชนชั้นคู่ใหญ่ ๆ อันเป็นหลักของสังคมที่มีชนชั้น

การพิจารณาเรื่องระบบสังคมนี้ สามารถเข้าใจได้ควบคู่กับเรื่อง “รัฐ” ในความหมายที่ว่าเป็น “อำนาจเหนือปวงชน” ท่านปรินตีได้เสนอทัศนะเรื่องนี้อย่างรวบรัด โดยมองว่าผู้เป็นเจ้าของอำนาจรัฐ ก็คือ ชนชั้นที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตในแต่ละระบบสังคม ในสังคมปฐมสหการรัฐยังไม่เกิดขึ้น เพราะไม่มีบุคคลใดยุ่เหนือสังคม มีอำนาจบังคับปวงชน หากแต่สมาชิกของสังคมร่วมใจช่วยเหลือกัน เมื่อถึงระบบทาส จึงเกิดมีชนชั้นเป็น ๒ ฝ่าย โดยเจ้าทาสเป็นผู้ควบคุมอำนาจรัฐเหนือปวงชน และใช้อำนาจนั้นบังคับให้ปวงชนทำงานเพื่อประโยชน์ของเจ้าทาส ปรากฎการณ์เช่นนี้ เกิดขึ้นในสังคมศักดินาและธนาภาพเช่นกัน จนกระทั่งถึง “สังคมนิยมสมบูรณ์” ชนชั้นก็จะหมดไป เช่นเดียวกับ “รัฐ” ในความหมายนี้ ^{๕๔๐}

ขอให้เราสรุปความคิดทางสังคมในตอนนี้นี้ ด้วยข้อเขียนของท่านปรินตีเอง เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของ

สังคม ที่สอดคล้องกับสถาบันและระบบของสังคม :

“ในสังคมแห่งระบบปฐมสหการ ซึ่งสมาชิกแห่งสังคมมีความ
เป็นอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง ระบบสังคมก็เข้าไปในลักษณะของ
สามัคคีธรรมภายในครอบครัว คือไม่จำเป็นต้องมี อำนาจอธิ
ประมุขแห่งสังคมเป็นบุคคลที่สมาชิกแห่งสังคมยกย่องนับถือประ
ดุจเป็นพ่อแม่ที่คอยดูแลความผาสุกของสมาชิกทั้งปวง โดยไม่
ต้องใช้อำนาจกดขี่

ในสังคมแห่งระบบทาส ซึ่งบุคคลส่วนน้อยในสังคมที่เข
เจ้าทาส มีสิทธิใช้ให้คนส่วนมากในสังคมทำงานเหมือนสัตว์
พาหนะนั้น ระบบสังคมก็ต้องเป็นระบบที่ เจ้าทาส มี อำนาจอธิ
อย่างสมบูรณ์ที่สามารถบังคับกดขี่ทาสให้ทำงานได้

ในสังคมแห่งระบบศักดินา ซึ่งแม้ เจ้าศักดินา จะได้ลด
ความกดขี่สมาชิกแห่งสังคมให้น้อยลงกว่าระบบทาสก็ดี แต่เจ้า
ศักดินาก็ยังมีความจำเป็นที่จะต้องมี อำนาจอธิ เพื่อบังคับคนส่วน
มากในสังคมให้ทำงาน สถาบันและระบบสังคมศักดินาจึงเป็นไป
ตามอำนาจอธิ

ในสังคมแห่งระบบชนานาภาพ ซึ่งแม้ เจ้าสมบัติ จะสามารถ
ใช้บังคับจักรผลิตของสังคม ใช้ให้คนส่วนมากในสังคมทำงาน
โดยมีค่าจ้างก็ตาม แต่เจ้าสมบัติก็ยังมีความจำเป็นที่จะต้องมี อำ
นาจอธิ ในการบังคับให้เป็นไปตามความต้องการของตน สถาบัน
และระบบสังคมชนานาภาพจึงเป็นไปตามอำนาจอธิ

ในบางสังคมที่เข้าสู่ ระบบสังคมกิจ (สังคมนิยม) นั้น แม้
ในทางนิตินัยจะไม่มีวรรณะ เนื่องจากไม่มีฐานะและวิถีดำรงชีพ

แตกต่างกันระหว่างสมาชิกของสังคมทางหลักการที่ดี แต่นัก
 ปรัชญาวิทยาศาสตร์ทางสังคมก็กล่าวไว้ว่า ชากแห่งความเคยชิน
 และทรศนะเก่ายังคงมีค้างอยู่อีกกาลหนึ่ง ฉะนั้น ราษฎรส่วน
 มากในสังคมก็ยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้อำนาจรัฐในระหว่าง
 กาลนั้น สถาบันระบบสังคมก็จึงเป็นไปตามอำนาจรัฐนั้น”^{๔๐}

การพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์ได้ให้ภาพระบบสังคม ๕
 แบบดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงของสังคมถือเป็น “ธรรมชาติ”
 ที่ไม่อาจเห็นยวรงค์ได้ อย่างไรก็ดี ระบบสังคมไม่จำเป็นต้องเปลี่ยน
 ตามขั้นตอนนั้นเสมอไป ดังที่ท่านปริศนิกัตว์อย่างว่า :

“ระบบปฐมสหการของมนุษย์มากหลายในอาฟริกาและในอเมริกา
 ที่คงค้างอยู่จนกระทั่งถึงชาวยุโรป ได้พัฒนาเข้าสู่ระบบชนานุภาพ
 แลวนั้น ก็จำเป็นต้องเคลื่อนไหวหรือถูก สังคมเจ้าอาณานิคมบังคับให้
 เคลื่อนไหวเร็วขึ้นในการเข้าสู่ระบบทาส หรือบางสังคมก็กระโดด
 ข้ามจากระบบทาสไปเข้าแถวของระบบศักดินา หรือเข้าแถวใน
 ระดับใดระดับหนึ่งของระบบชนานุภาพ ชนเผ่าที่อยู่แถบขั้วโลก
 เหนือซึ่งยังคงมีระบบปฐมสการอยู่จนกระทั่งสถาปนาสหภาพโซ-
 เวียตนั้น ก็ได้กระโดดข้ามระบบทาส, ระบบศักดินา, ระบบชนา
 นุภาพเข้าสู่ระบบสังคมกิจของสหภาพโซเวียตทีเดียว”^{๔๑}

ความเข้าใจด้านทฤษฎี ได้ถูกปรับให้เข้ากับสภาพความเป็นจริงที่
 กิดขึ้นในสังคมต่าง ๆ ซึ่งมีขั้นตอนแตกต่างกัน

ลักษณะของสังคมทั้ง ๕ แบบดังกล่าว แฝงนัยอันสำคัญยิ่ง

ประการหนึ่งคือ สังคมมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ไม่มีสังคมใดหยุดนิ่งตายตัวอยู่กับที่ สังคมมนุษย์ก็เป็นไปตาม **หลักปฏิบัติการ** อันว่าด้วยความขัดแย้งภายในสรรพสิ่ง ท่านปรีดี กล่าวไว้ว่า :

“มนุษย์สังคมหรือเรียกสั้น ๆ ว่า สังคม ก็มีอาจหลักเลี้ยงให้พ้นไปจากกฎแห่งอนิจจังดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ สังคมมีอาการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้ง สังคมย่อมมีด้านบวกกับด้านลบภายในสังคมนั้นเอง คือมีสภาวะใหม่ที่เจริญงอกงามและสภาวะเก่าที่เสื่อม ซึ่งดำเนินไปสู่ความสลายแตกดับ สังคมมนุษย์มี **พลังใหม่** ซึ่งเป็นด้านบวก และมี **พลังเก่า** ซึ่งเป็นด้านลบ ที่ปะทะกันอยู่ อันทำให้สังคมเคลื่อนไหวไปทำนองเดียวกันกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลายตามกฎของธรรมชาติ...”^{๔๓}

ทุกสังคมและสังคมทุกประเภทย่อมมีปฏิบัติการ หรือความขัดแย้งภายใน อันเป็นธรรมชาติของสรรพสิ่ง ความขัดแย้งนี้ ก่อให้เกิด**พลังงาน**ที่ทำให้สังคมเคลื่อนไหวไป พลังงานนี้มีอยู่ทั้งในสังคมที่ไม่มีชนชั้น วรรณะ และในสังคมที่มีชนชั้นก็คือ ความขัดแย้งทางชนชั้นเอง ดังที่ท่านปรีดีระบุว่า :

“แม้ในสังคมปฐมสหการที่ไม่มีวรรณะนั้น ด้านบวกกับด้านลบของสังคม คือ **ปฏิบัติการ** ก็มี, มิฉะนั้นสังคมประเภทนี้จะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปเป็นระบบทาสได้อย่างไร?

ปฏิบัติการในสังคมปฐมสหการเป็นข้อขัดแย้ง ในความคิดที่ต้องใช้เพื่อพัฒนาเครื่องมือการผลิต และความสามารถในการใช้

และการทำเครื่องมือของบุคคลผู้ผลิต, ตลอดจนข้อขัดแย้งในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์การผลิตเพื่อให้ได้ผลยิ่งขึ้น ในการผลิตและกายภาพของสังคมที่จะต้องสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นด้วย

แต่ความขัดแย้งในสังคมปฐมสหการก็ดี, สังคมกึ่งก็ดี, เป็นประการในระหว่างความถูกต้อง และความผิดพลาดระหว่างมนุษย์ในสังคม ซึ่งมีการประนีประนอมกันได้ โดยถือเอาผลที่เป็นยอดแห่งความคิดที่ปะทะกันนั้น ประติการในสังคมเช่นนั้น จึงไม่ใช่การต่อสู้ระหว่างปฏิบัติ

แต่ประการในสังคมที่มีวรรณะนั้น การขัดแย้งระหว่างวรรณะซึ่งไม่อาจประนีประนอมกันได้ เป็นการต่อสู้ระหว่างปรักภัยซึ่งทำให้สังคมเคลื่อนไหวไปอย่างรุนแรงกว่า ประติการในสังคมที่ปราศจากวรรณะ” ๔๔

กฎประการมีลักษณะเป็นสากลสำหรับทุกสิ่ง รวมทั้งตัวมนุษย์เองและสังคม อย่างไรก็ดี ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงของสังคมก็มีความแตกต่างกันเป็น ๒ ลักษณะ ตามแบบการเปลี่ยนแปลงในทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ คือ ระบบสังคมเปลี่ยนแปลงได้โดยวิธี “วิถีวิวัฒน์” (Evolutionary Method) ซึ่งตรงกับวิธีเปลี่ยนแปลงทางปริมาณ (Quantitative Change) และ “วิถีกวิวัฒน์” (Revolutionary Method) ซึ่งตรงกับวิธีเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพ (Qualitative Change) ท่านปรีดี ได้อธิบายจังหวะการเคลื่อนไหวทางสังคมทั้ง ๒ ชนิดว่า:

“ก. วิถีวิวัฒน์” กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงที่สภาวะใหม่ของสังคม ได้ดำเนินกิจกรรมประจำวัน ไปโดยความสำนึกตามธรรมชาติเอง และทำให้สภาวะเก่าเปลี่ยนแปลงทางปริมาณจำนวนเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งเมื่อรวมกันเข้าก็ได้จำนวนการเปลี่ยนแปลงมาก ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบเก่าทั้งระบบ เช่น การเปลี่ยนแปลงระบบทาสในสังคมไทยที่เป็นไปตามวิถีวิวัฒน์” ที่ละเล็กทีละน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา ในที่สุดก็เป็นการเปลี่ยนแปลงระบบทาสทั้งระบบ

การเปลี่ยนแปลงระบบศักดินาเป็นระบบชนานุภาพของหลายสังคมก็ดำเนินไปตามวิถีวิวัฒน์ เช่นในอังกฤษ ซึ่งในที่สุดส่วนใหญ่ของระบบศักดินาก็เปลี่ยนเป็นระบบชนานุภาพ และพัฒนาเป็นบรมชนานุภาพโดยไม่มีการอภิวัฒน์ที่รุนแรง

อันที่จริง ถ้ากายภาพหรือร่างกายของสังคมคือสถาบัน และระบบการเมือง ได้ดำเนินให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคมโดยไม่ล่าช้าจนเกินไปนักแล้ว สังคมก็เปลี่ยนไปตามวิถีวิวัฒน์ที่ไม่ใช่การอภิวัฒน์อย่างรุนแรง

ข. วิถ้อภิวัฒน์” กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงที่สภาวะใหม่ของสังคม ได้ประสานกันเข้าเปลี่ยนระบบเก่าที่ล่าช้ากว่า ความพัฒนาในสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคม อันเป็นการเปลี่ยนทางคุณภาพโดยการกระทำลับพลัน หรือการกระทำชุดเดียว ซึ่งต่างกับการเปลี่ยนโดยวิถีวิวัฒน์ที่ตามมาทีละน้อย ๆ

ตามกฎธรรมชาตินั้น กายภาพต้องสมานกับสสาร ดังนั้น ถ้ากายภาพ (สถาบันการเมือง) ของสังคมเปลี่ยนล่าช้ากว่าความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคม (เศรษฐกิจ) จนเนิ่นนานเกินสมควรแล้ว ธรรมชาติก็บังคับให้กายภาพ (สถาบันการเมือง) จำต้อง

สมานกับสสาร (ทางสังคม) จนได้ คือ เมื่อไม่ขึ้นไปตามวิถีวิวัฒน์ก็ต้องเป็นไปตามวิถีวิวัฒน์ เช่นการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ต้องเป็นไปเช่นนั้น เพราะกายาพพของสังคม เปลี่ยนแปลงล่าช้าเกินสมควรกว่าการเปลี่ยนแปลงทางชีวปัจจัยของสังคม (เศรษฐกิจ) การเปลี่ยนแปลงระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของฝรั่งเศสในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งต้องเป็นไปโดยวิถีวิวัฒน์ก็เพราะกายาพพของสังคมไม่ยอมเปลี่ยนโดยวิถีวิวัฒน์ ให้สมานกับสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยที่ก้าวหน้าไปมาก” ๔๕

การประยุกต์ทฤษฎีสู่สังคมไทย

ควบคู่กับการเสนอทฤษฎีสู่สังคมอย่างเป็นระบบในงานเขียนระยะหลัง ท่านปรียะก็ได้พยายามเข้าใจสังคมไทยจากแง่ทฤษฎีดังกล่าวคือ “วิทยาศาสตร์สังคม” ท่านเป็นนักคิดไทยรุ่นแรกๆ คนหนึ่ง พยายามมองสังคมไทยแบบสสารธรรมประติการ โดยบ่งว่าสังคมไทยผ่านขั้นตอนจากระบบปฐมสหการดั้งเดิม :

“...เราก็อาจจะพิจารณาได้จากมนุษย์ดั้งเดิมที่ยังมีเหลืออยู่ในดินแดนแห่งสังคมไทยนี้เอง เช่น พวกเงาะ ชวน้ำ ฯลฯ ซึ่งเมื่อประมาณ ๕๐ ปีมานี้ยังมีความเป็นอยู่ชนิดพเนจร มิได้ยึดถือที่ดินไว้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว และมีความเป็นอยู่ชนิดร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในสังคมน้อยๆ นั้น . . .

สังคมดั้งเดิมของมนุษย์ที่พัฒนาครบรูปสามัคคีธรรมก็ได้มี
อยู่ ณ ตำบลแห่งหนึ่ง ระหว่างจังหวัดขอนแก่นกับจังหวัดเลยเมื่อ
ประมาณ ๘๐ ปีก่อนมานี้ สมเด็จพระประดิษฐดิเรกขัตติยมาลากโร
ทรวรมหาเถรในสมัยนั้น ได้เสด็จไปตรวจราชการถึงตำบลนั้น
แล้วได้ทรงเขียนรายงานถึงความเป็นอยู่ร่วมกันตามระบบนี้ ว่า
ราษฎรมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก ซึ่งพระองค์เปรียบเทียบกับ เป็น
โซเชี่ยลิสต์ สังคมไทยดึกดำบรรพ์ก็มีสภาพเป็นโซเชี่ยลิสต์ชนิด
หนึ่งตามลักษณะที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพระองค์นั้นได้ทรง
พรรณนาไว้ แต่เป็น โซเชี่ยลิสต์แห่งยุคปฐมกาล หรือ ระบบ
ปฐมสหการ” ๔๖

เมื่อระบบสังคมเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไป ระบบปฐม
สหการเสื่อมลงก็เกิดระบบทาสขึ้นแทนที่ ระบบทาสในสังคมไทย
อยู่เคียงข้างกับระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นเวลาช้านาน จน
กระทั่ง ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ระบบทาสก็เลิกไปตามมติ
โดยพระราชบัญญัติทาส ซึ่งบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรครบถ้วน
เมื่อ ร.ศ. ๑๓๐ : “... จะเห็นได้ว่าสังคมไทยเคยผ่านระบบทาสมา
แล้วเมื่อไม่นานมานี้เอง” ๔๗

สำหรับท่านปริทัศน์ ระบบศักดินาและระบบทุน (ธนาภาพ)
ได้เกิดแทรกขึ้นมาตั้งแต่ครั้งสังคมไทยยังมีระบบทาสปะปนอยู่กับ
ระบบศักดินา เมื่อระบบทาสสลายไปแล้ว ระบบศักดินาก็เคียงคู่
มากับระบบทุน ในส่วนที่เป็นลักษณะศักดินา พระมหากษัตริย์

เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ ที่ดิน โดยที่ความสัมพันธ์การผลิตกับสมาชิกของสังคมเป็น “ข้าแผ่นดิน” ซึ่งต้องทำงานในที่ดินและทำงานทั่วไป โดยส่งบรรณาการที่เรียกว่า “ส่วย” และ “อากรค่านา” ให้แก่กษัตริย์ ส่วนลักษณะที่เป็นระบบทุนแทรกอยู่นั้น เกิดขึ้นเนื่องจากสังคมไทยต้องสัมพันธ์กับสังคมธรรมาภาพ (ต่างชาติ) ที่บังคับให้สังคมศักดินาไทยยอมรับอิทธิพลในทางศาลทางตุลาการ ทางเศรษฐกิจ และการเมือง ฯลฯ เห็นว่าสังคมไทยตามสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค เป็นผลให้สังคมไทยตกเป็นเสมือนเมืองขึ้นหรือกึ่งเมืองขึ้นของสังคมเหล่านั้น “และเปิดการค้ากับมีการเศรษฐกิจอย่างใหม่ ตามทำนองของระบบธรรมาภาพแทรกขึ้นมาอีกระบบหนึ่งในสังคมศักดินาไทย”^{๔๘}

ระบบศักดินาในส่วนที่เกี่ยวข้องด้วยระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้สลายไปโดยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕^{๔๙} และระบบธรรมาภาพในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบ คล้ายอาณานิคมตามสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคได้หมดไป จากการแก้ไขในปี ๒๔๗๙^{๕๐} สภาพของสังคมไทยหลังจากนั้นในทัศนะของท่านปรีดี คือ :

“ระบบของสังคมไทย ในปัจจุบันจึงมีบางส่วนของระบบศักดินา ผสมกับระบบธรรมาภาพ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์การผลิต

แบบใหม่ระหว่างคนไทยด้วยกันเอง, และระบบขนานภาพในส่วน
ที่เกี่ยวแก่ความสัมพันธ์การผลิตระหว่างคนไทยและคนต่างด้าวที่มี
อาณาภาพมหาศาล หรือ บรมขนานภาพ”^{๕๑}

นั่นคือลักษณะของระบบสังคมนิยมไทย ควบคู่กับลักษณะเหล่านี้คือ
ทัศนะทางสังคมนิยมแบบที่สอดคล้องกัน ดังได้กล่าวแล้วในพื้นฐาน
ทางทฤษฎี

สำหรับท่านปริทัศน์ การเปลี่ยนแปลงการปกครองปี ๒๔๗๕
ได้เปลี่ยนความสัมพันธ์การผลิต จากการที่กษัตริย์เป็นเจ้าของชีวิต
และเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหลายในสังคมนิยม มาเป็นระบบราชาธิปไตย
ภายใต้รัฐธรรมนูญแบบประชาธิปไตย ซึ่งถือว่าอำนาจอธิปไตย
มาจากปวงชนชาวไทย การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการ
ปกครอง จึงมีความหมายรวมกันเศรษฐกิจในขณะเดียวกัน และ
นอกจากนี้ :

“อำนาจอธิปไตยของเจ้าของนาซึ่งเป็นอำนาจของรัฐชนิดหนึ่งที่เจ้าของ
นามีอำนาจยึดทรัพย์สิน ตลอดจนเครื่องมือ, ข้าวกิน ข้าวปลูก
ของลูกหลานนั้น พ.ร.บ. ว่าด้วยการยึดทรัพย์สินของกสิกร พ.ศ.
๒๔๗๕ ก็ได้ประกาศใช้โดยมิชักช้า เพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์
การผลิตระหว่างเจ้าของนากับลูกนา โดยถอนอำนาจอธิปไตยที่เจ้าของ
นาได้รับไว้สืบต่อกันมานั้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์เก่า
ระหว่างเจ้ากับลูกนา ให้เป็นความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างผู้ให้เช่ากับ
ผู้เช่าแห่งระบบขนานภาพหรือระบบทุน ส่วนเงินรัชชูปการและ

อากรค่านา อันเป็นซากของเงินส่วยก็ได้ยกเลิกไปโดยประมวล
 รัษฎากร ซึ่งปรับปรุงภาษีอากรให้เป็นธรรมแก่สังคม ที่เริ่มใช้เมื่อ
 วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒”^{๕๒}

มีข้อนำสังเกตที่ควรระบุดำไว้ในตอนนี้อยู่คือ การพิจารณาความ
 เปลี่ยนแปลงของระบบแบบต่าง ๆ นั้น ท่านปรีตีได้มองในเชิง
 กฎหมายและสถาบันเป็นหลัก ซึ่งวิธีเช่นนี้ยังคงได้รับการวิพากษ์
 วิจารณ์ถึงความถูกต้องเหมาะสมกันอยู่ในปัจจุบัน เราจะพิจารณา
 เรื่องนี้ในตอนต่อไป

ในทัศนะของท่านปรีตี การเปลี่ยนแปลงการปกครอง
 ๒๔๗๕ ถือเป็น *การอภิวัฒน์* กล่าวคือเป็น “การเปลี่ยนระบบเก่า
 ตามแนวทางกู่อิสรภาพของมนุษย์ที่ถูกกดขี่เบียดเบียนนั้น เป็น
 การเปลี่ยนที่ก้าวหน้า ซึ่งเป็นการเปลี่ยนอย่างวิเศษ”^{๕๓} นี้เป็น
 ความหมายของ “การอภิวัฒน์” ตามหลักวิทยาศาสตร์สังคมที่ท่าน
 ใช้อยู่ และเป็น “*หลักการ*” ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
 ถึงแม้ว่า *วิธีการ* ที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงนั้น จะเป็นการยึดอำนาจ
 รัฐโดยฉับพลัน หรือที่เรียกว่า “รัฐประหาร”^{๕๔} ท่านกล่าวเพิ่ม
 เต็มถึงเรื่องนี้ว่า :

“... โดยลำพังวิธีการนั้นยังไม่แสดงลักษณะว่าเป็นหรือไม่เป็น
 “*เรฟโวลูชัน*” ก็จะต้องพิจารณาว่าวิธีการรัฐประหารได้นำไปสู่

การเปลี่ยนระบบสังคมให้ก้าวหน้าตามวิถีทางอุตสาหกรรม ก็มีลักษณะเป็น “เรฟโวลูชัน”...

แต่รัฐประหารได้นำไปสู่การตั้งสังคมให้ถอยหลัง รัฐประหารนั้นก็มีลักษณะเป็น “รีแอกชันนารี” คือการถอยหลังเข้าคลองที่เรียกว่า “รัฐประหารปฏิกริยา” เช่น รัฐประหารในสยามเมื่อ ๘ พ.ย. ๒๔๕๐”^{๕๕}

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ เป็น “เรฟโวลูชัน” หรือ “การปฏิวัติ” เนื่องจากเป็นการเปลี่ยนระบบการปกครองและด้านเศรษฐกิจทั้งกล่าวมาแล้ว ถึงแม้ว่าแผนการใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* จะมีได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มรูป

นอกจากการทบทวนกรณี ๒๔๗๕ ตลอดจนพิจารณาความเคลื่อนไหวและลักษณะของระบบสังคมไทย แต่อดีตมาจนปัจจุบันตามหลักทฤษฎีแล้ว ท่านปรียังไปไกลกว่านั้น เมื่อพยายามดูถึงลักษณะสังคมไทยสัมพันธ์กับการแบ่งชนชั้นในสังคม ขอให้พิจารณาข้อเขียนของท่าน :

สังคมไทยปัจจุบันเป็นประเทศที่เรียกว่า “ประเทศกำลังพัฒนา” (Developing Country) หมายความว่า พลังการผลิต (Productive Forces) ซึ่งประกอบด้วยเครื่องมือการผลิต (Instruments of Production) พร้อมด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และคนที่สามารถทำและใช้สิ่งเหล่านั้น กำลังพัฒนาจากวิธีการผลิตศักดินาที่ตกค้างอยู่เพื่อเข้าสู่พลังการผลิตสมัยใหม่ ความสัมพันธ์การผลิตทางเศรษฐกิจ (Relations of Economic Production) ตาม

ระบบศักดินาซึ่งตกค้างอยู่ และมีความสัมพันธ์ตามระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่กำลังพัฒนา ฉะนั้น การจำแนกชนชั้นของสังคมไทยจึงต้องพิจารณาตามความสัมพันธ์แห่งเศรษฐกิจทั้งสองนั้น

กล่าวโดยย่อ ชนชั้นในสังคมไทยปัจจุบันมีชนชั้นประเภท (Genus) ใหญ่คือ ชนชนกรรมากร, ชนชนชาวนา, ชนชนนายทุนน้อย, ชนชนนายทุนกลาง, ชนชนเจ้าสมบัติ, (Bourgeoisie) ซึ่งเป็นนายทุนใหญ่สมัยใหม่ (Modern Capitalist Class) และมีประเภทนายทุนศักดินาตกค้างอยู่

ถ้าเราตรวจอาการของสังคมเพียงประเภทใหญ่ของชนชั้นแล้ว ก็เปรียบประดุจตรวจอวัยวะส่วนใหญ่ของร่างกายเท่านั้นซึ่งยังไม่เพียงพอ ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายศึกษาค้นคว้าจำแนกให้ถึงชนิดและชนิดปลีกย่อย เพราะอาการแห่งความขัดแย้งกันระหว่างชนชั้นหนักเบาต่างกันตามสภาพ, ท้องที่, กาละของแต่ละสังคม เช่น

ชนชั้นประเภทชาวนา ซึ่งเป็นพลเมืองส่วนข้างมากของสังคมไทยนั้น ในฐานะประเภทชาวนาก็มีส่วนคล้ายบางสังคมอื่น แต่ที่ท่านศึกษาค้นคว้าถึงชนิดและชนิดปลีกย่อยแล้ว ท่านจะพบว่า “มีลักษณะหลายอย่างที่แตกต่างกันกับหลายสังคม” เช่นชาวนาไทยชนิดยากจนที่ต้องเช่าที่ดินของผู้อื่นนั้นย่อมมีความขัดแย้งกับเจ้าที่ดินผู้ให้เช่าชนิดที่บุตรรดกำเช่า “แต่ชาวนายากจนไทยยังต้องถูกบุตรรดจากผู้ค้ำขาวเปลือกและเจ้าของโรงสีขาว สภาพของชนชั้นชนิดชาวนาไทยยากจนจึงต่างกับสภาพของชนชั้นชนิดชาวนายากจนจีนสมัยที่ชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่ของจีนรวบรวมอำนาจการให้เช่าที่ดิน, การค้ำขาวเปลือกและการสีขาว เข้าไว้ในกำมือของตน

ฉะนั้นชาวนาจนยากจน (ก่อนปลดแอก) จึงใช้คำขวัญว่า “ต่อสู้
 เจ้าที่ดิน” ก็เป็นการเพียงพอแล้วที่จะต้องต่อสู้การขูดรีดเบียด
 เบียดทุกชนิด แต่คำขวัญนั้นยังคลุมไม่ถึงการเบียดเบียนท้าว
 ยากจนไทยได้รับจากผู้ค้าข้าว และเจ้าของโรงสีข้าว แม้ชาว
 นากลางและชาวนารวยอันดับต่ำของสังคมไทย ซึ่งมีได้ค้าข้าว
 และไม่มีโรงสีข้าวของตนเองนั้น ก็ต้องถูกกดขี่เบียดเบียนจาก
 นายทุนชนิดหลังนวด” ถ้าท่านศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบคิดเป็น
 จำนวนเงิน ว่าชาวนาไทยต้องถูกเจ้าที่ดินและนายทุนสองชนิดหลัง
 นวดกดขี่เบียดเบียนอย่างไรแล้ว ท่านทั้งหลายก็ย่อมจะเห็นได้ว่าชาว
 นาถูกกดขี่เบียดเบียนจากนายทุนชนิดใดมากน้อยต่างกันอย่างไร

ชนชั้นประเภทกรรมกร ก็มีหลายชนิดและชนิดปลีกย่อย
 ถูกกดขี่เบียดเบียนต่าง ๆ กัน อาทิ ชนชั้นชนิดกรรมกรทภาษา
 อังกฤษ, เยอรมัน, เรียกทับศัพท์ฝรั่งเศส “โพรเลตารียาต”
 (PROLETARIAT) ซึ่งเป็นคนทำงานในอุตสาหกรรมใหญ่ที่ถูกกดขี่
 และมีจิตสำนึกต่างกับคนงานในวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดเล็ก

ชนชั้นประเภทนายทุนน้อย ก็ต้องจำแนกเป็นชนิดและชนิด
 ปลีกย่อยตามสภาพของสังคมไทยโดยเฉพาะ เราจะถือเป็นสูตร
 สำเร็จไม่ได้ว่าถ้าเป็นชนชั้นประเภทนายทุนน้อยแล้ว ก็เป็นมิตร
 ของกรรมกรและชาวนากับพลเมืองไทยส่วนมากได้ทั้งหมด ขอ
 ให้ท่านทั้งหลายสอบถามความรู้สึกแท้จริงของกรรมกรชาวนาและ
 พลเมืองไทยส่วนมากกว่า เขาถูกกดขี่ขูดรีดเบียดเบียนกดขี่จาก
 นายทุนน้อยชนิดและชนิดปลีกย่อยใดบ้าง แล้วขอให้ท่านจำแนก
 นายทุนน้อยให้ถูกต้องตามที่กรรมกรชาวนาและพลเมืองไทยส่วน
 มากประสบ

อันที่จริงในต้นฉบับตำราวิทยาศาสตร์สังคมนั้น นายทูนน้อยชนิดที่เป็นมิตรได้กับพลเมืองส่วนมากนั้น ก่อนนายทูนน้อยชนิดที่ถูกแข่งขันจากนายทูนใหญ่ ซึ่งทำให้นายทูนน้อยชนิดนั้นต้องขาดทุนย่อยยับที่จะต้องตกจากฐานะนายทูนน้อยมาเป็นคนยากจน จึงเกิดจิตสำนึกที่จะเข้าร่วมกับกรรมกรชาวนา ส่วนนายทูนน้อยชนิดที่ไม่ถูกนายทูนใหญ่ข่มเหงเช่นนั้น ก็จะเข้าร่วมกับนายทูนใหญ่เพื่อแสวงหากำไรเลือฐานะตนขึ้นเป็นนายทูนกลางและนายทูนใหญ่ตามลำดับ ดังที่ท่านอาจสังเกตเองได้ว่านายทูนใหญ่ก็เริ่มมาจากนายทูนน้อยก่อน

ชนชั้นประเภทนายทูนกลาง ก็จะต้องพิจารณาจำแนกชนิดและชนิดปลีกย่อยทำนองชนชั้นประเภทนายทูนน้อย

ชนชั้นประเภทเจ้าสมบัติ ซึ่งเป็นนายทูนใหญ่สมัยใหม่นั้นก็จำเป็นต้องจำแนกออกเป็นชนิด และชนิดปลีกย่อยต่างๆ “บางชนิดก็เป็นเจ้าสมบัติรักรชาติประชาธิปไตย บางชนิดก็พัฒนาถึงขั้นเป็นนายทูนผูกขาดเป็นบรมชนานุภาพที่ทำการกดขี่เบียดเบียนพลเมืองส่วนข้างมากแห่งสังคมไทย บางชนิดก็เป็นสมุนของนายทูนผูกขาดต่างชาติที่เป็นบรมชนานุภาพหรือจักรวรรดินิยม”^{๕๖}

นี่คือข้อพิจารณาลักษณะสังคมไทย ซึ่งดูจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สัมพันธ์กับการจำแนกชนชั้น ท่านปริทัศน์ได้กล่าวอ้างถึง “เมธีวิทยาศาสตร์สังคม” มากซ์และเอนเงิลส์ หลายครั้งด้วยโดยยกเป็นตัวอย่างในการอธิบายศัพท์^{๕๗}

การพิจารณาลักษณะของชนชั้นในสังคม นอกจากจะทำ

ให้เข้าใจฐานะทางเศรษฐกิจ และการกตัญญูที่เบียดเบียนทางเศรษฐกิจแล้ว ยังช่วยให้เข้าใจถึงการกตัญญูทางการเมืองด้วย ขอให้พิจารณาคำกล่าวของท่านปริศีเองอีกครั้ง :

หลักทั่วไปมีว่า “ชนชั้นใดมีอำนาจเศรษฐกิจ, ชนชั้นนั้นก็อาศัยอำนาจเศรษฐกิจช่วยยึดครองอำนาจทางการเมืองเพื่อประโยชน์แห่งชนชั้นของตนและพันธมิตรของตน” ฉะนั้น “รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นแม่บทแห่งระบบการเมืองและแห่งระบบสังคมจึงเป็นไปตามความต้องการของชนชั้นนั้น ใช้กีดข่มราษฎรส่วนมากของสังคมให้จำต้องปฏิบัติตาม” ซึ่งเป็นผลสะท้อนกลับไปยังรากฐานเศรษฐกิจคือรักษาและพัฒนาอำนาจเศรษฐกิจนั้น

แต่ข้อยกเว้นจากหลักทั่วไปมีอยู่ว่า “ประเภทนายทุนต่างๆ นั้นก็มีชนิดและชนิดปลีกย่อยที่ได้พียงตนขึ้นสู่ระดับเข้าใจ กฎวิวรรตการทั้งปวงของมนุษย์สังคม จึงเห็นว่าอนาคตของสังคมจะต้องตกอยู่ในกำมือของกรรมกร, ชาวนา, และราษฎรส่วนมาก บุคคลชนิดและชนิดปลีกย่อยแห่งชนชั้นนายทุนส่วนหนึ่ง จึงสละชนชั้นเดิมของตนเพื่ออุทิศตนรับใช้ราษฎรส่วนมากของสังคม” โดยสถาปนารัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์

“ขอให้ท่านทั้งหลายซึ่งเป็นปัญญาชนโปรดพิจารณาว่าส่วนมากของท่านอยู่ในชนชั้นนายทุนชนิดใดบ้าง” เพราะเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า “ตามระบบการศึกษาชั้นมัธยมและอุดมของสังคมไทยปัจจุบันนี้ กรรมกร, ชาวนายากจน และคนยากจนทั่วไปไม่มีเงินพอให้ลูกใช้จ่ายเล่าเรียนได้ ผู้ที่มีโอกาสเล่าเรียนได้

ส่วนมากถึงชั้นมัธยมและอุดมนี้ก็อยู่ในชนชั้นนายทุนน้อย, นาย
 ทุนกลาง, เจ้าสมบัติ” ดังนั้นท่านก็อาจสละชนชั้นเดิมของท่าน
 โดยอุทิศตนปฏิบัติเพื่อให้มีระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยสม
 บูรณ์ทางนิติบัญญัติ^{๕๘}

สิ่งที่อยู่ในใจเป็นความหวังของท่านปรารถนาเสมอ ตั้งแต่ใน
 ความคิดระยะแรก จวบจนระยะหลังนี้ ก็คือ การที่ประเทศเป็น
 ประชาธิปไตยสมบูรณ์ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ ตลอดจน
 วัฒนธรรม (รวมทั้งศนคติ) นี้คือเป้าหมายอันเป็น “อิสรภาพ”
 ของมนุษย์เอง และ “ทุก ๆ ก้าวที่ดำเนินตามแนวทางก็อิสรภาพ
 ของมนุษย์ ก็ถือว่าเป็นก้าวหนึ่งทางเรฟิวลูชัน”^{๕๙} ดูเหมือน
 “เป้าหมาย” ดังกล่าวนี้ จะปรากฏออกมาในรูปสัญลักษณ์เป็น
 “ยุคศรีอารยเมตไตรย” อันเป็นสังคมที่ปราศจากการกดขี่เบียด
 เบียดกัน “มนุษยชาติจะอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตาปราณีระหว่าง
 กัน ผลที่เกิดจากการกระทำนั้น ก็จะทำให้บุคคลมีความเสมอภาค
 กันในทุกกรณี”^{๖๐} ภาพของยุคพระศรีอารีย์เช่นนี้ เป็นอุดมคติ
 ของท่านที่ปรากฏในความคิดระยะแรกใน คำประกาศของคณะ
 ราษฎร และเค้าโครงการเศรษฐกิจ ดังที่เห็นมาแล้วและยังมา
 ปรากฏในระยะหลังด้วย คือ ความเป็นอนิจจังของสังคม มันสะท้อน
 ถึงความนึกคิดทางพุทธศาสนาของท่านปรารถนา และความพยายามที่

จะผสมผสานพุทธศาสนา เข้ากับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์สังคม ดังกล่าวมาแล้ว และอีกตัวอย่างหนึ่งจากข้อสรุปของ *ความเป็นอนิจจังของสังคม* :

“ปลุชนคนใดจะก้านแก่นธรรมแห่งคำสั่งสอนของพระอรธรรคดาจารย์ว่าท่านคิดอย่างจิตธรรมหรือจิตนิยมแล้ว ก็ควรศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้เสียก่อนว่าอะไรเป็นจิตธรรม และอะไรเป็นสสารธรรม พระอรธรรคดาจารย์ได้กำหนัดกว่าคนรุ่นเรามาก่อนแล้วหลายศตวรรษ ในการที่ท่านเข้าใจกฎแห่งอนิจจังของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง และได้นำมาใช้แก่กรณีของมนุษย์สังคม ได้อย่างถูกต้องตรงกับกฎธรรมชาติและกฎวิทยาศาสตร์ทางสังคม”^{๖๑}

ตามนัยนี้ ข้อพิจารณาทางวิทยาศาสตร์สังคม ได้ถูกมองแฝงด้วยจริยธรรมเช่นกัน :

“ปลุชนแห่งวรรณะเบียดเบียน ได้ทำให้ศีลธรรมของสังคมเสื่อมโทรม อันเป็นการก่อเงื่อนไขให้เกิดขึ้นในการนำมนุษย์สังคมเข้าสู่ยุคมิกัดัญญ์”^{๖๒}

ในที่สุดของการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อดำรงอยู่และอย่างสมศักดิ์ศรีมีมนุษย์ชน ฝ่ายข้างมากย่อมได้ชัยชนะ ซึ่งนี่เป็นไปตามหลัก “ประชาธิปไตย”^{๖๓} ด้วย ขอให้ตุนัยทางจริยธรรมของการเปลี่ยนแปลงอีกตอนหนึ่ง :

“ปลุชนผู้เบียดเบียนข่มเหงผู้อื่นซึ่งแม้ในขณะที่จะมีพลังมหาศาลเปรียบเสมือนพญามารก็ดี แม้จะใช้วิธีไร้ศีลธรรมประหัตประหารผู้บริสุทธิ์เพื่อต่ออายุการเบียดเบียนให้ยาวออกไปชั่วขณะ

รวมถึงการเปลี่ยนแปลงและจังหวะของการเปลี่ยน นอกจากนั้นก็คือ ความใฝ่ใจอย่างลึกซึ้งต่อสังคมไทย โดยเฉพาะในแง่ที่สำคัญที่สุด เอกราชและอธิปไตยของชาติ

ในตอนนั้น เราจะเข้าสู่จุดสุดยอดของความคิดทางการเมืองของท่าน ซึ่งเป็นระบบความคิดที่แสดงความสอดคล้องในความ คิดกันต่าง ๆ และยังสะท้อนความต่อเนื่องจากความคิดระยะแรก สู่ระยะหลังของท่านเองด้วย

ตอนหนึ่งในการให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าววิทยสารเอเชียวิค ประจำกรุงปารีส (ฉบับวันที่ ๒๔ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๙-๔ มกราคม ๑๙๘๐) ท่านปรินิติได้ตอบคำถามข้อหนึ่งดังนี้

“ถาม ท่านจะบรรยายลักษณะปรัชญาทางการเมืองของท่าน สักหน่อยจะได้ไหม?

ตอบ ปรัชญาทางการเมืองของข้าพเจ้าคือ สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย เพราะว่าประชาธิปไตยและสังคมนิยมกรรม มีพื้นฐานเป็นวิทยาศาสตร์...”

และอีกตอนหนึ่ง ซึ่งท่านกล่าวถึงหลักการของปรัชญาสังคมนิยม วิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย :

“... ข้าพเจ้าจะตอบคำถามของท่านจากจุดยืนของผู้รักชาติ ตาม หลักห้าประการของสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย กล่าว คือ เอกราชของชาติ อธิปไตยของชาติ สันติภาพ ความเป็น

กลาง ความโง่เขลาของประชาชนพร้อมด้วยประชาธิปไตยของ
ประชาชน . . .” ๖๖

หลักเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นหลักทั่วไปเท่านั้น หากยังมีนัยที่เป็นหลัก
ซึ่งท่านเสนอให้กับเมืองไทยโดยเฉพาะด้วย ซึ่งเราจะได้เห็นต่อไป

แม้ว่าท่านปรารถนาจะมีได้อธิบายขยายความหลัก ๕ ประการ
ของสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยโดยตรงในข้อเขียนใด ๆ
เลย แต่เราก็สามารถเข้าใจ “ปรัชญา” นี้ได้จากโครงร่างความ
คิดของท่านเองดังกล่าวข้างต้น พื้นฐานของปรัชญาสังคมนิยม
วิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย คือ วิทยาศาสตร์ ซึ่งปรากฏในหัวข้อ
แรกว่า สำหรับท่านปรารถนาฐานของโลกและชีวิตคือ ปรัชญา
สสารธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานและสอดคล้องกับการศึกษาทางวิทยา
ศาสตร์ เราได้เห็นแล้วด้วยว่าสำหรับท่านปรารถนา การศึกษาทาง
วิทยาศาสตร์นี้ สืบมาจากธรรมชาติปรัชญา (Natural Philosophy)
และท่านมักอ้างอิงกับเรื่องธรรมชาติวิทยาเสมอ การศึกษาเรื่อง
สังคมหรือ “วิทยาศาสตร์สังคม” ของท่าน จึงวางอยู่บนพื้นฐาน
นอกชั้นหนึ่ง

สำหรับคำว่า “สังคมนิยม” ที่ปรากฏอยู่ในข้อความคิดของ
ท่านปรารถนา นั้น ท่านได้เคยกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ ว่า “ลัทธิสังคมนิยม”
มีอยู่มากมายหลายชนิด (เกือบ ๑๐๐ ชนิด) ๖๗ แต่ก็มีได้ระบุชัด

เจนโดยตรงว่า “สังคมนิยม” ในความคิดของท่านเป็นแบบใด
 อย่างไรก็ตามมีจุดที่ทำให้เราสามารถเข้าใจเรื่องนี้ได้ เมื่อท่านกล่าว
 ถึงความเป็นมาของศัพท์ “Socialism” ว่าเกิดขึ้นเมื่อคริสตศตวรรษ
 ที่ ๑๙ เพื่อใช้เรียก :

“ลัทธิซึ่งสังคมนิยมเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (Means of Production)
 และอำนาจให้สมาชิกของสังคมนิยมร่วมกันในการผลิต โดยได้รับ
 บันผลและสวัสดิการอย่างเป็นธรรม”^{๖๘}

ตั้งแต่นั้นมา ลัทธิและทัศนคติที่มีลักษณะดังกล่าว ก็เรียก
 เป็นศัพท์ซึ่งแปลเป็นไทยว่า “สังคมนิยม” ควบคู่กับการเสนอ
 ความหมายนี้ ท่านปริทัศน์ได้ยกตัวอย่างความคิดของ โรเบิร์ต
 โอเวน ซึ่งพยายามแก้ปัญหาค่าความไม่เป็นธรรมของสังคมนิยม โดย
 เสนอความร่วมมือระหว่างผู้ประกอบการเศรษฐกิจ ท่านปริทัศน์
 กล่าวว่า :

“... เขาจึงได้ทดลองจัดตั้งนิคมเรียกว่า “นิวฮาร์โมนี” (New
 Harmony) ซึ่งผมเห็นควรแปลเป็นภาษาไทยว่า “นครอารยะ
 ไมตรี”...”^{๖๙}

ชื่อ “นครอารยะไมตรี” (ศรีอารีย์” “ศรีอารยเมตไตรย”) ได้มา
 ปราบกฏอีกครั้งในกรอบความคิดสังคมนิยม ซึ่งแสดงถึงลักษณะ
 ของสังคมนิยมที่เป็นธรรมที่พึงปรารถนา

ผู้ที่พิจารณาความคิดระยะหลังของท่านปรีดี โดยเฉพาะในเรื่อง “วิทยาศาสตร์สังคม” ที่กล่าวถึง “สสารธรรมทางประวัติศาสตร์และประติการ” อาจนึกไปว่าท่านปรีดีกำลังพัวพันอยู่กับความคิดแบบ “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์” ของมาร์กซ์และเอนเงิลส์ถึงแม้ว่าท่านจะเคยถึงชื่อของเมธีทั้งสองบ่อยครั้งในงานต่างๆ เช่นเดียวกับคนอื่นๆ ในกระแสความคิดเดียวกัน เช่น เลนิน สตาลิน เมาเซตุง แต่เมื่อมีคำถามว่าท่านเป็นชาวมากซิสต์หรือไม่ ท่านได้ตอบว่า :

“ตอบ ไม่ ไม่ ไม่ ข้าพเจ้าได้บอกแล้วว่าปรัชญาของข้าพเจ้าคือ “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ถึงแม้ว่าตามมาร์กซ์พูดอย่างนี้หรืออย่างนั้น ข้าพเจ้าก็ต้องพิจารณาว่าเป็นจริง หรือเป็นไปตามสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยหรือไม่ สังคมนิยมมีอยู่หลายชนิด แม้ลัทธิมาร์กซ์ก็มีชนิดต่างๆ มีลัทธิมาร์กซ์ลัทธิเลนิน ลัทธิทรอตสกี และอะไรต่ออะไร ข้าพเจ้ามีอิสระที่จะเลือกทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งที่สอดคล้องกับหลักห้ำประการของเราอย่างที่ท่านเจ้าได้กล่าวถึงมาแล้ว”^{๑๐}

นี่เป็นจุดยืนของท่านปรีดี และลักษณะ “อิสระที่จะเลือกทฤษฎี” ที่ท่านกล่าวถึงนี้ ก็ชวนให้เรานึกถึงเรื่องเดียวกันในการวาง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ด้วย

ถึงแม้ว่าท่านจะระบุปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชา-

ธิปไตย ในช่วงความคิดระยะหลังใกล้บั้นปลายของชีวิต แต่ท่านก็ได้ใช้ความคิดนี้ อธิบายความคิดในระยะแรกของท่านเองด้วย เช่น ในขณะที่ตอบคำสัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่อง "สหกรณ์" ใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ*

"ถาม ตรงน^{๕๖}ที่จริงเราอยากเรียนตามอาจารย์ว่า อันนั้นเป็นเค้าโครงการ แต่พื้นฐานความคิดจริง ๆ ของท่านอาจารย์ เป็นสิ่งที่อยู่ในใจที่อยากเอาออกมาทำหรือปฏิบัติคืออะไร?
 ตอบ ถ้าจะพูดกันโดยสรุป ผมปรารถนาที่จะให้เป็น "สหกรณ์สังคมนิยม" (ภาษาฝรั่งเศส Cooperative Socialiste, ภาษาอังกฤษ Socialist Cooperative) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญา "สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย" (Democratic Scientific Socialism)"^{๕๗}

ในแง่หนึ่ง นี่เป็นจุดสำคัญที่แสดงถึงความต่อเนื่องในความคิดของท่านทั้งสองระยะ

แนวความคิดแบบสังคมนิยม เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดังปรากฏในความหมายที่กล่าวแล้ว และสำหรับท่านปริทัศน์ *เศรษฐกิจ* คือพื้นฐานของระบบสังคม ซึ่งมี *การเมือง* เป็นโครงสร้างเบื้องต้นที่ส่งผลสะท้อนกันได้ และส่งผลสู่ *วรรณกรรมสังคมนิยม* องค์ประกอบทั้งสามนี้คือหลักของทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคมนิยมของท่าน ท่านได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในเชิงทฤษฎีว่า :

"ผมขอให้ข้อสังเกตว่าทฤษฎีใดเป็นวิทยาศาสตร์สังคมนั้น ก็เพราะทฤษฎีนั้นนำกฎวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาประยุกต์แก้ความ

ขัดแย้งทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นรากฐานของสังคม และการเมืองกับวัฒนธรรม (รวมทั้งทัศนคติ) ซึ่งเป็นโครงสร้างเบ้องบนของสังคม ความขัดแย้งนี้ทำให้สังคมเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง”^{๗๒}

เรื่องเศรษฐกิจคือพื้นฐานของความคิดสังคมนิยม และสำหรับท่านปรีดี คือ สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย :

“ความคิดในทางอภิปรัชญาของข้าพเจ้ามีพื้นฐานอยู่บนเศรษฐกิจ”^{๗๓}

ยังมีอีกคำหนึ่งที่ต้องทำความเข้าใจคือ “ประชาธิปไตย”

ในทัศนะของท่านปรีดี ท่านได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” โดยอ้างตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า :

“ประชาธิปไตย น. ระบบการปกครองที่ล้อมติปวงชนเป็นใหญ่”

และได้เพิ่มเติมว่า :

“คำว่า “ประชาธิปไตย” เทียบได้กับคำอังกฤษ “Democracy” คำฝรั่งเศส “Democratic” คำเยอรมัน “Demokratic” และคำในภาษาของชาติอื่นๆในยุโรปที่แผลงมาจากคำกรีกโบราณ “Demokratia” ซึ่งประกอบจากมูลศัพท์ ๒ คำ คือคำว่า “DEMOS” แปลว่า “ปวงชน” (สมุหนามของชนทั้งหลายหรือราษฎรทั้งหลาย) กับคำว่า “KRATOS” แปลว่า “อำนาจ, ความเป็นใหญ่” เมื่อผสมมูลศัพท์ทั้งสองเข้าด้วยกันก็หมายถึง “ปวงชน (ประชา) เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด (อธิปไตย)” ฉะนั้นการปกครองสังคมจึงต้องล้อมติปวงชนเป็นใหญ่”^{๗๔}

และอีกตอนหนึ่งจากข้อเขียนอีกชิ้นหนึ่ง :

“สังคมจะดำรงอยู่ได้ก็โดยมวลราษฎร ดังนั้นระบบของสังคมที่จะ
ทำให้มวลราษฎรมีพลังผลักดันให้สังคมก้าวหน้าก็คือ ระบบประ-
ชาธิปไตย . . . คือหมายถึงระบบที่ประชาชนหรือมวลราษฎรมี
อธิปไตยตามมูลศัพท์คือ “ประชา” สันธิกับ “อธิปไตย” ๗๔

ความหมายของ “ประชาธิปไตย” ได้ถูกนิยามไว้สั้น ๆ ดังกล่าว
อย่างใดก็ดี สำหรับท่านปริทัศน์ก็มีความหมายกว้างขวางกว่าการ
พิจารณาตามมูลศัพท์ เมื่อคำว่า “ประชาธิปไตย” ปราภฏในโครง
ร่างทางทฤษฎี :

“ผมได้กล่าวแล้วว่ารูปของสังคมใดๆนั้น ย่อมประกอบด้วยระบบ
เศรษฐกิจ การเมือง ทักษะสังคม ดังนั้น ประชาธิปไตยที่สม-
บูรณ์จึงต้องประกอบด้วยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ประชาธิ-
ปไตยทางการเมือง ทักษะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งเป็น
หลักนำทางจิตใจ” ๗๖

ท่านปริทัศน์ได้เสนอความคิดเรื่อง “ประชาธิปไตยที่สมบูรณ์” ๗๕
สามด้านที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์สังคม และแนวคิดแบบ
สังคมนิยมดังกล่าว และนี่ย่อมหมายความว่า “ประชาธิปไตยทาง
เศรษฐกิจ” คือพื้นฐานของความคิดนี้ ๗๖

ความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ การที่มวลราษฎรถูกกด
ขี่เบียดเบียน และมีชีวิตอยู่อย่างอัตคัดขัดสน เหล่านี้เป็นความ
รู้สึกนึกคิดที่อยู่ในใจท่านปริทัศน์ ตั้งแต่ความคิดระยะแรกจวบจน

เปลี่ยนแปลงของชีวิต ท่านได้อธิบายความหมายของ “ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ” เอาไว้ว่า :

“ระบบประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจนั้น ไม่หมายถึงระบบที่มีบางคนกล่าวไว้ว่าใช้วิธีการบริบททรัพย์สินเงินทองของทุกคนในสังคมแล้วเอามาแบ่งเฉลี่ยเท่า ๆ กัน ถ้าหากเป็นระบบตามวิธีการนี้ ระบบนั้นก็ไม่ใช่ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ เพราะมิใช่ระบบที่เป็นธรรมคือคนที่ไม่ทำงานหรือทำอย่างเกียจคร้านก็จะได้ส่วนแบ่งเท่ากับคนที่ทำงานด้วยความอุตสาหะ และจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจของสังคม ระบบประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจหมายถึงราษฎรส่วนมากของสังคมต้องไม่ตกเป็นทาสของคนจำนวนส่วนข้างน้อยที่อาศัยอำนาจผูกขาดเศรษฐกิจของสังคม และราษฎรทั้งปวงจะต้องร่วมมือกันฉันท์พี่น้อง ออกแรงกายหรือแรงสมองตามความสามารถเพื่อผลิตสิ่งอุปโภคและบริโภคให้สมบูรณ์ครบถ้วนแล้วแต่ละคนก็จะได้รับผลด้วยความเป็นธรรมตามส่วนแรงงานทางกายหรือทางสมองที่ตนได้กระทำ ผู้ใดออกแรงงานมากก็ได้มากผู้ใดออกแรงงานน้อยก็ได้น้อย” ๗๗

คำอธิบายชัดเจนให้เราเห็นถึงความคิดใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* อีกครั้งหนึ่งที่กล่าวถึงการไม่ยึดทรัพย์สิน และการประกอบเศรษฐกิจแบบสหกรณ์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดแบบสังคมนิยมที่กล่าวมาด้วย

ระบบประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเป็นรากฐานสำคัญของ

สังคม และเป็นรากฐานของ “ประชาธิปไตยทางการเมือง” หากปราศจากประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ แม้จะมีประชาธิปไตยทางการเมือง แต่ราษฎรส่วนมากก็จะไม่มีโอกาสในทางปฏิบัติที่จะใช้สิทธิประชาธิปไตยได้ “เพราะคนส่วนน้อยที่กุมอำนาจเศรษฐกิจอยู่ในมือ ย่อมมีโอกาสดีกว่าในการใช้สิทธิประชาธิปไตยทางการเมือง”^{๗๘} ท่านปรีดีได้ยกตัวอย่าง ซึ่งสะท้อนสภาพการเมืองไทยได้เป็นอย่างดี :

“... ขอให้ดูตัวอย่างการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรของหลายประเทศที่ไม่มีประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจนี้ พวกของผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจสามารถทุ่มเงินมาใช้จ่ายได้รับเลือกตั้งเข้ามาอยู่ในรัฐสภาดีกว่าผู้มีความสามารถทางการเมือง แต่ไม่มีทุนมาลงในการเลือกตั้ง ในกรณีเช่นนี้อำนาจทางการเมืองก็ตกอยู่ในมือของผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถใช้อำนาจทางการเมืองดลบันดาลให้เศรษฐกิจเป็นไปตามความประสงค์ของตน และพวกของตนที่เป็นคนจำนวนส่วนข้างน้อยของสังคม”^{๗๙}

หากมวลราษฎรขาด “ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ” ประชาธิปไตยทางการเมืองที่แท้จริงก็ไม่อาจเป็นไปได้

ในการพิจารณาระบบประชาธิปไตยทางการเมือง ท่านปรีดีได้เข้าสู่ปัญหา ในการที่ราษฎรมีส่วนในการใช้อำนาจรัฐมากน้อยเพียงใด ซึ่งเรื่องนี้เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้ง รวม

ทั้งกฎหมายเกี่ยวกับระบบบริหารและตุลาการ หลักของเรื่องนี้ก็

คือ :

“... ดังนั้น ระบบการเมืองที่จะเป็นประชาธิปไตยได้ก็จำเป็นต้องมีรัฐธรรมนูญ วิธีเลือกตั้งซึ่งให้ราษฎรมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งผู้แทนราษฎรได้เสมอภาคกัน และมีความสะดวกในการออกเสียงได้ในทางปฏิบัติ อีกทั้งจะต้องมีระบบที่ฝ่ายบริหารจำต้องปฏิบัติเพื่อราษฎรอย่างแท้จริง และระบบที่ฝ่ายตุลาการจำต้องมีอิสระและดำรงไว้ซึ่งความเที่ยงธรรม...” ๘๐

นี่เป็นข้อพิจารณาที่มิได้มองเพียงสภาพภายนอกที่ระบบการเมืองมีรัฐสภาเท่านั้น หากยังดูลึกไปถึงสภาพแท้จริงในทางปฏิบัติที่เกี่ยวกับวิธีเลือกตั้ง การแบ่งเขตเลือกตั้ง ตลอดจนโอกาสและความสะดวกของราษฎรด้วย นอกจากนี้เมื่อระบบการเมืองครอบคลุมถึงเรื่องบริหารและตุลาการ จึงปรากฏในข้อเสนอที่สอดคล้องกันเป้าหมายของทั้งหมดคือความสมบูรณ์ของราษฎร

ในแง่สุดท้ายคือ “พรรคชนะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย” ในฐานะที่มนุษย์เป็นผู้มีสติสำนึก เขาจึงเป็นผู้ผลักดันสังคมให้ก้าวไปตามความคิดเห็น ท่านปรวีตีก้าวถึงเรื่องนี้ว่า :

“สังคมของมนุษย์จะดำเนินไปสู่รูปใดนั้น ก็โดยความเคลื่อนไหวของมนุษย์ในสังคมนั้นๆ มนุษย์จะสามารถผลักดันให้สังคมก้าวหน้าไปสู่ระบบประชาธิปไตยทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมืองได้

นั้น ก็จำเป็นต้องมีทัศนคติที่สงัดที่เด่นชัดเป็นประชาธิปไตย ยึดถือเป็นหลัก
 นำในการดำเนินกิจกรรมทางสังคม ถ้าหากผู้ใดต้องการระบบ
 ประชาธิปไตยสมบูรณ์ หรือแม้แต่ต้องการเพียงระบบประชาธิปไตย-
 ทางการเมือง แต่ยึดถือทัศนคติทางสังคมที่ไม่ใช่ประชาธิปไตย
 เป็นหลักนำแล้วก็จะยอมดำเนินกิจกรรม ไปตามแนวทางที่ไม่อาจเข้า
 สู่ระบบประชาธิปไตยตามความต้องการนั้นได้ อะไรคือทัศนคติ
 ประชาธิปไตยทางสังคมนั้น ก็เป็นปัญหาที่ต้องพิจารณาค้นคว้าทั้ง
 ทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ ซึ่งยอมพิสูจน์จากผลแห่งการดำเนิน
 ทัศนคติที่ชัดเจนนั้น นำไปสู่การปฏิบัติที่บังเกิดผลให้สังคมมีระบบ
 ประชาธิปไตยสมบูรณ์ หรือแม้แต่ระบบประชาธิปไตยทางการเมือง-
 เมืองเป็นเบื้องต้นแล้ว ทัศนคติก็อยู่ในจำพวกประชาธิปไตย ถ้า
 ไม่บังเกิดผลดังกล่าวก็สมควรวิเคราะห์พิจารณาว่าทัศนคติที่ขัดต่อ
 ความเป็นประชาธิปไตย และเป็นทัศนคติสนับสนุนให้ระบบที่ไม่
 ใช่ประชาธิปไตยดำรงอยู่ได้ตราบเท่าที่ทัศนคตินั้นยังมีอิทธิพลอยู่
 ในสังคม...”๘๑

ทัศนคติทางสังคมเป็นตัวผลักดัน และวางแนวทางการเคลื่อนไหว
 ของสังคม แม้ว่าท่านจะไม่ได้ตอบถึงลักษณะของ “ทัศนคติแบบ
 ประชาธิปไตย” โดยตรง แต่เราก็พอจะคาดได้ว่าอยู่ในโครงร่าง
 ทางความคิดแบบ “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ของท่าน
 เราจะพิจารณาเรื่องนี้อีกครั้งในเชิงวิเคราะห์ในตอนต่อไป

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ คือพื้นฐานของปรัชญาสังคมนิยม
 วิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย ซึ่งมีลักษณะพ้องกับหลักประการที่ ๕

ซึ่งระบุว่าด้วย “ความไพบูลย์ของประชาชนพร้อมด้วยประชาธิปไตยของประชาชน” สำหรับผู้ที่รักชาติ การตระหนักถึงเรื่องนี้ นับว่าสำคัญยิ่ง ดังที่ท่านปรินิติได้เคยให้คำขวัญแก่บัณฑิตว่า :

“ต้องใช้ปัญญาประกอบด้วยสติพัฒนาระบบปกครองของประเทศไทยให้บรรลุถึงซึ่งระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์ และป้องกันชาวไทยผู้รักชาติไทยแท้จริง มิให้หลงเชื่อการโฆษณา ที่จะดึงการปกครองประเทศไทยให้ถอยหลังเข้าคลอง” ๘๒

ความคิดเรื่อง “ประชาธิปไตยสมบูรณ์” ตามปรัชญา

“สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” นี้ จะช่วยให้ชาติมีเอกภาพที่มั่นคงด้วย ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ สำหรับท่านปรินิติชาติจักต้องดำรงอยู่ และเพื่อการนี้ การรักษาเอกภาพของชาติจึงเป็นเรื่องสำคัญด้วย ข้อเขียนตอนหนึ่งของท่านได้แสดงแก่นความคิดนี้ไว้อย่างชัดเจน :

“วิธีประชาธิปไตยตามหลักที่ประธานาธิบดีลินคอล์นให้ไว้คือการปกครองโดย “รัฐบาลของราษฎร โดยราษฎร เพื่อราษฎร” ถ้าทำตามนี้ได้จริง เอกภาพของชาติก็เป็น “เอกภาพของราษฎร โดยราษฎร เพื่อราษฎร” เป็นความเต็มใจของราษฎรเองที่รักษาเอกภาพของชาติ จึงเป็นการรักษาเอกภาพของชาติให้มั่นคงได้ วิธีประชาธิปไตยดังกล่าวนี้เป็นการนำไปสู่รากฐานแห่งจิตสำนึกของมนุษย์ ที่จะให้ความรู้สึกในการต้องการเอกภาพของชาติ แม้

จะตั้งต้นจากโครงร่างเบืองบนของสังคมก่อน คือมีระบบการเมือง
ดังกล่าวนี้ รัฐบาลแห่งระบบนี้ก็ดำเนินแก้ไขสมุฏฐานของ
สังคม คือสภาพเศรษฐกิจ ให้ราษฎรทั่วหน้ามีความกินดีอยู่ดี
กัน ราษฎรก็ย่อมเห็นคุณประโยชน์ที่ตนได้รับในการรักษาเอกภาพ
กับชนชาติต่าง ๆ ที่รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การรักษาเอกภาพของชาติโดยอาศัยทางจิตที่ปราศจากราก
ฐานทางเศรษฐกิจและการเมือง ประชาธิปไตยของราษฎรก็เท่ากับ
อาศัยการลอยไปลอยมาในอากาศ ซึ่งอาจหล่นลงไปสู่อวกาศนอก
พิภพ มนุษย์อยู่ได้ด้วยการมีปัจจัยดำรงชีพและมีระบบการเมือง
ประชาธิปไตยให้สิทธิมนุษยชน ผู้ที่อาศัยสภาพทางจิตโดยไม่
กังวลถึงสภาพทางเศรษฐกิจ ก็เพราะเขาเองมีความสมบูรณ์หรือ
มีพอกินพอใช้ในทางเศรษฐกิจอยู่แล้ว แต่คนส่วนมากที่ยังขาด
ปัจจัยดำรงชีพอยู่นั้นย่อมมีจิตในทางค้นคว้าหาชีวิตปัจจัยในทางที่
ชอบพร้อมด้วยสิทธิมนุษยชน พวกเขาจึงถือสภาพจิตอย่างเดียว
ตามการโฆษณาไปได้เพียงชั่วคราว แต่เมื่อรอคอยผลแห่งวิชัน
ชั่วคราวหนึ่งแล้วไม่เห็นผลว่าได้ช่วยความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจและ
สิทธิมนุษยชนของเขาแล้ว เขาก็อาจไปถือสภาพทางจิตชนิดอื่นที่
เขาเห็นว่าอาจช่วยความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจ และสิทธิมนุษยชน
ของเขาดีกว่าก็ได้ นักปราชญ์ผู้หนึ่งกล่าวว่าความคิดของเจ้า
ของกฤหาสน์ต่างกับคนที่อยู่กระท่อม”^{๘๓}

หลัก “ประชาธิปไตยสมบูรณ์” จะเป็นพื้นฐานอันหนักแน่นของ
เอกภาพของชาติ ไม่ว่าชาตินั้นจะประกอบด้วยชนชาติต่าง ๆ ก็ตาม

ทัศนคติที่สอดคล้องกันคือ “ทัศนักรักชาติ” (Patriotism) ซึ่ง :

“เป็นทัศนักรประชาธิปไตยซึ่งรักทุกเชื้อชาติและชนชาติที่ประกอบเป็น “ชาติ” เดียวกัน ครอบครองดินแดนประเทศเดียวกันคือเป็นปิตุภูมิ (Patrie) เดียวกัน มีความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจอันเป็นรากฐานของสังคมเดียวกัน ยอมเสียสละส่วนตัวเพื่อชาติและปิตุภูมิเป็นส่วนรวม

...เอกภาพของชาติจะมั่นคงได้ก็โดยระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์คือ ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ, ทางการเมือง, ทัศนักรประชาธิปไตย ซึ่งรวมทั้ง “ทัศนักรรักชาติ” (Patriotism)”^{๘๔}

“ทัศนักรรักชาติ” ที่กล่าวถึงนี้ ตรงข้ามกับ “ทัศนักรเชื้อชาตินิยม” (Racism) ซึ่งประกอบด้วยทัศนักรคลั่งชาติ นี่เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยโดยตรงด้วย เช่นเมื่อท่านปรีดีกล่าวถึงเรื่อง *ความเป็นมาของชื่อ “ประเทศสยาม” กับ “ประเทศไทย”*^{๘๕} ทัศนักรรักชาติอันเป็น “ประชาธิปไตย” จะทำให้ชาติเป็นเอกภาพ ไม่มีปัญหาชนกลุ่มน้อยในสังคม

การรักษารูปภาพของชาติ ย่อมสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการดำรงเอกราชและอธิปไตยของชาติ สำหรับท่านปรีดี “การพิทักษ์เอกราชอธิปไตยของชาติไว้ให้ได้เป็นหน้าที่สูงสุดของคนไทยที่รักชาติ” ท่านมองสถานการณ์โลกปัจจุบันและของประเทศไทยโดยเฉพาะว่า มีปัญหาทั้งด้านสงครามและการใช้อิทธิพลต่าง ๆ

ประชาชนผู้แทนที่เขาเคยจัดตั้งก็หลายคน และเราได้ตกลงกันว่า
ว่ามีเพียงการกู้เอกราชของชาติและเอกราชสมบูรณ์ที่ถูกญี่ปุ่นยึด-
ครองให้สำเร็จและให้สัมพันธไมตรีโดยรับรองมีวัตถุประสงค์ ๒ ประ-
การ . . .” ๕๐

เอกราชและอธิปไตยของชาติ เป็นหน้าที่ของผู้รักชาติจักต้องดำรง
รักษาไว้ ควบคู่กันนี้คือ การยึดมั่นในสันติภาพและความเป็น
กลางระหว่างประเทศ ทั้งหมดนี้จะเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ เมื่อ
ราษฎรมีความสมบูรณ์พูนสุขอย่างประชาธิปไตยที่แท้ นี่คือการ
หมายส่วนรวมของปรัชญา “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย”
อันเป็นจุดศูนย์กลางของความคิดทางการเมืองของท่านปรีดี
พนมยงค์ เราจะพิจารณาเรื่องเหล่านี้ในเชิงวิเคราะห์ในตอนต่อไป

บทที่ ๖

ความคิดทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์ : การทบทวน

หลังจากที่ได้เสนอแนวความคิดทางการเมืองของท่านปรีดีแล้ว ในตอนนี้ เราจะพิจารณาบททวนประเด็นสำคัญ ๆ ซึ่งจะช่วยให้เห็นแก่นความคิดในโครงร่างทางทฤษฎีชัดเจนนขึ้น เราได้เห็นมาแล้วว่า ความคิดทางการเมืองของท่านทั้งสองระยะมีความสอดคล้องต่อเนื่องกัน และบรรลุถึงจุดสุดยอดอันเป็นระบบความคิดในระยะหลัง การทบทวนในบทนี้ จึงมุ่งที่ประเด็นความคิดโดยไม่แบ่งแยกระยะเวลา หากแต่จะพิจารณาในโครงร่างส่วนรวม

ว่าด้วยรากฐานความเป็นจริงของโลกและชีวิต

ตามปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย รากฐานของทั้งสังคมนิยมและประชาธิปไตยคือ วิทยาศาสตร์ซึ่งสอดคล้อง

กับปรัชญาแบบสสารธรรม ด้วยความพยายามที่จะอธิบายปรัชญา
 สสารธรรม ตามลักษณะแบบประเพณีของปรัชญาตะวันตก คือ
 เริ่มจากสมมุติฐานของสรรพสิ่ง (โลกและชีวิต) ท่านปรินตีได้เสนอ
 ว่า องค์ประกอบพื้นฐานนั้นคือ *สสาร* โดยใช้ความหมายของ
 วิทยาศาสตร์ธรรมชาติบ่งว่า สสารหมายถึง ของแข็ง ของเหลว
 และก๊าซ อันเป็น ๓ สถานะ

การอธิบายเช่นนี้ เป็นที่เข้าใจได้สำหรับวัตถุ (เช่นใน
 การศึกษาแขนงฟิสิกส์) ซึ่งสามารถชั่ง ตวง วัด ได้ แต่การ
 นำมาใช้อธิบายตัวมนุษย์กลับมีข้อน่าสงสัย ท่านปรินตีเห็นว่ามนุษย์
 ต่างจากวัตถุทั้งหลายตรงที่เขามี “จิตสำนึก” หรือ “จิตใจ” ซึ่ง
 ท่านอธิบายว่าเกิดจากอวัยวะสมอง หรือกล่าวอีกแง่หนึ่งคือ จิตใจ
 มีพื้นฐานมาจากร่างกาย (วัตถุ) มิได้ดำรงอยู่อย่างอิสระเอกเทศใน
 ตัวเอง หากแต่เป็น “ปรากฏการณ์ทางกาย” อย่างหนึ่ง ปัญหาที่
 ท่านเผชิญในเรื่องนี้ โดยที่ท่านมิได้ให้คำตอบไว้ก็คือ สสารประ
 กอบกันขึ้นเป็นตัวมนุษย์อย่างไร? มันทำงานในลักษณะใด?
 ข้อพิพาทเรื่องที่ว่า “จิตใจ” เกิดจากอวัยวะสมองเป็นอย่างไร?
 และทั้งสองสัมพันธ์กันอย่างไร? นี่เป็นปัญหาซึ่งทั้งนักปรัชญาและ
 นักวิทยาศาสตร์ ก็ยังคงครุ่นคิดกันอยู่

ทัศนะแบบเอกนิยม (Monism) ในเชิงสสารธรรม ซึ่งถือ

ว่าความเป็นจริงมีเพียงหนึ่งเดียวคือ “สสาร” เป็นความคิดที่มีมาแต่อดีตทั้งในปรัชญาตะวันตกและตะวันออก ตัวอย่าง เช่นลัทธิอะตอม (Atomism) ของชาวกรีกโบราณ ซึ่งถือว่า “อะตอม” ที่มีคุณสมบัติเป็นสสาร คือพื้นฐานของทุกสิ่ง สรรพสิ่งประกอบด้วยอะตอม สิ่งต่างๆ ผิดแผกกัน (เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช วัตถุ) เนื่องจากการจัดโครงสร้างของอะตอมต่างกัน การเคลื่อนที่ของอะตอมหรือการจัดโครงสร้างใหม่ เป็นสาเหตุของการเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลง และดับสลายของสิ่งต่างๆ การเกิดขึ้นคือการรวมตัว และการดับสลายก็คือการที่อะตอมแยกออกจากกัน แต่ตัวอะตอมนี้เป็นสิ่งที่มีความแต่เดิม ไม่มีการเกิดใหม่ หรือสูญสลาย นี่เป็นตัวอย่างทฤษฎีหลักแบบหนึ่งของปรัชญาสสารธรรม^๑ ข้อสังเกตที่ควรระบุงไว้ก็คือ การเข้าสู่ปัญหาเรื่องสมมูลฐานของสรรพสิ่งจะทำให้ต้องเกี่ยวข้องกับปัญหาเชิงเมตาฟิสิกส์ ซึ่งท่านปริตีเองก็ไม่เห็นด้วย^๒

ดูเหมือนเหตุผลที่นำท่านปริตีเข้าสู่ปัญหาเรื่องรากฐานความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้นคือ ความสนใจเรื่องสังคม ซึ่งท่านได้กล่าวถึง “ปรัชญาสสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคม” ไว้ตอนท้ายของบทความ *ปรัชญาคืออะไร* ท่านกล่าวถึงปรัชญาแบบนี้ว่า:

“ปรัชญาสสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์สังคมนั้น ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งทฤษฎีสสารธรรม ซึ่งพิจารณาสถานะและอาการของสังคมตามกฎหมายธรรมชาติตรงกับความหมายของคำว่า “วิทยาศาสตร์” ...”๑

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเข้าสู่ปรัชญาสสารธรรม ซึ่งท่านเห็นว่าสอดคล้องกับ “วิทยาศาสตร์” หากแต่ท่านใช้แนวคิดของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (ที่สำคัญคือ ฟิสิกส์) มาเป็นตัวแบบในการอธิบาย และเกิดปัญหาขึ้นพื้นฐานดังกล่าวแล้ว นอกจากนี้ ท่านยังพยายามใช้แนวคิดแบบนั้นในการอธิบายทางสังคมอีกด้วยคือ ความคิดเรื่อง “พลังงาน” ซึ่งท่านเปรียบกับหลัก “ประติการ”

ขอให้เราพิจารณาในเชิงเปรียบเทียบกับทฤษฎีมากซ์นิสต์ (Marxism) เหตุผลในการนี้ที่สำคัญก็คือ ปรัชญามากซ์นิสต์ยืนยันทัศนะสสารธรรมทางสังคม และโครงสร้างทางทฤษฎีที่ท่านปรารถนาใช้อธิบายระบบสังคมกับการเปลี่ยนแปลงตามกฎหมายประติการ ก็คล้ายคลึงกับปรัชญามากซ์นิสต์ นอกเหนือจากการที่ท่านปรารถนาได้เอ่ยถึง “เมธีทางสังคม” เช่น มากซ์ เองเกิลส์ เลนิน เมาเซตุง บ่อยครั้งกว่าแนวคิดสำนักอื่น ๆ ดูเหมือนจะเนื่องมาจากลักษณะทางความคิดเหล่านี้ด้วย ที่ทำให้ผู้ศึกษาความคิดของท่านหลายคนเห็นพ้องกันว่า ท่านได้รับอิทธิพลจากความคิดมากซ์นิสต์ ถึงแม้ว่าท่านเองจะเคยปฏิเสธว่า ท่านไม่ใช่มากซ์นิสต์

เป็นความจริงว่ามากซ์เองได้กล่าวถึง “พื้นฐานทางวัตถุ” ของสังคม ซึ่งเขาหมายถึงสถานะเงื่อนไขพื้นฐานในการดำรงอยู่ของมนุษย์ (คือ ด้านเศรษฐกิจ) แต่เขาไม่เคยใช้ปรัชญาสารธรรมอธิบายว่า สสารเป็นสมมูลฐานของสรรพสิ่งเช่นที่ท่านปริตีพยายามทำ ยิ่งกว่านั้น เขายังโต้แย้งปรัชญาสารธรรมแบบนี้ ซึ่งอ้างว่าเราสามารถพบ “สารัตถะ” หรือแก่นแท้ของปรากฏการณ์ทางจิต-สมองทั้งปวงได้ในสสารและกระบวนการทางสสาร หรือที่ไปไกลกว่านั้นถึงขนาดที่บอกว่า ความรู้สึกและความคิดต่างๆ สามารถอธิบายได้ว่าเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการทางเคมีในร่างกาย

มากซ์คัดค้านปรัชญาสารธรรมเชิงกลไก (ซึ่งเรียกว่าเป็นแบบ “บัวร์จัวส์” bourgeois) เช่นนั้นว่าเป็น “สสารธรรมแบบนามธรรมของวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติที่กีดกันประวัติศาสตร์กับกระบวนการของมันออกไป”^๕ มากซ์มีแนวการพิจารณาปัญหาเรื่องธรรมชาติและการดำรงอยู่ของมนุษย์อีกแบบหนึ่ง ซึ่งเราเรียกกันว่าแบบ “ธรรมชาตินิยม” (Naturalism) และ “มนุษยนิยม” (Humanism) ที่อยู่ในมิติของสังคม แนวคิดทั้งสองแบบนี้ สำหรับมากซ์ “แตกต่างจากทั้งปรัชญาจิตธรรมและสสารธรรม แต่ก็ประกอบสัจจะของทั้งสองเข้าด้วยกันในขณะเดียวกัน”^๖

ภาพความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ที่ท่านปริตีเสนอจึงต่าง

จากมากซ์ มากซ์คิดถึงการค้ารงอยู่ทางสังคมของมนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งก็เหมือนกับท่านปรีดี แต่เรามีได้เข้าสู่ปัญหาเชิงเมตาฟิสิกส์ เช่นท่านปรีดี และที่สำคัญ เขาไม่เห็นด้วยกับการใช้ทวิแบบของ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาเข้าใจสังคมมนุษย์ด้วย จริงๆ แล้วท่าน ปรีดีก็ได้พยายามแสดงหรืออธิบายภาพของมนุษย์ ตามความคิด แบบสสารธรรมวิทยาศาสตร์ธรรมชาติของท่าน และเชื่อมโยงเข้าสู่ การอธิบายทางสังคม ดูเหมือนท่านจะมองว่า มนุษย์ก็เป็นเช่นที่ เห็นๆ กันอยู่คือ มีทั้งร่างกายและจิตใจ และท่านเพียงแค่ถือ ประชญาสสารธรรมเป็นรากฐาน แน่แน่นอนว่าย่อมมีปัญหาติดตามมา เพราะนักวิทยาศาสตร์เองก็ยังคงศึกษามนุษย์อยู่ และยังไม่มีการตอบ อันแน่นอน

นอกจากนี้ เมื่อท่านปรีดีเสนอทฤษฎีความรู้ (หรือ “ทฤษฎีแห่งวิชา” ตามคำของท่าน) ตาม “เมธีแห่งวิทยาศาสตร์ สังคม” คือ แบบ Human Sensuous Activity Practice ซึ่ง ท่านแปลว่า “กิจกรรมสัมผัสทฤษฎี” นั้น ก็เป็นทฤษฎีความรู้ แบบที่มากซ์เสนอ^๓ อย่างไรก็ตามไม่ได้กล่าวอย่างละเอียดชัดเจน และมีได้อธิบายเชื่อมโยงกับภาพของมนุษย์ที่เป็นแบบ “สสารธรรมวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ” ของท่าน บางทีเรื่องนี้อาจ สะท้อนว่าประเด็น^๓มิใช่เป็นหลักในความคิดของท่านปรีดี ท่าน

จึงยกขึ้นมากล่าวเพียงเล็กน้อย และขาดการไตร่ตรองทบทวนอย่าง
เป็นระบบภายในโครงร่างทฤษฎีส่วนรวมที่ท่านเสนอ ในตอนต่อ
ไป เราจะพิจารณาเรื่อง^๕อีกเมื่อท่านปรินิติได้เปรียบเทียบว่า
ปรัชญาสสารธรรมของท่านเหมือนกับพุทธศาสนา

ถึงแม้ว่าจะมิได้อธิบายปรัชญาสสารธรรม ในฐานะที่เป็น
ความเป็นจริงของโลกและชีวิตอย่างละเอียด โดยเฉพาะในเรื่อง
ที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์เอง ซึ่งทำให้เกิดปัญหาค้างอยู่ตั้งกล่าว แต่
ท่านปรินิติก็เข้าสู่เรื่องทางสังคมด้วย “ปรัชญาสสารธรรมทางสังคม
ที่เป็นวิทยาศาสตร์” ซึ่งเราจะพิจารณากัน

ว่าด้วยทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคม

ท่านปรินิติได้พยายามเชื่อมโยงปรัชญาสสารธรรมเข้าสู่การ
อธิบายสังคมมนุษย์ ด้วยแนวคิดเรื่อง “พลังงาน” ตามแบบวิทยา
ศาสตร์ธรรมชาติ โดยเปรียบกับกฎ “ประติการ” ท่านกล่าวถึง
กฎ^๕ว่าเป็น “กฎธรรมชาติ” ซึ่งสามารถใช้เข้าใจสังคมมนุษย์ได้
อย่างเป็นวิทยาศาสตร์

ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคมที่ท่านปรินิติใช้ในการเข้าใจระบบ
สังคม และการเปลี่ยนแปลงเป็นขั้นตอนต่างๆ จากอดีตตามหลัก
ประติการ ก็คล้ายคลึงกับทฤษฎีมากซิสม์ นับตั้งแต่การถือเรื่อง
เศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของระบบสังคม ลักษณะการอธิบายเรื่อง

ปัจจัยการผลิตและความสัมพันธ์การผลิต เรื่องชนชั้น ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคม ๕ ชั้นตอนคือ ระบบปฐมสหการ ระบบทาส ระบบศักดินา ระบบชนานุภาพ (ทุนนิยม) และระบบสังคมนิยม นี่เป็นความคิดที่เด่นในระยหลัง ดังจะเห็นได้ชัดจากการเสนอความคิดสสารธรรมทางสังคมใน *ปรัชญาคืออะไร* และความคิดส่วนรวมใน *ความเป็นอนิจจังของสังคม* ขณะที่ใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของความคิดระยะแรก ยังไม่ปรากฏชัดเจนบางที ทฤษฎีมากซิสต์ในฐานะที่เป็น “วิทยาศาสตร์สังคม” น้อาจดึงดูดท่านปรีดี เนื่องจากการเน้นความสำคัญ ปัญหาและแนวทางแก้ไขของเรื่องเศรษฐกิจ เพราะเราได้เห็นมาแล้วว่าท่านสนใจเรื่องนี้อย่างมาตั้งแต่แรก

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจากแง่ทฤษฎีมากซิสต์ ท่านปรีดีได้เสนอความคิดพื้นฐานต่างๆ ของทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคมอย่างเรียบง่าย ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนในเชิงทฤษฎี เช่น *ความเป็นอนิจจังของสังคม* ซึ่งกล่าวมาแล้ว นี่เป็นลักษณะเช่นเดียวกับการที่ท่านประยุกต์ทฤษฎีมาเข้าใจสังคมไทย ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้โดยตรง โดยตีความระบบเศรษฐกิจและการเมืองของไทยตามหลักทฤษฎี การศึกษาเป็นการใช้ข้อสรุปจากทฤษฎีมาเทียบกับสังคมไทย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ เมื่อท่านอ้างหลักฐาน

แสดงว่าสังคมไทยแต่เดิมเริ่มจากลักษณะสังคมระบบปฐุมสหการ
ที่ตำบลแห่งหนึ่งทางภาคอีสาน ตามคำบอกเล่าของสมเด็จพระ
พระยาจำรง ฯ ต่อมาก็กล่าวถึงระบบทาสซึ่งดำเนินควบคู่มา
กับระบบศักดินาและการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และ
ระบบทาสได้เลิกไปตามนิติบัญญัติโดยพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๓๐
จึงเหลือระบบศักดินาซึ่งต่อมาผสมผสานกับระบบทุน จนกระทั่ง
ถึงปัจจุบันที่ท่านให้ภาพของระบบสังคมไทยว่า มีการผสมผสาน
ระหว่างระบบศักดินากับชนานุภาพ และยังสัมพันธ์กับต่างประเทศ
ที่เป็นระบบบรมชนานุภาพ ในลักษณะฟุ้งฟิงหรือ “สี่เมือง
ขึ้น” ตามลักษณะอาณานิคมแบบใหม่ด้วย

ภาพของสังคมไทยในแต่ละยุคสมัยของระบบสังคมที่ท่าน
ปรึติกกล่าวถึง จึงค่อนข้างพรั่มัวเนื่องจากการใช้ข้อสรุปจากทฤษฎี
มาเปรียบเทียบ โดยมีได้ให้น้ำหนักกับแนวการวิเคราะห์เพียง
พอ ถึงแม้ท่านจะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคม โดย
ดูจากพลังการผลิตและความสัมพันธ์การผลิตอันเป็นรากฐาน แต่
การวิเคราะห์ก็ปรากฏเพียงเล็กน้อยในการวินิจฉัยสภาพของระบบ
สังคม เมื่อเปรียบกับงานอื่นที่เสนอแนวคิดคล้ายคลึงกัน เช่น
โฉมหน้าศักดินาไทย ของ จิตร ภูมิศักดิ์

อย่างไรก็ดี ในการตีความขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ของ

สังคมไทยตาม “สูตร” ทางทฤษฎีดังกล่าว ท่านปริทัศน์ได้เสนอ ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคมอย่าง “กลไก” เหมือนกับภาพที่มอง มนุษย์ พัฒนาการของสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามลำดับขั้นตอน เป็น “สายเดี่ยว” เสมอไป บางสังคมอาจเปลี่ยนแปลงข้ามขั้นตอนได้ด้วย

ข้อนำสังเกตในการเสนอทฤษฎีสสารธรรมทางประวัติศาสตร์ในการมองสังคมไทยก็คือ ผู้อ่าน *ความเป็นอนิจจังของสังคม* จะพบได้โดยง่ายว่า ท่านปริทัศน์ใช้ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมไทยเพียงเล็กน้อย และข้อมูลที่ใช้ก็มักเป็นลักษณะทางการ (formalistic) และเป็นเชิงกฎหมาย (legalistic) ด้วย ตัวอย่างเช่นที่ท่านกล่าวถึงการ เลิกระบบทาส :

“ถ้าเราจะพิจารณาสภาพของสังคมไทยที่เป็นอยู่เมื่อก่อน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๕) อันเป็นสมัยที่ยังมีระบบทาส... ก็จะได้เห็นว่าสังคมไทยเคยผ่านระบบทาสมาแล้วเมื่อไม่นานมานเอง ระบบทาสของเรามีกฎหมายอยู่ครบถ้วนบริบูรณ์... ภายในระบบทาสนั้นเองก็มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าเป็นลำดับมา เช่นมีการยกเลิกมิให้ลูกทาสต้องตกเป็นทาสตามพ่อแม่, การกำหนดเกษียณอายุทาส เพื่อให้ทาสมีอายุครบกำหนดที่บัญญัติไว้ได้มีอิสระภาพหรือความเป็นไท, การบัญญัติให้ทาสมีบุคคลสมบัติแห่งการเป็นมนุษย์ขงชน ฯลฯ ในที่สุดระบบทาสก็เลิกไปตามนิตินัยโดยพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๒๔ และใช้บังคับทั่วราชอาณาจักรครบถ้วนเมื่อ ร.ศ. ๑๓๐”

ภาพของสังคมไทยและ “การต่อสู้ทางชนชั้น” ตลอดจนการกดขี่ทางเศรษฐกิจ ปรากฏเพียงเล็กน้อยในงานเขียนต่างๆ ของท่าน ปรีดี ท่านได้ให้น้ำหนักกับข้อมูลทางการเมืองอย่างมาก ซึ่งสะท้อนถึงวิถีคิดของท่านด้วย ลองพิจารณาอีกตัวอย่างหนึ่ง :

“...ระบบศักดินาในส่วนที่เกี่ยวกับระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้สลายไป โดยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕”^๕

หรืออีกตอนหนึ่งที่แสดงวิถีคิดซึ่งยึดถือตามกฎเกณฑ์ เมื่อท่าน เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นกฎอย่างหนึ่ง :

“... สิ่งตกค้างของระบบเก่าชนิดนี้มีทรศนะที่ผลิตจากกฎธรรมชาติ... ฉะนั้นจึงดำเนินการให้กฎธรรมชาติและกฎแห่งอนิจจัง ดึงสังคมให้ตอยหลังเข้าคลอง... แต่อย่างไรก็ตามการดึงให้สังคมตอยหลังก็เป็นไปเพียงชั่วคราว เพราะในที่สุดกฎอนิจจังต้องประจักษ์ขึ้น”^๖

แน่นอนว่า การมองปัญหาและใช้ข้อมูลในเชิงกฎเกณฑ์เช่นนี้ ไม่ใช่ความผิด ลักษณะเช่นนี้ ดูสอดคล้องกับสไตล์การเขียนพูด (พิจารณาจากการให้สัมภาษณ์) และภูมิหลังทางกฎหมายของตัวท่านปรีดีเอง แต่การมองปัญหาและใช้ข้อมูลแบบนี้เป็นหลัก ก็เป็นการเน้นเพียงด้านเดียว และทำให้ยังมีข้อสงสัยในสาระที่เป็นจริงด้านอื่นๆ อยู่ ตัวอย่างเช่นที่ท่านให้ภาพของสังคม

ไทยปัจจุบันถึงกล่าวแล้ว ซึ่งความหมายของลักษณะศักดิ์ทินาหรือ
ธนาณูปการยังคลุมเครือ นี่เป็นปัญหาที่ผู้สนใจในทฤษฎีคล้ายกัน
นี้ ยังคงครุ่นคิดกันอยู่ถึงสถานะของสังคมไทยปัจจุบันตามโครง
ร่างทางทฤษฎี หากแต่เน้นด้านแนวทางวิเคราะห์และข้อมูลด้าน
ต่าง ๆ มากขึ้น^{๑๑}

ท่านปรีดีเสนอทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคม โดยไม่ปรากฏ
ชื่อเรียกร้องให้มวลราษฎร ดำเนินการเปลี่ยนแปลงสังคมในทาง
ปฏิบัติโดยตรงเลย เช่น การกระตุ้นความขัดแย้งทางชนชั้น เมื่อ
เปรียบกับข้อเขียนของมากซิสต์ไทย ในกลุ่มของพรรคคอมมิวนิ-
ซิสต์แห่งประเทศไทยเป็นต้น ดูเหมือนการเสนอทฤษฎีของท่าน
จะเป็นเพียงข้อเสนอทางความคิด เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาในฐานะ
เป็นแนวทางสู่สังคมที่เป็นธรรมหรือ “ประชาธิปไตยสมบูรณ์” ตาม
ศัพท์ของท่าน ถึงแม้ว่าท่านจะสนใจเรื่องชนชั้นในสังคม และพยายาม
จำแนกทำความเข้าใจ แต่ท่านก็เสนอให้ชนชั้นต่าง ๆ ยึดถือ
“ประโยชน์ส่วนรวม” มากกว่าประโยชน์ของชนชั้นตนเองด้วย
เราจะพิจารณาเรื่องนี้ในตอนต่อไป

ว่าด้วยความรักชาติและความเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม

ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคมแบบสสารธรรมประติการของท่าน

ปรีดี แม้จะกล่าวถึงความขัดแย้งทางวรรณะหรือชนชั้นในสังคม ในฐานะที่เป็นพลัง (“พลังงาน”) ให้สังคมเคลื่อนไหวไป แต่ก็ไม่เคยปรากฏลักษณะการกระตุ้นให้ใช้กำลังอาวุธประหารกัน ตรงกันข้าม เมื่อมองชนชั้นในฐานะที่อยู่ในสังคมชาติ ท่านกลับให้ความสำคัญกับความรักชาติและความเห็นแก่ส่วนรวม มากกว่าประโยชน์ของชนชั้นเอง^{๑๒} แนวคิดทั้งสองเรื่องนี้สัมพันธ์กัน กล่าวคือ :

“บุคคลใดมีความเห็นแก่ตัวมากเพียงใด ความรักชาติก็ลดน้อยลงเพียงนั้น จึงนำไปสู่ทรรศนะคติที่ถือว่าชาติเป็นของตนและครอบครองโดยเฉพาะ และเป็นของชนชั้นตนโดยเฉพาะ”^{๑๓}

ความรักชาติของบุคคลมีระดับมากน้อยต่างกันตาม “ความเห็นแก่ตัว” (Egoism) และ “ความเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม” (Altruism) ของเขา

ท่านปรีดีได้วิเคราะห์สัดส่วนของความรักชาติกับเรื่องของชนชั้นไว้อย่างน่าสนใจว่า :

“ความเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม (Altruism) เกิดมีขึ้นในยุคปฐมกาลซึ่งมนุษยช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำมาหาเลี้ยงชีพ โดยไม่มีการกีดขเบียดเบียดระหว่างกัน ต้องต่อสู้ภัยธรรมชาติร่วมกัน ความเป็นอยู่เช่นนั้นจึงก่อให้เกิดจิตสำนึกในความรักสังคม โดยมีได้ยกเอาความเห็นแก่ตัวเหนือส่วนรวม และไม่มีชนชั้นหรือเชื้อชาติที่จะยกตนเป็นใหญ่กว่าส่วนรวม

(๑) แต่เมื่อสังคมของมนุษย์ได้เปลี่ยนแปลงเป็นระบบทาส ศักดินา ทุนนิยม มนุษย์จึงมีฐานะและวิถีดำรงชีพต่างกันซึ่งมีสภาพเป็น “ชนชั้น” ต่าง ๆ ชนชั้นเหล่านี้ต้องการผูกขาดอำนาจ เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมของสังคมไว้ในกำมือแห่งชนชั้นของตน ดังนั้นจึงเป็นบ่อเกิดแห่งความเห็นแก่ตัวของชนชั้น ซึ่งทำให้ “การเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม” ลดน้อยลงมา และความรักชาติเป็นส่วนรวมก็ลดน้อยลงไปด้วย แต่บุคคลบางส่วนแห่งชนชั้นเหล่านี้ ซึ่งมองเห็นว่าชนชั้นของตนจะดำรงอยู่ได้ก็โดยให้ชาติคงอยู่ได้ ฉะนั้นจึงยังคงมีความรักชาติเป็นส่วนรวมเพื่อประโยชน์แห่งชนชั้นของตนเองด้วย

(๒) ส่วนชนชั้นประเภทคนงานสมัยเก่าคือ ทาส ข้าไพร่ และคนงานสมัยใหม่คือกรรมกรชนิดต่างๆ และชวานายากจนนั้น ความเป็นอยู่ทางชนชั้นของพวกเขา ไม่มีลักษณะเป็นการผูกขาด หรือจะนำไปสู่การผูกขาดสังคม ฉะนั้นจึงมีความรักชาติมากกว่าชนชั้น พวกที่ต้องการผูกขาดหรือจะนำไปสู่การผูกขาดสังคม ยกเว้นทาส ข้าไพร่ คนงานบางคน ที่สถานะชนชั้นของตนเป็นลูกสมุนของชนชั้นผูกขาด จึงมีความรักชาติลดน้อยลงไปตามชนชั้นผูกขาด”^{๑๔}

นี่เป็นแนวการวิเคราะห์ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เมื่อความรักชาติและความเห็นแก่ส่วนรวมขึ้นอยู่กับสถานะเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของชนชั้น (บุคคลในชนชั้น) แนวคิดทั้งสองสัมพันธ์กับปัจจัยทางเศรษฐกิจ-สังคม ภายในโครงร่างทางทฤษฎี ซึ่งมีใช้ทางจิตวิทยา

โดยตรง สมมติฐานที่ใกล้เคียงกับเรื่องจิตวิทยา ซึ่งพอจะมีอยู่บ้างก็คือว่า มนุษย์ต้องการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และอื่น ๆ จึงร่วมกันทำการผลิต

“ความเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม” นี้ตรงข้ามกับ “ความเห็นแก่ตัว” ซึ่งหมายถึง “การเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่กว่าส่วนรวม การเอาประโยชน์ของชนชั้นตนเป็นใหญ่กว่าส่วนรวม การเอาประโยชน์ของเชื้อชาติ (race) ของตน เป็นใหญ่กว่าส่วนรวม”^{๑๕}

ข้อเสนอให้รักชาติ บังถึงนัยของการเห็นแก่ส่วนรวมเป็นสิ่งสำคัญ นี่เป็นหลักอย่างหนึ่งในการมองมนุษยชาติเป็นส่วนรวม โดยไม่มุ่งจำแนกความแตกต่างเป็นสิ่งสำคัญ สปิริตของการถือส่วนรวมเป็นใหญ่ ปรากฏอยู่ในข้อคิดแง่ต่าง ๆ ของท่านปริตีด้วย เช่น เมื่อถกเถียงถึงการที่มีผู้อ้างว่าภาษารับใช้ชนชั้นหนึ่งโดยเฉพาะ ท่านปริตีกลับเสนอว่า :

“ภาษารับใช้สมาชิกทุกคนของสังคมเท่าเทียมกันหมด โดยมิได้คำนึงถึงสถานะทางชนชั้นวรรณะของแต่ละคน...”^{๑๖}

สปิริตของการไม่เห็นแก่ตัว และความเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวมนี้ ปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่ในความคิดระยะแรกของท่านปริตีแล้ว ท่านได้เสนอ “หลักกฎหมายทั่วไป” ใน *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* ว่าเป็นเรื่อง “สิทธิของมนุษย์ชน” ซึ่งประกอบ

ด้วย เสรีภาพ สมภาพ และภราดรภาพ ลักษณะประการสุดท้ายคือ ความช่วยเหลือกันฉันพี่น้องกล่าวคือ เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันก็จำต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นี่เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับหลัก “โซลิคาริสม์” ใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ด้วย นอกจากนี้ ใน *เค้าโครงฯ* ยังปรากฏด้วยคำอย่าง “การรักตัว” (Egoism) กับ “การรักชาติ รักผู้อื่นที่เป็นที่ร่วมชาติ” (Altruism) เมื่อท่านกล่าวถึงเรื่องที่ดินอันเป็น “ปัจจัยการผลิต” สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งทั้งหมดนี้เราได้กล่าวมาแล้วตอนต้น ความคิดแบบเสรีนิยมที่ยกเอาเสรีภาพส่วนบุคคลมาอ้างเป็นเรื่องสำคัญนั้นผิดพลาด ที่เอาแนวโน้มแง่ลบของมนุษย์คือ การเห็นแก่ตัว เอามาอ้างว่าเป็นแก่นของมนุษย์ สำหรับท่านปรีดี มนุษย์ไม่ใช่สัตว์ที่แสวงหาความสุขเพิลิดเพิลินส่วนตัว หากแต่เขามีสติปัญญาและความสำนึกที่จะตระหนักถึงตนเอง ในฐานะที่มีส่วนรับผิดชอบต่อเพื่อนมนุษย์และต่อสังคมส่วนรวม

แนวคิดแบบเดียวกันนี้ ก็ปรากฏในวรรณกรรม *พระเจ้าช้างเผือก* (The King of The White Elephant) ภาพพจน์ของพระเจ้าช้างเผือก (พระเจ้าจักรา) กษัตริย์แห่งอโยธยา (Ayodaya เป็นศัพท์บาลีเก่า ซึ่งหมายถึงการปลอดภัยจากสงคราม คือความสันติ) คือผู้ที่อุทิศพระองค์เพื่อสวัสดิภาพของชาติ ผู้ที่ปก-

บ็องอาณาจักรของพระองค์ด้วยพระแสงดาบของพระองค์เองเมื่อมีภัยต่ออาณาจักร พระองค์จะต่อสู้อย่างกล้าหาญ “เพราะพระองค์ทรงรักสันติภาพ” สำหรับท่านปรีดี วรรณกรรมชิ้นนี้เป็นเรื่องของชัยชนะที่ธรรมะมีต่อการใช้กำลัง จุดหมายสูงสุดคือ การเห็นแก่ส่วนรวม การรักผู้อื่นที่เป็นที่ร่วมชาติ การอุทิศตัวเองเพื่อสันติภาพ วรรณกรรมเรื่องนี้ได้ระบุว่าอุทิศให้กับสันติภาพ

“การเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม” ซึ่งสำหรับผู้ที่รักชาติย่อมหมายถึง “การรักผู้อื่นที่เป็นที่ร่วมชาติ” ดังกล่าวนั้น เป็นจุดสำคัญประการหนึ่งที่แตกต่างจากหลัก “การต่อสู้ทางชนชั้น” ของปรัชญามากซิสม์ วัตถุประสงค์ของท่านปรีดีคือ การเรียกร้องให้ชนชั้นต่าง ๆ ร่วมกันหันกลับมาสู่การเห็นแก่ส่วนรวม มิใช่การแบ่งแยกและต่อสู้กัน ดูเหมือนข้อเสนอเรื่อง “ชนชั้น” หรือ “วรรณะ” จะเป็นเพียงแนวคิดทางทฤษฎี และเป็นการระบุว่าถึงอย่างไรก็ตามที่มีการแบ่งแยกชนชั้น ชนชั้นที่ถูกกดขี่ซึ่งประกอบด้วยคนส่วนใหญ่ของสังคมก็ย่อมจะได้รับชัยชนะในที่สุด สังคมย่อมจะพัฒนาไปสู่ “สังคมพระศรีอารีย์” ซึ่งชนชั้นหรือวรรณะที่เบียดเบียนจะต้องหมดไป

ถึงตอนนั้น บางคนอาจมีข้อสงสัยเรื่อง *การใช้กำลัง* หรือ *ความรุนแรง* ว่าการที่ชนส่วนใหญ่จะได้รับชัยชนะ และสามารถ

ขจัดชนชั้นที่เบียดเบียนให้สูญสิ้นไปได้ นั่น เป็นไปได้หรือที่จะไม่มีการใช้กำลังเข้าต่อสู้กัน? คำตอบที่เราสามารถคาดได้จากโครงการความคิดของท่านปริตีก็คือ ความมุ่งหวังและปรารถนานั้น อยู่ที่สันติภาพและการเห็นแก่ส่วนรวม เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยปราศจากความรุนแรง อย่างไรก็ตาม ในสภาวะทางสังคมอันสุขุมสำหรับการเปลี่ยนแปลง ประกอบกับความปรารถนาของบุคคลต่าง ๆ ที่จะปรับทิศทางของสังคมสู่แนวทางอันพึงประสงค์ ก็มีแนวโน้มจะนำไปสู่การเผชิญหน้าระหว่างฝ่ายตรงข้ามกัน ซึ่งอาจจบลงที่การใช้กำลัง จริง ๆ แล้ว เราคงกล่าวได้ว่า ท่านปริตีไม่ได้สนับสนุนการที่จะใช้กำลังเปลี่ยนแปลงเลย โดยลำพังตัวมันเองแล้ว การใช้กำลังทางการเมืองไม่อาจสร้างสรรค์อะไรได้ ดังนั้นการใช้กำลังที่เกิดขึ้นในกรณีอื่นจำเป็น จึงเป็นเพียงการผลัดครั้งสุดท้ายสำหรับพัฒนาการที่ดำเนินอยู่แล้วของสังคม ซึ่งเปรียบเสมือน “หมอต้มยาของสังคมเก่าทุกสังคมที่ตั้งครมภ์สำหรับสังคมใหม่” เราได้พบความคิดเช่นนี้มาแล้วใน *ความเป็นอนิจจังของสังคม* นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับ “แนวคิดพระศรีอาริย์ทางการเมือง” ดังกล่าวในบทแรก ก็จะพบนัยคล้ายคลึงกันคือ การอ้างแรงคลใจทางศาสนาเข้าประกอบในทัศนะทางจักรวาลวิทยาแบบที่ยอมรับกฎธรรมชาติแบบศีลธรรม (กฎแห่งกรรม) อันเป็น

การมองภาพของโลกว่า เป็นการต่อสู้ระหว่างพลังของความดีกับความชั่วร้าย และความดีจะชนะในที่สุด “วรรณะเบียคเบียน” หรือ “พญามาร” จะต้องถูกขจัดออกไป และบางคนซึ่งมิใช่ “มาร” หรือสิ่งชั่วร้ายก็จะอยู่รอดในสังคมใหม่ ตามแนวความคิดแบบอันตนนิยมเช่นนั้น การกระทำอันใดก็ตามที่นำไปสู่จุดหมายอันดีงามในตัวเอง (เช่น สังคมพระศรีอารีย์) ย่อมถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ดีด้วย ตามนัยนี้จึงกล่าวสรุปได้ว่า การใช้กำลังทางการเมืองมิใช่สิ่งอันพึงปรารถนาในตัวเอง แต่มันก็สามารถมีเหตุผลอันเหมาะสม ในกรณีที่เป็นทางผ่านอันจำเป็นสำหรับที่จะนำไปสู่สถานะในอุดมคติ ที่ถือว่าดีงาม

ข้ออธิบายเช่นนั้น คงเป็นคำตอบได้ช่วยสำหรับปฏิบัติการในการยึดอำนาจทางการเมืองสองครั้งของท่านปรีตี คือ ปี ๒๔๗๕ ที่สำเร็จ และปี ๒๔๙๒ ที่ไม่สำเร็จ ปฏิบัติการทั้งสองครั้งมีแนวโน้มของการใช้กำลังอาวุธในขอบเขตหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่การทำลายอย่างล้างผลาญ เหตุผลสำคัญของปี ๒๔๗๕ ปรากฏในวัตถุประสงค์ ๖ ประการของคณะราษฎร และเราได้เห็นมาแล้วถึงความพยายามในทางปฏิบัติของท่านปรีตี ส่วนเหตุผลของปี ๒๔๙๒ ก็คือ การพยายามดำรงรักษาวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรเอาไว้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่งในภายหลัง (ได้อย่างแล้วในบทที่ ๓) ว่า

“เมื่อวันที่ ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ได้เกิดมีการรัฐประหาร ยกเลิกระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์ที่สถาปนาขึ้นตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๙... ระบบที่เกิดขึ้นจากรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ นั้นเป็นอีกระบบหนึ่งต่างหากจากระบบประชาธิปไตยของคณะราษฎร... ดังนั้นหน้าที่ของคณะราษฎรที่จะต้องรับผิดชอบต่อราษฎรตามวัตถุประสงค์ของคณะราษฎร จึงถูกคณะรัฐประหารนั้น ระวังงัดทั้งในทางนิติบัญญัติและในทางพฤตินัย ซึ่งตั้งแต่ครั้งกระนั้นเป็นต้นมา ไม่อาจกระทำการใด ๆ ให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรได้...” เรื่องเหล่านี้คงชัดเจนเพียงพอในตัวเอง ความพยายามทั้งสองครั้ง เนื่องมาจากความต้องการที่จะสร้างสรรค์ ระบอบอันจะเอื้ออำนวยต่อประชาชนส่วนใหญ่ และนี่ก็ย้อนกลับมาสู่หลักของ “การเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม” อันเป็นการรักชาติ ตามหลักปรัชญา “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย”

ความเห็นแก่ส่วนรวมแสดงถึงการรักชาติอย่างแท้จริง และนี่คือพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตย เราได้เห็นมาแล้วด้วยว่าความเห็นแก่ส่วนรวมเกี่ยวข้องกับปัจจัยรากฐานของสังคมคือ เรื่องเศรษฐกิจ ในตอนต่อไป เราจะพิจารณาถึงประเด็น “ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ”

ว่าด้วยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ระบบประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ เป็นรากฐานของสังคมประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรม กล่าวคือ ราษฎรส่วนมากของสังคม ต้องไม่ตกเป็นทาสของคนจำนวนส่วนน้อย ที่อาศัยอำนาจผูกขาด เศรษฐกิจของสังคม แต่ละคนจะได้รับผลตอบแทน ตามส่วนแรงงานทางกายหรือทางสมองที่ตนได้กระทำ นี่คือนิยามสำคัญประการหนึ่งของปรัชญา “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” และความคิดเช่นนี้ได้ปรากฏออกมาใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งท่านปรินต์กล่าวถึง “สหกรณ์สังคมนิยม”

“สหกรณ์สังคมนิยม” ตาม *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* วางอยู่บนแนวความคิดแบบโซลิดารีสม์ ที่ถือว่ามนุษย์ย่อมอาศัยซึ่งกันและกัน ทุกคนควรช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน คนเราอาจจนเพราะคนอื่น (สังคม) มีส่วนด้วย ดังนั้นมนุษย์จึงต่างมีหน้าที่ตามจริยธรรมต่อกัน ทำให้ต้องร่วมประกันภัยต่อกัน และร่วมกันในการประกอบเศรษฐกิจ อาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นพันธะทางจริยธรรมในการอยู่ร่วมกันพี่น้องหรือภราดรภาพ หลักสิทธิมนุษยชนที่เสนอใน *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* จึงปรากฏนัยทั้งที่เป็นสิทธิ

ทางกฎหมาย (Positive Right) และสิทธิทางธรรม (moral right) ด้วย

แผนการใน *เค้าโครงฯ* มีลักษณะผสมผสานระหว่าง “ลิเบอรัลลิสม์” กับ “โซเชี่ยลลิสม์” กล่าวคือยอมรับให้มีกรรมสิทธิ์ของเอกชนในระดับหนึ่ง แต่รัฐก็จะเข้าแทรกแซงทางเศรษฐกิจในเรื่องที่จำเป็นสำหรับมวลราษฎร มิใช่ปล่อยให้การประกอบเศรษฐกิจดำเนินไปด้วยตัวมันเองอย่างเสรี ปราศจากขีดจำกัด

ผู้ศึกษา *เค้าโครงฯ* หลายคนได้พยายาม “สกัด” และคาดคะเนถึงแนวความคิดลัทธิต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อผู้ร่าง ซึ่งก็เห็นตรงกันและแตกต่างกันบ้าง ประเด็นที่มีผู้เห็นพ้องกัน ซึ่งเป็นเรื่องหลัก ก็คือ ท่านปรีดีได้รับอิทธิพลความคิดจากลัทธิสังคมนิยมของนักสังคมนิยมอุคมคติ (Utopian Socialists) หลายคนใน *โลกพระศรีอารีย์ของ ปรีดี พนมยงค์* ผู้เขียนได้เสนอว่าท่านปรีดีได้รับความคิดมาจากลัทธิสังคมนิยมอุคมคติ โดยผ่านจากศาสตราจารย์เดส์ชองส์ (Deschamps) แห่งคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยปารีส ซึ่งเป็นผู้ที่ท่านปรีดีได้อ้างถึงในตอนต้นของ *เค้าโครงฯ* หนังสือได้คาดคะเนว่า ท่านรับความคิดของ Thomas More เรื่องการกำจัดทรัพย์สินส่วนบุคคล การบังคับให้ทุกคนทำงานและการกำจัดความเกียจคร้าน รับความคิดของ Saint Simon

เรื่องการพัฒนาอุตสาหกรรม Charles Fourier เรื่องการจรรยาบรรณ Louis Blank ในการนำเครื่องจักรกลมาใช้ และ Proudhon เรื่องการใช้เช็คหรือตัวเงินแทนธนบัตรเงินตรา^{๑๗}

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ก็ได้พยายามพิจารณาทัศนะแบบสังคมนิยมอุคตมคติ ซึ่งมีอิทธิพลต่อ *เค้าโครงฯ* ใน *ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย* เขาเสนอว่า ความคิดของท่านปรีดีสอดคล้องกับลัทธิโซลิการิสม์ (Solidarism) ที่ไม่ต้องการล้มเลิกกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคลโดยสิ้นเชิง เพียงแต่สนับสนุนการให้ชุมชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วมกันในปัจจุบันสำคัญทางการผลิต และยังคงเคารพในมรดกอยู่แต่เสนอให้เก็บภาษีมรดก ส่วนการให้ชุมชนร่วมกันประกอบการผลิตโดยใช้หลักสหกรณ์ เป็นหลักการของสังคมนิยมทั่วไป ชัยอนันต์เห็นตรงกับ P. Fistié ว่าการใช้บัตรแทนเงิน ตรงกับความคิดของปรูดอง แต่เขาก็มีความเห็นเพิ่มเติมว่า ความคิดของท่านปรีดีที่จะให้ประชาชนเป็นข้าราชการของรัฐบาลนั้น คล้ายกับความคิดของเปคคิวเออร์ (Pecquer)^{๑๘}

เป็นที่แน่นอนว่า ท่านปรีดีคงได้รู้จักความคิดสังคมนิยมแบบต่างๆ ดังกล่าว เนื่องจากสมัยที่ไปเรียนวิชากฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศสนั้น ท่านได้ศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ด้วยจนได้รับ

“ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงทางเศรษฐกิจการเมือง” ซึ่งมีวิชาประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจ และ ระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมที่เกี่ยวข้องกับแผนเศรษฐกิจด้วย นอกจากนี้ ลักษณะผสมผสานของแนวความคิดต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องที่อยู่ในความคิดคำนึงของท่านปรีดี ซึ่งเป็น “อิสระที่จะเลือกทฤษฎี” ดังที่ท่านระบุไว้ในคำชี้แจงเรื่อง “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ว่า :

“ความคิดที่ข้าพเจ้าได้มีอยู่เช่นนี้ ไม่ใช่เป็นด้วยข้าพเจ้ามีอุปาทานผูกมันอยู่ในลัทธิใด ๆ ข้าพเจ้าได้หยิบเอาส่วนที่ดีของลัทธิต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะแก่ประเทศสยามแล้วจึงได้ปรับปรุงขึ้นเป็นเค้าโครงการ”^{๑๕}

ข้อเสนอใน *โลกพระศรีอารีย์ของ ปรีดี พนมยงค์* ยังไปไกลกว่าการคาดคะเนถึงแนวความคิดแบบสังคมนิยมอุดมคติ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบร่าง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* กับความคิดทางเศรษฐกิจของรัสเซีย ที่สำคัญคือ การมีแผนเศรษฐกิจของรัฐ มีองค์กรของรัฐรับผิดชอบการวางแผนโดยตรง เปรียบเทียบธนาคารแห่งชาติ กับ Gosbank ของรัสเซีย และสหกรณ์กับ “นารวม” (Kolkhoz) อย่างไรก็ดี เขาสรุปว่าความคิดของปรีดี มีข้อแตกต่างจากรูปเศรษฐกิจของรัสเซีย และที่สำคัญท่านปรีดีไม่ใช่ “นักปฏิวัติ” ตามลักษณะแบบรัสเซีย เมื่อไม่มีการล้มล้างชนชั้นนาย

ทุน และยังประนีประนอมกับความคิดแบบทุนนิยมในระดับหนึ่ง
ด้วย^{๒๐}

ผู้ศึกษาคนอื่น ๆ ก็มีข้อเห็นพ้องกันว่า ความคิดระยะแรก
ของท่านปรีดีเป็นแบบ “สังคมนิยมอุทมคติ” ซึ่งแสดงออกมาใน
ร่าง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ*^{๒๑} อย่างไรก็ดีถึงแม้ความคิดพื้นฐาน
หลายอย่างจะเป็นแบบ “อุทมคติ” แต่ *เค้าโครงฯ* ก็ได้ละเลยความ
เป็นไปได้ในทางปฏิบัติ ระบบความคิดใน *เค้าโครงฯ* เป็นแนวทาง
ขั้นพื้นฐานสำหรับการจัดองค์กรสถาบัน และเป็นพลังผลักดันมุ่งสู่
ความมั่นใจในความเป็นธรรมของสังคม โมเดลของระบบเศรษฐกิจ-
กิจสังคมนิยมตามร่าง *เค้าโครงฯ* เป็นโมเดลของการเลือกกระจาย
อำนาจ ซึ่งสร้างกลไกของการบริหารและการวางแผนส่วนกลางขึ้นมา
โตมที่มอบความรับผิดชอบบางประการให้เป็นหน้าที่ของ
หน่วยงานท้องถิ่นด้วย ระบบนี้ได้ให้เสรีภาพแก่ผู้ประกอบการใน
ระดับหนึ่ง ที่จะริเริ่มดำเนินกิจการของตนภายในขอบเขตที่วางเอา
ไว้ ทำให้การจัดสรรทรัพยากรมิได้อยู่บนรากฐานของการถือประ-
สิทธิภาพสูงสุดแต่เพียงอย่างเดียว หากมีโอกาสำหรับความพึงพอใจ
ใจในการเลือกใช้ทรัพยากรด้วย^{๒๒} ตามลักษณะนี้ การวางแผน
เศรษฐกิจจึงอาศัยความร่วมมืออย่างใกล้ชิดของฝ่ายต่าง ๆ ทั้งส่วน

กลางและท้องถิ่น เป็นการวางแผนทางกว้าง (horizontal planning)^{๒๓} ถึงแม้การจัดระบบเศรษฐกิจแบบนี้ จะมีข้อโต้แย้งในเรื่องเสรีภาพทางเศรษฐกิจ หรืออธิปไตยของผู้บริโภค แต่มันก็สามารถสร้างการบริโภคแบบที่มีเหตุผลขึ้นมาได้ โดยเฉพาะการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรมสำหรับสังคมส่วนรวม นอกจากนี้ข้อดีอื่น ๆ ของแผนการเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมก็คือ สามารถรักษาระดับการจ้างงานได้เต็มที่และต่อเนื่อง เป็นระบบที่สามารถเร่งรัดการพัฒนาได้รวดเร็ว ทำให้แรงงานมีเกียรติภูมิ ไม่มีความรู้สึกถึงการกดขี่ขูดรีด ไม่กลัวว่าจะว่างงาน คนงานมีโอกาสเข้าร่วมในการจัดการได้ด้วย และเมื่อการวางแผนสามารถป้องกันความสูญเสียบางอย่างได้ ทำให้การกระจายรายได้ของประชาชาติ เป็นไปอย่างเต็มที่และกว้างขวางครอบคลุมมากขึ้น แม้ว่าบางทีมาตรฐานการครองชีพอาจต่ำกว่าบางประเทศที่ใช้ระบบทุนนิยม แต่ก็จะไม่มีความอดอยากจนอันน่าสังเวช^{๒๔} กล่าวโดยสรุป ร่าง*เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ได้ถูกร่างขึ้นมาจากพื้นฐานความคิดสังคมนิยม และมีลักษณะเป็น “วิทยาศาสตร์” กล่าวคือ มีแผนการเป็นไปตามหลักวิชา มีโครงการ มิใช่เป็นไปตามอำเภอใจอย่างตาบอด

เค้าโครงการเศรษฐกิจ มิได้ถูกนำมาใช้ปฏิบัติและยังถูก

กล่าวหาว่าเป็น “คอมมิวนิสต์” ทำให้ผู้ร่างถูกตั้งคณะกรรมการการสอบสวน ถึงแม้ผลการสอบสวนจะปรากฏว่า ความคิดของท่าน ปรีดีไม่ใช่คอมมิวนิสต์ แต่เป็น “สังคมนิยม” ก็ตาม แต่ *เค้าโครงฯ* ก็ไม่ได้รับการเข้าใจและยอมรับนำมาใช้แต่อย่างใด เอกสารชิ้นหนึ่งที่โต้แย้งร่างเค้าโครงการนี้ว่าเป็นแบบคอมมิวนิสต์คือ *พระบรมราชวินิจฉัยของพระปกเกล้าฯ*^{๒๕}

ประเด็นสำคัญที่ *พระบรมราชวินิจฉัยฯ* ถัดจาก *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* อาจสรุปได้เป็น ๓ ประการคือ ประการแรก ข้อเสนอของ *เค้าโครงฯ* เป็นแบบบอลเชวิครัสเซีย ซึ่งจะนำความยากลำบากมากมายมาสู่ประเทศสยาม เช่นเดียวกับที่เกิดในประเทศรัสเซีย ประการที่ ๒ จะเป็นภัยต่อประเทศชาติ เพราะชาติตะวันตกเกลียดชังระบบบอลเชวิค และอาจตัดไม้ตรีทำให้เศรษฐกิจของชาติหายหน้า หรือถึงกับ เข้าแทรกแซงประเทศ ประการสุดท้าย ข้อเสนอใน *เค้าโครงฯ* ทำลายสิทธิเสรีภาพของประชาชน

อย่างไรก็ดี ข้อวินิจฉัยเหล่านี้ก็สามารถโต้แย้งได้จากหลักการของ *เค้าโครงฯ* เอง กล่าวคือ ในประเด็นที่ ๑ และ ๒ การเปลี่ยนแปลงการปกครองปี ๒๔๗๕ มิได้เป็นแบบรัสเซียที่มีการล้มล้างระบอบกษัตริย์ และปกครองโดยพรรคการเมืองพรรคเดียวคือ พรรคคอมมิวนิสต์ และ *เค้าโครงฯ* ก็มิได้เสนอการยึดทรัพย์

คนรวยแต่อย่างใด ในแง่ที่เกี่ยวกับสัมพันธมิตร ท่านปรีดีได้
 คำนึงถึงเรื่องนี้อย่างมากทีเดียว ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลจะผ่อน
 ผันให้โรงงานของเอกชนดำรงอยู่ได้ เช่น ห้างร้านค้าขายของเอก
 ชนต่างตำบล ส่วนความยากลำบากในการดำเนินการนั้น ได้เป็น
 ที่ตระหนักอยู่แล้ว ดังปรากฏในการประชุมคณะกรรมการอนุ
 พิจารณา *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* และใน *เค้าโครงฯ* เองด้วยที่เรียก
 ร้องให้ระดมผู้ชำนาญการเศรษฐกิจมาร่วมกันดำเนินการ

มีข้อนำสังเกตอย่างหนึ่งในการที่มีผู้โต้แย้งว่า *เค้าโครงฯ*
 ว่าเป็นแบบรัสเซีย โดยคาดคะเนจากหลักฐานใน *คำอธิบายกฎ
 หมายปกครอง* และ *คำประกาศของคณะราษฎร* ดังได้กล่าว
 ข้างต้นแล้วว่า *คำอธิบายฯ* กล่าวถึงระบบประชาธิปไตย โดยใช้
 ระบบประธานาธิบดีของฝรั่งเศสและระบบของโซเวียตเป็นตัวอย่าง
 เมื่อคณะราษฎรเรียกร้อง “ประชาธิปไตย” และยกตัวอย่างการ
 ล้มล้างระบบซาร์ในรัสเซีย เพื่อคัดค้านและโจมตีพระมหากษัตริย์
 จึงอาจทำให้มองความคิดของท่านปรีดีไปทางนั้นได้ คือ
 ต้องการสร้าง “ประชาธิปไตย” และเศรษฐกิจแบบรัสเซีย ดู
 เหมือนความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” ที่ท่านใช้ใน *คำอธิบาย
 กฎหมายปกครอง* จะหมายถึงการปกครองระบอบสาธารณรัฐ
 ทุกรูปแบบ ท่านปรีดีกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ปี ๒๔๗๕ เป็นแบบ “ประชาธิปไตย” ในความหมายของ “ราชาธิปไตยอำนาจจำกัด” (ตามการแบ่งประเภทใน*คำอธิบายฯ*) เสมอ และตลอดเวลาที่ท่านทำกิจกรรมระดับสูงทางการเมืองนั้น ก็ไม่ปรากฏความคิดหรือการกระทำใด ๆ ของท่านที่ส่อไปในทางที่ท่านต้องการทำลายสถาบันกษัตริย์ และสถานปนาระบอบสาธารณรัฐ ตรงกันข้าม ร่าง*เค้าโครงฯ* ยังคงยอมรับฐานะทางสังคมของชนชั้น เช่นนั้นอยู่ แม้ว่าจะเสนอการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจถึงขั้นที่กล่าวได้ว่าเป็นการปฏิวัติทางเศรษฐกิจจากที่เคยเป็นมาเลยทีเดียว

ด้วยทัศนคติที่ไม่ไว้วางใจ ข้อโต้แย้งต่อ *เค้าโครงฯ* จึงสรรหาประเด็นคัดค้านต่าง ๆ ทั่วทั้งหมด ประเด็นสำคัญที่สุดประการที่ ๓ คือ การปฏิบัติตามร่าง*เค้าโครงฯ* จะทำลายเสรีภาพของประชาชน การที่ *เค้าโครงฯ* มองว่าราษฎรทุกคนจะเป็นข้าราชการ รับเงินเดือนของรัฐ และต้องการระดมคนทำงาน ไม่ให้ใช้เวลาว่างไปอย่างเปล่าประโยชน์ ได้ถูกโจมตีคัดค้านว่าเป็นการบังคับคนให้ทำงาน เพราะทุกคนต้องการทำงานเบา ๆ และการที่ทุกคนเป็นข้าราชการก็ไม่อาจป้องกันการ “สไตรค์” ได้ จะเห็นได้ว่า การโต้แย้งนี้แสดงถึงจุดยืนทางความคิดที่ต่างขั้วกัน *เค้าโครงฯ* วางอยู่บนความคิดแบบโซลิตาริสม์ ที่มนุษย์สำนึกถึงการที่

ต้องช่วยเหลือพึ่งพากัน และเมื่อสังคมกำลังเผชิญปัญหาเศรษฐกิจ
 อย่างรุนแรง มีความยากจนอยู่ทั่วไป รัฐบาลจึงควรจัดให้มีการ
 “ประกันสังคม” แก่ราษฎร นับเป็นสิทธิทางเศรษฐกิจของราษฎร
 เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างสมศักดิ์ศรีตามหลักสิทธิมนุษยชน นี้
 คือหลักการที่แท้จริงของ *เค้าโครงฯ* การให้ประชาชนเป็นข้าราชการ
 เป็นเพียงวิธีการ เช่นเดียวกับการที่คาดว่าจะไม่เกิด
 ขึ้น หรือหากเกิดขึ้นก็สามารถควบคุมได้ง่ายกว่าการประท้วงต่อ
 งานเอกชน ภายในสังคมที่เต็มไปด้วยความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันอยู่
 แล้ว เช่น ประเทศสยามขณะนั้น การยกเสรีภาพตามทัศนะแบบ
 เสรีนิยมของข้อโต้แย้งขึ้นมาเป็นหลัก ย่อมจะนำไปสู่โอกาสที่จะ
 กดขี่กัน ได้มากขึ้น ดังที่ท่านปรีดีเคยเปรียบไว้ว่าเหมือน “เสรี
 ภาพของสุนัขจิ้งจอกในเล้าไก่”^{๒๖}

ในขณะที่ *พระบรมราชวินิจฉัยฯ* แสดงลักษณะ *อนุรักษ์-*
นิยม โดยแท้ ที่เน้นลัทธิพลเมือง ปกป้องเสรีภาพของบุคคลจาก
 รัฐบาล และรักษาสถานะเดิม เมื่อเปรียบกับทัศนะของท่าน
 ปรีดีที่เป็นแบบ *ก้าวหน้า* ซึ่งเห็นว่าสิทธิทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งจำ-
 เป็น ในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่จะทำให้บุคคลมีฐานะการดำรง
 ชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี และยังเป็นการขจัดความแตกต่างระหว่าง
 ผู้ที่แข็งแรงกว่ากับผู้ที่อ่อนแอในสังคม ซึ่งทำให้ฝ่ายแรกมีโอกาส

เอาเปรียบฝ่ายหลังได้ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ได้คาดคะเนถึงเรื่องนี้ เมื่อระบุว่า การปฏิบัติตามแผนการเศรษฐกิจแบบนี้ จะแก้ปัญหาการต่อสู้ทางชนชั้น

“... มีผู้ทำนายว่าการต่อสู้ระหว่างคนต่างชนชั้นจะต้องเกิดขึ้นเมื่อมีความปั่นป่วนมากจน ก่อมกนยากจนแค้น เราจะป้องกันเสียในชนชั้น...”^{๒๗}

นี่เป็นคำแถลงของท่านปริตี ในการประชุมกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ การมุ่งประกันเสรีภาพของประชาชนบนฐานทางเศรษฐกิจที่อ่อนแอ อาจนำมาซึ่งการต่อสู้ทางชนชั้น และการกดขี่ที่ทำให้ “เสรีภาพ” กลายเป็นเพียงภาพลวงตาที่ไม่อาจเป็นจริง ทักษะแบบอนุรักษนิยมมองเสรีภาพในแง่ลบคือ หมายถึง การไม่มีอุปสรรคขัดขวางการแสดงออกของมนุษย์ ซึ่งก็อาจขยายไปสู่การเปิดโอกาสอย่างมากที่สุดด้วย แต่ปัญหาสำคัญก็คือ อาจเปิดทางให้คนบางกลุ่มเอาเปรียบคนอื่นได้ แต่ทักษะของท่านปริตีเป็นการมองเสรีภาพในเชิงบวก ที่แสดงบทบาทเด่นของรัฐบาล สร้างหลักประกันพื้นฐานทางเศรษฐกิจแก่บุคคล เพื่อให้เสรีภาพทางสังคมเป็นจริงขึ้นมาได้ รัฐบาลจะประกันสิทธิในการมีงานทำ และประกันมาตรฐานการดำรงอยู่แก่ราษฎร

ยังมีคำถามอื่น ๆ อีกต่อ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ที่เป็นแผนเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเพื่อสร้าง “ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ” ตามแนวความคิดเรื่อง “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ของท่านปริตี เช่น การขาดข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการดำเนินงาน ทำให้ดูเพื่อฝันไม่เป็นจริง นอกจากนี้ การดำเนินงานต้องอาศัยผู้ชำนาญการจำนวนมาก ซึ่งเมืองไทยขณะนั้นขาดแคลน และปัญหาอีกประการหนึ่งคือการระดมประชาชนมาทำงาน เพราะประชาชนมิได้มีส่วนร่วมในการปฏิวัติ ๒๔๗๕ เลย

สำหรับคำถามแรก เราต้องไม่ลืมว่า *เค้าโครงฯ* เป็นเพียงร่างแนวความคิด เป็นหลักการตั้งที่ท่านปริตีได้ชี้แจงไว้ ไม่ใช่ตัวแผนจริงๆ ซึ่งเรื่องนี้ก็มีการพิจารณากันในที่ประชุมคณะกรรมการตั้งกล่าวแล้ว^{๒๘} นอกจากนี้ *เค้าโครงฯ* ก็ได้ระบุถึงข้อมูลที่คงมีเพิ่มเติมด้วย ปัญหาต่อมาคือ รัฐบาลชาตบุคคลที่ชำนาญการนั้น ก็เป็นเรื่องที่ *เค้าโครงฯ* ได้คำนึงถึงอยู่แล้วที่จะแก้ปัญหา :

“...เมื่อเราทราบว่าเราขาดกำลังอันใด เราก็ควรหากำลังอันนั้น เช่น เราขาดผู้ชำนาญการพิเศษ เราต้องจ้างชาวต่างประเทศซึ่งเป็นผู้ชำนาญการพิเศษมาใช้ไปพลางๆ ก่อน และอบรมคนของเรา ซึ่งจักต้องวางแผนการณ์อบรมไว้ด้วย”^{๒๙}

ท่านปริตีได้คาดคะเนถึงบางสิ่งล่วงหน้าแล้ว ส่วนในการดำเนิน

งานนั้น เมื่อประสบปัญหากำลังคนที่ชำนาญ รัฐบาลก็สามารถเลือกดำเนินการบางโครงการก่อนหลัง เป็นขั้นตอนตามความเหมาะสม สำหรับปัญหาสุดท้ายดูเหมือนจะอยู่ในความคิดของท่านปรี่ดีด้วยเช่นกัน เมื่อท่านเสนอในที่ประชุมกรรมการว่า ให้ประกาศโครงการเศรษฐกิจและการดำเนินงาน ให้ประชาชนทราบเป็นระยะทุกชั้น ชี้แจงผลที่ได้ทำทุกสัปดาห์^{๓๐} ซึ่งท่านปรี่ดีได้คาดว่าจะเป็นผลเป็น :

“การประกาศโครงการแห่งชาตินี้เท่ากับเราเพาะนิสัยให้รักชาติด้วย เพื่อให้พลเมืองกระตือรือร้นในความเจริญของชาติ”^{๓๑}

ถึงแม้ราษฎรส่วนใหญ่จะมีได้มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่พวกเขาก็มีโอกาสเข้าร่วมการพัฒนาชาติ เพื่อสร้างสรรค์สังคมใหม่ได้ นี่เป็นเรื่องที่ท่านปรี่ดีคิดอยู่แล้วที่จะระดมประชาชนเข้าร่วมงานของส่วนรวม

ข้อโต้แย้งต่าง ๆ เหล่านี้ ชวนให้น่าคิดจริง ๆ หากได้มีการนำ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* มาปฏิบัติอย่างเต็มรูปในเวลานั้น จะเกิดผลอย่างไร เพราะการดำเนินงานตามแผนการระดับชาติ เช่นนี้ ย่อมต้องประสบปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย ซึ่งอาจคาดได้ เช่น การหาตลาดสินค้าที่ผลิตขึ้นมา ปัญหาในการจัดการสหกรณ์ และ ปัญหาคุณภาพของพนักงาน เป็นต้น

ในขณะที่อยู่ในตำแหน่งทางการเมือง (ช่วงความคิดระยะแรก) ท่านปรีดีได้มุ่งมั่นในการเสนอความคิดดังกล่าว และต่อมาที่ท่านออกนอกประเทศจวบจนขณะใกล้วาระสุดท้ายของชีวิต ในการให้สัมภาษณ์ปี ๒๕๒๕ ท่านก็ยังคงกล่าวถึง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในระบบความคิดของท่าน ท่านไม่เคยปฏิเสธมันเลยในหลักการ^{๓๒} จุดสำคัญคือความมุ่งมั่นที่จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจของราษฎร อันเป็นความจริงที่คุกคามชีวิตอยู่ขณะที่ใน *พระบรมราชวินิจฉัย* ๗ ได้ใช้รายงานของ “โปรเฟสเซอร์ ซิมเมอแมน” อ้างว่าฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศไทยยังดีอยู่ และคัดค้านการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติตาม *เค้าโครง* ๗ ท่านปรีดีได้แสดงความพอใจในที่ประชุมกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ว่า

“ข้าพเจ้าไม่ใช่คนกรุงเทพ ๗ จังรู้หัวอกคนบ้านนอกเป็นอย่างดี โดยได้รับความลำบากจน เพื่อนในหัวเมืองยังยากจนอีกมาก นายซิมเมอแมนไม่เคยอยู่อย่างยากจนในเมืองไทย ผู้ที่ไม่เคยประสบแล้วจะรู้สึกอย่างไรได้ สำนวทที่ไหนเจ้าหน้าที่ก็เตรียมผ้าพันไว้รับ แม้ข้าราชการในกรุงเทพ ๗ ออกไปก็ไม่ทันเห็นของจริงแท้ และทั้งตนเองก็สบาย ไม่เคยทุกข์ร้อนเหมือนชาวบ้านที่ทนทุกข์อยู่ในเวลานี้”^{๓๓}

นี่เป็นความพอใจของผู้ที่เสนอ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งมอง

เห็นปัญหาของการดำรงอยู่ และเสนอแนวทางแก้ไขทางเศรษฐกิจ
อย่าง “ราติกัล” อันเป็นพื้นฐานของสังคม เป็นความพยายามที่
จะทำให้การสร้างเสริมความสมบูรณ์พูนสุขของประชาชน เป็นสิ่ง
ที่เป็นไปได้ขึ้นมา

น่าสนใจจริง ๆ ที่ความรู้สึกนึกคิดดังกล่าว ยังคงดำรง
อยู่จวบจนช่วงหลังของชีวิต เมื่อท่านให้สัมภาษณ์โดยชัดเจนเรื่อง
ความคิดในการทำโครงการเศรษฐกิจสำหรับสยาม ว่า

“ความคิดของผมที่เห็นว่าสยามควรมีโครงการเศรษฐกิจนั้น มิใช่
เกิดขึ้นทันใดและมีใช่เป็นไปตามความนึกคิดเดา ๆ โดยไม่มีหลัก
ทฤษฎีเศรษฐกิจ

ผมได้กล่าวแล้วถึงสภาพสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นแก่
ตนเองว่า ราษฎรได้มีความอึดอัดขัดสนในทางเศรษฐกิจ และไม่
มีสิทธิเสรีภาพกับเสมอภาคในทางการเมือง อีกทั้งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและอำนาจของหลายประเทศทุนนิยม ผมมีความคิดก่อน
ที่ได้มาศึกษาในฝรั่งเศสแล้วว่า จะต้องค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมว่ามี
วิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น”^{๑๔}

ความรู้สึกนึกคิดที่จะช่วยเหลือมวลราษฎรผู้ยากเข็ญ ปรากฏอยู่
เสมอในตัวท่านปรีดี ในการไตร่ตรองระยะหลัง (บทสัมภาษณ์
ปี ๒๕๒๕) ท่านเพียงแต่กล่าวถึงความล้มเหลว ในการจะนำแผน
เศรษฐกิจมาใช้ปฏิบัติว่า “เราเร็วไป ความจริงพวกท่านผู้ใหญ่

ที่เข้ามาก็ต้องการร่วมมือ แต่เราเร็วไปที่ท่านจะรับได้^{๓๕} นี่เป็น
ปัญหาในทางปฏิบัติ แต่หลักการยังคงอยู่ ประชาธิปไตยทาง
เศรษฐกิจคือพื้นฐานของระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ตามปรัชญา
“สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ซึ่งสิ่งนี้สะท้อนถึงหลัก
สิทธิมนุษยชน และเป็นตัวบ่งถึง “สังคมที่เป็นธรรม”

ว่าด้วยความยุติธรรมทางสังคม

เราได้เห็นมาแล้วว่า สิ่งที่อยู่ในใจของท่านปรี่ตีมาโดย
ตลอด ตั้งแต่ความคิดระยะแรกในวัยหนุ่มของท่าน จนถึงระยะ
หลังที่บรรลุดัง ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย
ก็คือ ปัญหาการดำรงอยู่ทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งมีเรื่องเศรษฐกิจ
เป็นแกนกลาง ปัญหาความยากจน การกดขี่เบียดเบียน ภายใน
ระบบสังคมที่ไม่เป็นธรรม ดังปรากฏในสังคมไทย เป็นเรื่องที่
นักคิดผู้พันพันอยู่ตลอดชีวิตของท่าน ในตอนนี้ เราจะเข้าสู่
แก่นของปัญหานี้ ด้วยความคิดพื้นฐานที่ว่า ความยุติธรรมทาง
สังคมเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ ดังนั้น
เรื่องความยุติธรรม จึงเป็นความคิดพื้นฐานของความคิดทางการ
เมืองโดยทั่วไป ทุกสังคมย่อมต้องประกอบไปด้วยโครงสร้างและ
ค่านิยมบางอย่าง เพื่อการดำรงอยู่ของสังคมนั้น และความยุติ
ธรรมเป็นค่านิยมทางสังคมอย่างหนึ่ง ที่เป็นปัจจัยผนึกรวมสังคม

เข้าด้วยกัน ตามสมมติฐานเช่นนี้ เราจึงวิเคราะห์ความคิดเรื่องนี้
ในทัศนะของท่านปรีดี

ความคิดทางการเมืองของท่านปรีดี เป็นส่วนสำคัญยิ่งที่
ผลักดันการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี ๒๔๗๕ ในฐานะที่ท่าน
เป็น “มันสมอง” ของกลุ่มคณะราษฎร และความคิดของท่านมี
พื้นฐานที่ต่างจากของระบบเดิม ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
บนฐานทางเศรษฐกิจแบบศักดินา บุคคลมีฐานะ สิทธิ และหน้า
ที่แตกต่างกัน ระบบเดิมเน้นถึงฐานะและสิทธิที่บุคคลมีติดตัวมา
ตั้งแต่เกิด และยอมรับในระดับหนึ่งถึงความสามารถ โดยถือว่าเป็น
เป็นคุณค่าของบุคคล สมมติฐานของความคิดเช่นนี้ก็คือ โดย
พื้นฐานแล้ว มนุษย์ไม่เท่าเทียมกัน บางคนมีสิทธิมากกว่าคนอื่น
เนื่องจากฐานะตามกำเนิดหรือการสืบเชื้อสาย หรือมีคุณค่ามาก
กว่าคนอื่นเนื่องจากมีความสามารถให้เห็นประจักษ์ ความยุติธรรม
ทางสังคมจึงขึ้นกับ ๒ สิ่งนี้ ดังจะเห็นได้จากการจัดระดับ “ศัก
ดินา” การมีสิทธิพิเศษทางกฎหมายบางอย่าง และการปูนบำเหน็จ
รางวัลแก่ผู้มีความชอบ เป็นต้น และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินคือผู้
ปกครองที่มีอำนาจสิทธิขาด ผู้มีสิทธิหรือความสามารถที่ควรได้
รับผลตอบแทนเหนือคนอื่น ๆ จึงขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของพระ
องค์ (ดูเปรียบเทียบแนวคิดเกี่ยวกับการปกครองและรัฐในบทที่ ๑)

ถึงแม้จะถือกำเนิดขึ้นมาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ด้วยโอกาสและความสามารถทางการศึกษา ทำให้ได้เล่าเรียนมีประสบการณ์ต่างจากคนอื่น ๆ และที่สำคัญที่สุดคือ จิตสำนึกที่จะแก้ไขปัญหาของราษฎรผู้ยากไร้ ท่านปรีดีมีความคิดที่ต่างจากเดิม ท่านได้เสนอแนวทางสู่ความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งไม่ใช่เป็น “ยาหอมทางอุดมการณ์” หรือข้ออ้างที่เป็นนามธรรมใด ๆ หากแต่วางบนพื้นฐานของความรู้สึกร่วมในปัญหา เป็นการเอาตัวเองเข้าไปอยู่ในฐานะของคนอื่น คิดถึงคนอื่น รู้สึกเหมือนคนอื่น ลักษณะความรู้สึกนึกคิดเช่นนี้ของท่าน ปรากฏตั้งแต่ก่อนที่ท่านจะไปศึกษาวิชากฎหมายในต่างประเทศ ทรงพล้งอยู่ในข้อเสนอ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* และยังคงดำรงอยู่ในสมัยหลังจวบจนท่านสิ้นชีวิตไป

แนวทางที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งในการเข้าสู่แนวคิดเรื่อง “ความยุติธรรมทางสังคม” ในทัศนะของท่านปรีดี ก็คือ การเข้าใจความคิดเรื่อง “สิทธิมนุษยชน” ของท่าน เราได้พบร่องรอยของความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน อยู่ในงานของท่านมาโดยตลอดตั้งแต่กล่าวข้างต้น และเมื่อให้สัมภาษณ์ถึงการพัฒนาประเทศตามหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร ท่านก็ระบุว่าความมุ่งหมายหรือปณิธานของคณะราษฎรนั้น “ตรงกับหลักการแห่งสิทธิมนุษยชน

(Human rights) ”^{๓๖} อย่างไรก็ตามก็ เราต้องพิจารณาเรื่อง “สิทธิมนุษยชน” ภายในโครงสร้างของระบบความคิดของท่านซึ่งจะเห็นได้ว่า มันวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ลักษณะของสิทธิมนุษยชน เป็นปฏิสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจ (socio-economic structures) กล่าวคือ ระบบสังคมอย่างหนึ่งก็จะปรากฏความคิดเรื่อง “สิทธิมนุษยชน” แบบหนึ่งที่สอดคล้องกัน (เช่นการวิเคราะห์ที่ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึงสิทธิของบุคคลดังกล่าว) และความคิดเรื่อง “สิทธิมนุษยชน” ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์และเป้าหมายก็จะเสนอระบบสังคมในลักษณะหนึ่ง ซึ่งสำหรับท่านปรีดี :

“ประเทศใดปกครองโดยระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์เพียงใด พลเมืองของประเทศนั้นก็ได้รับ “สิทธิแห่งมนุษยชน” (Human rights) สมบูรณ์เพียงนั้น”^{๓๗}

หลักสิทธิมนุษยชนจึงเป็นเกณฑ์สำหรับสังคมที่เป็นธรรม คือ เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ ตามปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ ประชาธิปไตย และเมื่อเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของความคิดนี้ “ความยุติธรรมทางสังคม” ในทัศนะของท่านปรีดี จึงเน้นด้านสิทธิทางเศรษฐกิจของประชาชน โดยอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐ

สำหรับท่านปรีดี “สิทธิมนุษยชน” เป็นสิทธิและหน้าที่ ในอันที่จะดำรงชีวิตและรวบรวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ ซึ่งสิทธิและ

หน้าที่เหล่านี้ มีขึ้นตามสภาพธรรมตาแห่งการเป็นมนุษย์ สิทธิ
 มนุษยชนพิจารณาได้เป็น ๓ ประการ คือ (๑) ความเป็นอิสระ
 หรือ เสรีภาพ (๒) ความเสมอภาค หรือ สมภาพ (๓) ความ
 ช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันพี่น้อง หรือ ภราดรภาพ^{๓๘} หลักเหล่านี้
 แสดงตัวออกมา ๓ ทางคือ ทางกฎหมาย ทางปกครอง และ
 ทางธรรมะ^{๓๙} อย่างไรก็ตาม เราสามารถพิจารณาได้เป็น ๒ ประเภท
 ใหญ่ ๆ คือ หลักสิทธิมนุษยชนที่ปรากฏเป็น สิทธิตามกฎหมาย
 และสิทธิซึ่งมิได้เป็นรูปกฎหมาย แต่เป็น สิทธิทางธรรมะ สิทธิ
 ตามกฎหมายย่อมรวมการแสดงตัวเป็นผลทั้งทางกฎหมายและทาง
 ปกครอง ซึ่งปรากฏเป็นระเบียบกฎเกณฑ์อยู่ ส่วนสิทธิทาง
 ธรรมะนั้น ไม่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่อยู่ในขนบ-
 ธรรมเนียมวัฒนธรรม รวมถึงความเชื่อของกลุ่มชน

ในแง่ของสิทธิตามกฎหมาย โดยทั่วไปแล้วมักเข้าใจกันว่า
 กฎหมายเป็นสถาบันที่มีลักษณะอนุรักษนิยมคือ มุ่งรักษาความ
 เป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม รักษาสภาพเดิมที่เป็นอยู่ของ
 สังคม นั่นคือ ความเป็นธรรมทางกฎหมาย แต่ท่านปรีดี้กลับ
 เป็นนักกฎหมายในแบบที่ “ก้าวหน้า” ซึ่งต้องการการเปลี่ยนแปลง
 ทางสังคม โดยใช้กฎหมายเป็นตัวนำ ทักษะเช่นนี้ปรากฏชัดเจน
 ใน คำอธิบายกฎหมายปกครอง ซึ่งเสนอหลักสิทธิมนุษยชน

เป็นพื้นฐาน ที่ห่างไปจากทัศนกรรมการมองมนุษย์ แบบแบ่งชั้นวรรณะของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถึงแม้ท่านมักจะอ้างกฎหมายเดิมเป็นตัวอย่างอยู่เสมอก็ตาม นอกจากนี้ ความพยายามที่จะใช้กฎหมายเป็นตัวนำในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็ปรากฏอีกใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งเสนอควบคู่กับ *เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร* และ *เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบกิจการเศรษฐกิจ* ซึ่งมุ่งหมายจะ “ปฏิวัติทางเศรษฐกิจ” เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศเสียใหม่ เพื่อความสมบูรณ์พูนสุขของราษฎรตามหลักสิทธิมนุษยชนในส่วนหน้าที่ของรัฐที่จะต้องบำรุงราษฎร

ส่วนในแง่ของสิทธิทางธรรม ท่านได้กล่าวไว้ใน *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* ว่า

“สิทธิของมนุษย์ชนใด ซึ่งการละเมิดไม่มีผลในทางปกครองหรือในทางกฎหมายแล้ว สิทธินั้นก็ยังมีผลในทางธรรมะ คือ การละเมิดอาจยังให้บุคคลเกิดความไม่พอใจ อาจทำให้ผู้ละเมิดโดยการกระทำหรือละเว้นกระทำเป็นที่น่าอดสู้อับอาย...”^{๔๐}

ความคิดเช่นนี้ พ้องกับหลักภราดรภาพ คือ การช่วยเหลือที่มนุษย์พึงมีต่อกันฉันพี่น้อง ซึ่งแสดงถึงนัยทางจริยธรรม นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดแบบ “โซลิดารีสม์” อันเป็นฐานของ *เค้า*

โครงฯ ที่ถือว่า มนุษย์ย่อมอาศัยกันและกัน และทุกคนมีหนทาง
 จริยธรรมต่อกัน ทำให้ต้องร่วมประกันความเดือดร้อนต่อกัน นี้
 คือสิทธิทางธรรมะ ที่ท่านปรีดีพยายามผลักดันออกมาเป็นสิทธิ
 ตามกฎหมาย แต่ก็ไม่สำเร็จดังเป็นที่ทราบอยู่แล้ว สำหรับท่าน
 ปรีดี สังคมที่เป็นธรรม จะต้องเป็นหลักประกันในการดำรงอยู่ของ
 บุคคล (ราษฎร) และพันธะทางจริยธรรมที่ท่านเสนอนี้ ต่างจาก
 ความช่วยเหลือแบบบุคคล (แม้จะเกิดมาจากความเมตตาเช่นกัน)
 ถึงแม้บางคนอาจถือว่า การช่วยเหลือผู้อื่นเป็นภาระหน้าที่ของการ
 ทำการกุศล แต่นี่ไม่ใช่ความยุติธรรม เพราะการทำกุศลไม่เกี่ยว
 กับสิทธิ ไม่มีสิทธิที่ระบุให้ต้องทำการกุศล และผู้ได้รับก็ไม่มี
 สิทธิที่จะได้รับด้วย สิ่งที่เขาได้รับคือความช่วยเหลือ มิใช่สิทธิ
 ซึ่งเขาอาจจะรู้สึกว่าเป็นตัวเองต่ำต้อย แต่เขาจะไม่รู้สึกเช่นนั้น หาก
 ได้รับตามสิทธิ

สำหรับท่านปรีดี สังคมที่เป็นธรรมคือประเทศที่ปกครอง
 โดยระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์ ซึ่งพลเมืองก็จะได้รับสิทธิมนุษย-
 ชนอย่างสมบูรณ์ ในสังคมที่มีโครงสร้างทางสังคม-เศรษฐกิจ ซึ่ง
 เอื้ออำนวยให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบโดยเฉพาะในเรื่องพื้นฐานคือ
 เศรษฐกิจ และคนส่วนใหญ่คือผู้เสียเปรียบที่ยากไร้ขัดสน นักคิด
 ฝูงนี้จึงแสดงตัวอยู่ข้างคนส่วนใหญ่ เมื่ออยู่ในตำแหน่งทางการเมือง

ท่านก็พยายามผลักดันเจตจำนงนี้ให้ปรากฏออกมา และเมื่อพ้นจากตำแหน่ง และไม่อาจวางใจกับเจตจำนงของกลุ่มผู้ปกครองชุดใหม่ระยะหลังได้ ท่านก็ตั้งความหวังไว้กับความสำนึกของคนส่วนใหญ่ ซึ่งเป็น “พลังใหม่” ของสังคม ตามทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคม ท่านคิดถึงความยุติธรรมทางสังคมที่ต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขสภาพบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นอยู่โดยมุ่งขจัดความยากจน และสร้างความเท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้น ทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะดำรงอยู่ในระดับมาตรฐานตามหลักสิทธิมนุษยชน ทั้งหลักการใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* และข้อพิจารณาใน *ความเป็นอนิจจังของสังคม* ต่างอยู่บนพื้นฐานเดียวกันนี้ แนวคิดนี้ถือว่า ความเป็นธรรมก็คือการปฏิบัติต่อมนุษย์ในฐานะบุคคลที่มีคุณค่าเท่าเทียมกัน และมนุษย์แต่ละคนต่างก็มีความต้องการอันจำเป็นเหมือนกัน การถือปฏิบัติต่อคนอย่างมีการจำแนก แบ่งฝักฝ่ายย่อมไม่เป็นธรรม เพราะจะมีผู้ได้เปรียบและเสียเปรียบ เพราะฉะนั้นในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำ จึงต้องให้ความช่วยเหลือแก่บรรดาผู้เสียเปรียบในสังคมโดยถือเป็น “สิทธิ” ที่พวกเขาพึงได้รับ การถือหลักเกณฑ์แบบสิทธิแต่กำเนิดหรือความสามารถส่วนบุคคลเท่านั้น อาจเป็นสิ่งมีเหตุผลและก่อประโยชน์ต่อสังคม แต่มันจะเปิดโอกาสสำหรับการจำแนกคน ทำให้ขาดการมองถึงคุณค่าอันเท่าเทียม

ของบุคคลซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมกัน ทำให้
บุคคลดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

การเสนอแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคม เป็นนโยบาย
ของรัฐบาล เป็นเรื่องที่เป็นในแง่ประสิทธิภาพดังเช่นใน *เค้า
โครงการเศรษฐกิจ* ถ้าหากว่าการช่วยเหลือคนที่ยากไร้ถูกปล่อยให้
เป็นเรื่องของเอกชนแล้ว ผลลัพธ์ทางการปฏิบัติก็จะมีลักษณะ
กระจัดกระจายไม่แน่นอน ในเมื่อความเมตตาเป็นส่วนประกอบ
ของความเป็นธรรม ก็หมายความว่ามันเป็นความรับผิดชอบของ
สังคมทั้งหมดนั่นเอง มันเป็นเรื่องที่จะต้องเป็นส่วนประกอบ
ในหลักนโยบายของรัฐบาล เช่น การให้สวัสดิภาพพื้นฐานแก่คนที่มี
ฐานะเสียเปรียบ การเก็บภาษีก้าวหน้า ฯลฯ การเสนอขึ้นเป็นหลัก
นโยบายของรัฐบาลจะทำให้สามารถกำหนดเป็นเงื่อนไขแก่คนที่มีโอกาส
ที่จะต้องแบกรับภาระมากขึ้น ส่วนคนที่มีความจำเป็นที่ต้องได้รับการ
ช่วยเหลือก็มีสิทธิที่ขอบรรณาที่จะได้รับความช่วยเหลือ

หลักความยุติธรรมที่เน้นการดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจ อัน
เป็นปัญหาเฉพาะหน้าของสังคมเช่นนี้ มิได้ขัดกับหลักเสรีภาพ
แต่อย่างใด เราได้พิจารณาเรื่องนี้มาแล้วในการวิเคราะห์แนวคิด
ของ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ที่เสนอต่อเสรีภาพแบบเสรีนิยม
ผิดพลาดที่ยกเอาความเห็นแก่ตัวของมนุษย์เป็นใหญ่ และถือว่า

ต้องปราศจากอุปสรรคในการแสดงออกของบุคคล สำหรับนักคิด
สังคมนิยมเช่นท่านปรีดี ทัศนะดังกล่าวไม่อาจยอมรับได้ เพราะ
การยกเสรีภาพแบบนี้เป็นเป้าหมายหลัก จะนำไปสู่โอกาสที่จะมี
การกดขี่กันมากขึ้นภายในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันอยู่แล้ว
ดังที่ท่านอ้างว่า นักประชาธิปไตยผู้หนึ่งเปรียบเทียบเสรีนิยมว่า
เสมือน “เสรีภาพของสุนัขจิ้งจอกในเล้าไก่” เสรีภาพจะเป็นเป้า
หมายของสังคมได้ ก็ต่อเมื่อมันไม่เป็นเหตุนำไปสู่การพัฒนาของ
สังคมในแบบที่ควบคุมอะไรไม่ได้เลย โดยเฉพาะในการประกอบ
การเศรษฐกิจแบบตัวใครตัวมัน เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าคือ
ความยากจนของคนส่วนใหญ่ ซึ่งคุกคามการดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์
ศรีของมนุษย์ เราต้องไม่มองเสรีภาพในแบบสามัญฐานันท์ที่ถือว่า
แต่ละคนสามารถทำในสิ่งที่ตัวเองต้องการ สำหรับท่านปรีดี “เสรี-
ภาพ” มีความหมายสูงส่งกว่านั้น เมื่อมันวางอยู่บนการตระหนัก
ถึงภาระหน้าที่ ซึ่งบุคคลพึงกระทำต่อคนอื่น อันเป็นพันธะทาง
จริยธรรม เสรีภาพจะสมบูรณ์ในสังคมที่สมบูรณ์ ซึ่งบุคคลกอปร
ด้วยคุณธรรม-สังคมพระศรีอารีย์

เห็นได้ชัดว่า สำหรับท่านปรีดี คุณค่าของการปกครอง
ย่อมอยู่ที่การมองมนุษย์เป็นจุดหมาย ไม่ใช่ในฐานะที่เป็นวิถีทาง
รัฐที่ดีคือ รัฐที่สามารถดำรงเอกราชอธิปไตยของตนเองได้ และ

มุ่งขจัดทุกข์ บำรุงสุขแก่ราษฎร บนพื้นฐานความศรัทธาที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีคุณค่าเท่าเทียมกัน รัฐจึงต้องสร้างความยุติธรรมทางสังคม ซึ่งมีความหมายกว้างขวางใน “ระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์” โดยที่ประชาชนก็ตระหนักถึงพันธะทางจริยธรรมต่อกัน และเห็นแก่ส่วนรวมเป็นใหญ่ ท่านปรีดีได้เสนอสังคมในอุดมคติไว้ในรูปสัญลักษณ์คือ สังคมพระศรีอารีย์

ว่าด้วยพุทธธรรมและสังคมพระศรีอารีย์

สังคมพระศรีอารีย์ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา ถูกยกขึ้นมาอุปมาเป็น “สังคมในอุดมคติ” ของท่านปรีดี เราได้เห็นมาโดยตลอดว่า ในข้อเสนอเพื่อความยุติธรรมทางสังคมของท่านระบายนัยทางจริยธรรมอยู่เสมอ ความคิดทางการเมืองกับคุณค่าทางจริยธรรม ถูกมองผสานควบคู่กันเสมอ ตั้งแต่ข้อเรียกร้องใน *คำประกาศของคณะราษฎร* ในหลักสิทธิมนุษยชน อันเป็นพื้นฐานของ *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* ใน *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งยกสังคมพระศรีอารีย์มาเป็นสัญลักษณ์ของเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนใน *ความเป็นอนิจจังของสังคม* หลักของความเชื่อทางศาสนาแบบประเพณี ได้ถูกยกมาเป็นทั้งเหตุผลจูงใจและเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงสังคม นอกจากนี้ ในอีกแง่หนึ่ง เราก็

ได้เห็นถึงการผสมผสานความเชื่อทางศาสนา ของวัฒนธรรมไทย เข้ากับแนวความคิดทางสังคมของตะวันตก^{๔๑} ความคิดทางการเมืองของท่านปรีดี จึงเป็นผลผลิตอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ในนัยอันสำคัญยิ่ง

ลักษณะของสังคมพระศรีอารีย์ที่ท่านปรีดีกล่าวถึงเสมอคือสังคมที่เป็นธรรม สังคมที่คนส่วนใหญ่มีโอกาสที่จะดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีของมนุษย์ เป็นสังคมที่ทำให้บุคคลเสมอภาคกันในทุกกรณี ทั้งนี้ก็เพราะไม่มีความแตกต่างกันในฐานะและวิถีดำรงชีพ ไม่มีความแตกต่างกันในการงานทางสมองกับกำลังกาย ตลอดจนไม่มีความแตกต่างระหว่างผู้ที่อยู่ในเมืองกับชนบท และดังที่ท่านบรรยายไว้อีกตอนหนึ่งว่า :

“ครั้นแล้วยุคใหม่คือ ยุคศรีอารยเมตไตรย ก็จะอุบัติขึ้น ในยุคใหม่มนุษยชาติจะอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตาปรานีระหว่างกัน บุคคลจะเสมอเหมือนกันประดุจว่า เมื่อออกจากบ้านแล้วต่างก็สังเกตความผิดเพี้ยนระหว่างกันไม่ได้ ความสะดวกในการคมนาคมและความอุดมสมบูรณ์ของชีวิตปัจจัยก็หล่นไหลเหลือคณานับ ประดุจว่ามีต้นกล้วยพุ่มทุกมุมเมือง ซึ่งมนุษย์อาจถือเอาได้ตามความต้องการ ฯลฯ”^{๔๒}

สังคมเช่นนี้จะอุบัติขึ้นเมื่อมีเงื่อนไขต่าง ๆ กล่าวคือ “เมื่อศีลธรรมเสื่อมทรามลง มีการขัดแย้งเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์”^{๔๓}

อันเป็นสภาพของยุคมิกซ์ยูนิ ตามความเชื่อทางศาสนาแบบประเพณีเช่นกัน และสำหรับท่านปรีดี สภาพความขัดสนยากจน มีการขัดแย้งเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์นั้น ได้ปรากฏขึ้นแล้วในสังคมสยาม ตั้งแต่ระยะปี ๒๔๗๕ ที่ทำให้ต้องมีการแก้ไขเพื่อสร้างสรรค์ยุคใหม่

ภาพการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความเมตตาปรานีต่อกัน (ความเมตตากรุณา เป็นหลักการสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของจริยศาสตร์สังคมของพุทธธรรม) มีความเสมอภาค เป็นสังคมที่ยุติธรรม ตามลักษณะของสังคมพระศรีอารีย์นั้น สอดคล้องกับแนวความคิดแบบ “สังคมนิยม” ของท่านปรีดีด้วยดังกล่าวข้างต้น ความคิดแบบสังคมนิยมบ่งถึงการที่สังคมเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และอำนวยให้สมาชิกของสังคมร่วมมือกันในการผลิต โดยได้รับปันผลและสวัสดิการอย่างเป็นธรรม ลักษณะของสังคมพระศรีอารีย์มิได้บรรยายด้วยภาษาแบบเดียวกัน แต่ทั้งสองก็เปรียบเทียบได้คล้ายกันคือ มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีชีวิตปัจจัยสมบูรณ์ แน่نونว่าในสังคมพระศรีอารีย์ ปัจจัยการผลิตย่อมไม่ตกอยู่ในมือของคนส่วนน้อย เพราะนั่นหมายถึงความขัดแย้งในสังคมที่จะตามมาและการกดขี่เบียดเบียนกัน นี่เป็นสังคมที่สนับสนุนกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน และปฏิเสธกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล เพราะกรรมสิทธิ์

ส่วนบุคคลในทรัพย์สินคือ รากเงาของความขัดแย้งทั้งปวงที่ทำให้สังคมไม่อาจสงบสุขได้ ความเข้าใจในลักษณะนี้ ทำให้เราไม่เห็นเป็นเรื่องแปลกที่ท่านบริติชเปลี่ยนชื่อนิคมแบบ “สังคมนิยม” ของโรเบิร์ตท โอเวนว่า “นครีอารยะไมตรี” หรือการที่ท่านเปรียบเทียบลักษณะสังคมพระศรีอารีย์กับสังคมแบบ “ยูโทเปีย” ของทอมัส มอร์ และนี่เป็นเชิงอรรถแรกในงานเขียนชั้นเอกของท่าน คือ *ความเป็นอนิจจังของสังคม*

แนวความคิดของศาสนาพุทธ ได้ถูกนำมาใช้เปรียบกับความคิดแบบใหม่ของตะวันตก สังคมพระศรีอารีย์เปรียบได้กับสังคมนิยมในอุดมคติ และแนวการพิจารณาแบบวิทยาศาสตร์สังคม ก็ถูกมองแฝงด้วยจริยธรรมเช่นกัน :

“ปุถุชนแห่ง *วรรณะเบียดเบียน* ได้ทำให้ศีลธรรมของสังคมเสื่อมโทรม อันเป็นการก่อเงื่อนไขให้เกิดขึ้นในการนำมนุษย์สังคมเข้าสู่ยุคมิกคัสตัญญี”^{๔๔}

ความขัดแย้งทางชนชั้นวรรณะ มีผลทางศีลธรรมของสังคมอันเป็นเงื่อนไขสู่ยุคมิกคัสตัญญี และนี่ก็เป็นทางสู่สังคมพระศรีอารีย์ด้วย สำหรับท่านบริติช ผลของการต่อสู้ดิรนเพื่อดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีมนุษยชน อันเป็นการสิ้นสุดของความขัดแย้งในสังคมย่อมปรากฏเป็นชัยชนะของปวงชนส่วนใหญ่อันเป็นลักษณะประจำ

ธิปไตย นอกจากนี้ กฎการเปลี่ยนแปลงของวิทยาศาสตร์สังคม ก็ยังถูกเปรียบกับหลักอนิจจังของพุทธศาสนา ซึ่งท่านปริทัศน์มองว่าเป็นกฎธรรมชาติ ของทั้งการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งที่ไม่คงที่ตายตัว และเป็นกฎทางศีลธรรมด้วยที่ความดีย่อมมีชัยเหนือความชั่ว ในขณะที่แง่ของการเปลี่ยนแปลงสามารถพิจารณาได้แบบวิทยาศาสตร์ แง่หลังซึ่งเป็นเรื่องศีลธรรม ไม่ใช่เป็นแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ หากแต่วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อและแรงศรัทธาทางศาสนา เมื่อทั้งสองมาผสมผสานกันเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในทัศนะของท่านปริทัศน์ ก็กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงนี้ถูกผลักดันด้วยอุดมการณ์ทั้งทางโลกย์และทางศาสนา เพื่อเข้าสู่สังคมใหม่ชีวิตใหม่ ท่านปริทัศน์ได้ใช้แนวคิดทั้งสองแง่วิพากษ์วิจารณ์สังคมและการปกครองที่เป็นอยู่ ถึงขั้นที่ปฏิเสธระบบเดิมซึ่งเห็นว่าเป็นสังคมที่ชั่วร้าย และจินตนาการถึงสังคมใหม่ที่ดีกว่า สมบูรณ์กว่า

ท่านปริทัศน์ได้ตระหนักถึงการผสมผสานแนวคิดทั้งสองคือหลักวิทยาศาสตร์สังคม กับความคิดของพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ในความเป็นอนิจจัง ฯ เมื่อเสนอปรัชญาสารธรรมในฐานะเป็นพื้นฐานของวิทยาศาสตร์สังคม ท่านได้ระบุว่าหลักพุทธธรรม มิได้เป็นแบบ “จิตธรรม” เช่นที่เข้าใจกัน หากแต่สอดคล้องกับทัศนะที่ท่านเสนอ ดังที่ท่านตีความตอนหนึ่งว่า :

“ส่วนจิตรกรรมนั้นแล้ว ก็มีผู้เข้าใจชนิดเอียงสุดเหวี่ยงถึงกับปฏิเสธอิทธิพลของสตารา พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงพิสูจน์แล้ว เช่น เมื่อก่อนพระพุทธองค์ตรัสรู้สมาธิโพธิญาณนั้น พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทุกขกิริยา ไม่เสวยพระกระยาหารตามวิธีของจิตรกรรมในอินเดียสมัยก่อนโน้น ในที่สุด พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าวิธีจิตรกรรมเช่นนั้น ไม่นำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง จึงได้กลับเสวยพระกระยาหาร ซึ่งแสดงถึงวาระแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ และแสดงว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธอิทธิพลของจุดปัจจัยที่เป็นสตาราให้ร่างกายของมนุษย์เคลื่อนไหวไปได้ กล่าวคือ ร่างกายของมนุษย์ย่อมประกอบด้วยอวัยวะต่าง ๆ ซึ่งมีอวัยวะสมองอยู่ด้วย ที่ทำให้มนุษย์มีความคิด ความคิดของมนุษย์เป็นผลที่ประณีตของสมอง พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้มนุษย์ตัดกิเลสเพื่อมิให้หลงไหลในวัตถุ สตาราธรรมมีที่แท้จริงก็ต้องยอมรับว่าวิธีสอนให้บุคคลไม่หนักไปในทางเสพย์สุขนั้น ก็เป็นวิธีที่สอนไว้ในพระพุทธศาสนา”^{๔๔}

ดูเหมือนท่านจะเข้าใจว่า การตรัสรู้เป็นผลจากการใช้สมอง เป็นความคิดที่เกิดจากพื้นฐานทางกาย และคำสอนของพุทธศาสนาที่ถูกต้องความเป็นแบบสสารธรรม

แต่ปรัชญาของพุทธธรรมมิได้เป็นแบบสสารธรรมเช่นที่ท่านปริตีเสนอ กล่าวคือแนวคิดที่ถือว่าสสารเป็นสมุฏฐานของสรรพสิ่ง นอกจากนั้น พุทธธรรมก็ได้เป็นแบบจิตรกรรมที่ถือว่า

จิตเป็นสมมุติฐาน ในการพิจารณาถึงสถานะของสรรพสิ่งนั้น พุทธ-
 ธรรมมองเห็นสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุม
 กันเข้า ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็ยสสารหรือ
 จิต เมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมด ก็
 จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ แม้แต่ส่วนประกอบต่าง ๆ แต่
 ละอย่างเอง ก็ปรากฏขึ้นโดยการรวมตัวของส่วนประกอบย่อย ๆ ต่อ
 ไปอีก ดังนั้น เมื่อบอกว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ ก็ต้องเข้าใจในความ
 หมายถึง มีอยู่ในฐานะที่มีส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมเข้าด้วยกัน
 ตัวอย่างเช่นมนุษย์ก็ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ อย่างตามหลัก
 “เบญจขันธ์” คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็น-
 ตัน^{๔๖} การที่พระพุทธเจ้าไม่ปฏิเสธอาหารตามที่ท่านปรินิพพานตัวอย่าง
 พิจารณาได้ว่าเป็นการตระหนักถึงความสำคัญของกาย แต่ไม่ใช่
 การยืนยันทัศนะแบบสสารธรรม ส่วนการสอนไม่ให้หลงใหล
 ในวัตถุนั้น เป็นแง่ทางจิตวิทยาและเป็นการปฏิเสธการยึดถือตัว
 ตนของวัตถุ

นอกจากนี้ การตีความ *หลักอนิจจัง* ของพุทธธรรมว่าเป็น
 แบบ “ประติการ” ตามหลักสสารธรรมวิทยาศาสตร์ ของท่านปรินิพ
 ก็มีปัญหาด้วย เนื่องจากท่านได้ใช้แนวคิดทางวิทยาศาสตร์ธรรม-
 ชาติ อธิบายการเปลี่ยนแปลงในรูปพลังงานที่ก่อความเคลื่อนไหว

แต่หลักอนิจจังของพุทธธรรมมิได้ใช้แนวคิดในเชิงกลไกแบบนั้น
 หลักอนิจจัง (หรือ อนิจจตา) หมายถึงความไม่เที่ยง (ไม่คงตัว)
 สิ่งทั้งหลายหากจะกล่าวว่ามีก็ต้องว่ามีอยู่ในรูปของกระแส ที่ประ-
 กอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เกิดดับสืบท่อ
 กันไปไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง นี่เป็นความหมายของ
 การเปลี่ยนแปลงที่ตรงกับหลักประติการ อันเป็นธรรมชาติของ
 โลกและชีวิต แต่การอธิบายของพุทธธรรมไม่ได้อยู่ในรูปพลังงาน
 ที่มีแนวโน้มจะมองว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งปวง เป็นผลจากปรากฏ
 การณ์ทางสสาร อย่างที่ท่านปริัติพยายามเสนอ กล่าวได้ว่า ความ
 พยายามที่จะผสานพุทธปรัชญา เข้ากับปรัชญาสสารธรรมวิทยา
 ศาสตร์ของท่านปริัติไม่ประสบผลสำเร็จ ดูเหมือนท่านปริัติจะใช้
 พุทธศาสนาในแง่ของ “คำศัพท์” และ “อุดมคติ” ที่แฝงความ
 เชื่อไว้เบื้องหลัง ส่วนการเข้าถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิต
 นั้น เป็นไปตามปรัชญาสสารธรรมวิทยาศาสตร์ ซึ่งจริง ๆ แล้ว
 ระบบปรัชญาทั้งสองมีข้อแตกต่างกันดังกล่าวข้างต้น ท่านปริัติคง
 ตระหนักถึงแนวคิดเรื่อง “กฎธรรมชาติแบบศีลธรรม” อันเป็น
 ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของความคิดทางการเมืองไทยโบราณ (ดู
 บทที่ ๑) และพยายามผสานเข้ากับปรัชญาสสารธรรม

ถึงแม้จะเสนอเป้าหมายของสังคม หรือ “สังคมในอุดม

คติ” ตามรูปสัญลักษณ์ของพุทธศาสนา คือ สังคมพระศรีอาริย์
 แต่แนวทางที่ท่านปรารถนาเพื่อบรรลุถึงสังคมเช่นนั้น ก็ไม่ใช่
 แบบพุทธธรรมเลย ทั้งแนวความคิดใน คำอธิบายกฎหมายปก-
 ครอง เค้าโครงการเศรษฐกิจ ตลอดจนเค้าร่างพระราชบัญญัติ
 ต่างๆ และการถกเถียงเรื่องรัฐธรรมนูญ ทั้งปรากฏในความคิด
 เรื่องของความยุติธรรมทางสังคมของท่านนั้น ล้วนแล้วแต่เป็น
 การพยายามสร้าง “หลักประกันภายนอก” สำหรับการดำรงอยู่ทาง
 สังคม ซึ่งไม่ปรากฏการเน้นถึง “ภายใน” ของบุคคลในแง่ทาง
 ศาสนาเป็นหลัก เช่น ใน เค้าโครงการฯ ได้กล่าวถึง “ความเจริญ”
 ว่าหมายถึงการที่ “ความต้องการของมนุษย์ได้มีมากขึ้น”^{๔๑} ซึ่ง
 หากจะพิจารณาจากแง่ของพุทธธรรม ย่อมต้องมองในแง่ของการ
 หยุคยั้งความอยาก ถึงแม้ว่าท่านปรารถนาจะมีได้เสนอให้บุคคลเห็นแก่
 ตัวเองเป็นหลัก หรือให้มุ่งแสพย์สุขทางวัตถุก็ตาม แทนที่จะพึ่ง
 การควบคุมความประพฤติหรือหลักประกันจากภายนอก ซึ่งเป็น
 ลักษณะแนวทางของทั้งฝ่ายเสรีนิยมและเสมอภาคนิยม พุทธธรรม
 ได้เน้นหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาการควบคุมภายใน
 หรือการควบคุมตนเอง ให้อยู่ในครรลองของ “มรรค” อันจะนำ
 ไปสู่ชีวิตที่แท้และสมบูรณ์ นี่เป็นเรื่องสำคัญที่นักคิดท่านนี้มีได้
 พิจารณา เพราะเราไม่อาจตอบสนองความต้องการอันไม่จำกัดของ

บุคคลได้ ภายในโลกที่มีขอบเขตของปัจจัยอันจำกัดนี้ แนวความคิดของท่านปรีดีได้เน้นหนักไปทางปัญหาสังคม ทำให้เลยประเด็นไป^{๔๘}

ในขณะที่เน้นด้านสังคม จุดหมายของปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย จะไม่ต่างจากของพุทธธรรมซึ่งเน้นส่วนบุคคล กล่าวคือ ทั้งสองมุ่งปลดปล่อยมนุษย์ด้วยฐานของความเมตตากรุณา ท่านปรีดีมุ่งหมายที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคม จากรบบเดิมที่อยู่ศีลธรรมและทำให้ชีวิตด้อยศักดิ์ศรีสู่ระบบใหม่ที่ทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ปราศจากทุกข์เข็ญหรือเบียดเบียนกัน “โลกพระศรีอารีย์” ไม่ได้ถูกมองว่าอยู่ใน “ชีวิตหน้า” หรือ “โลกหน้า” หากแต่เป็นความพยายามที่จะให้เกิดขึ้นบนพิภพนี้ เพื่อชีวิตขณะนี้ เพื่อการดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีมนุษย์ชน

บทที่ ๗

ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย :

ฐานะของแนวความคิดและบทเรียนจากการปฏิบัติ

การศึกษาของเรา ได้พยายามสร้างภาพความคิดทางการเมืองของท่านปรีดีโดยส่วนรวม และทำความเข้าใจกับประเด็นหลักอันเป็นแก่นของความคิด นอกจากนี้ เรายังเกี่ยวข้องกับแนวความคิดและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ทั้งในแง่ที่เป็นภูมิหลังของหัวข้อศึกษา และแง่ที่เป็นการกระทำทางการเมืองของท่านปรีดี ซึ่งตอบโต้กับสภาพการณ์ต่างๆ เช่น การก่อตั้งกลุ่ม “คณะราษฎร” ที่ผลักดันการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ และการทำงานในตำแหน่งทางการเมืองระดับสูงต่างๆ ของท่าน ผลจากการศึกษา เราได้พบว่าความคิดทางการเมืองของท่านปรีดีทั้ง ๒ ระยะ ซึ่งแบ่งด้วยเกณฑ์แง่เวลา และแง่ที่ท่านปฏิบัติการณ์อยู่ใน

ตำแหน่งทางการเมืองโดยตรงนั้น มีความสอดคล้องกันในหลักใหญ่ๆ นอกจากนี้ การกระทำทางการเมืองของท่าน ก็พิจารณาได้ว่าสอดคล้องกับความคิดด้วย ซึ่งมีทั้งแง่ที่เป็นผลสำเร็จและไม่สำเร็จ

ว่าด้วยแนวความคิด

ความคิดทางการเมืองของท่านปรีดี มุ่งที่จะสนองต่อการสร้างสรรค์ประเทศไทยเป็นสำคัญ หลักความคิดที่ปรากฏอยู่เสมอและแสดงออกมาในการกระทำ (และความพยายามที่จะกระทำ) ด้วย สามารถสรุปได้ด้วยหลัก ๕ ประการของ “ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ของท่านเอง คือ การถือเอกราชอธิปไตยของชาติ สันติภาพ ความเป็นกลาง และความไม่ไพบูลย์พร้อมด้วยประชาธิปไตยของประชาชน ในขณะที่อาจพิจารณาได้ว่าหลัก ๔ ประการแรกเกี่ยวกับกิจการระหว่างประเทศ หลักประการสุดท้ายก็เป็นเรื่องภายในประเทศเอง ซึ่งทั้งสองส่วนนี้เกี่ยวข้องกันอยู่ใกล้ชิด แม้ว่าหลักทั้ง ๕ ประการนี้ จะปรากฏและได้รับการยืนยันเป็นหลักการสำคัญของความคิดทางการเมือง โดยตัวท่านปรีดีเองในความคิดระยะหลัง แต่เราก็พบความคิดและการกระทำมาตั้งแต่ในช่วงความคิดระยะแรก ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ

ใน คำประกาศของคณะราษฎร การแก้ไขสนธิสัญญาที่เสียเปรียบกับต่างประเทศ วัตถุประสงค์และการดำเนินงานของขบวนการเสรีไทย ตลอดจนแนวความคิดและความพยายามที่จะกระทำตามเค้าโครงการเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ดี ในขณะที่ความคิดระยะแรกมุ่งสู่การปฏิบัติในต่าง ๆ โดยเฉพาะ ความคิดระยะหลังแสดงถึงการพยายามสร้างระบบความคิดอันมีรากฐานที่หนักแน่นขึ้นมา ความคิดแบบสังคมนิยมและประชาธิปไตย ถูกวางไว้บนพื้นฐานที่เป็นวิทยาศาสตร์ ท่านได้พิจารณาถึงรากฐานทางปรัชญาของวิทยาศาสตร์ คือปรัชญาสารัตถธรรม และขยายออกมาสู่ความเข้าใจทางสังคม โดยมุ่งดู “สสารทางสังคม” อันหมายถึงด้านการผลิตซึ่งปัจจัย ซึ่งเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของทุกระบบสังคม เศรษฐกิจเป็นฐานของโครงสร้างส่วนบนของสังคม คือ การเมืองและทัศนะ (วัฒนธรรม) ลักษณะของระบบเศรษฐกิจแบบที่ท่านเห็นว่าเหมาะสมกับประเทศไทยและได้เสนอไว้คือ แบบสังคมนิยม ที่เน้นการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตร่วมกันของชุมชน และการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม นี่เป็นลักษณะประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ซึ่งย่อมสอดคล้องกับประชาธิปไตยทางการเมืองและทัศนะของสมาชิก

สังคม ทั้ง ๓ ด้านนี้รวมกันเรียกว่า ระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์

ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย ยังเสนอทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงของสังคมตามแนวสสารธรรมทางประวัติศาสตร์ ซึ่งสามารถเปรียบได้กับทฤษฎีมากซ์ลิสม์ แน่แน่นอนว่าท่านปรีดีคงได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีดังกล่าว ซึ่งอาจเริ่มตั้งแต่ครั้งไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอาศัยอยู่ในประเทศจีนคอมมิวนิสต์หลังจากลี้ภัยการเมือง อย่างไรก็ตาม เราได้เห็นข้อแตกต่างของความคิดทั้ง ๒ แบบแล้ว ที่สำคัญคือ การที่ท่านปรีดีวางปรัชญาของท่าน บนหลักสสารธรรมของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่งมากซ์ไม่ได้คิดเช่นนั้น และนี่เป็นจุดอ่อนทางทฤษฎีอย่างหนึ่งของความคิดท่านปรีดีเอง ประการต่อมาคือขณะที่ทฤษฎีมากซ์ลิสม์มองความเชื่อทางศาสนาในแง่ลบว่าเป็น “ยาเสพติดของประชาชน” ซึ่งก่อความสำนึกที่ผิดพลาด ท่านปรีดีได้พยายามผสมผสานปรัชญาสสารธรรมเข้ากับพุทธธรรม ซึ่งนี่ก็เป็นปัญหาอีกประการหนึ่งในปรัชญาของท่าน และอุปมาสังคมคอมมิวนิสต์ที่เป็นจุดหมายของการเปลี่ยนแปลงตามหลักประติการเปรียบกับสังคมพระศรีอารีย์ตามความเชื่อดั้งเดิมทางพุทธศาสนา มีผู้เรียกลักษณะเช่นนี้ว่าเป็นการทำให้ลัทธิมากซ์เป็นแบบ

ไทยๆ เราจะพิจารณากระแสความคิด “วิทยาศาสตร์สังคม” ในสังคมไทยในตอนต่อไป

ข้อนำพิจารณาอีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อเปรียบเทียบปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย กับ *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของความคิดระยะแรกนั้น *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* มีลักษณะเป็นแบบ “สังคมนิยมเพื่อฝัน” (ยูโทเปีย) หรือไม่ การตอบคำถามนี้มีแนวการมองได้ ๒ ทางที่น่าสนใจคือ ประการแรก ข้อเสนอใน *เค้าโครงฯ* เป็นสิ่งที่ทำได้จริง ๆ หรือไม่ หากทำไม่ได้ก็เป็นการวาดภาพถึงสังคมในอนาคต (สังคมพระศรีอารีย์—ตามที่ท่านปรีดีกล่าวถึงเปรียบกับยูโทเปีย) อย่างเพื่อฝัน นี่เป็นเรื่องที่เราได้พิจารณากันมาแล้วว่า *เค้าโครงฯ* เป็นเพียงฉบับร่าง มิใช่เป็นตัวแผนที่จะนำไปปฏิบัติได้ทันที การจะตัดสินจากฉบับร่างว่าจะนำไปปฏิบัติได้หรือไม่ จึงเป็นการไม่เพียงพอและไม่ยุติธรรมสำหรับผู้เสนอ ประการที่ ๒ ข้อเสนอ *เค้าโครงฯ* ที่จะนำสังคมสู่รูปแบบสังคมนิยมนั้น วางอยู่บนพื้นฐานของสสารธรรมประติการหรือไม่ กล่าวคือ ความขัดแย้งระหว่าง “เจ้าสมบัติ” กับ “ผู้ไร้สมบัติ” (ตามศัพท์ของท่านปรีดี) ในสังคมทุน คำตอบที่น่าสนใจจากการศึกษาความคิดของท่านปรีดีก็คือ ถึงแม้ในสังคมไทยจะยังไม่

ปรากฏความขัดแย้งระหว่างชนชั้นทั้งสองอย่างรุนแรง และสภาพสังคมก็ยังไม่เป็นสังคมทุนอย่างเต็มขั้น แต่เมื่อท่านปรียตีมองว่าการเปลี่ยนแปลงปี ๒๔๗๕ ได้ส่งผลนำสังคมเข้าสู่ระบบทุนแล้ว และการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมนิยมก็ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาของระบบทุนอย่างเต็มที่ (ตามแนวทฤษฎีสายเดี่ยว) การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นหรือข้ามขั้นตอนก็ได้ ดังกล่าวแล้วข้างต้น นอกจากนี้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงก็ไม่จำเป็นต้องมาจากชนชั้นกรรมมาชีพ หรือ “ผู้ไร้สมบัติ” เท่านั้น อาจมาจากชนชั้นอื่นๆ ได้ เช่นที่ท่านปรียตียกตัวอย่างถึงเลนิน และเหมาเจ๋อตงอยู่เสมอ ตามนัยนี้ เราอาจพิจารณาได้ว่าท่านเป็นเช่นเดียวกับบุคคลเหล่านั้น ที่จะพยายามผลักดันสังคมสู่ระบบสังคมนิยม เพียงแต่ต่างวิธีการกัน กล่าวคือท่านเสนอการเปลี่ยนแปลงโดยวิธีสันติตามระบบรัฐสภาด้วยร่าง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ซึ่งท่านก็หวังและพยายามสร้างสรรค์ความร่วมมือร่วมใจของประชาชนทั่วไป ด้วยเหตุผลต่างๆ จากความคิดของท่านปรียตีเองเช่นนี้ จึงสามารถพิจารณา *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ตามแนวทฤษฎีสวรรกรรมประติการได้ อย่งไรก็ดี เราต้องตระหนักด้วยว่า ท่านปรียตีพยายามสร้างแนวความคิดของตนเองอย่างอิสระและการประเมินความคิดของท่าน ก็ควรให้ความสำคัญกับ

กรอบความคิดของท่านเอง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเช่น การที่ท่าน
เน้นผลประโยชน์ของชนชั้นน้อยกว่าการเห็นแก่ส่วนรวม ซึ่ง
เราได้พิจารณากันมาแล้ว

พื้นฐานทางปรัชญาของ “สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชา-
ธิปไตย” เป็นเรื่องที่น่าพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์ พื้นฐานนี้
คือ ปรัชญาสารธรรมวิทยาศาสตร์ เราได้เห็นมาแล้วในบทที่ ๒
ถึงร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์บางอย่างในสังคมไทย
กล่าวคือการปฏิเสธคำอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติของ *ไตรภูมิ*
พระร่วง โดย *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* ตลอดจนการปฏิเสธความ
เชื่อทางโหราศาสตร์ โดยเทียนวรรณ และ กศร. กุหลาบ ยังมี
ตัวอย่างอื่นๆ ในสมัยเดิมที่แสดงแนวความคิดของการเปลี่ยนแปลง
ทำนองเดียวกัน เช่น ในแบบเรียนวิชา “วิทยาศาสตร์” ของกรม
ศึกษาธิการ ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) มีคำนำว่า “ในกาลโบราณ
ชาวเราตายปีละมาก ๆ ทั้งนี้ยอมเป็นด้วยยังมีได้มีความรู้ในกฎ
ธรรมชาติพอ”^๕ “กฎธรรมชาติ”^๕ นี้หมายถึงการเข้าใจภาพของ
โลกวัตถุต่างจากเดิม เริ่มเห็นว่าธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่รู้ได้ด้วย
วิทยาศาสตร์

แนวความคิดแบบใหม่นี้ ได้เริ่มในหมู่ชนชั้นนำกลุ่มเล็กๆ
แล้วจึงค่อย ๆ แพร่ขยายออกไป โดยเฉพาะในหมู่ผู้มีการศึกษา ใน

การเสนอความเห็นที่จะจัดการศึกษา (พ.ศ. ๒๔๕๕) เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้ตั้งคำถามว่า ขณะนี้บ้านเมืองต้องการอะไร คำตอบก็คือว่า บ้านเมืองกำลังต้องการ “สivilอินิเเนียร์” มิใช่ “ไฟน์อาร์ต”^๓ นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงบรรยากาศของสมัยนั้นว่า กำลังชื่นชมกับผลงานของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และถ้าพิจารณาวรรณกรรมในยุคนี้ก็จะพบว่า สวรรค์ นรก และโลกหน้าไม่อยู่ในความสนใจอีกต่อไปแล้ว การสอนศีลธรรมก็เป็นคติทางโลกมากขึ้น เริ่มมีเรื่องประโลมโลก เรื่องราวชีวิตของคนทั่วไป มีการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณธรรม ความรัก ความไม่ยุติธรรมในสังคมขึ้นแล้ว ผู้ที่จะให้ความหวังในชีวิตแก่คนยุคใหม่ มิใช่พระสงฆ์และผู้คงแก่เรียน อันเป็นปัญญาชนของโลกเก่าแล้ว แต่เป็นแพทย์ วิศวกร นักธุรกิจ นักปกครอง และนักวิจารณ์สังคมอันเป็นปัญญาชนรุ่นใหม่

นี่เป็นแนวโน้มแสดงถึงโลกทัศน์ที่แตกต่างจากเดิม โลกของวัตถุนิยมและการดำรงอยู่ทางกายภาพได้รับความสนใจมากขึ้น แทนที่จะเน้นหนักแต่โลกของโลกุตร ที่จะทำให้มนุษย์เป็นสิ่งประเสริฐเหนือเทวเจ้านาน อันเป็นแนวคติแบบเดิม องค์กรก็ไม่ได้หมายความว่าทัศนะแบบสสารธรรมได้เข้ามาแทนที่ความคิดเก่าในทุกเรื่องอย่างสิ้นเชิง ชนชั้นนำของสยามรับเอาวิทยาศาสตร์

ในฐานะที่เป็นคำตอบสำหรับโลกของวัตถุ แต่ความเชื่อเรื่องกฎ
ธรรมชาติแบบศีลธรรม ก็ยังคงอยู่โดยพยายามเข้าใจในเชิงพุทธ
ธรรมมากกว่าจะผสมกับโหราศาสตร์ เราได้เห็นตัวอย่างนี้มาแล้ว
ทั้งจาก หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ทศนะของเทียนวรรณ เป็นต้น
ใน พระราชนิพนธ์เสือบ้า (๒๔๕๗) ของรัชกาลที่ ๖ นั้น ขณะ
ที่ดำเนินทรงแสดงทศนะแบบวิทยาศาสตร์ และปฏิเสธเรื่องปา-
ฏิหาริย์ และอีกค้ำหนึ่งก็ทรงยึดมั่นในหลักแห่งธรรมะว่าเป็นสิ่ง
เที่ยงแท้เพียงเดียวในโลก

การผสมผสานระหว่างแนวคิดทางพุทธศาสนากับวิทยา-
ศาสตร์สมัยใหม่ ได้ปรากฏร่องรอยอันต่อเนื่องในสังคมไทย นัก
คิดอีกท่านหนึ่งในช่วงสมัยใหม่ ซึ่งพอใจกับปรัชญาสสารธรรม
และวิทยาศาสตร์ โดยไม่ละเลยแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วย คือ
สมัคร บุราวาศ ใน วิทยาศาสตร์ใหม่และพระศรีอารีย์ (๒๔๙๗)
ซึ่งมุ่งเสนอการค้นพบสิ่งใหม่ๆ เช่นเรื่อง “อิเล็กทรอนิกส์” “นิว
เคล็ออนิกส์และนิวเคลียฟิสิกส์” ตลอดจน “ปัญญาใหม่ทางชีว-
วิทยา” “วิทยาศาสตร์แห่งประวัติศาสตร์” “ปัญญาใหม่ทาง
จิตวิทยา” เป็นต้น เขาได้เปรียบเทียบว่าวิทยาศาสตร์สมัยใหม่
จะทำให้ความปรารถนาเรื่องยุคพระศรีอารีย์ ปรากฏเป็นจริง
ทั้งข้อความตอนหนึ่งว่า :

บัตินเบนของแม่แล้วว่า ศรีอารยสมัยจะเกิดขึ้นจริง ๆ หลังกิ่ง
พุทธกาลไป ถ้าคุณมาเห็นชีวิตในอเมริกา คุณจะยอมรับทีเดียวว่า
ความไพบูลย์และความสะดวกสบาย บัตินได้มอยู่แล้ว...อนาคต
ย่อมกำลังออกอยู่ในปัจจุบัน ฉะนั้นเราอาจล่วงรู้อนาคตได้โดย
ศึกษาภาวะในปัจจุบัน ภาวะอันไพบูลย์ในศรีอารยสมัย ได้กำลัง
ถูกสร้างขนในโลกแล้ว...^๕

ปรัชญาสสารธรรม (หรือ “สสารนิยม” ตามที่เขาใช้) คือพื้นฐาน
ของการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ ในบทความด้วยจิตวิทยา เขาได้
กล่าวถึง “จิต” ว่า “เป็นสิ่งที่หยุ่งได้ด้วยการมองดูวัตถุภายนอก
อันเกี่ยวข้องอยู่กับมัน”^๖ และกล่าวถึงการสำรวจมันสมองด้วยไฟ
ฟ้า ข้อพิจารณาของเขายังไปไกลขึ้นอีก เมื่อเขาย้ำไว้ในตอนสุด
ท้ายของหนังสือว่า ความอยุติกันที่อันเนื่องมาจากเทคนิควิทยา
จะนำไปสู่การมีศีลธรรมอันดี

ประชาชนส่วนใหญ่ที่สุดจะสะท้อนความเป็นอยู่ที่ดออกมาเป็นศีล-
ธรรมที่ดี เขาจะพากันเข้าใจคำสอนของบรมศาสดาต่าง ๆ ของ
ศาสนา...เขาจะนับถือศาสนาสากล... คราวนี้ นิพพานจะไม่
เป็นสิ่งที่จำกัด สำหรับศาสดาองค์ใดองค์เดียวแล้ว หากจะเป็น
สมบัติของประชาชนโดยทั่วไปทีเดียว และด้วยประการฉะนี้ โลก
จึงก้าวเข้าสู่ศรอารย และสมบูรณ์ด้วยศรอารยธรรม”^๗

วิทยาศาสตร์บนพื้นฐานของปรัชญาสสารธรรม จะนำมาซึ่งความ
เป็นอยู่ที่ดี อันเป็นเงื่อนไขของการอยู่ในศีลธรรม เราจะไม่ตั้ง

คำถามกับเขาในที่นี้ จุดสำคัญก็คือ นี่เป็นตัวอย่างหนึ่ง ใน
กระแสความคิดแบบใหม่ของสังคมไทย

แน่นอนว่า เมื่อพิจารณาความคิดของท่านปรีดี ในกระแส
ความคิดของสังคม ก็สามารถจัดอยู่ในแนวนี้ กล่าวคือ มองกฎ
ธรรมชาติเป็น ๒ แฉกคือ ด้านสสารวัตถุที่เข้าใจได้ด้วยวิทยาศาสตร์
กับด้านศีลธรรมที่อาศัยพุทธศาสนาเป็นคำตอบ เราได้เห็นมาแล้ว
ด้วยถึงการผสมผสานระหว่างวิทยาศาสตร์สังคมกับจริยธรรม เช่น
การใช้ถ้อยคำว่า “ปุถุชนแห่ง วรรณะเบียดเบียน ได้ทำให้ศีล-
ธรรมของสังคมเสื่อมโทรม” หรือการเปรียบ “วรรณะเบียดเบียน”
กับ “พญามาร” ตามตำนานศาสนา เป็นต้น เราจะพิจารณาถึง
กระแสแนวความคิดวิทยาศาสตร์สังคม หรือปรัชญาமாகซิสม์ ใน
สังคมไทยในตอนต่อไป

แนวความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว ได้ส่งผลถึงด้าน
การเมืองการปกครองด้วยประเด็นสำคัญที่ควรระบุงก็คือ เรื่องที่มา
ของอำนาจหรือความชอบธรรมในการปกครอง ขณะที่ตามทฤษฎี
รัฐแบบองค์การของความคิดทางการเมืองโบราณ เห็นว่าคนเรา
ต่างกันโดยกำเนิด และผู้ปกครองคือ บุคคล “พิเศษ” ที่มีสิทธิ
อันเหมาะสมที่จะปกครอง ในนามของ “เทวภาพ” หรือ “พุทธ-
ภาพ” และยังเป็น “ผู้มีบุญ” มาแต่ปางก่อน แนวความคิดใหม่

กลับเน้นความสำคัญของประชาชน ร่องรอยได้ปรากฏมาตั้งแต่สมัย ร.ศ. ๑๐๓ ในทัศนะของเทียนวรรณ เป็นต้นดังกล่าวแล้ว กระแสข้อเรียกร้องได้สูงมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น ที่ปรากฏเป็นบทความในหนังสือพิมพ์ (เช่นเรื่อง “ราษฎรตื่นแล้ว” *สยามรัฐ* ๒๔๗๐ “พุทธพระศรีอารีย์” *ราษฎร* ๒๔๗๑) อย่างไรก็ตามก็ดี ความคิดอันชัดเจนและการกระทำที่บังเกิดผลเป็นครั้งแรกอยู่ที่ปรีดี พนมยงค์ ทัศนะต่างๆ ใน *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* เป็นตัวอย่างที่เด่นชัด อำนาจอันชอบธรรมในการปกครองต้องมาจากปวงชน และการบริหารประเทศต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม ไม่ใช่เรื่องแปลกที่นักกฎหมายเช่นท่านปรีดี จะมุ่งกฎหมายมหาชนและโครงสร้างอันเป็นทางการต่างๆ ของสังคม ตลอดจนพยายามใช้กฎหมายเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลงถึงแม้ว่าตั้งแต่ปี ๒๔๘๐ เป็นต้นมา จะมีการอ้าง “ประชาชน” และใช้กฎหมายไปในทางที่ไม่เป็น “ประชาธิปไตย” อยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะปวิวัติ-รัฐประหาร แต่เราก็ต้องถือว่า การเปลี่ยนแปลงปี ๒๔๗๕ เป็นกรณีอันชัดเจนของการเปลี่ยนแปลงหลักการของความชอบธรรมในการปกครอง

ข้อนำพิจารณาอีกประการหนึ่งของ “ปรัชญาสังคมนิยม-วิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” อยู่ในกระแสความคิดวิทยาศาสตร์

สังคม ถึงแม้ว่าท่านปรีดีจะปฏิเสธการเป็นมากชีสต์โดยตรง แต่ท่านคงได้รับอิทธิพลของปรัชญามากชีสต์อย่างแน่นอน ซึ่งเราพิจารณามาแล้วในบทก่อน แนวความคิดสังคมนิยมแบบมากชีสต์ได้เผยแพร่อยู่ในหมู่ผู้มีการศึกษาของสยามตั้งแต่ก่อนปี ๒๔๗๕ และสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ซึ่งในช่วงหลังนี้เป็นที่ทราบกันดีว่ามีการเผยแพร่ในรูปเอกสารหนังสือจำนวนมากในระยะปี ๒๕๑๖-๒๕๑๙ อย่างไรก็ตาม แนวความคิดแบบนี้ได้ถูกตอบโต้อย่างรุนแรงโดยรัฐบาลบางสมัย ด้วยกฎหมายป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์และอื่น ๆ บุคคลหนึ่งที่ถูกกล่าวหาว่าเป็น “คอมมิวนิสต์” ก็คือ ท่านปรีดีเอง

กล่าวได้ว่า ท่านปรีดีเป็นหนึ่งในบุคคลรุ่นแรก ๆ ที่ใช้ปรัชญาและวิธีการแบบมากชีสต์ในการมองโลกและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นส่วนสำคัญในการเข้าใจสังคมไทย ข้อเขียนที่ชัดเจนคือ *ความเป็นอนิจจังของสังคม* นักคิดของไทยที่มีข้อเขียนในกระแสนี้อยู่จำนวนมากไม่น้อย ตั้งแต่ในอดีตจวบจนปัจจุบัน เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็ลียง วรณศรี อิศรา อมันตกุล อัสนี พลจันทร์ อำนาจ ยุทธวิวัฒน์ จิตร ภูมิศักดิ์ ตลอดจนมากชีสต์รุ่นใหม่อย่าง ชลธิรา สัตยวัฒน์ บัญเย็น วอทอง เสกสรรค์ ประเสริฐกุล และกลุ่มนักทฤษฎีในปัจจุบันคือ กลุ่ม

เศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นต้น ลักษณะเด่นที่คล้ายคลึงกันทางความคิดของบุคคลเหล่านี้คือ การเสนอความคิดแบบมากชีสม์และนำมาใช้ศึกษาสังคมไทย ในนามของทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคม โดยมีจุดหมายที่จะแก้ปัญหาพื้นฐานของสังคมคือ การกระจายรายได้ อันไม่เป็นธรรมสำหรับชนส่วนใหญ่ ทำให้ขาดความเสมอภาคและไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมศักดิ์ศรีของมนุษย์ ซึ่งก็เป็นความมุ่งหวังของท่านปรีดีเช่นกัน แนวความคิดที่นำมาใช้บ่อยๆ คือ สสารธรรมประวัติศาสตร์ สสารธรรมประติการ การต่อสู้ทางชนชั้น และการแก้ไข “จิตสำนึกอันผิดพลาด” ที่เกิดจากการถูกมอมเมาทางศิลปวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามก็มีจุดเน้นแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในค่านิยมวิธีในการเปลี่ยนแปลงสังคม และบางคนก็ไม่ยินดีเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

การศึกษาถึงกระแสแนวความคิดมากชีสม์ในสังคมไทยอย่างละเอียดอยู่นอกเหนือขอบเขตของงานวิจัยชิ้นนี้ จุดประสงค์ของเราคือการพิจารณาตำแหน่งของ “ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย” ในกระแสความคิดของสังคมไทย โดยเปรียบกับแนวความคิดมากชีสม์ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ชัดเจนขึ้น เราจะรายละเอียดบางอย่างโดยพิจารณานักคิดบางคนคือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ จิตร ภูมิศักดิ์ เหตุผลก็คือกุหลาบเป็นคนรุ่น

ราวคราวเดียวกันกับท่านปรีดี และเขาก็เป็นนักคิดนักเขียนที่มีผลงานหลายชิ้น อันเป็นที่กล่าวถึงจวบจนปัจจุบันเช่นเดียวกับจิตรภูมิศักดิ์

กุหลาบ สายประดิษฐ์ (๒๔๔๘-๒๕๑๗) เกิดในช่วงปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในวัยเด็กเขาใช้ชีวิตคลุกคลีอยู่กับวัดและพระ และอิทธิพลของพุทธศาสนาก็ปรากฏอย่างชัดเจนในงานเขียนของเขา หลังจากที่เรียนวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เขาก็หันไปทำงานหนังสือพิมพ์ ในปี ๒๔๘๓ หลังจากที่กลับจากประเทศออสเตรเลีย เขาก็พิมพ์หนังสือชื่อ *ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์* และมีหนังสือและบทความอื่นๆ ตามมาอีกอย่างรวดเร็ว แต่เขาก็สร้างสรรคงานด้านนี้อยู่ได้ไม่นาน เนื่องจากถูกจับกุมในปี ๒๔๘๕ ด้วยข้อหานิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ ระหว่างอยู่ในคุก กุหลาบได้ศึกษาและปฏิบัติสมาธิแบบพุทธ เขาได้รับการปลดปล่อยราว ๕ ปีต่อมา และเมื่อได้รับเชิญไปเยือนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ยึดอำนาจรัฐบาลในช่วงเดียวกัน กุหลาบก็ตัดสินใจที่ไม่กลับมา เขาพำนักอยู่ที่ประเทศจีนจวบจนอสัญกรรม

ฐานะของกุหลาบแตกต่างจากท่านปรีดี เขาไม่เคยดำรงตำแหน่งทางการเมือง แม้ว่าจะเคยได้รับเชิญ อย่างไรก็ตามก็ดี เขา

เป็นบุคคลหนึ่งที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อชนสมัยหลัง โดยมีได้จำกัดแต่หมื่นนักหนังสือพิมพ์ งานเขียนของเขามีทั้งในรูปนวนิยาย เรื่องสั้น สารคดี บทความวิจารณ์สังคม-การเมือง ตลอดจนงานเชิงวิชาการที่มุ่งเสนอความรู้ เช่น *ระเบียบสังคมของมนุษย์ กำเนิดครอบครัว* และ *ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์* นอกเหนือจากเรื่องทางพุทธศาสนา เช่น *อุดมธรรม* (เขียนในปี ๒๔๘๘ ขณะถูกจองจำในข้อหาขบถภายในและภายนอกราชอาณาจักร) และบทความต่าง ๆ ในช่วงปี ๒๔๙๙-๒๕๐๐ ซึ่งต่อมารวมพิมพ์ในชื่อ *สนทนาเรื่องพุทธศาสนา* (ธันวาคม ๒๕๐๐)

ใน *ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์* กุหลาบได้เรียบเรียงมาจากคำบรรยายของ Emile Burns ที่เน้นความเข้าใจทางทฤษฎีหนังสือประกอบด้วย ๖ บทอันว่าด้วย กฎแห่งความคลี่คลายทางสังคม สังคมนายทุน การต่อสู้ระหว่างชนชั้น สังคมโซเชลลิสต์ ตลอดจนปรัชญาธรรมชาติ เป็นต้น ทศนะของเขาต่อปรัชญาแบบนี้ คงพอจะพิจารณาได้จากบางส่วนของ “คำชี้แจง” ของหนังสือ

ลัทธิมาร์กซิสม์ได้นำนามมาจาก Karl Marx (ค.ศ. ๑๘๑๘-๑๘๘๓) ซึ่งได้ทำงานร่วมมือกับ Freidrich Engels (ค.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๙๕) ในการคิดค้นและตั้งทฤษฎีขึ้น ในตอนกลางและสืบต่อมาจนถึงตอนปลายของศตวรรษที่แล้ว ศาสดาทั้งสองได้สืบเสาะค้นคว้ามุล

เหตุที่ว่า เหตุใดสังคมมนุษย์จึงเป็นมาและเป็นอยู่เช่นนั้น เหตุใดจึงได้มีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ และการเปลี่ยนแปลงที่รอคอยมนุษยชาติอยู่ในอนาคตนั้นจะเป็นเช่นใด ความยากขั้นศึกษา ค้นคว้าของมาร์กซ์และเอดเงิลส์ ได้นำท่านทั้งสองไปสู่ข้อยุติที่ว่า การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติภายนอก, หากใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงในรูปอุบัติเหตุไม่ หากเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไปตามบังคับของกฎอันใดอันหนึ่งที่มีอยู่ ขอเท็จจริงอันนี้ แสดงว่าเป็นการอยู่ในวิสัยที่จะค้นคว้า และกำหนดทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับสังคมมนุษย์ขึ้นไว้ การค้นคว้าทศาสดาทั้งสองได้กระทำนั้น เป็นการค้นคว้าที่กระทำโดยการศึกษาความประพฤติและความชัดเจน ที่มนุษย์ได้ประสบมาตามความเป็นจริง มิใช่เป็นการตั้งรูปความคิดเห็นอย่างเลื่อนลอยเกี่ยวกับสังคมขึ้นมาเท่านั้น ดังที่ได้เคยมีผู้เสนอกันมาในอดีต ในรูปความคิดเห็นเกี่ยวกับศรัทธาที่มต่อศาสนาบาง เกี่ยวกับเชื้อชาติ และการบูชาวีรบุรุษบาง เกี่ยวกับความโน้มเอียงในทางส่วนตัว รวมทั้งเกี่ยวกับเป็นเรื่องผ่นๆ ที่ไม่ได้แสดงแนวทางที่จะบรรลลงไว้ ส่วนการศึกษาค้นคว้าของมาร์กซ์และเอดเงิลส์นั้น ได้แสดงผลการค้นพบลงไว้อย่างมีระเบียบและแน่นอน ศาสดาทั้งสองจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้เสนอทฤษฎีของโซเชลลิสม์แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งแตกต่างจากการเสนออย่างรว ๆ ของเจ้าสำนักโซเชลลิสม์แบบอุดมคติ

เนื้อหาส่วนรวมของ *ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์* มุ่งเสนอแนวความคิด โดยมีให้นำเอามาใช้เป็นวิธีการศึกษาสังคมไทยโดยตรง

เช่นเดียวกับเนื้อหาของบทความวิจารณ์สังคม-การเมืองไทย
 กุหลาบไม่ได้นำวิธีแบบมากชีสม์มาใช้อย่างเป็นระบบ โดยมากจะ
 เป็นการกล่าวถึงบางเรื่องบางแง่เท่านั้น ซึ่งยังน้อยกว่าที่ปรากฏใน
ความเป็นอนิจจังของสังคม ของท่านปรีดี อย่างไรก็ตาม กุหลาบ
 พอใจกับทฤษฎี “วิทยาศาสตร์สังคม” แบบนี้ ซึ่งเขาเชื่อว่าจะให้
 ภาพความเป็นจริงของสังคมได้

สำหรับกุหลาบ วิทยาศาสตร์สังคมสามารถและสมควรที่จะ
 ประกอบเข้ากับหลักพุทธธรรม ด้วยเหตุผลทั้งในแง่ของการตระ-
 หนักถึงความเป็นจริงของสังคมและของชีวิตแต่ละคน และการหา
 ทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ใน *สนทนาเรื่องพุทธศาสนา* ที่เขาเขียนเป็น
 บทความลงหนังสือพิมพ์ในนามของ “ศรีบูรพา” เขาได้ระบุไว้ว่า

... การพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องกับความเป็นจริง และการรับ
 รู้ความเป็นจริงนั้น ย่อมมีคุณค่าสำคัญต่อชีวิต ไม่ว่าจะเป็ชีวิต
 ของแต่ละคน หรือชีวิตของชุมชนก็ตาม

... เมื่อเราได้ทราบตามเป็นจริงว่า อะไรเป็นอะไรแล้ว เราควร
 จะจัดการกับความเป็นจริงนั้นอย่างไรต่อไป ควรจะหาทางแก้ทาง
 ออกจากสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นโทษ เป็นภัยแก่ชีวิตนั้นอย่างไร ทั้งใน
 ส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตแต่ละคน และชีวิตของส่วนรวม ในส่วนที่
 เกี่ยวกับชีวิตของคนส่วนรวม หรือชีวิตของสังคมนั้น เป็นเรื่อง
 ของ *วิทยาศาสตร์สังคม* ที่ศึกษาอันกว่าในปัญหาสังคมจะตอบ

... ส่วนพุทธศาสนานั้น ตอบปัญหาสำหรับให้แต่ละคนนำไปแก้ไขด้วยตนเอง...^{๑๖}

ความพยายามซึ่งถึงปัญหาและทางแก้ไขในเรื่องของบุคคลและสังคมได้ปรากฏอยู่โดยตลอด ในตอนหนึ่ง เมื่อเขายกตัวอย่างประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ โดยอาศัยทฤษฎีมากซ์นิสต์ ก็ได้เปรียบเทียบหลักใน *อัครกัณฺฑยสูตร* ของพุทธศาสนา และได้มาถึงข้อสรุปว่า

... หากเราศึกษาเรื่องราวของมวลมนุษย์ตามแนวทางพัฒนาการของสังคมแล้ว เราก็จะเห็นได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ชีวิตของมวลมนุษย์ได้ดำเนินมาบนเส้นทางของความทุกข์ทรมานอันยืดเยื้อยาวนาน... พระพุทธองค์ได้ประกาศการค้นพบของพระองค์ไว้ว่า ความเปลี่ยนแปลงหรือ *อนิจจัง* และความทุกข์ เป็นสามัญญลักษณะของชีวิตทั้งมวล และความเปลี่ยนแปลง ซึ่งหมายถึงความไม่มีอะไรแน่นอนยั่งยืนในชีวิตนั่นเอง คือ เครื่องหมายที่เด่นของความทุกข์... มติของมาร์กซ์ เจ้าลัทธิผู้ลือนามมีว่า *ประวัติศาสตร์ที่แท้จริงคือ "ประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ของชนชั้น"* การต่อสู้ของชนชั้นหมายถึงการต่อสู้ของชนชั้นที่ถูกกดขี่ขูดรีดเพื่อขจัดเสียซึ่งการกดขี่ขูดรีดทั้งมวล ที่มนุษย์ได้กระทำต่อมนุษย์ การต่อสู้ของชนชั้นก็คือการต่อสู้เพื่อที่จะขจัดความทุกข์ ในรูปการกดขี่ขูดรีดที่สะสมอยู่บนชีวิตของมวลมนุษย์ให้หมดสิ้นไปนั่นเอง

ดังนั้น คำสอนของพุทธศาสนาที่ว่า ชีวิตคือกองทุกข์ จึงนับว่าสอดคล้องกับข้อความจริงในประวัติศาสตร์ทีเดียว ทั้งยังสอดคล้อง

กลองกัมมัตติของปวงเมธที่ตลอดมติหรือข้อยุติของเขาออกมาจากประวัติศาสตร์ด้วย^{๑๑}

เห็นได้ชัดว่า วิทยาศาสตร์สังคมแบบมากซ์นิยมได้ถูกผสมผสานเข้ากับหลักพุทธศาสนา อันเป็นของวัฒนธรรมไทยที่ถูกลาประทับใจ “ประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ทางชนชั้น” คือเส้นทางของความทุกข์ อย่างไรก็ตามเห็นข้อแตกต่างของวิธีศึกษาทั้งสอง แม้จะมีจุดประสงค์ชนเดียวกัน

ข้อแตกต่างระหว่างคำสอนที่เป็นสัจธรรมของทางโลก และคำสอนที่เป็นปรมัตถธรรมของทางธรรมก็คือ คำสอนของทางโลกเล็งเห็นความทุกข์ของมนุษย์ในขอบเขตอันหนึ่ง และเสนอวิธีการบำบัดภายในขอบเขตนั้น ส่วนคำสอนของทางธรรมเล็งเห็นความทุกข์ของมนุษย์ ในขอบเขตที่ไพศาลกว่านั้น คำสอนทั้งสองทางจึงมีขอบเขตแห่งภาระหน้าที่แตกต่างกัน และดังนั้นจึงมีทางดำเนินที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความพ้นทุกข์แตกต่างกัน แต่ทั้งสองทางก็ปฏิบัติภาระหน้าที่เพื่อขจัดทุกข์ของมนุษย์ด้วยกัน ทั้งสองทางต่างก็บำเพ็ญประโยชน์ต่อมนุษย์ร่วมกัน ผู้ที่ศึกษาเข้าใจคำสอนของทางทั้งสองอย่างถูกต้อง และหากว่าเขาปรารถนา เขาก็ย่อมถือเอาคุณค่าอันประเสริฐที่มีอยู่ในคำสอนทั้งสองทาง ไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองและต่อชีวิตของสังคม ได้ตามอุปนิสัย^{๑๒}

ข้อพิจารณาเช่นนี้ แฝงอยู่ในความหมายของข้อเขียนของท่านปรีดี โดยมีได้ระบุชัดเช่นถูกลาประทับ อย่างไรก็ตาม เราเห็นได้ชัดว่านักคิด

ทั้ง ๒ มีวัตถุประสงค์ ตลอดจนใช้หลักของแนวความคิดทั้ง ๒ เหมือน ๆ กัน ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคมที่พัฒนาขึ้นมาจากต่างวัฒนธรรม ได้ถูกตีความผสมเข้ากับหลักธรรมอันเป็นบรยากาศของไทย

การใช้ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคมแบบมากชีสม์ มาศึกษาสังคมไทยอย่างเต็มที่ชัดเจนกว่านักคิดทั้งสอง และวิพากษ์วิจารณ์สถาบันพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างรุนแรงกว่า ปรากฏในงานของจิตร ภูมิศักดิ์ (๒๔๗๓-๒๕๐๙) กล่าวได้ว่า จิตรเป็นนักคิดมากชีสต์ที่มีผู้กล่าวอ้างถึงมากที่สุดคนหนึ่งในยุคปัจจุบัน เขาเรียนจบชั้นเตรียมฯ ที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา และได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่รักและเชี่ยวชาญวิชาภาษาไทยและดนตรีไทย ภายหลังจากสำเร็จการศึกษา (ปี ๒๕๐๐) จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ใช้เวลาอันยาวนาน เนื่องจากถูกให้พักการเรียนและได้รับประสบการณ์อันเจ็บปวด จิตรได้เข้าทำงานเป็นครูที่วิทยาลัยครูแห่งหนึ่ง และเขียนหนังสือ บทความ กวีนิพนธ์ต่างๆ จำนวนมาก ในปี ๒๕๐๐ ซึ่ง *ความเป็นอนิจจังของสังคม* ของท่านปรีดี ก็พิมพ์เป็นครั้งแรก หนังสือ *นิติศาสตร์* (ฉบับรับศตวรรษใหม่) ก็พิมพ์บทความอันสำคัญยิ่งชื่อ “โฉมหน้าศักดินาไทย” ของสมสมัย ศรีสุทรพวรรณ อันเป็นนามแฝงของจิตร แต่

ชีวิตการทำงานก็ต้องสะดุดหยุดลง และประสบกับชะตากรรมที่คล้ายคลึงกับนักคิดหัวก้าวหน้าคนอื่น ๆ ในยุคนั้น เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สั่งกวาดล้างบุคคลอาชีพต่าง ๆ ในข้อหากระทำความผิดต่อความมั่นคงของรัฐและกระทำการเป็นคอมมิวนิสต์ จิตรก็เป็นคนหนึ่งที่ถูkJจับกุมในปี ๒๕๐๑ ตลอด ๖ ปีในคุกขัง เขาได้ใช้เวลาอยู่กับการอ่าน ศึกษาและเขียน โดยมีได้เล่มมลายูอุดมการณ์เลย ผลงานสำคัญคือ *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม* และ *ลักษณะทางสังคมของชนชาติ* ซึ่งแม้จะยังไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่ก็แสดงถึงความเป็นนักคิดผู้ใฝ่ใจและมานะพยายามอย่างยิ่ง จิตรได้รับการปลดปล่อยในปี ๒๕๐๗ และต้นปีต่อมา เขาก็จากเมืองสุป่าเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๙ เขาถูกยิงสิ้นชีวิตในเขตเทือกเขาภูพาน เมื่ออายุราว ๓๖ ปี งานเขียนของเขาได้รับการตีพิมพ์หลายครั้งจนปัจจุบัน และมีลักษณะครอบคลุมแขนงวิชาอันกว้างขวาง ตั้งแต่ด้านภาษา ศิลปะ วรรณคดี ศาสนา ประวัติศาสตร์ จนถึงอุดมการณ์ทางการเมือง

ใน *โฉมหน้าศักดินาไทย* จิตรได้พยายามใช้หลักการของมากซ์สม์มาศึกษาประวัติศาสตร์ไทย โดยพิจารณาพัฒนาการตามขั้นตอนของระบบสังคม ที่ใช้ความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นฐาน

การวิเคราะห์ ข้อเขียนตอนหนึ่งเป็นตัวอย่างของแนวความคิด
เช่นนี้ คือ

ระบบศักดินาไม่ใช่ระบบที่ไหลผลั้วออกมาได้เอง โดยไม่มีปี่ไม่มี
ขลุ่ย ระบบศักดินามีใช้ระบบที่กษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งนึกสนุก
ตงซนโดยเห็นว่าเป็นของดี หากระบบศักดินาเกิดขึ้นโดยผ่านการ
พัฒนาเป็นระดับขั้นของการผลิต นับเป็น กฎทางภาววิสัยอันตาย
ตัว^{๑๓}

การใช้ทฤษฎีมากซิสต์ของจิตร เป็นเรื่องที่ได้เห็นได้ไม่ยาก และผู้
ศึกษาหลายคนก็เห็นพ้องกัน^{๑๔} การวิเคราะห์ได้ใช้หลักฐานข้อมูล
ที่เป็นรูปธรรมอย่างหนักแน่นมากกว่า *ความเป็นอนิจจังของสังคม*
แม้จะมีข้อวิจารณ์ว่า ลักษณะโครงร่างทางทฤษฎีแข็งกระด้างและ
ตายตัวเกินไป

วิธีการอย่างเดียวกัน ได้ปรากฏออกมาในลักษณะที่ละเอียด
อ่อนมากขึ้นใน *ความเป็นมาของคำสยามฯ* จิตรได้กล่าวถึงหลัก
การพื้นฐานของเขาว่า

สมมติฐานของข้าพเจ้าเป็นเพียงการเสนอแนวทางศึกษาประวัติ-
ศาสตร์และภาษาชนใหม่่อีกแนวทางหนึ่ง โดยยึดถือความสัมพันธ์
ทางสังคมหรือความสัมพันธ์ที่มนุษย์ฐานะต่างกัันมีต่อกันในการ
ผลิตแต่ละยุค เป็นแนวทางชั้นนำในการวิเคราะห์ปัญหา^{๑๕}

นอกจากนี้ วิธีการได้ผสมผสานกับสปีริตของ “นักมนุษยธรรม”
โดยมิได้มุ่งใช้หลักพุทธธรรม ในภาค ๒ ของ *ความเป็นมาของ*

คำสยาม ฯ ซึ่งว่าด้วย “ชื่อชนชาติและฐานะทางสังคม” ผู้อ่านจะได้ความรู้สึกและคาดถึงวัตถุประสงค์ของผู้เขียนได้ โดยเพียงแต่ดูจากชื่อบทต่างๆ เช่น “มिरักชะ - กิราต - นิษาท - ทาส และ นาค ผู้ยืนหยัดประกาศความเป็นคน” “วิญญาณมนุษย์” “ข้าและปรัชญาแห่งความเป็นทาส” หรือ “ไท-โต ชื่อที่ยืนยันความเป็นคน” เป็นต้น ขอให้พิจารณาตอนหนึ่งในบท “ข้ากับปรัชญาแห่งความเป็นทาส” ภายใต้สภาพสังคม ในระบบการผลิตแบบศักดินาของราชอาณาจักรลาวโบราณ ซึ่งแบ่งชนชั้นเป็นชนชาติ ข้า คือกำลังผลิตสำคัญที่ทำงานผลิตเลี้ยงสังคม และพวกเจ้านายชนชั้นปกครองซึ่งเป็นลาว จิตรเสนอว่า

เพราะความเป็นจริง ของชีวิตทางการผลิตที่ข้าเข้าเสียมได้เอง ทำให้ชนชั้นปกครองลาวและนักคิดของลาวสมัยโบราณ ถือเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่จะต้องหาวิธีการรักษาความสัมพันธ์ระหว่าง เจ้า กับ ข้า หรือ เจ้าอาชญา (ชนชั้นปกครอง) กับข้า (ข้าทาส) ไว้ พวกนักแต่งคำสอนปลอบประโลมใจของลาวจึงพยายามแต่งเรื่องปรัมปราขึ้นมาหลายเรื่อง เพื่อพิสูจน์ว่าการทาสต้องเป็นทาสจนเป็นเรื่องชอบธรรมแล้ว หรือเป็นชะตากรรมที่โลกกำหนดมาแน่นอนแล้วเช่นนั้น . . . แต่พงศาวดารและนิยายลอกหลวงเหล่านี้ หาสามารถทำให้ข้าหลงเชื่อและยอมรับฐานะความเป็นข้าทาสของตนไปทั้งหมดไม่ ชีวิตที่เป็นจริงแห่งการเป็นข้าทาสบอกแก่เขาดีกว่านิยายเหล่านั้นว่า ผู้เป็นข้าทาสคือผู้ถูกกดข

และผู้เป็นนายคือผู้กดขี่ ประวัติศาสตร์ของชนชาติข่าในลาวตลอด
เวลาที่ผ่านมา จึงเป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้เพื่อกอบกู้ฐานะ
แห่งความเป็น *คน* หรือ *เสรีชน*^{๑๖}

ความสัมพันธ์ทางการผลิตเกี่ยวข้องกับเชื้อชาติ แต่เหนือสิ่งอื่นใด
คือ การดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีของมนุษย์

คงไม่มีความจำเป็นต้องเข้าสู่รายละเอียดในทัศนะของจิตร
วัตถุประสงค์ของเราในที่นี้คือ การทูลอรรถรอยแนวความคิด “วิทยา-
ศาสตร์สังคมนิยม” จากที่ท่านปรีดีใช้มาอย่างสมัยหลัง ถึงแม้จะไม่มี
หลักฐานว่า นักคิดทั้ง ๓ คือ ท่านปรีดี กุหลาบ และจิตร
จะเคยพบกันหรืออ่านข้อเขียนของกัน แต่ทั้ง ๓ ก็มีข้อคล้ายคลึง
กันหลายประการ ทั้งปรีดี พนมยงค์ นักการเมืองรัฐบุรุษอาวุโส
กุหลาบ สายประดิษฐ์ นักหนังสือพิมพ์ และ จิตร ภูมิศักดิ์ นัก
ปฏิวัติ ต่างยึดมั่นในอุดมคติของความเป็นธรรมทางสังคมนิยม พวกเขา
เสนอวิธีการมองสังคมนิยมด้วยหลัก “วิทยาศาสตร์สังคมนิยม” แบบมาก-
ชีสม์เรียกร้องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนิยม ที่เป็นการช่วยเหลือชน
ส่วนใหญ่ที่ยากไร้ขัดสน มีสิทธิของมนุษยชน แม้ว่าสำหรับ
ท่านปรีดีและกุหลาบจะเห็นได้ว่าเป็นแบบพุทธ ขณะที่ไม่พบการ
เน้นของจิตร และอีกประการหนึ่ง ทั้ง ๓ ต่างได้รับประสบการณ์
อันเข้มข้นจากผู้มีอำนาจฝ่ายตรงข้าม ดูเหมือนว่าภาพของสังคมนิยมไทย

ในหัวใจของทั้ง ๓ จะเป็นภาพของปัญหาที่ชีวิตผู้คนตกอยู่ในความมืด บรยากาศของสังคมไทยในช่วงสมัยของทั้ง ๓ ไม่มีข้อแตกต่างมากนักในประเด็นสำคัญ และก็ไม่น่าแปลกที่เรายังคงอ่านงานของนักคิดทั้ง ๓ กันอยู่ในปัจจุบัน

แนวทางการพิจารณาปัญหาต่างๆ ทางทฤษฎีของท่านปรีดีมีส่วนสัมพันธ์กับ “สไตล์” การเสนอแบบนักกฎหมายที่เห็นได้ชัดสำหรับนักกฎหมายเช่นท่านปรีดี การปกครองที่เหมาะสมอยู่ในลักษณะของการปกครองด้วยกฎหมาย ตามหลักนิติธรรม มิใช่การที่บุคคลเดียวหรือกลุ่มบุคคลมีอำนาจปกครองโดยพลการ ท่านได้พยายามใช้กฎหมายเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่การกำหนดอำนาจและวิถีทางแบบใหม่ เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ของประเทศสยาม เช่น การจัดระเบียบอำนาจปกครองใหม่ด้วยกฎหมาย รัฐธรรมนูญ กฎหมายเทศบาล การแก้ไขสนธิสัญญาระหว่างประเทศที่ไม่เป็นธรรม และการใช้วิถีทางกฎหมายระหว่างประเทศ ในฐานะผู้นำเสรีไทย ตลอดจนการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของราษฎรสยามเอง แนวการมองปัญหาของท่านในระยะหลังก็ยังคงเน้นเรื่องนี้ ท่านมุ่งพิจารณาโครงสร้างที่เป็นทางการของสังคม โดยเฉพาะสถาบันต่างๆ ทางการเมือง (เช่น รัฐธรรมนูญ รูปแบบของรัฐบาล กฎหมายต่างๆ เป็นต้น) โดยหวังว่าจะเข้าใจระบบ

การเมืองทั้งหมดได้ เนื่องจากการเน้นข้อมูลที่เป็นทางการ ขององค์กรทางการเมืองการปกครองเช่นนี้ ซึ่งสอดคล้องกับการพิจารณาตามแบบแผนของกฎหมาย ประเด็นที่สำคัญบางอย่างจึงถูกมองข้ามไปหรือไม่ได้รับความสำคัญมากนัก เช่น ตัวบุคคลภายในสถาบัน หรือกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ หรือระบบค่านิยม วัฒนธรรม (เช่นทางการเมือง) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ส่วนประกอบอื่นๆ ในแนวคิดของท่าน ก็ทำให้ความคิดปรากฏออกมาอย่างกว้างขวาง มีทั้งการอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ของสถาบันฯ การเข้าพิจารณาประเด็นปัญหาทางการเมือง เช่น เรื่องรัฐ อำนาจอธิปไตยการดำเนินงานของรัฐบาล เป็นต้น บางทีลักษณะเด่นของแนวทางการมองปัญหาตามรูปแบบกฎหมายสถาบัน อาจมีส่วนสำคัญในการก่อหนุนาการสร้างชาติใหม่ตามระบอบรัฐธรรมนูญหลังการเปลี่ยนแปลงปี ๒๔๗๕ ด้วย นอกจากนี้ แนวความคิดแบบนี้ยังเปิดโอกาสสำหรับการผสานประเด็นทางการเมืองเข้ากับหลักจริยธรรม อันจะเป็นบรรทัดฐานของการเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

บทเรียนจากการปฏิบัติ

แนวความคิดของท่านได้ปรากฏออกมาเป็นผลงานทาง

ปฏิบัติมากมาย ซึ่งมีทั้งความสำเร็จและไม่สำเร็จตามที่มุ่งหวังไว้ เราได้เห็นเรื่องนี้มาแล้วในการศึกษา “ชีวิตและงานทางการเมือง” ของท่าน ซึ่งท่านได้ระบุงจุดสิ้นสุดของบทบาททางการเมืองของตัวเอง และของคณะราษฎรที่ท่านเป็นส่วนสำคัญในการก่อตั้งขึ้นมาว่าจบลง เมื่อเกิดการรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ สำหรับในตอนสรุปนี้ ขอให้เรากลับมาถึงความสำเร็จและความล้มเหลวของงาน ด้วยคำพูดของท่านเอง

ในการให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวต่างประเทศ ที่บ้านพักชานกรุงปารีส ในปี ค.ศ. ๑๙๗๙ ท่านปรีดีได้ตอบถึงผลงานที่เป็นความภูมิใจของท่านว่า ^{๑๖}

“ถาม เดียวกันท่านได้มีเวลามากมายที่จะไตร่ตรองถึงระยะเวลา ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ ขณะที่ท่านมีส่วนร่วมในการเมืองของไทยอย่างเอาการเอางาน คุณูปการอันไหนของท่านที่มีต่อประเทศไทยในระหว่างปีเหล่านั้น ที่ยังความพอใจแก่ท่านมากที่สุด ณ ขณะนี้

ตอบ การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๓๒ และการรับใช้ชาติร่วมกับสหประชาชาติ “เสรีไทย” ของข้าพเจ้าระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง เพื่อสู้รบกับญี่ปุ่นผู้รุกราน และได้ฟื้นคืนเอกราชและอธิปไตยของชาติกลับมาได้อย่างสมบูรณ์หลังสงคราม”

นั่นคือความภาคภูมิใจของนักประชาธิปไตยผู้รักชาติ นอกจากนั้น
 ท่านยังได้ไตร่ตรองถึงผลงานตามหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร
 เอาไว้ ซึ่งยังแสดงถึงการที่คณะราษฎร ผู้สถาปนาระบอบรัฐ
 ธรรมนูญยอมมิใช่ผู้ที่ต้องรับผิดชอบต่อกำล่าวที่ว่า “ระบอบประ
 ชาธิปไตยของประเทศไทยยังไม่เกิดขึ้นอย่างแท้จริงจนทุกวันนี้”
 ด้วย :^{๑๘}

เหตุที่ทำให้ระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยยังไม่เกิดขึ้น
 อย่างแท้จริงจนทุกวันนี้ แม้ว่าคณะราษฎรมุ่งจัดอันหลายประการ
 ... แต่จุดอ่อนดังกล่าวได้ทำให้ระบอบประชาธิปไตยได้ล่าช้าไป
 ถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ เท่านั้น ที่ผมตอบหนังสือ
 เป็นนการแก้ตัว แต่ได้กล่าวตามหลักฐานแท้จริงซึ่งผมขอให้ท่านผู้
 อ่านคำตอบของผม โปรดพิจารณาหลักฐานดังต่อไปนี้

(ก) คณะราษฎรได้ต่อสู้ความขัดแย้งภายในคณะ และการ
 โต้เถียงกันจากภายในคณะและจากภายนอกคณะมาหลายครั้งหลาย
 หน แต่คณะราษฎรก็ได้ปฏิบัติตามหลัก ๖ ประการของคณะ
 ราษฎรให้สำเร็จไปก่อนวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ (อันเป็น
 วันที่ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์) คือ

หลักประการที่ ๑ จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย
 เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ
 ของประเทศไว้ให้มั่นคง

ผมหวังว่าท่านที่มีใจเป็นธรรมก็อาจพิจารณาได้จากหลัก-
 ฐานว่า คณะราษฎรได้แก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับนานาประ

เทศได้สำเร็จ อันเป็นผลให้ประเทศไทยได้เอกราชสมบูรณ์ใน
ทางการเมือง ในทางศาล และในทางเศรษฐกิจ

ต่อมาในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งประเทศไทยถูก
กองทัพญี่ปุ่นรุกราน และรัฐบาลไทยสมยอมได้ประกาศสงคราม
และก่อสถานะสงครามแก่หลายประเทศสัมพันธมิตร ขบวนการ
เสรีไทยก็ได้ร่วมมือกับสัมพันธมิตร ในการต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกรานอัน
เป็นผลให้สัมพันธมิตรรับรองความเป็นเอกราชของชาติไทย ดัง
ปรากฏเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ซึ่งผมได้นำลงพิมพ์ไว้ในหนังสือ
ของผมนี่ด้วย “จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาล-
สุขุมวิท เรื่องหนังสือจดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการ
ในแคเด่ นิวเดลี และสหรัฐอเมริกา”

หลักประการที่ ๒ จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศให้
การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

ผมหวังว่าท่านผู้มี^๕ใจเป็นธรรมสามารถเปรียบเทียบสถิติการ
ประทุษร้ายต่อกันสมัยก่อนวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ กับภายหลัง
๒๔ มิถุนายน บันนั้นว่า จำนวนการประทุษร้ายภายหลัง ๒๔ มิถุนา-
ยนนั้น ได้ลดน้อยลงมากเพียงใด และขอให้ท่านผู้มี^๕ใจเป็นธรรม
เปรียบเทียบสถิติการประทุษร้ายภายหลังวันที่ ๘ พฤศจิกายน อัน
เป็นวันล้มระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ ๘ พฤษภาคม ๒๔๗๕
เป็นต้นมานั้นว่า การประทุษร้ายต่อกันได้เพิ่มขึ้นมากขนาดไหน

หลักประการที่ ๓ จะต้องบำรุงความสุขของราษฎรในทาง
เศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะ
วางโครงการการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

ผมหวังว่าท่านผู้^๘ใจเป็นธรรมก็ทราบแล้วว่าผมในนามของสมาชิกคณะราษฎรส่วนมาก ได้เสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติตามหลักประการที่ ๓ นั้น แต่ก็เกิดอุปสรรคขัดขวางที่ไม่อาจวางโครงการตามเค้าโครงการที่ผมได้เสนอนั้นได้ แม้กระนั้นคณะราษฎรก็ได้พยายามที่จะบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยหางานให้ราษฎรจำนวนมากได้ทำจึงไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก ขอให้ท่านที่มีความปรารถนาดีโปรดพิจารณาสถิติของการโจรกรรมอันเนื่องมาจากความอดอยากของราษฎรนั้นในสมัยก่อน ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ กับภายหลัง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ และภายหลัง ๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๐ เป็นต้นมา ตามที่ปรากฏชัดแจ้งอยู่ในเวลานี้

หลักประการที่ ๔ จะต้องให้ราษฎรได้สิทธิเสมอภาคกัน ท่านผู้^๘ใจเป็นธรรมซึ่งศึกษาประวัติศาสตร์แห่งความไม่เสมอภาคก็ย่อมทราบแล้วว่าก่อน ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป มีสิทธิพิเศษกว่าสามัญชนหลายประการ อาทิในทางการศาลที่ท่านเหล่านั้นต้องหาเป็นจำเลยในคดีอาญาที่ไม่ต้องขึ้นต่อศาลอาญา หากพระองค์ทรงขึ้นต่อศาลกระทรวงวังเป็นพิเศษ ฯลฯ ธรรมเนียมการปกครองแผ่นดินชั่วคราวฉบับ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ ก็ได้สถาปนาสิทธิเสมอภาคกันของราษฎรไทยทั้งหลายอันเป็นแบบฉบับของรัฐธรรมนูญฉบับต่อ ๆ มา

หลักประการที่ ๕ จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการดังกล่าวข้างต้น

ท่านผู้^๘ใจเป็นธรรมก็ย่อมเปรียบเทียบได้ว่าเมื่อก่อน ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น ราษฎรมีเสรีภาพสมบูรณ์อย่างใดบ้างเมื่อ

เทียบกับภายหลัง ๒๔ มิถุนายนนี้ และเทียบกับภายหลังรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ อันเป็นวันล้มระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๘๕ นั้นว่า แม้แต่จะได้มีการเขียนเรื่องสิทธิเสรีภาพของราษฎรไว้ แต่ในทางปฏิบัติได้มีการหลีกเลี่ยงโดยวิธีประกาศภาวะฉุกเฉิน และประกาศกฎอัยการศึกเกินกว่าความจำเป็นเพียงใดบ้าง

หลักประการที่ ๖ จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร ท่านที่สนใจเป็นธรรมก็ย่อมเห็นได้โดยเปรียบเทียบว่าเมื่อก่อน ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น การศึกษาได้ถูกจำกัดอย่างไรและภายหลัง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ราษฎรมีสติธิศึกษาย่างเต็มที่เพียงใด และภายหลัง ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ เป็นต้นจนถึงปัจจุบันนี้ ราษฎรต้องถูกจำกัดการศึกษาอย่างไรบ้าง

(ข) คณะราษฎรได้ดำเนินการเป็นชน ๆ ไปเพื่อสถาปนาระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย ซึ่งผมหวังว่าท่านผู้ที่มีใจเป็นธรรมย่อมพิจารณาได้จากรัฐธรรมนูญ ดังต่อไปนี้

ฉบับที่ ๑ รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับชั่วคราว ฉบับ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นฉบับที่ถูกต้องสมบูรณ์ทั้งทางนิติบัญญัติและพฤตินัย เพราะรัฐธรรมนูญฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ลงพระปรมาภิไธยพระราชทานในขณะที่พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์สมบูรณ์ญาสิทธิราชย์ ซึ่งทรงเป็นตัวแทนโดยสมบูรณ์ของปวงชนชาวไทยที่จะทรงปฏิบัติกิจการอย่างใด ๆ ได้ โดยไม่ต้องมีบุคคลที่มั่งตำแหน่งโดยชอบด้วยกฎหมายลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

ฉบับที่ ๒ รัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ได้บัญญัติขึ้นตามวิธีการที่บัญญัติไว้ในธรรมนูญฉบับ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ รัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ จึงถูกต้องสมบูรณ์ทั้งทางนิติบัญญัติและพฤตินัย ส่วนบทเฉพาะกาลนั้นเป็นเรื่องของระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อที่การเปลี่ยนระบบสังคมที่สำคัญ เมื่อพ้นระยะเวลาต่อไปในระยะ ๑๐ ปี (ต่อมาก็คือเป็น ๒๐ ปี แต่เมื่อใช้มาเพียง ๑๔ ปี ก็ยกเลิกบทเฉพาะกาล) แล้วก็จะเหลือแต่ตัวบทที่เป็นประชาธิปไตยอย่างครบถ้วน

ฉบับที่ ๓ รัฐธรรมนูญฉบับ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ได้บัญญัติขึ้นตามวิธีการที่บัญญัติไว้โดยรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นแม่บท รัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๘๘ จึงถูกต้องสมบูรณ์และในสาระก็เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์เพราะได้ยกเลิกบทเฉพาะกาลที่ใหม่สมาชิกประเภทที่ ๒ นั้น

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และสมาชิกวุฒิสภาเป็นผู้ที่ได้รับเลือกตั้งจากราษฎร มิใช่โดยการแต่งตั้งจึงเป็นระบบปกครองประชาธิปไตยสมบูรณ์ แม้ว่าจะได้มีบทเฉพาะกาลกำหนดไว้เฉพาะวาระเริ่มแรกให้มีการเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภาโดยองค์การเลือกตั้ง แต่องค์การเลือกตั้งนั้นก็ประกอบด้วยผู้ที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่ในวันสุดท้ายก่อนใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ เมื่อครบวาระแรกแล้วผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งก็เป็นสมาชิกวุฒิสภาตามวิธีที่นิยมกันในประเทศประชาธิปไตย

(ค) ท่านที่มีใจเป็นธรรมโปรดพิจารณาหลักฐานประวัติศาสตร์ระบบรัฐธรรมนูญ ท่านก็ทราบได้ไม่ยากเลยว่าคณะรัฐประ

หาร ๘ พุทธศักราช ๒๔๕๐ ล้มระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย
ดังกล่าวแล้วในข้อ (ข) ข้างบนนั้นแล้วได้สถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญ
แห่งราชอาณาจักรไทยฉบับชั่วคราว ลงวันที่ ๘ พุทธศักราช
๒๔๕๐ ท่านจะเห็นได้จากภารกิจงานเบกษานฉบับพิเศษ ลงวันที่
๘ พุทธศักราช ๒๔๕๐ ว่า ระบอบรัฐธรรมนูญอันเป็นแม่บทใหญ่ที่
คณะรัฐประหารสถาปนาขึ้นนั้นไม่สมบูรณ์ในทางนิติบัญญัติ เพราะ
เหตุดังกล่าวต่อไปนี้

ประการที่ ๑ หัวเรื่องของรัฐธรรมนูญนั้นได้กล่าวถึงผู้ลง
นามให้ใช้รัฐธรรมนูญไว้ดังต่อไปนี้

“ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

รังสิต กรมขุนชัยนาทนเรนทร

ให้ไว้ ณ วันที่ ๘ พุทธศักราช ๒๔๕๐

เป็นบทที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบัน”

ท่านผู้มีใจเป็นธรรมก็สังเกตได้ไม่ยากว่า คำว่า “คณะผู้
สำเร็จราชการแทนพระองค์” นั้นหมายถึง “บุคคลตั้งแต่ ๒ คน
ขึ้นไป” ซึ่งมีใช้ “บุคคลคนเดียว” เป็นคณะ อันที่จริงขณะนั้น
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ประกอบด้วย ๒ ท่าน คือ (๑)
กรมขุนชัยนาท ฯ และ (๒) พระยามานวราชเสวี รัฐสภาได้แต่งตั้ง
ท่านทั้ง ๒ นั้นเป็นคณะ ฯ โดยมีข้อกำหนดว่าต้องให้ท่านทั้งสอง
ลงนามในเอกสารทางราชการใด ๆ จึงจะถูกต้องตามกฎหมาย
คณะมนตรีกรมขุนชัยนาท ฯ พระองค์เดียวลงพระนามอ้างว่าเป็น
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้นจึงเป็นโมฆะ

ประการที่ ๒ ผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการนั้น
ปรากฏตามราชกิจจานุเบกษาฉบับที่อ้างถึงดังต่อไปนี้

“จอมพล ป. พิบูลสงคราม

ผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย

๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐”

ท่านผู้เฝ้าเป็นธรรมก็ย่อมทราบแล้วว่าตามระบบประชาธิปไตย
โดยแท้ ผู้รับสนองพระบรมราชโองการต้องเป็น “รัฐมนตรี”
ซึ่งเป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขึ้นโดยได้รับความไว้วางใจ
จากสภาผู้แทนราษฎร ส่วนตำแหน่งผู้บัญชาการทหารแห่งประ-
เทศไทยนั้นเป็นผู้ที่คณะรัฐประหาร ๙ พ.ย. ๒๔๙๐ แต่งตั้งให้
คณะรัฐธรรมนูญชั่วคราวฉบับ ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ที่ เป็นแม่บทของ
ระบบการเมืองใหม่แห่งประเทศไทยนั้นจึงเป็นโมฆะมาตั้งแต่ต้น

(ง) รัฐธรรมนูญที่กล่าวหาว่า “รัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม” นั้น
ได้จัดตั้ง “วุฒิสภา” ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้เลือกคัดแล้วเสนอพระมหา-
กษัตริย์ให้ทรงแต่งตั้ง ดังนั้น ระบบประชาธิปไตยของประเท-
ศไทยจึงต้องชะงักงันโดยระบบสังคมที่คณะรัฐประหาร ๙ พ.ย. ได้
สถาปนาขึ้นนั้น และเป็นแม่บทกับตัวอย่างให้แก่ระบบรัฐธรรมนูญ
อีกมากมายหลายฉบับจนถึงปัจจุบันนี้ ปรากฏว่านับตั้งแต่ ๘ พ.ย.
๒๔๙๐ เป็นต้นมานั้น ประเทศไทยมิได้เข้าสู่ประชาธิปไตยสมบูรณ์
หากบางครั้งวุฒิสมาชิกสภาเป็นผู้ได้รับการแต่งตั้ง และบางครั้ง
สมาชิกสภาผู้แทนอื่น ๆ เป็นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้ง ดังที่นิตยสาร
หนังสือพิมพ์หลายฉบับเรียกกันว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” ขอ
ให้ท่านผู้เฝ้าเป็นธรรมโปรดพิจารณาว่า ผู้ใดคณะใดบ้างที่ทำให้

ระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยยังไม่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง
จนทุกวันนี้

นั่นคือ การไต่ตรองของท่านปรีดีแสดงผลงานของคณะราษฎร
ตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ และในมุมมองก็เป็นเหตุผลของการที่
คณะราษฎร ย่อมไม่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือพ้นจากความรับผิดชอบ
ต่อระบอบการปกครองภายหลังการรัฐประหารปี ๒๔๙๐ จนกระทั่ง
ถึงปัจจุบัน คำถามอาจเกิดขึ้นมาตอนนี้ว่า นี่เป็นการปิดความรับ
ผิดชอบของท่านปรีดีเองและคณะราษฎรหรือไม่ แนวคำตอบคง
จะอยู่ที่ว่า เราได้เห็นผลงานต่าง ๆ ที่ท่านได้ทำไว้ขณะอยู่ในตำแหน่ง
ทางการเมืองแล้ว และท่านได้ถูกบีบให้ออกนอกประเทศในปี
๒๔๙๐ อีกประการหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคณะราษฎร ท่าน
ปรีดีมิใช่บุคคลเดียวในคณะราษฎร และย่อมแน่นอนว่าท่านไม่
สามารถผลักดันผลงานต่าง ๆ ออกมาด้วยตัวคนเดียวได้ คณะ
ราษฎรซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ก็มีจุดอ่อนในตัวเอง ขอให้
พิจารณาการไต่ตรองของท่านปรีดีเกี่ยวกับจุดอ่อนของการอภิวัฒน์
ประชาธิปไตย ปี ๒๔๗๕ ซึ่งก็คือ จุดอ่อนของคณะราษฎรเอง:^{๑๕}

ปรีดี : (๑) จุดอ่อนของการอภิวัฒน์ประชาธิปไตยปี พ.ศ.
๒๔๗๕ มี ๒ ประเภทคือ

(ก) จุดอ่อนที่เหมือนกันกับทุกขบวนการเมืองคือความขัด
แย้งภายในขบวนการ ๆ

ทุกคณะพรรคการเมืองที่ต่อสู้ระหว่างกันตามวิถีทางรัฐสภานั้น ก็มีความขัดแย้งภายในพรรคนั้น ๆ แม้ว่าคณะพรรคใดได้อำนาจรัฐแล้วก็ตาม แต่ความขัดแย้งภายในคณะพรรคนั้นก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้น จึงปรากฏว่าคณะพรรคมากหลายได้มีการแตกแยกออกเป็นหลายส่วนหรือสลายไปทั้งคณะพรรค

ส่วนคณะพรรคหรือขบวนการที่ใช้วิธีต่อสู้ทางอาวุธนั้น ก็ปรากฏความขัดแย้งและการแตกแยกทำนองเดียวกัน ดังกล่าวข้างบนมาน

ประวัติศาสตร์แห่งสมัยระบบศักดินาแห่งมนุษยชาตินั้น เคยมีตัวอย่างที่ คณะบุคคลหนึ่ง ใช้วิธีต่อสู้ทางอาวุธต่อสู้ผู้ครองอำนาจรัฐได้สำเร็จแล้ว ภายในคณะพรรคนั้นเองก็มีบุคคลที่มีความโลภและความริษยาซึ่งเกิดจากรากฐานแห่งความเห็นแก่ตัว (Egoism) ขนาดหนักรุนแรง ใช้วิธีทำลายคนในคณะเดียวกันเพื่อตนคนเดียวเป็นศูนย์กลางแห่งกิจการทั้งหลาย (Egocentrism)

ประวัติศาสตร์แสดงตัวอย่างด้วยว่า คณะพรรคหรือขบวนการเปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบประชาธิปไตยแบบเจ้าสมบัติ (Bourgeois Democracy) โดยการปฏิวัติใหญ่ฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๙ (พ.ศ. ๒๓๓๒) นั้น ภายหลังจากขบวนการนั้นได้ชัยชนะต่อระบบเก่าแล้ว ภายในขบวนการนั้นก็เกิดความขัดแย้งระหว่างส่วนที่ก้าวหน้ากับส่วนที่ถอยหลังเข้าคลอง

ในประเทศจีน ขบวนการ “ไท่ผิง” ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๐ (พ.ศ. ๒๓๙๓) แล้วสามารถต่อสู้ได้ชัยชนะต่อราชวงศ์แมนจูในดินแดนส่วนใหญ่ของจีน จึงได้ตั้งเมืองหลวงขึ้นที่เมือง

นานถึง แล้วในไม่ช้า “ฮุงเซียวฉวน” หัวหน้าขบวนการไท่ผิง ได้ตั้งตนเป็นจักรพรรดิองค์ใหม่ของจีนและตั้งหัวหน้ารอง ๆ เป็นเจ้าตามลำดับ ครั้นแล้วในขบวนการไท่ผิงก็เกิดขัดแย้งกันเอง ในที่สุดราชวงศ์แมนจูกลับมีชัยชนะต่อขบวนการไท่ผิง ต่อมาขบวนการปฏิวัติภายใต้การนำของ “ซุนยัตเซ็น” ได้ชัยชนะล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของจีนสำเร็จใน ค.ศ. ๑๙๑๒ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ภายในขบวนการปฏิวัตินั้นก็เกิดขัดแย้งกันและแตกแยกออกเป็นหลายส่วน ต่อมาขบวนการปลดแอกของประชาชนจีนภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์ได้ชัยชนะฝ่ายกมินตงบนแผ่นดินใหญ่จีน และได้สถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนขึ้นใน ค.ศ. ๑๙๔๙ (พ.ศ. ๒๔๙๒) ภายในขบวนการประชาชนจีนและภายในพรรคคอมมิวนิสต์จีนก็เกิดความขัดแย้งเป็นเหตุให้มีการกวาดล้างบุคคลในพรรคที่เดินตามแนวทางทุนนิยม และกวาดล้างพวกที่เดินนอกแนวทางพรรคคอมมิวนิสต์จีน ส่วนในสหภาพโซเวียตและประเทศสังคมนิยมในยุโรปตะวันออกก็มีปรากฏการณ์ที่แสดงความขัดแย้งภายในพรรคอย่างรุนแรงถึงขนาดมีการกวาดล้างบุคคลที่ดำเนินตามแนวทางขวาจัดกับซ้ายจัด

ส่วนคณะหรือขบวนการซึ่งทำการ “โต้ปฏิวัติ” (Counter-Revolution) ที่ได้ชัยชนะต่อการปฏิวัติแล้ว ภายในคณะหรือขบวนการนั้น ๆ เกิดขัดแย้งกันขึ้น เช่น ฝ่ายนิยมราชาธิปไตยในฝรั่งเศสทำการโต้ปฏิวัติได้ชัยชนะแล้ว ภายในขบวนการนั้นก็เกิดขัดแย้งระหว่างกันเอง ในการแย่งชิงการสืบราชสันตติวงศ์ ขบวนการฟาสซิสต์อิตาลีและขบวนการนาซีเยอรมัน ซึ่งได้ชัย

ชนะต่อการอภิวัฒน์ประชาธิปไตยในประเทศของตนแล้ว ขบวนการดังกล่าวก็เกิดขัดแย้งภายในซึ่งได้มีการกวาดล้างบุคคลที่มีทัศนะต่างกับผู้นำของประเทศนั้น ๆ

ทุก ๆ คณะพรรคทุก ๆ ขบวนการก็มีคำขวัญเรียกร้องให้สมาชิกของตนมีความสามัคคีกลมเกลียวกัน แต่ก็ไม่ปรากฏว่าภายในขบวนการใดสมาชิกจะมีความสามัคคีกลมเกลียวกันได้ตลอดทั้งนัยอมเบน ไปตามกฎธรรมชาติแห่งความขัดแย้งที่มีอยู่ภายในกลุ่มและสังคมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องขยาดวาลกซึ่งควรแก่การศึกษา

การที่มีความขัดแย้งภายในคณะพรรคหรือขบวนการซึ่งมีวัตถุประสงค์เปลี่ยนระบบสังคมเก่ามาเป็นระบบสังคมใหม่ที่ก้าวหน้าขึ้น ก็เพราะเหตุสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

(ก ๑.) คณะพรรค หรือขบวนการดังกล่าวยอมปฏิสนธิขึ้นในสังคมเก่านั่นเอง เพราะเมื่อยังไม่มีระบบสังคมใหม่ก็จะมี การปฏิสนธิคณะพรรค หรือขบวนการอภิวัฒน์นั้นในสังคมใหม่ที่ยังมีได้เกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่ót่านหนึ่งได้เปรียบเทียบเป็นใจความว่า “การปฏิสนธิของอภิวัฒน์นั้นเปรียบเหมือนมนุษย์ก่อนจะเป็นตัวตนก็ต้องเริ่มปฏิสนธิขึ้นจาก “มดลูก” (Womb) ของ “มารดา” หมายความว่าสังคมเก่านั่นเองเป็นที่ปฏิสนธิของการอภิวัฒน์เพื่อสังคมใหม่

(ก ๒.) ดังนั้นคณะพรรคหรือขบวนการอภิวัฒน์ เพื่อสถาปนาระบบสังคมใหม่นั้น จึงประกอบด้วยบุคคลที่กำเนิดในสังคมเก่านั่นเอง แต่เป็นบุคคลส่วนที่ก้าวหน้าซึ่งสละจุดยืนหยุดในระบบเก่ามาพลัดชีพเพื่อสถาปนาระบบสังคมใหม่ที่ก้าวหน้า

แต่โดยที่บุคคลส่วนที่กล่าวหน้ันเกิดมาและเคยมีความเป็นอยู่ในสังคมเก่าจึงย่อมมีซากที่ส้นะ และความเคยชินของสังคมเก้าติดตัวอยู่ ซึ่งสละซากเก้าๆ ได้ต้งๆ กันคือ

ประเภทที่ ๑ สละที่ส้นะและความเคยชินของสังคมเก้าได้มากตลอดไป เพื่อบรับใช้สังคมใหม่ที่ตั้งาปนาขนนให้พัฒนาก้าวหน้าเพื่อเข้าสู่ระบบประชาธิปไตยสมบูรณย์ข้ๆ ขน

ประเภทที่ ๒ สละส้งดงกล่าวเพียงเท่าที่ต้งสถาปนาระบบสังคมใหม่ขนแล้วก็พอใจเพียงแค่นั้น

ประเภทที่ ๓ สละส้งดงกล่าวจนถึงสถาปนาระบบสังคมใหม่ ครั้นแล้วก็ฝนซากที่ส้นะเผด็จการทาสหรือทาส-ศักดินาขนมาจนกลายเป็น “โต้ถิวต้งน้” ต่อการ “ถิวต้งน้” ซึ่งตนเองได้เคยพลีซ้พร้อมกัคณะพรรคหรือขบวนการได้กระทำมา บุคคลดงกล่าววนจ้งขัดแย้งกัส่วนเบน “ถิวต้งน้” ภายในคณะพรรคหรือขบวนการน้

(ข) จุดอ่อนของคณะราษฎรโดยเฉพา

ประการที่ ๑ ขาดการศึกษาถึงกฎแห่งความขัดแย้งในขบวนการเมือง และตัวอย่างในประวัติศาสตร์ดงกล่าวใน (ก) นั้น จึงทำให้สมาชิกส่วนมากขาดความระมัดระวังต่อการที่สมาชิกจำนวนหนึ่งฝนจากที่ส้นะเผด็จการทาส-ศักดินา ซึ่งเบน “การโต้ถิวต้งน้” ต่อการถิวต้งน้ซึ่งตนเองได้เคยพลีซ้พร้อมกัคณะ

ประการที่ ๒ คิดแต่เพียงเอาชนะทาง “ยุทธวิธี” ในการยึดอำนาจรัฐเป็นสำคัญ โดยมีได้คิดให้รอบคอบว่าจะรักษาชัยชนะไว้ได้อย่างไรจึงจะไม่ถก “การโต้ถิวต้งน้” (Counter-revolution) ซึ่งจะทำให้ชาติต้งเดินถอยหลังเข้าคลอง

ประการที่ ๓ นอกจากท่านหัวหน้าคณะราษฎร ๓ ท่าน คือ พระยาพหลพลพยุหเสนา, พระยาทรงสุรเดช, พระยาฤทธิอัคเนย์, มีความรู้ความชำนาญการทหารสามารถนำคณะยึดอำนาจรัฐได้สำเร็จแล้ว ส่วนสมาชิกหลายคนแม้มีความรู้ทางทฤษฎีวิชาเกี่ยวกับการสถาปนาประเทศ แต่ก็ขาดความชำนาญในการปฏิบัติ และขาดความชำนาญในการติดต่อกับราษฎรอย่างกว้างขวาง

ประการที่ ๔ การเชิญท่านข้าราชการเก่ามาร่วมบริหารประเทศนั้น ผมหวังให้ท่านเหล่านั้นก้าวหน้ามากขึ้นไปกว่าที่ท่านจะทำได้ จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงในขบวนการอภิวัฒน์ ถึงกับมีการปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญฉาบ ฉบับ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

นี่คือการไตร่ตรองบทเรียนของกลุ่มคณะราษฎร ในการให้สัมภาษณ์ ปี ๒๕๒๕ ท่านปริศนาได้ย้ำถึงจุดอ่อนเหล่านี้อีก และท่านได้กล่าวเสริมว่า^{๒๐}

“คือว่าเราเร็วไป ความจริงพวกท่านผู้ใหญ่ที่เข้ามาที่ต้องการร่วมมือ แต่เราเร็วเกินไปที่ท่านจะรับได้... ตัวอย่างเรื่องของการเศรษฐกิจ ความจริงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เจ้าคุณมโนฯ ท่านก็แสดงว่าท่านก็ช่วยมากอยู่เหมือนกัน ก็เรื่องเป็นอย่างนั้น แต่ในหมู่ด้วยกันก็มีบางคนนิยมไปทางฮิตเลอร์ ความแตกแยกในขบวนการว่าเกิดขึ้นหลายแขนงคือ ในระหว่างผู้ก่อการฯ และผู้ที่มีใช้ผู้ก่อการฯ แต่ผู้พระยามโนฯ ให้เข้าใจผิด”

นอกจากจะทบทวนถึงจุดอ่อน หรือความผิดพลาดของคณะ
ราษฎรแล้ว นักคิดเช่นท่านปรีดียังทำการวิพากษ์ตัวเองด้วย เมื่อ
ท่านให้สัมภาษณ์ครั้งหนึ่งว่า^{๒๑}

ถาม ท่านคิดว่าอะไรที่น่าจะเป็นความผิดพลาดใหญ่หลวงของท่าน
ถ้าท่านมีอำนาจกลับไปและแก้ไขเพียงส่วนหนึ่งของชีวิต
ของท่าน การตกลงใจหรือการกระทำอันไหนที่ท่านอยาก
เปลี่ยนมากที่สุด?

ตอบ ถ้าท่านถามถึงว่าอะไรที่ข้าพเจ้าจะทำ ถ้าข้าพเจ้ากลับไป
เป็นนายกรัฐมนตรี . . . เอละ ข้าพเจ้าขอตอบว่า ข้าพเจ้า
ไม่สนใจที่จะกลับไปสู่การเมืองอีกหรอก เดียวข้าพเจ้าแก่
มากแล้ว แต่ข้าพเจ้าตอบท่านได้ถึงความผิดในอดีตของ
ข้าพเจ้า

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ เมื่อเราเริ่มจัดตั้งกลุ่มแกนกลาง
ของพรรคอภิวัดน์ในปารีส ข้าพเจ้ามีอายุเพียง ๒๕ ปี เท่านั้น
หนุ่มมาก หนุ่มที่เดี๋ยว ขาดความชัดเจน แม้ว่าข้าพ-
เจ้าได้รับปริญญาแล้วและได้คะแนนสูงสุด แต่ก็ไม่มีอะไร
มากไปกว่าทางทฤษฎี (ของกฎหมายเปรียบเทียบ) ข้าพเจ้า
ไม่มีความเจนจัด และโดยปราศจากความเจนจัด บางครั้ง
ข้าพเจ้าประยุกต์ทฤษฎีอย่างนักตำรา ข้าพเจ้าไม่ได้นำเอา
ความเป็นจริงในประเทศของข้าพเจ้ามาคำนึงด้วย ข้าพเจ้า
ติดต่อกับประชาชนไม่พอ ความรู้ทั้งหมดของข้าพเจ้าเป็น
ความรู้ตามหนังสือ ข้าพเจ้าไม่ได้เอาสาระสำคัญของมนุษย์
มาคำนึงด้วยให้มากเท่าที่ข้าพเจ้าควรจะมี ในปี ค.ศ. ๑๙๓๒

ข้าพเจ้าอายุ ๓๒ ปี พวกเราได้ทำการอภิวัตน์ แต่ข้าพเจ้า
ก็ขาดความชัดเจน และครั้นข้าพเจ้ามีความชัดเจนมากขณ
ข้าพเจ้าก็ไม่มีความ

ถาม ความผิดพลาดอย่างอื่นมีอีกบ้างไหม ?

ตอบ มี, คือวิธีการเสนอแผนเศรษฐกิจของข้าพเจ้าอย่างไม่ถูก
ต้อง ข้าพเจ้าเสนอแผนเศรษฐกิจ แต่ข้าพเจ้าควรใช้เวลา
ให้มากกว่านั้นอธิบายแก่ประชาชน เวลานนั้นมีบุคคลไม่กี่
คน ที่จะเข้าใจแผนเศรษฐกิจของข้าพเจ้า แม้ในระหว่าง
การรณรงค์ก่อน คือสมาชิกในคณะรัฐบาลก่อนซึ่งเราเชิญเข้ามา
มีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ พวกเขาตีความแตกต่างกัน
กันไปพวกเขาไม่เข้าใจ ข้าพเจ้าควรพยายามให้หนักขึ้นที่
จะอธิบายกับพวกเขาว่าทั้งหมดมันหมายถึงอะไร

แต่ที่ว่ามันก็เป็นแผนเศรษฐกิจที่ไม่เหมาะสมด้วย
เหมือนกัน ข้าพเจ้าเสนอไม่ใช่ว่าเป็นแผนเศรษฐกิจขั้นสุด-
ท้าย มันค่อนข้างจะเป็นโครงการขนเตรียมการมากกว่า
หลายคนเหมาเอาว่าเป็นแผนเลขที่เดียว ไม่ใช่เป็นแนวทาง
หรือเป็นข้อเสนอพอเป็นพื้นฐานสำหรับการวางแผนต่อไป
ในสังคมนั้นย่อมมีการขัดแย้งกันระหว่างคนรุ่นเก่ากับคน
รุ่นใหม่ คุณต้องเข้าใจ และพวกเรารุ่นเก่ามีความกลัวมาก
ทีเดียวในบางอย่างที่เป็นสังคมนิยม พวกเขาไม่เข้าใจว่า
อะไรเป็นสังคมนิยม อะไรเป็นคอมมิวนิสต์ พวกเขาเอาทุก
อย่างตรงข้ามกับวิสาหกิจเอกชนเป็นคอมมิวนิสต์ไปหมด

การวิพากษ์ตนเองเช่นนี้ มีแต่ผู้ที่เคารพสัจจะเท่านั้นที่จะทำและ
สามารถทำได้ ข้อวิจารณ์ไม่เพียงแต่สะท้อนความผิดพลาดของ

ท่านเท่านั้น แต่ยังคงถึงความมุ่งมั่นที่จะกระทำตามที่ตั้งใจเอาไว้ด้วย และในแง่ที่สำคัญที่สุดอีกแง่หนึ่ง นั่นเป็นบทเรียนสำหรับคนรุ่นหลัง เช่นเมื่อพิจารณาถึงการที่คณะราษฎรได้เชิญขุนนางเก่ามาร่วมประกอบเป็นรัฐบาล โดยมีพระยามโนฯ เป็นหัวหน้า ซึ่งเกิดปัญหาตามมาดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ท่านปรีดีได้กล่าวเตือนถึงความผิดพลาดนี้ สำหรับนิสิตนักศึกษาในบทความเรื่อง “จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม” ว่า^{๒๒}

“ความผิดพลาดของข้าพเจ้าดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นบทเรียนของศูนยนิสิตนักศึกษาและนักเรียนและชนรุ่นใหม่ในปัจจุบันที่จะไม่ทำผิดซ้ำอีก โดยต้องวิจารณ์ลักษณะอันเป็นธาตุแท้ของบุคคล ที่จะร่วมมือหรือมอบหมายในการรักษาและพัฒนาชัยชนะก้าวแรกของวีรชน คือ บางคนอาจแสดงความเป็นประชาธิปไตยชั่วขณะหนึ่ง แต่เมื่อถึงระยะที่จะพัฒนาชัยชนะต่อไปแล้ว ก็อาจจะดำเนินไปตามที่ตนเองอันเป็นซากแห่งความคิดเก่าของตนที่ตกทอดมา อันเป็นการบั่นทอนไปถึงรากฐานแห่งการที่จะรักษาชัยชนะที่ได้มาในก้าวแรกนั้นด้วย”

ท่านปรีดีได้ฝากทั้งบทเรียนของความผิดพลาดในทางปฏิบัติ และแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างระบบสังคมใหม่ไว้ให้กับชนรุ่นหลังได้ศึกษาอย่างพินิจพิเคราะห์ ซึ่งอาจนำไปสู่

การปฏิบัติอย่างได้ผลในอนาคต ระบบสังคมใหม่นี้หมายถึงระบบที่ “จะช่วยความเป็นอยู่ของพลเมืองส่วนข้างมากให้ดีขึ้น คือมีระบบการเมืองที่สอดคล้องสมานกับพลังการผลิตทางเศรษฐกิจของสังคม เพื่อให้การเบียดเบียนหมดไป หรือลดน้อยลงไปมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้”^{๒๓} สิ่งที่อยู่ในใจของท่านเสมอก็คือ ความปรารถนาต่อความเป็นประชาธิปไตย และความเป็นธรรมของสังคม ภาพของชีวิตทั้งชีวิตของท่านแสดงถึงการต่อสู้ ทั้งด้วยความคิดและการปฏิบัติ เพื่อที่จะให้ความปรารถนานั้นเป็นจริงขึ้นมา และก็เป็นที่ที่ผู้กล่าวหาว่า “ท่านสู้เพราะท่านเชื่อว่าทำในสิ่งที่ถูก”

สิ่งที่ท่านฝากไว้ให้กับชนรุ่นหลังกำลังได้รับการสนองตอบ ขณะนี้ได้มีการศึกษาผลงานด้านต่างๆ ของท่านอย่างกว้างขวาง ด้วยสปีริตที่ว่า

“เราจะทำสัจจะของปรีดี พนมยงค์ให้ปรากฏ”^{๒๔}

เชิงอรรถ

เชิงอรรถบทที่ ๑

๑. การศึกษาจำนวนมากได้เห็นพ้องกันในเรื่องนี้ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาตำราพระราชาธิบดี, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ”, ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “การปกครองสมัยสุโขทัย” และ “สังคมสมัยอยุธยา”, รวมพิมพ์ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖) สมพงษ์ เกษมสิน, การปกครองของไทย, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕) ภาวนา มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์การปกครองไทย, เอกสารโรเนียว เย็บเล่มของภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๒๕.

๒. ดูเอกสารต่าง ๆ ในเชิงอรรถ (๑) และดู สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, เอกสาร

วิจัยหมายเลข ๖ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓), น. ๖.

๓. ชลธรา กลัดอยู่, “ไตรภูมิพระร่วง : รากฐานอุดมการณ์ทางการเมืองไทย”, วารสารธรรมศาสตร์, ๔ : ๑ มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๓, น. ๑๐๖-๑๒๑.

๔. สมบัติ และ ชัยอนันต์, อ้างแล้ว, บทที่ ๔.

๕. เพ็งอ้าง, น. ๕๔.

ใน ไตรภูมิพระร่วง : อิทธิพลต่อสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : ชุมชนศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี มธ., ๒๕๒๖), พระราชวรมุนี ได้เสนอความเห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาในทำนองเดียวกันว่า “ไตรภูมิ” กล่าวถึงสภาพต่าง ๆ ในสังสารวัฏ เพื่อให้เห็นคุณและโทษ และเสนอแนวทางให้หลุดพ้นออกไป คือ เข้าสู่โลกุตระภูมิ คือ นิพพาน

๖. C.J. Reynolds, “Buddhist Cosmography in Thai History, with Special Reference to Nineteenth Century Culture Change, Journal of Asian Studies, Vol. XXXV No. 2, February 1976, น. ๒๐๔.

๗. ลักษณะที่ควบคู่กันระหว่างแนวคิดทางศาสนา กับ ทางจักรวาลวิทยา ที่อธิบายถึงสถานะการดำรงอยู่ของมนุษย์ และสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาพบอยู่แล้วเช่น H.G. Quaritch Wales The Universe Around Them : Cosmology and Cosmic Renewal in Indianized South-east Asia (London : Arthur Probsthain, 1977)

ดูเปรียบเทียบแนวคิดทางศีลธรรมของธรรมชาติ (Moral conception of Nature) ในปรัชญาอินเดีย ใน D.M. Datta, “Some Philosophical Aspects of Indian Political, Legal and Economic

Thought, "in C.A. Moore, (ed.), The Indian Mind, (East-West Center Press, 1967).

๘. อัจจาก สมบัติ และ ชัยอนันต์, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, น. ๕๕.

๙. เพ็งอั้ง, น. ๕๑.

๑๐. ผู้ศึกษาวัฒนธรรมไทยหลายท่านได้เห็นพ้องกันในเรื่องนี้ เช่น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สถาบันกษัตริย์, เอกสารของภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร (กรุงเทพฯ, ๒๕๑๖) สมบัติ และ ชัยอนันต์, เพ็งอั้ง, ณรงค์ พ่วงพิศ, ประวัติศาสตร์ไทย ๓ : ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๓).

๑๑. สมบัติ และ ชัยอนันต์, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, น. ๗-๘.

๑๒. ดูเปรียบเทียบ เช่น พระราชวรมุนี, ไตรภูมิพระร่วง, อั้งแล้ว, สนั่น ไชยานุกูล (แปล), ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), บทที่ ๑ T.M.P. Mahadevan, "Social, Ethical, and Spiritual Values in Indian Philosophy", in Charles A. Moore (ed), The Indian Mind, op. cit., Hajime Nakamura, Ways of Thinking of Eastern Peoples, (Hawaii : East-West Center Press, 1964), Part I : India, ch. g.

๑๓. D.M. Datta in The Indian Mind, pp. 270-271,

Tara Chand, "The Individual in the Legal and Political thought and Institutions of India", in ibid.

๑๔. เช่น ทิศนะของสมบัติ และ ชัยอนันต์, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, น. ๑๐-๑๑.

๑๕. เพ่งออง, น. ๑๖ และดู Datta, p.cit., น. ๒๓๕.

๑๖. อังใน Datta, ibid., p. 276.

ใน ไตรภูมิพระร่วง พระราชวรมุนีให้ข้อสังเกตที่สำคัญว่า “ไตรภูมิพระร่วงเน้นย้ำถึงกรรมชั่วและผลร้ายแห่งกรรมชั่วของนักปกครองหรือข้าราชการที่ขมเหงเบียดเบียนประชาชน หรือปกครองโดยไม่ชอบธรรม” (ไม่พบกล่าวถึงความผิดของผู้ได้ปกครองต่อผู้ปกครอง) น. ๓๕.

๑๗. ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, น. ๑๒-๑๕.

๑๘. เช่นความคิดที่คายส์อ้างถึงและโต้แย้ง ดู ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ “ความเชื่อเรื่องสมัยพระศรีอารีย์ ศาสนาพุทธแบบเดรวาท และสังคมไทย” แปลโดย โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ ในวุดิษฐ์ มุลศิลป์ และ ธรรมนิตย์ วราภรณ์ (บรรณาธิการ), กบฏชาวนา, เอกสารทางวิชาการ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๒๕, น. ๒๓-๒๔.

๑๙. เพ่งออง, น. ๒๖-๒๗.

๒๐. Yoneo Ishii et. al., A. Glossarial Index of the Sukhothai Inscriptions (Kyoto : Shoukadoh Publishing 1977) p. 224

พระราชวรมุนี, ไตรภูมิพระร่วง, น. ๔๒-๔๖.

๒๑. ดู คายส์, อองแล้ว; John B. Murdoch, “The 1901-1902 Holy Man's Rebellion”, Journal of the Siam Society, 62 : 1 (February, 1977); Yoneo Ishii, “A Note on Buddhistic Millenarian Revolts in

Northeastern Siam", Journal of Southeast Asian Studies, 6:2
September, 1975).

๒๒. สำหรับเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน เช่น ตัวอย่างของความเชื่อ
ในมิกสัญญณ์และกลียุค ดู "เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา" ใน
ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๓ เล่ม ๓๓, (กรุงสกา: ๒๕๑๒), น.
๑๒๘-๑๓๔ เพลงยาวนี้เกิดในสมัยอยุธยาและประมาณว่าคงอยู่อย่าง
แพร่หลายจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ส่วนเรื่องเกี่ยวกับ "พระศรีอารีย์" ดู พุทธทำนายและเทพ
ทำนาย, (จำลองศิลปะ: ๒๔๕๘) อายันตคุปต์, เมื่อพระศรีอารีย์มา
เป็นเจ้าโลก, (จำลองศิลปะ: พิมพ์ครั้งที่ ๖, ๒๔๕๕) อารยัน,
วิจารณ์พุทธทำนาย, (บรรณาการ: ๒๕๒๒) พิฑูร มลิลัย, นำเทีย
โลกพระศรีอารีย์, (กรุงเทพฯ: คณะธรรมสาส์กัจฉาลานอโสภก วัฒนมหา
ชาติ, ๒๕๑๔).

๒๓. สมเกียรติ วันทะนะ, "การศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดของ
"ไทย" เอกสารประกอบการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์, (พฤษ
ภาคม, ๒๕๒๒) น. ๓๘.

๒๔. เกี่ยวกับเรื่องพระมลัย ดู สุภาพร มากแจ้ง มาเลยยเทวด
เดรวตุต: การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑ พระมลัย
กลอนสวด: การตรวจสอบชำระและการศึกษาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพฯ:
ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม วิทยาลัยครูธนบุรี, ๒๕๒๔)
เจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์, พระมลัยคำหลวง มี ชูทอง, มลัยเทพนิทาน
หรือฎีกามาลัยเทวดุตร, (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๕๒).

๒๕. มีผู้ศึกษากรณีกบฏเหล่านี้หลายท่าน เช่น ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “กบฏไพร่สมัยอยุธยาเกี่ยวกับแนวความคิด ผู้มีบุญ-พระศรีอารีย์-พระมดาลัย”, วารสารธรรมศาสตร์ ๕ : ๑, ๒๕๒๒ และดูบทความต่าง ๆ ใน กบฏชาวนา, อังแล้ว และเอกสารในเชิงอรรถที่ ๒๑.

๒๖. ดูเปรียบเทียบลักษณะเหล่านี้กับการศึกษาของ Norman . . . , The Pursuit of the Millennium, (New York : Oxford University Press, revised edition 1970); J.L. Talmon, Political Messianism, (New York : Praeger, 1960) ; V. Lanternari, The Religions of the Oppressed, (New York : Alfred Knoff, 1963) ; E.J. Hobsbawm, Primitive Rebels, (Manchester : 1959) ; Amitava Ray, Political Utopianism : Some Philosophical Problems, (India: 1979)

งานต่าง ๆ ของผู้ศึกษาชาวไทย มักเน้นเฉพาะการกบฏแต่ละครั้ง โดยมีได้มุ่งพิจารณาลักษณะเด่นของแนวคิดแบบพระศรีอารีย์ทางการเมือง ที่เป็นลักษณะร่วมของกบฏทั้งหลาย

เชิงอรรถบทที่ ๒

๑. สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมทวนิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓), น. ๒๐.

๒. เฟื่องอ่าง, หน้าเดียวกัน และดูความเปลี่ยนแปลงทั้งสองแง่ในโลกตะวันตก พร้อมทั้งผลกระทบทางสังคมและการเมือง เพิ่มเติมใน อารยธรรมยุคใหม่, บันทึกของคณาจารย์ประกอบคำบรรยายวิชาอารยธรรมตะวันตก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

๒๕๑๖), ภาค ๒-๔. Andrew Gamble, An Introduction to Modern Social and Political Thought, (Macmillan Press, 1981)

สำหรับความคิดทางการเมืองของตะวันตกในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลง ดูเช่น ในภาษาไทยเอ็ม.เจ. ฮาร์มอน, ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, แปลโดยเสนีย์ จามริก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๐)

๓. ดูเช่น ฌรงค์ พ่วงพิศ, ประวัติศาสตร์ไทย ๓ : ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๓), บทที่ ๑-๔ และดู ประวัติศาสตร์และการเมือง รวบรวมความประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖)

สำหรับพระและชนต่างชาติ ก็อาจพิจารณาได้ว่าอยู่ในหมู่ “ชนชั้นสูง” เนื่องจากพระก็มีศักดินา และชนต่างชาติก็สัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มผู้ปกครอง

๔. สมบัติ และ ชัยอนันต์, อ้างแล้ว, น. ๒๑.

๕. เจ้าพระยาทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), หนังสือแสดงกิจการกิจ (๒๔๑๐) (กรุงเทพฯ : ศึกษาภักดิ์พาณิชย์, ๒๕๑๔)

๖. สมบัติ และ ชัยอนันต์, อ้างแล้ว, น. ๒๑-๒๒.

๗. ดู ฌรงค์ พ่วงพิศ, อ้างแล้ว, น. ๑๑๔-๑๑๖.

๘. ดู “เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูต (รวบรวม), เอกสารการเมืองการปกครองไทย, (พ.ศ. ๒๕๑๓-๒๕๑๓), (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๓), น.

๔๓-๔๕: และดูการศึกษาเรื่องนี้อย่างหนึ่งของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงใน
 ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย,
 (บรรณกิจ, ๒๕๒๓) น. ๑๐-๒๖.

๕. ดูเช่น A Gamble, op.cit., น. ๗๕-๘๑, ๘๔-๘๖. สำหรับปรัชญา
 ประโยชน์นิยมโดยเฉพาะดู W. Harrison (ed.), Jeremy Bentham :
A Fragment on Government and An Introduction to the Principle
of Morals and Legislation (Oxford: 1948) ; J.S. Mill, Utilitarianism,
Liberty and Representative Government, (London ; Everyman
 edition, 1910)

สำหรับความคิดทางการเมืองของ Bentham และ Mill ดูเช่น
 เสน่ห์ จามริก (แปล), ความคิดทางการเมืองจากเพลโตได้ถึงปัจจุบัน,
 อ่างแล้ว.

๑๐. ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
ไทย, น. ๒๖-๓๑, ๑๘๐.

๑๑. สำหรับการปฏิรูปปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ดูเพิ่มเติมใน ชัยอนันต์, เพ่งอ่าง,
 น. ๓๒-๔๑. ฌรงค์ พ่วงพิศ, อ่างแล้ว, น. ๑๒๔-๑๓๑.

๑๒. เกี่ยวกับการศึกษาชีวิตและงานของเทียนวรรณ ดูเพิ่มเติมใน
 ชัยอนันต์ สมุทวณิช, สรณนิพนธ์ของเทียนวรรณ, (พระนคร : องค์-
 การนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงจัดพิมพ์, ๒๕๑๓) และดูใน สมบัติ
 และ ชัยอนันต์, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, อ่างแล้ว, บท

ที่ ๑๒. ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมืองการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
ไทย, น. ๔๑-๔๖.

๑๓. อ้างใน ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, น. ๓๔๕.

๑๔. สำหรับการศึกษาชีวิตและงานของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ดูเพิ่มเติมใน เฟื่องอ้าง, บทที่ ๑๓.

๑๕. ปรีดี พนมยงค์, “บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย”, ใน วิชัย บำรุงฤทธิ์ (รวบรวม), บันทึกนักปฏิวัติไทย, (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๓), น. ๑๒๒-๑๒๓.

๑๖. เฟื่องอ้าง น. ๑๒๒.

๑๗. สำหรับการศึกษาชีวิตและงานของ พระยาสุริยานุวัตร ดูเพิ่มเติมใน สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร (บก.), พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) นักเศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓) และดูบทวิจารณ์หนังสือเล่มนี้โดย ชูศรี ฌี-พฤกษ์, “พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค)”, วารสารธรรมศาสตร์ ๑๐ : ๓ กันยายน, ๒๕๒๔.

๑๘. หลวงประดิษฐมนูธรรม, “คำนำ”, พระบรมราชาบาทและพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแด่มหาอำมาตย์เอกพระยาสุริยานุวัตร, (พระนคร : ศรีกรุง, ๒๔๗๕).

๑๙. สำหรับเรื่องกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ดูเพิ่มเติมใน ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์, กบฏ ร.ศ. ๑๓๐, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์กัมภีร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๕๕) แถมสุข นุ่มนนท์, ยังเติร์กุ่นแรก กบฏ ร.ศ. ๑๓๐. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒).

๒๐. ใน การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย ชัยอนันต์ได้
 ระบุว่ารัชสมัยของรัชกาลที่ ๖ เป็น “การชะงักงันในการพัฒนาทาง
 การเมือง” ควบคู่กับ ๒ ส่วนตรงกันข้าม ฟังพิศ กล่าวถึงว่าเป็น “การปรับ
 ตัวของรัฐ” อีกครั้งหนึ่งใน ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมือง
ไทย, น. ๑๓๑-๑๓๔.

๒๑. ดู ชัยอนันต์, เพ็ญอ้าง, น. ๖๘-๗๔.

เชิงอรรถที่ ๓

๑. แนวความคิดเช่นนี้ จะช่วยให้เราเห็นถึงลักษณะนิสัยของบุคคลที่
 เคลื่อนไหว นับตั้งแต่พัฒนาการในวัยเด็กจนถึงผู้ใหญ่ เช่นเมื่อพิจารณา
 สัมพันธ์กับชีวิตในครอบครัววัยเด็ก การศึกษา อบรม และสถานะการ
 ดำรงอยู่ทางสังคม ลักษณะนิสัยจะสะท้อนออกมาในความสำนึก ความ
 คิดและการกระทำของบุคคล วิธีการมองด้วยปัจจัยทางสังคม-จิตวิทยา
 เช่นนี้ เป็นวิธีที่ท่านปรัดใช้ในการวิเคราะห์ตัวเองด้วย ซึ่งจะพบต่อไป

๒. เอกสารสำคัญที่ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในบทนี้คือ ข้อเขียนของ
 ท่านปรัดเอง ซึ่งประวัติย่อของนายปรัด พนมยงค์ (จนถึง ๒๕ กรกฎาคม
 ๒๕๒๕) พิมพ์ครั้งแรกที่ปารีส สิงหาคม ๒๕๒๕ (ไม่ปรากฏ
 สถานที่พิมพ์)

๓. เคยมีผู้กล่าวอ้างว่า ท่านปรัดเป็นคนจีนหรือลูกครึ่งจีน เช่น
 G. William Skinner บอกว่าท่านเป็นลูกจีน เป็นบุตรของชาวแต้จิ๋ว
 จากเซี่ยงไฮ้ Chinese Society in Thailand, (I thaca : Cornell
University Press, 1957)

ท่านปรีดีได้เปิดเผยชาติกำเนิดของท่านเอง เช่นใน ชีวประวัติย่อ, น. ๒ และใน ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สัมภาษณ์รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕, โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย จัดพิมพ์, (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๖), น. ๑๗-๑๘.

๔. บทสัมภาษณ์ ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, เพ็ญอ้าง, น. ๑๗. (ต่อไปจะใช้คำว่า

“ประสบการณ์...”)

๕. เพ็ญอ้าง, น. ๒๐-๒๑.

๖. ท่านปรีดี ได้เล่าไว้ด้วยใน เพ็ญอ้าง, น. ๒๑-๒๕.

๗. เพ็ญอ้าง, น. ๒๑.

๘. จากการสัมภาษณ์ท่านปรีดีเป็นส่วนตัว ที่กรุงปารีส พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ อ้างใน David Morell and Richard Doner, Thailand's Pridi Banomyong : A Political Biography, (กรุงเทพฯ : เอกสารเขียนเล่ม, ๒๕๑๔), น. ๒.

๙. บทสัมภาษณ์, ประสบการณ์..., น. ๓๔-๓๕.

๑๐. เพ็ญอ้าง, น. ๓๕-๔๐.

๑๑. เพ็ญอ้าง, น. ๕๑.

๑๒. เพ็ญอ้าง, น. ๕๒. และ ชีวประวัติย่อ, น. ๒.

๑๓. เดือน บุนนาค, ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก, (กรุงเทพฯ : โปษสามต้นการพิมพ์, ๒๕๑๗), น. ๔.

๑๔. เฟื่องอ่าง, น. ๑๒-๑๓.
๑๕. ชีวประวัติย่อ . . ., น. ๘-๙.
๑๖. จากการสัมภาษณ์ท่านปรีดี ที่กรุงปารีส พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔
อ้างใน Morell and Doner, อ้างแล้ว, น. ๕.
๑๗. ปรีดี พนมยงค์ “เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย” ใน รัฐศาสตร์ ๑๔ ฉบับปฏิวัติและประชาธิปไตย, รวบรวม
โดย ชูศักดิ์ อชรางกูร, (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๓)
น. ๒๓๘-๒๓๙. และดู ชีวประวัติย่อ . . ., น. ๔-๗.
๑๘. เฟื่องอ่าง น. ๒๑๐-๒๑๒ และดู ชีวประวัติย่อ . . ., น. ๑๔ ; ปรีดี
พนมยงค์, คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ประเทศไทย ๒๔ มิถุนายน,
(กรุงเทพฯ : เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๒๕)
๑๙. เฟื่องอ่าง น. ๒๑๒-๒๑๓.
๒๐. เฟื่องอ่าง น. ๒๑๓-๒๑๔.
๒๑. เฟื่องอ่าง น. ๒๑๖.
๒๒. บทสัมภาษณ์, ประสบการณ์ . . ., น. ๕๒.
๒๓. ปรีดี พนมยงค์, “เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย”, อ้างแล้ว, น. ๒๓๕-๒๓๖.
๒๔. เดือน บุนนาค, ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส . . ., อ้างแล้ว, น.
๔๕-๔๖.
๒๕. อ้างใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ บรรณกิจ, ๒๕๒๓), น. ๘๒.
๒๖. ดูเพิ่มเติม เช่น เกียรติชัย พงษ์พานิชย์, ปฏิวัติ ๒๔๗๕, (พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๑๔), น. ๕๘-๗๐.

๒๗. ดูเพิ่มเติมใน ชัยอนันต์, อ้างแล้ว, น. ๘๒-๘๖. เกียรติชัย,
เฟื่องอ้าง, น. ๘๓-๘๕.

๒๘. พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ ๗ อ้างใน ชัยอนันต์, เฟื่องอ้าง,
น. ๘๗ และดูเพิ่ม ๘๖-๘๕.

๒๙. ดูเพิ่มเติมใน เฟื่องอ้าง, น. ๑๐๕-๑๑๘.

๓๐. ดูเพิ่มเติมใน เฟื่องอ้าง, น. ๑๑๒-๑๕๕.

๓๑. ดูรายชื่อเพิ่มเติมใน สุพจน์ ด้านตระกูล ชีวิตและงานของ
ดร. ปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
๒๕๑๖).

๓๒. เกียรติชัย, อ้างแล้ว, น. ๕๑-๕๓.

๓๓. ดูเปรียบเทียบข้อพิจารณาของหลวงวิจิตรวาทการ การเมืองการ
ปกครองของกรุงสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, ๒๔๗๕).

๓๔. ดูเพิ่มเติมใน เกียรติชัย, ปฏิวัติ ๒๔๗๕, อ้างแล้ว, น. ๑๒๒-
๑๒๖.

๓๕. ปรีดี พนมยงค์, “เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประ-
ชาธิปไตย”, อ้างแล้ว, น. ๒๕๗-๒๕๘. ใน ๑๔ ตุลา : คณะราษฎร
กับกบฏบวรเดช, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๗)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้อ้างว่า ท่านปรีดีในฐานะที่เป็นเลขานุการกรม
ร่างกฎหมายได้รู้อยู่แล้วว่าพระปกเกล้าฯ จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ
และคณะราษฎรซึ่งทำการยึดอำนาจเสียก่อน อย่างไรก็ตาม ท่านปรีดี
ปฏิเสธเรื่องนี้โดยตรง ดูใน “เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎร...” น.

๓๖. Morell and Doner, อ้างแล้ว น. ๑๑. สำหรับข้อเขียนของ ชวัช มกรพงศ์ ทอานดงคิอ Thawatt Mokrapong, The June Revolution of 1932 in Thailand, PH.D. Dissertation Indiana University, 1962.
๓๗. Thawatt Mokrapong อ้างใน เฟิ่งอ้าง, น. ๑๑.
๓๘. Morell and Doner, เฟิ่งอ้าง, น. ๑๒.
๓๙. ดู ช्योंนัตต์, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย, อ้างแล้ว, บทที่ ๔.
๔๐. Morell and Doner, อ้างแล้ว, น. ๑๒.
๔๑. เกียรติชัย, ปฏิวัติ ๒๔๗๕, อ้างแล้ว, น. ๑๔๕.
๔๒. ช्योंนัตต์, การเมือง..., อ้างแล้ว น. ๑๖๔.
๔๓. จากการสัมภาษณ์ท่านปรัด อ้างใน Morell and Doner, น. ๑๔.
๔๔. เฟิ่งอ้าง, น. ๑๔.
๔๕. จากการสัมภาษณ์ท่านปรัด ใน เฟิ่งอ้าง, น. ๑๕.
๔๖. คำแถลงของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ในการประชุมกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ตีพิมพ์ใน เดือน บุนนาค, ท่านปรัด รัฐบุรุษอาวุโส..., อ้างแล้ว, น. ๑๕๑.
- ใน ปฏิวัติ ๒๔๗๕ (อ้างแล้ว น. ๑๕๑) เกียรติชัยได้กล่าวอ้างที่สำเนของ John Coast, Some Aspect of Siam Politics, (New York : Institute of Pacific Relations, 1953) ว่า “โครงการเศรษฐกิจ
 นอง ได้แสดงให้เห็นอย่างกระจ่างชัดถึงทัศนะในส่วนที่เกี่ยวกับนาย-
 ปรัด พนมยงค์ เองว่าแท้ที่จริงนั้น หาได้เป็นผู้นิยมในระบอบประชาธิปไตยหรือแนวความคิดแบบเสรีนิยมที่มุ่งแสวงหาเสรีภาพและระบอบ

ประชาธิปไตย” นี้เป็นการด่วนสรุปโดยมิได้พิจารณารายละเอียด
 ของความคิดของท่านปรัดดี เพียงพอ ดูการศึกษาเรื่องนี้ในบทต่อไป

๔๗. ดูคำอภิปรายต่างๆ ในการประชุมกรรมการฯ ใน เดือน บุน-
 นาก, เพ่งอ้าง, ตอนที่ ๖.

๔๘. ดูพระบรมราชวินิจฉัย ฯ ในเดือน บุนนาก, เพ่งอ้าง, ตอนที่ ๗
 เราจะพิจารณาเรื่องนี้อย่างละเอียดในบทต่อไป

๔๙. ดูข้อสรุปแถลงการณ์ใน เกียรติชัย, ปฏิวัติ ๒๔๗๕ อ่างแล้ว,

น. ๑๕๔-๑๕๕.

๕๐. สุกจน์ ด้านตระกูล, อ่างแล้ว, น. ๖๙.

๕๑. ข้อสังเกตของ ธวัช มกรพงศ์ อ่างใน Morell and Doner,
อ่างแล้ว, น. ๒๓.

๕๒. เกียรติชัย, ปฏิวัติ ๒๔๗๕, น. ๑๖๗.

๕๓. อ่างใน สุกจน์, อ่างแล้ว, น. ๑๓๕. และดูเพิ่มเติมเรื่องนี้ในบท
 ที่ ๑๐ หรือดูบันทึกการวินิจฉัยเรื่อง “คอมมิวนิสต์คืออะไร” โดยผู้
 เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศที่ร่วมคณะสอบสวนใน ไมตรี เคนอุดม
 (แปล) โลกพระศรีอารีย์ของ ปรัดดี พนมยงค์, (กรุงเทพฯ ฯ: กราฟิค
 อาร์ต, ๒๕๑๖), ภาคผนวกที่ ๕-๖-๗ หรือดูรายงานการสอบสวนของ
 คณะกรรมการวิสามัญใน ปรัดดี พนมยงค์ กับสังคมนิยม, จัดพิมพ์
 โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖, หมวด ๓ ผนวก ก.

๕๔. อ่างใน สุกจน์, เพ่งอ้าง, น. ๑๓๖.

๕๕. Morell and Doner, อ่างแล้ว, น. ๒๕.

๕๖. ดูใน สุกจน์, อ่างแล้ว, น. ๑๔๗.

๕๗. เพ็ญอ้าง น. ๑๕๓ และดบทที่ ๑๒.
๕๘. ดูพระราชหัตถ์เลขานี้ ใน ชัยอนันต์, ๑๔ ตุลาคม : คณะราษฎรกับ
กบฏบวรเดช, อ้างแล้ว, น. ๑๒๘-๑๓๑.
๕๙. อ้างใน ไสว สุทธิพิทักษ์, ดร. ปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพฯ :
บริษัทการพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่สอง ๒๕๒๖), น. ๔๖๗-๔๖๘.
๖๐. ปรีดี พนมยงค์, ชีวประวัติย่อ..., อ้างแล้ว, น. ๑๗-๑๘.
๖๑. ท่านปรีดีกล่าวถึงผลงานเหล่านี้ด้วย ใน เพ็ญอ้าง, น. ๑๘-๑๙.
๖๒. อ้างใน ไสว, ดร. ปรีดี พนมยงค์, อ้างแล้ว.
๖๓. ดูเพิ่มเติมใน สุพจน์, อ้างแล้ว, บทที่ ๕๕.
๖๔. ดูทัศนะของท่านปรีดีต่อการเปลี่ยนชื่อประเทศนี้ ใน ปรีดี
พนมยงค์, ความเป็นมาของชื่อ "ประเทศสยาม" กับ "ประเทศไทย",
กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗)
๖๕. ท่านปรีดีกล่าวถึงเหตุการณ์และผลงานของท่านระยนี้ใน ชีวประวัติย่อ..., น. ๒๐-๒๒.
๖๖. ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของปรีดี พนมยงค์ ถึง พระพิศาล-
สุขุมวิท เรื่องหนังสือจดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการใน
แคนดี นิวเดลี และสหรัฐอเมริกา. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์,
๒๕๒๒), น. ๘.
๖๗. อ้างใน สุพจน์, อ้างแล้ว, น. ๒๒๘-๒๓๑.
๖๘. ปรีดี พนมยงค์, จดหมาย..., อ้างแล้ว, น. ๑๕, ดูเพิ่มเติม
"บทความบางเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์", ใน อนุสรณ์นาย
ปราโมทย์ พึ่งสุนทร, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), น.
๔๖-๖๗.

๖๕. อ้างใน จดหมาย..., เพ่งอ้าง, น. ๕๒-๕๔.
๗๐. Morell and Doner, อ้างแล้ว, น. ๔๐.
๗๑. อ้างใน สุพจน์ อ้างแล้ว, น. ๒๕๒.
๗๒. จากการสัมภาษณ์ท่านปรีดีใน Morell and Doner, อ้างแล้ว, น. ๔๓.
๗๓. เพ่งอ้าง, น. ๔๒-๔๓.
๗๔. อ้างใน สุพจน์ อ้างแล้ว, น. ๒๕๕-๒๕๘ หรือดู ชีวประวัติย่อ..., น. ๖๕-๗๑.
๗๕. ดู ปรีดี พนมยงค์ “เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎร...”, อ้างแล้ว, น. ๒๓๑-๒๓๒.
๗๖. ดอเอกสารหลักฐานที่แสดงว่าท่านปรีดี ถูกใส่ความว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการปลงพระชนม์รัชกาลที่ ๘ ใน ชีวประวัติย่อ..., อ้างแล้ว, น. ๔๘-๖๗.
๗๗. Morell and Doner, อ้างแล้ว น. ๔๕-๔๖.
๗๘. สำหรับท่านปรีดี ขอเรียก “กบฏวังหลวง” นี้เกิดจากฝ่ายปรีดียกต่อประชาธิปไตยเพราะ “ขบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์” ต้องการรื้อฟื้นประชาธิปไตยจากระบบเผด็จการที่মনอยุ่ขณะนั้น ท่านกล่าวถึงเรื่องนี้ใน ชีวประวัติย่อ..., น. ๔๔-๔๗.
๗๙. ปรีดี พนมยงค์, “เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎร...”, อ้างแล้ว, น. ๒๓๒-๒๓๕.
๘๐. ท่านปรีดีเองได้ปฏิเสธอย่างแข็งขันในเรื่องนี้ด้วย จากการสัมภาษณ์ อ้างใน Morell and Doner, น. ๕๒.
๘๑. สัมภาษณ์ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ใน มติชนรายฉบับดำ ให้นับวันที่ ๓๑ กค.-๖ สค. ๒๕๒๖ น. ๒๐.

เชิงอรรถบทที่ ๔

๑. ปรีดี พนมยงค์, “คำปรารภ”, ใน คำอธิบายกฎหมายปกครอง, พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานบำเพ็ญกุศล พล.ต.ต. พัฒน์ นิลพัฒนานนท์, (พระนคร : โรงพิมพ์นิเวศน์, ๒๕๑๓), น. ๔.

“คำปรารภ” ของท่านปรีดี ลงวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

ปารีส

๒. เพลงอ้าง, น. ๑๒-๑๓.

๓. เพลงอ้าง, น. ๑๓.

๔. เพลงอ้าง, น. ๑๘.

๕. เพลงอ้าง, น. ๒๐.

๖. เพลงอ้าง, น. ๒๒.

๗. เพลงอ้าง, น. ๑๔๕-๑๘๑.

๘. เพลงอ้าง, น. ๒๖.

๙. เพลงอ้าง, น. ๓๒.

๑๐. เพลงอ้าง, น. ๓๔.

๑๑. เพลงอ้าง, น. ๓๓.

๑๒. เพลงอ้าง, น. ๓๕-๓๖.

๑๓. ดูใน เพลงอ้าง, ภาค ๑ ลักษณะ ๓ “ระเบียบแห่งอำนาจบริหาร หรืออำนาจราชการ”.

๑๔. เพลงอ้าง, น. ๘๖-๘๗.

๑๕. เพลงอ้าง, น. ๘๗.

๔๓๖

๑๖. เฟื่องอ่าง, น. ๘๓-๘๘.

๑๗. “คำประกาศคณะราษฎร” รวมพิมพ์ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา วรรณสุด (รวบรวม), เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๓๓), (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘), น. ๒๑๑.

๑๘. ดู สัมภาษณ์พิเศษ ๗เพลงๆ ปรีดี พนมยงค์, โดยสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน, (กรุงเทพฯ : เกษมการพิมพ์, ๒๕๒๓), น. ๒๗-๓๐.

๑๙. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” รวมพิมพ์ใน ไมตรี เด่นอุดม (แปล), โลกพระศรีอารีย์ ของปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพฯ : กราฟิเคอาร์ท, ๒๕๑๖), น. ๑๓๔.

๒๐. เฟื่องอ่าง, น. ๑๓๕.

๒๑. เฟื่องอ่าง, น. ๑๓๖.

๒๒. เฟื่องอ่าง, น. ๒๕๘-๒๕๙.

๒๓. เฟื่องอ่าง, น. ๑๓๗.

๒๓. “เค้าร่าง พ.ร.บ ว่าด้วยการประกอบกิจการเศรษฐกิจ” ใน เดือนบุณนาค, ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก, (กรุงเทพฯ : โปธิ์สามต้นการพิมพ์, ๒๕๑๓) น. ๔๔๓-๔๔๔.

การยอมรับ “กรรมสิทธิ์ของเอกชน” นี้เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง ที่คณะกรรมาธิการวิสามัญลงความเห็น ว่า ท่านปรีดี ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ ดูเพิ่มเติมใน ปรีดี พนมยงค์ กับ สังคมไทย : รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์, จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖ หมวดที่ ๓, ผวนก ก.

๒๕. บันทึก “การประชุมกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ
แห่งชาติ” รวมพิมพ์ใน เดือน พฤษภาคม, พฤษภาคม, น. ๑๕๗-๑๕๘.

๒๖. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ”, อ้างแล้ว, น. ๒๔๘.

๒๗. พฤษภาคม, น. ๒๕๐-๒๕๑.

๒๘. พฤษภาคม, น. ๒๕๐.

๒๙. พฤษภาคม, น. ๒๕๓.

๓๐. พฤษภาคม, น. ๒๕๓.

๓๑. พฤษภาคม, น. ๒๕๔.

๓๒. พฤษภาคม, น. ๒๖๖-๒๖๗.

๓๓. พฤษภาคม, น. ๒๖๗.

๓๔. ใน เดือน พฤษภาคม, อ้างแล้ว, น. ๑๔๒-๑๔๓.

๓๕. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ”, น. ๑๓๘.

๓๖. พฤษภาคม, น. ๑๓๘.

๓๗. พฤษภาคม, น. ๒๐๒-๒๐๓.

๓๘. พฤษภาคม, น. ๒๐๔-๒๐๕ และดูเปรียบเทียบกับ “เค้าร่าง พ.ร.บ.
ว่าด้วยการประกอบการเศรษฐกิจ” ใน เดือน พฤษภาคม, อ้างแล้ว,

น. ๑๓๘-๑๓๙.

๓๙. ดู เดือน พฤษภาคม, พฤษภาคม, น. ๑๒๕-๑๓๒.

๔๐. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ”, น. ๒๒๑ และดูเปรียบเทียบกับในเดือน,

พฤษภาคม, น. ๑๓๗-๑๓๘.

๔๑. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” น. ๒๓๔.

๔๒. เพลงอ้าง, น. ๒๓๔-๒๓๖. และดูเปรียบเทียบในเดือน, อ้างแล้ว,

น. ๑๔๐-๑๔๑.

๔๓. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ”, น. ๑๓๖-๑๓๗.

๔๔. ดู เดือน, อ้างแล้ว, น. ๑๔๑-๑๔๒.

๔๕. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ”, น. ๒๗๗.

๔๖. เพลงอ้าง, น. ๒๕๐-๒๕๑.

๔๗. เพลงอ้าง, น. ๒๐๘-๒๐๙.

๔๘. ดู “เค้าโครงการเศรษฐกิจ”, หมวดที่ ๑๑.

๔๙. เพลงอ้าง, น. ๒๕๓-๒๕๔.

๕๐. ใน เดือน, อ้างแล้ว, น. ๑๕๗.

๕๑. หลวงประดิษฐมนูธรรม, “คำนำ” หนังสือ ปฏิวัติฝรั่งเศส, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา, (ต้นฉบับเก่าขาด ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์) คำนำลงวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๗.

๕๒. รุ่งฤทัย สยามานนท์ (รวบรวม), นโยบายรัฐบาลไทย ๒๔๗๕-๒๕๑๕, เอกสารประกอบการศึกษาของแผนกวิชารัฐประศาสนศาสตร์ ลำดับที่ ๒ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม, ๒๕๑๕), น. ๗.

๕๓. เพลงอ้าง, น. ๘๐.

๕๔. เพลงอ้าง, น. ๘๒.

เชิงอรอบทที่ ๕

๑. ปรีดี พนมยงค์, “ปรัชญาคืออะไร”, ฉบับที่ใช้อย่างอิงพิมพ์รวมอยู่ใน อนุสรณ์นายป๋าล พนมยงค์ คำไว้อาลัยกับประวัติ และสังคม

ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕), ตอน
ที่ ๒, ภาค ๑.

๒. “ปรัชญาคืออะไร”, เพ่งอึ้ง, น. ๘๕.

๓. เพ่งอึ้ง, น. ๘๖.

๔. เพ่งอึ้ง, น. ๑๐๑.

๕. เพ่งอึ้ง, น. ๕๒-๕๓.

๖. เพ่งอึ้ง, น. ๑๐๑.

๗. เพ่งอึ้ง, น. ๕๖-๕๗.

๘. เพ่งอึ้ง, น. ๕๕.

๙. ท่านปรีดีใช้คำว่า “สสารธรรม” เนื่องจากเข้าใจว่าคำว่า “ธรรม”
เป็นคำกลางหมายถึงสภาพที่ทรงไว้เป็นพื้น ความถูกต้อง ความรู้
ของจริง เป็นต้น มิได้หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเรียก
ว่า “พระธรรม” ดังนั้นจึงสามารถใช้คำว่า “ธรรม” ประกอบคำ
อื่นๆ ได้ เช่น สสารธรรม จิตธรรม สัจธรรม นิตินธรรม (ดูใน
“ปรัชญาคืออะไร”, เพ่งอึ้ง, น. ๑๐๒-๑๐๓.)

๑๐. “ปรัชญาคืออะไร”, เพ่งอึ้ง, น. ๒๔๕-๒๔๘.

๑๑. ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นอนิจจังของสังคม” (พิมพ์ครั้งแรก
ปี ๒๕๐๐), รวมพิมพ์ใน อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์, อึ้งแล้ว, ภาค
๒, น. ๑๘๘.

๑๒. เพ่งอึ้ง, หน้าเดียวกัน.

๑๓. “ปรัชญาคืออะไร”, น. ๑๐๕.

๑๔. “ความเป็นอนิจจังของสังคม”, น. ๑๕๐.

๑๕. เพลงอ้าง, น. ๑๘๘.

๑๖. เพลงอ้าง, น. ๑๘๙.

๑๗. เพลงอ้าง, น. ๑๘๙-๑๙๐.

๑๘. เพลงอ้าง, น. ๒๓๕.

๑๙. เพลงอ้าง, น. ๒๓๕.

๒๐. เพลงอ้าง, น. ๑๖๒.

๒๑. เพลงอ้าง, น. ๒๒๕.

๒๒. เพลงอ้าง, น. ๒๒๘.

๒๓. เพลงอ้าง, น. ๒๒๖.

๒๔. ปรีดี พนมยงค์ “ความเป็นมาของศัพท์ไทย ‘ปฏิวัติ’ ‘รัฐประหาร’ ‘อภิวัฒน์’” ใน อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์, น.๓๐๑-๓๐๒.

๒๕. “ความเป็นอนิจจังของสังคม”, ใน เพลงอ้าง, น. ๑๖๑.

๒๖. ปรีดี พนมยงค์, “พินิเคราะห์ศัพท์ไทย ‘สังคม’ ‘มนุษยสังคม’ ‘ชาติ’ ‘ประชาชาติ’ ‘ปฏิภูมิ’ ‘มาตุภูมิ’ ‘รัฐ’ ใน อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์, น. ๑๑๓ ดูเปรียบเทียบ “ความเป็นอนิจจังของสังคม”, น. ๕๕๑-๕๕๒.

๒๗. “พินิเคราะห์ศัพท์ไทย...”, น. ๑๑๕-๑๑๗.

๒๘. “ความเป็นอนิจจัง...”, น. ๕๕๑.

๒๙. เพลงอ้าง, น. ๑๕๐.

๓๐. “พินิเคราะห์ศัพท์ไทย...”, น. ๑๑๓-๑๑๔.

๓๑. “ความเป็นอนิจจัง...”, น. ๒๐๑-๒๐๒.

๓๒. เพลงอ้าง, น. ๒๐๘.

๓๓. เพลงอ่าง, น. ๑๗๕.
๓๔. เพลงอ่าง, น. ๒๑๒.
๓๕. เพลงอ่าง, น. ๒๑๑-๒๑๖.
๓๖. เพลงอ่าง, น. ๑๕๒.
๓๗. เพลงอ่าง, น. ๑๕๕.
๓๘. เพลงอ่าง, น. ๑๕๕-๑๕๖.
๓๙. เพลงอ่าง, น. ๒๑๓.
๔๐. พิเคราะห์ศัพท์ไทย ...”, น. ๑๒๓-๑๒๔.
๔๑. “ความเป็นอนิจจัง ...”, น. ๒๐๒-๒๐๓.
๔๒. เพลงอ่าง น. ๑๘๐.
๔๓. เพลงอ่าง น. ๑๖๒.
๔๔. เพลงอ่าง, น. ๒๒๘-๒๒๙.
๔๕. เพลงอ่าง, น. ๒๒๐-๒๒๑.
๔๖. เพลงอ่าง, น. ๑๗๓.
๔๗. เพลงอ่าง, น. ๑๗๒.
๔๘. เพลงอ่าง, น. ๑๗๐.
๔๙. เพลงอ่าง, น. ๑๖๘.
๕๐. เพลงอ่าง, น. ๑๗๐.
๕๑. เพลงอ่าง, น. ๑๗๔.
๕๒. เพลงอ่าง, น. ๑๖๘-๑๖๙.
๕๓. “ความเป็นมาของศัพท์ไทย ...”, น. ๒๕๙.
๕๔. เพลงอ่าง, น. ๒๕๗.

๔๔๒

๕๕. เพลงอ่าง, หน้าเดียวกัน.

๕๖. ปรีดี พนมยงค์, “ทางรอดของประเทศไทย” (พ.ศ. ๒๕๑๘),
 ในรวมบทความ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ชูทางรอดของไทย,
 (กรุงเทพฯ : มิตรสยาม, ๒๕๑๔), น. ๑๑๓-๑๑๗.

๕๗. เพลงอ่าง, น. ๑๓๐-๑๓๒.

๕๘. เพลงอ่าง, น. ๑๑๗-๑๑๘.

๕๙. “ความเป็นมาของศัพท์ไทย...”, อ่างแล้ว, น. ๒๕๓.

๖๐. “ความเป็นอนิจจัง...”, อ่างแล้ว น. ๑๕๗.

๖๑. เพลงอ่าง, น. ๒๔๐.

๖๒. เพลงอ่าง.

๖๓. เพลงอ่าง.

๖๔. เพลงอ่าง, น. ๑๕๘.

๖๕. รวมพิมพ์ใน รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ชูทางรอดของไทย,
อ่างแล้ว, น. ๖๑.

๖๖. เพลงอ่าง, น. ๖๒.

๖๗. ปรีดี พนมยงค์, นายปรีดี พนมยงค์ ตอบคำถาม “ระบบสังคม
 นิยมและระบบคอมมิวนิสต์เหมาะสมแก่เมืองไทยหรือไม่?”, (กรุงเทพฯ :
 อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕), น. ๓๑.

๖๘. เพลงอ่าง, น. ๒๑-๒๒.

๖๙. เพลงอ่าง, น. ๒๑.

๗๐. รัฐบุรุษอาวุโส..., อ่างแล้ว, น. ๓๖-๓๗.

๗๑. ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี
 พนมยงค์, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สัมภาษณ์ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนม-

ยงค์ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๖), น. ๖๘.

๓๒. รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติของชาวไทย, อังแล้ว,
น. ๑๑๒.

๓๓. เพลงอ่าง, น. ๓๖.

๓๔. ปรีดี พนมยงค์, คำขวัญของนายปรีดี พนมยงค์ ให้แก่บัณฑิต
๒๓ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ลงวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๒๔,

เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม, น. ๑.

๓๕. ปรีดี พนมยงค์, “ปาฐกถาของนายปรีดี พนมยงค์ เรื่อง
“อนาคตของประเทศไทยควรดำเนินไปในรูปใด”, ในวารสาร อ.ม.ธ.
ฉบับ ๑๐ ธันวาคม, (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๖), น. ๑๔๕.
๓๖. เพลงอ่าง.

๓๗. เพลงอ่าง, น. ๑๕๒-๑๕๓.

๓๘. เพลงอ่าง, น. ๑๔๕-๑๔๖.

๓๙. เพลงอ่าง, น. ๑๔๖.

๔๐. เพลงอ่าง, น. ๑๕๑.

๔๑. เพลงอ่าง, น. ๑๔๖-๑๔๗.

๔๒. คำขวัญของนายปรีดี พนมยงค์..., อังแล้ว น. ๑.

๔๓. วารสาร อ.ม.ธ. ฉบับ ๑๐ ธันวาคม, อังแล้ว, น. ๑๓๕-๑๓๗.

๔๔. ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นมาของขอ ประเทศสยาม กับประเทศไทย”, รวมพิมพ์ใน สุพจน์ ด้านตระกูล (รวบรวม), สยามกับ
ปัญหาสงครามในยุคปรมาณู, (กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๓)

๘๕. เฟิ่งอ๋าง, และดูเพิ่มเติมใน คำตอบของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อ คำสัมภาษณ์ของกลอเดีย รอสส์, แปลตามต้นฉบับภาษาอังกฤษบางกอกโพสต์ที่ วันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๑๓, (กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๓), น. ๑๔.

๘๖. รัฐบุรุษอาวุโส..., อังแล้ว, น. ๑๐๕-๑๑๐.

๘๗. หนังสือพิมพ์มติชนรายวันสัมภาษณ์นายปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๒๓ ณ บ้านพักชานกรุงปารีส เรื่อง "ประเทศที่ชนะสงครามอย่างแท้จริงคือประเทศที่รักษาความเป็นกลางไว้ได้" ใน อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์, อังแล้ว, น. ๓๗๕.

๘๘. ดู "อาณานิคมแบบเก่ากับอาณานิคมแบบใหม่", รวมพิมพ์ใน เฟิ่งอ๋าง, ภาค ๔, บทที่ ๒ และดูเพิ่มเติมใน คำตอบของ นายปรีดี พนมยงค์ ต่อคำสัมภาษณ์ของกลอเดีย รอสส์, อังแล้ว, น. ๖.

๘๙. ดูบทสัมภาษณ์ในเชิงอรธ ๘๗.

๙๐. ประสบการณ์และความเห็น..., อังแล้ว, น. ๗๐.

เชิงอรธบทที่ ๖

๑. สำหรับการศึกษาลัทธิระดอมในฐานะที่เป็นทฤษฎีหลักของปรัชญา สสารธรรม ดูตัวอย่างในภาษาไทย เช่นใน วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป, (กรุงเทพ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐).

๒. ปรีดี พนมยงค์, "ปรัชญาคืออะไร", ใน อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์, คำไว้อาลัยกับประวัติและสังคมปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕), น. ๑๐๔-๑๐๖.

๓. เพ็ญอาง, น. ๑๐๔.

๔. ตัวอย่างเช่นทัศนะของ ชเนศ อภรณ์สุวรรณ, “ความเป็นอนิจจังของการเมืองไทย”; วารสารธรรมศาสตร์ ๔ : ๑ (มิ.ย.-ก.ย. ๒๕๑๑)

Yuangrat (Pattanapongse) Wedel, Modern Thai Radical Thought : The Siamization of Marxism and Its Theoretical problems, A Research Paper, (Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1981).

๕. K. Marx, Capital I (1867) in Bottomore and Rubel (eds.), Karl Marx : Selected Writings in Sociology and Social Philosophy, (Penguin Books, 1974) p. 79.

ปรัชญาสารธรรมปริติการ (Dialectical Materialism) ของมากซ์ ต่างจากปรัชญาสารธรรมเชิงกลไก (Mechanistic Materialism) ของนักปรัชญาวิทยาศาสตร์สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ตรงที่การเน้นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลง ถึงแม้ทฤษฎีกลไกจะเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว (motion) เช่นกัน แต่มันมิได้ถือว่าการเคลื่อนไหวก่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานใด ๆ เหมือนกับที่ดวงดาวเคลื่อนไหวไป แต่ก็ยังคงอยู่ในวงจรเดิมเสมอ

๖. K. Marx, “Economic and Philosophical Manuscripts”, in E. Fromm, Marx's Concept of Man, (N.Y. : Frederick Ungar Publishing Co., 1976), p. 181.

ในภาษาไทยดูเช่น เฉลิมเกียรติ ฝินวนล, ความคิดทางจริยศาสตร์ของคาร์ล มากซ์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๕), น. ๘-๑๒.

๓. ดู K. Marx, Theses on Feberbach (1845); Bottomore and Rubel (eds.), op. cit ; pp. 82-101 หรือดู เกลิมเกียร์ติ, เฟ็งอ้าง,

น. ๒๑-๒๖.

๘. ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นอนิจจังของสังคม”, รวมพิมพ์ใน อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์, อ้างแล้ว, น. ๑๗๒.

๙. เฟ็งอ้าง, น. ๑๗๓-๑๗๔.

๑๐. เฟ็งอ้าง, น. ๑๖๔.

๑๑. ดูเปรียบเทียบการศึกษาของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่น งานของ นัตรีทิพย์ นาดสุภา ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ทรงชัย ณะยะลา เป็นต้น ใน วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง.

๑๒. ตัวอย่างเช่นในคำแถลงวัตถุประสงค์ของขบวนการเสรีไทย (ดูบทที่ ๓) ท่านปรีดีได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในภายหลังอีกด้วย เพื่อโต้แย้งคำแถลงของผู้แทนกรรมกรไทยคนหนึ่งในที่ประชุมรวมกรรมกรระหว่างประเทศ (กรุงปักกิ่ง พ.ศ. ๒๔๙๒) ความว่า “ขบวนการเสรีไทยก็ได้ใช้วิธีต่อสู้ทางชนชั้นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ หากเป็นขบวนการซึ่งรวมคนไทยทุกชาติทุกชนชั้นรวมทั้งเจ้านายหลายพระองค์แห่งราชวงศ์จักรี...” ใน ปรีดี พนมยงค์, จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิท เรื่องหนังสือจดหมายเหตุของเสรีไทย

เกี่ยวกับปฏิบัติการใน แคนดี นิวเดลลี และสหรัฐอเมริกา, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒), น. ๖๓.

๑๓. ปรีดี พนมยงค์, “ชาติคงมีอยู่และความรักชาติ”, ใน อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์, อ้างแล้ว, น. ๑๔๐.

๑๔. เพลงอ้าง, น. ๑๔๐-๑๔๑.

๑๕. เพลงอ้าง, น. ๑๔๐.

๑๖. ปรีดี พนมยงค์, “หลักเบื้องต้นแห่งการถ่ายถอดศัพท์ต่างประ-
เทศมาเป็นศัพท์ไทยสยาม”, ใน อนุสรณ์นายปาด พนมยงค์, น. ๒๗๖.

๑๗. ไมตรี เด่นอุดม (แปล), โลกพระศรีอารีย์ของนายปรีดี พนมยงค์
(กรุงเทพฯ : กราฟิเคอาร์ท, ๒๕๑๖), น. ๕๐-๕๕.

๑๘. ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์
กับการเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
๒๕๒๐), น. ๑๔๑-๑๔๓.

๑๙. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” รวมพิมพ์ในไมตรี เด่นอุดม (แปล),
อ้างแล้ว, น. ๑๖๓.

๒๐. เพลงอ้าง, น. ๖๒-๘๘.

๒๑. ดูเช่นเอกสารในเชิงอรรถ (๔).

๒๒. คู่มือเดลของระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมแบบต่างๆเพิ่มเติมใน เจ.
วิลชินสกี, เศรษฐศาสตร์สังคมนิยม แปลโดย ทวี หมั่นนิกร, (กรุง
เทพฯ : สำนักพิมพ์เคสิดไทย, ๒๕๑๘) น. ๕-๘.

๒๓. เพลงอ้าง, น. ๒๑.

๒๔. ดู เพลงอ้าง, น. ๑๐๐-๑๐๓.

๒๕. ดู “พระบรมราชวินิจฉัยของพระปกเกล้าฯ” ในเดือน บุนนาค,
ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก, (กรุงเทพฯ :
โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ๒๕๑๗) หรือใน ไมตรี เด่นอุดม (แปล),
โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์, อ้างแล้ว, ภาคผนวก ๑.

๒๖. ปรีดี พนมยงค์, ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญเบื้องต้นกับการร่างรัฐธรรมนูญ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สันติเวช, ๒๕๑๗), น. ๘.

๒๗. ใน เดือน พฤษภาคม, อ้างแล้ว, น. ๑๗๓.

๒๘. ในการให้สัมภาษณ์ระยะหลัง ท่านปรีดีกล่าวว่า: “ผมเอาแต่หลักการ (Principal) เท่านั้นที่เสนอเขา” ดูท่านปรีดีให้สัมภาษณ์นิตยสาร นาดิสสา และกณะ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕, ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนม-

ยงค์, (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๖), น. ๖๗.

๒๙. “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ใน ไมตรี เต็มอุดม (แปล), อ้างแล้ว, น. ๒๗๑ หรือดูใน เดือน พฤษภาคม, อ้างแล้ว, น. ๑๖๖.

๓๐. ใน เดือน พฤษภาคม, เพ่งอ้าง, น. ๑๗๑.

๓๑. เพ่งอ้าง, น. ๑๗๒.

๓๒. ดูเอกสารในเชิงอรรถที่ (๒๘).

๓๓. ใน เดือน พฤษภาคม, อ้างแล้ว, น. ๑๖๒.

๓๔. คำให้สัมภาษณ์ของท่านปรีดีใน ประสบการณ์และความเห็น..., อ้างแล้ว, น. ๕๑.

๓๕. เพ่งอ้าง, น. ๕๐.

๓๖. สัมภาษณ์พิเศษ ๗เพลงปรีดี พนมยงค์, โดยสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ กรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ : เกษมการพิมพ์, ๒๕๒๓), น. ๔.

๓๗. คำวินิจฉัยของนายปรีดี พนมยงค์ ให้แก่บัณฑิต ๒๓ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ลงวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๔, (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม), น. ๑.

๓๘. ปรีดี พนมยงค์, คำอธิบายกฎหมายปกครอง, ฉบับพิมพ์แบบ
บรรณาการเนื่องในงานบำเพ็ญกุศล พล.ต.ต. พัฒน์ นิลวัฒน์นันท์,
(พระนคร : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๓), น. ๑๒-๑๓.

๓๙. เฟื่องอ้าง, น. ๒๒-๒๓.

๔๐. เฟื่องอ้าง, น. ๒๓.

๔๑. การผสานความเชื่อทางศาสนาเช่นนี้ (ดูเปรียบเทียบ “แนวคิด
แบบพระศรีอารีย์” บทที่ ๑) กับแนวความคิดทางสังคมของตะวันตก
คือปรัชญาสสารธรรมทางสังคม สะท้อนถึงทัศนะทางจักรวาลวิทยาที่
ต่างไปจากเดิม กล่าวคือวางอยู่บนพื้นฐานของความรู้ทางวิทยาศาสตร์
ธรรมชาติ (ดูเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในสังคมไทย
ตั้งแต่ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในบทที่ ๒)

๕๒. “ความเป็นอนิจจังของสังคม”, อ้างแล้ว, น. ๑๕๔.

๕๓. เฟื่องอ้าง, น. ๑๕๕.

มีข้อสังเกตที่สำคัญคือ นับเป็นการมองเงื่อนไขทางสังคม
โดยอ้างอิงกับหลัก “กฎธรรมชาติที่เป็นแบบศีลธรรม” อันเป็นลักษณะ
อย่างหนึ่งของทฤษฎีจักรวาลวิทยาในความคิดทางการเมืองไทยโบราณ
ซึ่งได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ (ดูเปรียบเทียบ
ในบทที่ ๑) ที่สะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมีจุดหมาย
เช่นนี้ (คือ “สังคมพระศรีอารีย์” หรือสังคมที่มี “ธรรมะ”) ย่อม
ต่างไปจากที่สะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงแบบกลไกของปรัชญาวิทยาศาสตร์
ธรรมชาติ ซึ่งปราศจากจุดหมายในตัวเอง เมื่อเปรียบเทียบกันตามนี้
นี้ เราก็พบปัญหาอีกประการหนึ่งไม่ว่าความคิดของท่านปรีดี ซึ่งเสนอ
ปรัชญาสสารธรรมของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเป็นพื้นฐาน และก็คิดถึง

จุดหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในขณะเดียวกัน ซึ่งในเรื่อง
หลังนี้ท่านใช้ความคิดทางศีลธรรมมาอธิบาย

๔๔. “ความเป็นอนิจจังของสังคม”, น. ๒๔๐.

๔๕. เพ็งอึ้ง, น. ๑๘๕-๑๙๐.

๔๖. ดูหลักพุทธปรัชญาใน พระราชาวรมณี, พุทธธรรม, (กรุงเทพฯ ฯ :
คณะธรรมจริยกิจพิมพ์, ๒๕๒๕).

๔๗. ใน ไมตรี เด่นอุดม (แปล), อึ้งแล้ว, น. ๒๓๕.

๔๘. ดูเปรียบเทียบ Saneh Chamarik, Buddhism and Human Rights,

Thai Khadi Research Institute, 1982 ; ส. ศิวรักษ์, พุทธทศนะเพื่อ

การสร้างสรรค์สังคมใหม่, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ,

๒๕๒๖) ; ทศนะเรื่อง “เศรษฐศาสตร์แบบพุทธ” ของ ชูเมกเกอร์

ใน อี. เอฟ. ชูเมกเกอร์, จิตแต่แจ้ว, แปลโดย สมบูรณ์ ศุภศิลป์,

(กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔) ; และ

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ความคิดทางจริยศาสตร์ของชูเมกเกอร์, (สำนัก

พิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๖).

เชิงอรรถบทที่ ๗

๑. Yuangrat (Pattanapongse) Wedel, Modern Thai Radical

Thought : The Siamization of Marxism and Its Theoretical Problems,

A Research Paper, (Thai Khadi Research Institute, Thammasat
University, 1981)

งานชิ้นนี้ได้แสดงด้วยว่า ท่านปรดิเป็นหนึ่งในนักคิด “ฝ่ายก้าวหน้า” ของไทยรุ่นแรก ๆ ที่ใช้ทฤษฎีมากซ์สัมพันธ์กับหลักพุทธศาสนาของวัฒนธรรมไทย ดังปรากฏใน ความเป็นอนิจจังของสังคม (๒๕๐๐) ส่วนคนอื่น ๆ ก็มี เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์, สายไทเทอดชุธรรม, อำนาจ ยุทธวิวัฒน์, อนุช อภาภิรมย์ เป็นต้น ในปัจจุบันมีกลุ่มความคิดที่ใช้ทฤษฎีมากซ์สัมพันธ์เป็นแนวทางในการศึกษาสังคมไทย ที่สำคัญคือกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง อันประกอบด้วยบุคคลเช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, สุธี ประศาสน์เศรษฐ, ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เป็นต้น.

๒. อังใน วิทยุ วิทยุวิทยุ, ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๔๑๑-๒๔๗๕, โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๖, น. ๘๗.

๓. ใน เพ่งอ้าง, น. ๘๕.

๔. ใน เพ่งอ้าง, น. ๘๒.

๕. สมักร บราวาส, วิทยาศาสตร์ใหม่และพระศรีอารย์, (พระนคร สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๕๗), น. ๓-๕.

๖. เพ่งอ้าง, น. ๕๖๓.

๗. เพ่งอ้าง, น. ๖๔๓-๕.

๘. สุธี เจริญพงศ์, ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยม ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

๘. กุหลาบ สายประดิษฐ์, ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์, ชมรมหนังสือ
บัวแดง, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๑๘, น. ๒-๓.

๑๐. ศรีบูรพา, สนทนาเรื่องพุทธศาสนา, ชมรมพุทธศึกษา, พิมพ์
ครั้งที่ ๓, ๒๕๒๒, น. ๗๒-๔.

๑๑. เพ่งอ้าง, น. ๑๘๔-๘.

๑๒. เพ่งอ้าง, น. ๑๘๕-๕๐.

๑๓. สมสมัย ศรีสุทรพรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, (กรุงเทพฯ: จักรานุกูล
การพิมพ์, ๒๕๑๗), น. ๕๘.

๑๔. สชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ, จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมศาสตร์
ปริทัศน์, ๒๕๑๗.

๑๕. จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม
และลักษณะทางสังคมของชนชาติ, มุลินีโครงการต่างๆ, ๒๕๑๘,

น. ๖๑๓.

๑๖. เพ่งอ้าง, น. ๔๘๖-๕๐.

๑๗. ท่านปรดิให้สัมภาษณ์นายแอนโทนี พอล ผู้สื่อข่าวนิตยสาร
เอเชียวีก ประจำกรุงปารีส ที่พิมพ์ในนิตยสารเอเชียวีก ฉบับวันที่ ๒๘
ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๕-๔ มกราคม ๑๙๘๐ รวมพิมพ์ใน รัฐบุรุษอาวุโส
ปรดิ พนมยงค์ ขทางรอดของไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม,
๒๕๑๔) น. ๗๘.

๑๘. ท่านปรดิให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ตะวันออกใหม่ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๕๒๓ ที่บ้านพักปารีส รวมพิมพ์ใน รัฐบุรุษอาวุโส
ปรดิ พนมยงค์ ขทางรอดของไทย, เพ่งอ้าง, น. ๓๑-๔๐.

๑๙. เพ่งอ้าง, น. ๒๕-๓๑.

๒๐. ท่านปรดิให้สัมภาษณ์นิตยศัพท์ นาดสุภา และคณะ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ตีพิมพ์ในชื่อ ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรดิ พนมยงค์, (กรุงเทพฯ : บริษัท การพิมพ์, ๒๕๒๖) น. ๕๐.

ในบทความเรื่อง “จิตพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม” (พ.ศ. ๒๕๑๖) ท่านปรดิก็ได้ชี้ถึงความผิดพลาดของคณะราษฎร เพื่อเป็นบทเรียนของชนรุ่นใหม่ที่ ท่านกล่าวว่า “คณะราษฎรมีความผิดพลาดหลายประการ อันเป็นผลประจักษ์อย่างหนึ่งก็คือ ความไม่ความแตกแยกกันในคณะราษฎร ปัญหาที่จะต้องพิจารณาคือ เหตุใดคณะราษฎรจึงมีความแตกแยกกัน ความแตกแยกกันนั้นเกิดขึ้นเพราะความแตกต่างกันในระดับจิตสำนึกแห่งความเสียสละ การเห็นแก่ตัวภายหลังที่ได้ชัยชนะก้าวแรกแล้ว และแตกต่างกันในทัศนะทางสังคม ที่แต่ละคนและกลุ่มบุคคลที่มีชวาทที่ศนะเก้าง่ายน่อยบ่าง มากบ้าง สมาชิกทุกคนมีทัศนะตรงกันและยอมพลีชีพร่วมกันเฉพาะการล้มระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเท่านั้น เมื่อได้ชัยชนะก้าวแรกแล้ว ได้แตกแยกกันตามทัศนะกองทัพ ถอยหลัง ก้าวหน้าทีแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีอยู่ ฝ่ายที่ศนะกองทัพพอใจที่ล้ระบบสมบูรณาฯ แล้ว ฝ่ายก้าวหน้าต้องการพัฒนาประเทศให้เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ฝ่ายถอยหลังต้องการปกครองประเทศตามระบบเผด็จการ...” รวมพิมพ์ในวารสาร อ.ม.ช. ฉบับ ๑๐ ธันวาคม, (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๖), น. ๑๓-๑๔.

๒๑. ท่านปรดิให้สัมภาษณ์นิตยสาร เอเชียวิค ใน รัฐบุรุษอาวุโส ปรดิ พนมยงค์ ชูทางรอดของไทย, อังแล้ว, น. ๓๕-๔๒.

๒๒. รวมพิมพ์ใน วารสาร อ.ม.ช. ฉบับ ๑๐ ธันวาคม, อังแล้ว, น. ๒๓-๒๔.

ในบทความเดียวกันนี้ ท่านปรีดีได้กล่าวซ้ำไว้อีกตอนหนึ่งว่า “สิ่งที่จะช่วยให้พรรคหรือศูนย์ฯ ดำรงอยู่ได้ แม้มีข้อขัดแย้งภายในอันเป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น คือการยึดมั่นในทัศนคติประชาธิปไตยสมบูรณ์ เป็นหลักนำในการบรรลิ่งซึ่งเจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์อันเป็นสัมมาทิษฐิ และการหมั่นสำรวจตนเองอยู่เสมอเนืองนิตย์ เพื่อแก้ไขความผิดพลาดและหลงผิดของตนเอง และช่วยเพื่อนให้แก้ไข” (น. ๑๖).

๒๓. ปาฐกถาของ นายปรีดี พนมยงค์ เรื่อง “อนาคตของประเทศไทยควรดำเนินไปในรูปใด” (พ.ศ. ๒๕๑๖) รวมพิมพ์ วารสาร อ.ม.ธ. ฉบับที่ ๑๐ ธันวาคม, อ้างแล้ว, น. ๑๔๔.

๒๔. ชอบบทความของ วรพจน์ โอสถา ภีรัตน์ (นายกองค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ มติชน ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖.

ข้อความปรากฏในแผ่นผ้าและแผ่นขายทั่วไป ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภายหลังจากการอสัญกรรมของท่านปรีดี.

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

- กุหลาบ สายประดิษฐ์. ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์.
พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : ชมรมหนังสือ
บัวแดง, ๒๕๑๕.
- เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. ปฏิวัติ ๒๔๗๕. พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๔.
- กึกกฤษ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
- . สถาบันกษัตริย์. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประ-
วัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร, ๒๕๑๖.
-
- จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และ

เฉลิมเกียรติ ฝวนรด.

ขอม และลักษณะทางสังคมของชอชนชาติ.
กรุงเทพฯ : มุลนิธิโครงการตำราฯ, ๒๕๑๘.
ความคิดทางจริยศาสตร์ของคาร์ลมากซ์.

กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, ๒๕๒๕.
ความคิดทางจริยศาสตร์ของชูเมกเกอร์.

ชลธิรา กัด้อย.

กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, ๒๕๒๖.
“ไตรภูมิพระร่วง : รากฐานอุดมการทาง
การเมืองไทย”, วารสารธรรมศาสตร์. ๔
(มิถุนายน-กันยายน, ๒๕๑๓), ๑๐๖-๒๑.
๑๔ ตุลาคม : คณะราษฎรกับกบฏบวรเดช.

ชัยอนันต์ สมุทวนิช.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๓.
การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง-
ไทย : พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕. สมาคมสังคม
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓.

ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับ
การเมืองไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, ๒๕๒๐.

สรรนิพนธ์ของเทียนวรรณ. พระนคร :
องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๑๓.

และ ขัตติยา วรรณสุด (ผู้รวบรวม).
เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ.

๒๔๑๓-๒๔๓๓). กรุงเทพฯ ฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘. หน้า ๔๓-๓๕, “เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓.”

ชาลวีย์ เกษตรศิริ.

“กบฏไพร่สมัยอยุธยาเกี่ยวกับแนวความคิดผู้มีบุญ-พระศรีอารีย์-พระมัลย์,” วารสารธรรมศาสตร์, ๕ (กรกฎาคม-กันยายน, ๒๕๒๒), ๕๓-๘๖.

ชูศักดิ์ อชรากร (ผู้รวบรวม).

รัฐศาสตร์ ๑๔ ฉบับปฏิวัติและประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ ฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๓.

ชูศรี มณีพุกษ์.

“พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค) นักเศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย”, วารสารธรรมศาสตร์, ๑๐ (กันยายน, ๒๕๒๔), ๑๘๐-๑๘๓.

ชูเมกเกอร์, อี.เอฟ.

จิ๋วแต่แจ๋ว : เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ แปลจาก Small is beautiful. โดย สมบูรณ์ สุกสีลปี. กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๒๔.

ณรงค์ พ่วงพิศ.

ประวัติศาสตร์ไทย ๓ : ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย. กรุงเทพฯ ฯ :

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า.

ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
หน้า ๑-๒๕, "ลักษณะการปกครองประเทศ
สยามแต่โบราณ".

เดือน บุนนาค.

ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจ
ไทยคนแรก. กรุงเทพฯ : โปษสามัคคีการ
พิมพ์, ๒๕๑๗.

แถมสุข นุ่มนนท์.

ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ. ๑๓๐. กรุงเทพฯ :
เรืองศิลป์, ๒๕๒๒.

ทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา (ข้า บุนนาค).

หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (๒๔๑๐). กรุง-
เทพฯ : ศึกษาภรณ์พิทักษ์, ๒๕๑๔.

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. ประวัติศาสตร์และการเมือง : รวบรวมความ

ประกอบคำบรรยาย วิชาพื้นฐานอารยธรรม
ไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

ธรรมาธิเบศร์, เจ้าฟ้า.

พระมัลลย์คำหลวง. พระนคร : กรมศิลปากร,
๒๔๕๘.

ชเนศ อภรณ์สุวรรณ.

“ความเป็นอนิจจังของการเมืองไทย”,
วารสารธรรมศาสตร์, ๔ (มิถุนายน-กันยา
ยน, ๒๕๑๓), ๑๖๓-๑๖๘.

ปรีดี พนมยงค์.

คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ประเทศไทย
๒๔ มิถุนายน. กรุงเทพฯ : เจริญรัฐการ
พิมพ์, ๒๕๒๕.

. คำขวัญของนายปรีดี พนมยงค์ ให้แก่

บัณฑิต ๒๓ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๒๔. เอกสารโรเนียว
เขียนเล่ม ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๒๔.

. คำตอบของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อคำสัม-

ภาษณ์ของกลอเดีย รอสส์, แปลจากต้น
ฉบับภาษาอังกฤษบางกอกโพสต์ที่ วันที่ ๑๓
มกราคม ๒๕๑๓. กรุงเทพฯ : ประจักษ์
การพิมพ์, ๒๕๑๓.

. (หลวงประดิษฐมนูธรรม). คำนำ : พระ-

บรมราชาบาทและพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระ
พระรามาธิบดีศรีสินทร มหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราช-
ทานแด่มหาอำมาตย์เอกพระยาสุรียานุวัตร.

พระนคร : ศรีกรุง, ๒๔๗๕.

- . คำอธิบายกฎหมายปกครอง. พระนคร :
 โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๓. (พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานบำเพ็ญกุศล พล.ต.ต. พัฒน์ นิลวัฒนานนท์ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๓).
- . วารสาร อ.ม.ธ. ฉบับ ๑๐ ธันวาคม.
 กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๖.
- . จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิท เรื่องหนังสือจดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการในแคนดีนิวเดลี และสหรัฐอเมริกา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒.
- . ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์ (จนถึง ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๒๕). ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๒๕.
- . นายปรีดี พนมยงค์ ตอบคำถาม ระบบสังคมนิยมและระบบคอมมิวนิสต์เหมาะสมแก่เมืองไทยหรือไม่? กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕.
- . ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญเบื้องต้นกับการร่างรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๓.

- รัฐบุรุษอาวุโส ปรดิ่ พนมยงค์ ชี้ทางรอด
ของไทย . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตร-
สยาม , ๒๕๑๔.
- สยามกับปัญหาสงครามในยุคปรมาณู . รวบ
รวมโดย สุพจน์ ด้านตระกูล . กรุงเทพฯ :
ประจักษ์การพิมพ์ , ๒๕๑๗.
- สัมภาษณ์โดย นัตรีทิพย์ นาดสุภาและคณะ
ประสบการณ์และความเห็นบางประการของ
รัฐบุรุษอาวุโส ปรดิ่ พนมยงค์ . ๑๐ เมษายน
๒๕๒๕ . กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์ , ๒๕๒๕.
- สัมภาษณ์โดย ผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิ
เสรีภาพของประชาชน . สัมภาษณ์พิเศษใน
โอกาสครบรอบ ๔๘ ปี แห่งการเปลี่ยน-
แปลงการปกครอง . ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ .
องโตนี ชามกรุงปารีส . กรุงเทพฯ :
ห.จ.ก. เกษมการพิมพ์ , ๒๕๒๓.
- อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์ . กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๕.
- ไตรภูมิพระร่วง : อิทธิพลต่อสังคมไทย .
กรุงเทพฯ : ชุมมนศึกษาพุทธศาสตร์และ
ประเพณี มธ. , ๒๕๒๖.

- พุทธธรรม : มัชฌิมนิคาเยกนทศนาคะ/มัชฌิมา-
ปฏิบัติหรือกฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับ
ชีวิต. กรุงเทพฯ ฯ : คณะธรรมจริย, ๒๕๒๕.
- พิทุร มลิวลีย์. นำเทียวโลกพระศรีอารีย์. กรุงเทพฯ ฯ :
คณะธรรมสภาจันดลาคอนโสโกวัดมหาธาตุ,
๒๕๑๔.
- พูนสุข พนมยงค์, ท่านผู้หญิง.
“สัมภาษณ์ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์”,
มติชนรายสัปดาห์, ๓๑ กรกฎาคม-๖ สิงหาคม
๒๕๒๖, หน้า ๒๐.
- พิสตีเย, พี. โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์. แปล
จาก Sous Développement et Utopie au
Siam by P. Fistié โดย ไมตรี เด่นอุดม.
พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดกราฟฟิคอาร์ท,
๒๕๑๖.
- ภารดี มหำขันธุ์. ประวัติศาสตร์การปกครองไทย. พิมพ์ครั้งที่
๒. ชลบุรี : ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ บางแสน, ๒๕๒๔.
- มี ชูทอง. มาลัยเทพนิทานหรือฎีกามาลัยเทวสุตร.
พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๔๙๒.
- รุ่งทิพย์ สยามานนท์ (ผู้รวบรวม). นโยบายรัฐบาลไทย ๒๔๗๕-๒๕๑๕. กรุงเทพฯ ฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัย, ๒๕๑๕.

- วรรณ โอสภากรัตน์. “เราจะทำสัจจะของนายปรีดี พนมยงค์ ให้ปรากฏ” มติชน, ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. การเมืองการปกครองของกรุงสยาม พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, ๒๔๗๕.
- วิชัย บำรุงฤทธิ์ (ผู้รวบรวม). บันทึกนักปฏิวัติไทย. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗.
- วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๔๑๑-๒๔๓๕. กรุงเทพฯ : โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๖.
-
- . ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์, โลก และความหมายของชีวิต. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐.
- วิไลชินสกี, เจ. เศรษฐศาสตร์สังคมนิยม แปลโดย ทวีหมันนิกร. กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย, ๒๕๑๘.
- ศรีบูรพา (นามแฝง). ศรีบูรพาสนทนาเรื่องพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ชมรมพุทธศึกษา, ๒๕๒๒.
- สติสจันทร ชัตเตอรัจ, และ ชีเรนทร โมหัน ทัตตะ. ปรัชญาอินเดีย. แปลจาก Introduction to Indian Philosophy พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

๔๖๔

สมเกียรติ วันทะนะ.

“การศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดของ
ไทย” เอกสารประกอบการสัมมนาของ
สมาคมประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : สมาคม
ประวัติศาสตร์, ๒๕๒๒.

สมบัติ จันทรวงศ์, และชัยอนันต์ สมุทวณิช.

ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, เอก-
สารวิจัยหมายเลข ๖ สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ :
บรรณกิจ, ๒๕๒๓.

สมพงศ์ เกษมสิน.

การปกครองของไทย. กรุงเทพฯ : ไทย-
วัฒนาพานิช, ๒๕๑๕.

สมสมัย ศรีสุทรพรรณ (นามแฝง).

โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพฯ : จักร-
นุกูลการพิมพ์, ๒๕๑๓.

สมักร บราวาศ.

วิทยาศาสตร์ใหม่และพระศรีอารีย์.

พระนคร : คลังวิทยา, ๒๔๕๓.

สุพจน์ ดำนตรระกูล.

ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์. พิมพ์
ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์,
๒๕๑๖.

สุภาพร มากแจ้ง.

“มาเลียบเทวด. เถรวตุต : การตรวจสอบ
ชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์”. วิทยา
นิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลง-
กรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๑.

สุรลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. (บรรณาธิการ).

พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค) นัก

เศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย. กรุง

เทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์

พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่.

กรุงเทพ ฯ : เทียนวรรณ, ๒๕๒๖.

สวดี เจริญพงศ์.

ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระ-

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อการเคลื่อนไหวตาม

แนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยม

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.

๒๔๗๕. กรุงเทพ ฯ : วิทยานิพนธ์อักษร-

ศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๑๘.

ไสว สุทธิพิทักษ์.

ดร. ปรีดี พนมยงค์. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพ ฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๖.

เหรียญ ศรีจันทร์, และ เนตร พูนวิวัฒน์.

กบฏ ร.ศ. ๑๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพ ฯ :

สำนักพิมพ์คมกริ, ๒๕๑๘.

อนุสรณ์นายปราโมทย์ พังสุนทร.

กรุงเทพ ฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

หน้า ๔๖-๖๗, “บทความบางเรื่องของนาย

ปรีดี พนมยงค์.”

- อาทิตย์ทิพอาภา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า.
ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศสสมัย
นโปเลียนโบนาปาดร. พระนคร: โรงพิมพ์
เจตนาผล, ๒๔๓๗.
- อารยัน (นามแฝง). วิจารณ์พุทธทำนาย. กรุงเทพฯ: สำนัก-
พิมพ์บรรณาการ, ๒๕๒๒.
- ฮาร์มอน, เอ็ม.จี. ความคิดทางการเมืองจากเปเลโตถึงปัจจุบัน.
แปลโดย เสน่ห์ จามริก, กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๐.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Datta, D.M. "Some Philosophical Aspects of Indian Political, Legal and Economic Thought", The Indian Mind. Edited by C.A. Moore. Honolulu : East-West Center Pr., 1967. 267-298.
- Gamble, Andrew. An Introduction to Modern Social and Political Thought. London : Macmillan Press, 1981.
- Harrison, W. (ed.). Jeremy Bentham : A Fragment on Government and An Introduction to the

- Principle of Morals and Legislation.
Oxford : 1948.
- Ishii, Yoneo, et. al. A Glossarial Index of the Sukhothai Inscip-
tions. Kyoto : Shoukadoh Publishing, 1977.
- _____ . "A Note on Buddhistic Millenarian Re-
volts in Northeastern Siam," Journal of
Southeast Asian Studies, VI (September,
1975), 121-126.
- Lanternari, V. The Religions of the Oppressed.
New York ; Alfred Knoff, 1963.
- Marx, K. edited by Bottomore and Rubel. Karl
Marx : Selected Writings in Sociology
and Social Philosophy. Penguin Books :
1974.
- _____ . edited by E. Fromm. Marx's Concepts of
Man. N.Y. : Frederick Ungar Pub., 1976.
- Miil, J.S. Utilitarianism, Liberty and Representative
Government, London : Everyman edition,
1910.
- Morell, David and Doner, Richard.
Thailand's Pridi Banomvong : A Political
Biography. ເອກສາវເຢັບເດັມ : ၂၅၆၄

- Murdoch, John B. "The 1901-1902 Holy Man's Rebellion," Journal of the Siam Society, 62 (January, 1974), 47-68.
- Nakamura, Hajime. Ways of Thinking of Eastern Peoples. Hawaii : East-West Center Press, 1964.
- Pridi Banomyong. The King of the White Elephant. Bangkok : The University of Moral & Political Science Printing Press. 1941.
- Ray, Amitava. Political Utopianism : Some Philosophical Problems. India, 1979.
- Reynolds, C.J. "Buddhist Cosmography in Thai History, with Special Reference to Nineteenth Century Culture Change." Journal of Asian Studies, XXXV (February, 1976), 204.
- Saneh, Chamarik. Buddhism and Human Rights, Bangkok : Thai Khadi Research Institute, 1982.
- Skinner, G. William. Chinese Society in Thailand. Ithaca : Cornell University Press, 1957.
- Talmon, J.L. Political Messianism. New York : Praeger, 1960.
- Wales, H.G. Quaritch. The Universe around them : Cosmology and Cosmic Renewal in Indianized South-east Asia.

London : Artheve Probsthaim, 1977.

Yuangrat (Pattonapongse) Wedel. Modern Thai Radical Thought :
The Siamization of Marxism and Its The-
oretical Problems. BKK. : Thai Khadi
Research Institute, Thammasat Univ.,
1981.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์

๘๔๗ ถนนอรุณอมรินทร์ กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๑๑-๑๕๒๓

นายธีระ เจียรดิษฐอาภรณ์ : ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๘

ท่านคือข้าวหอมแห่งท้องนา
หล่อเลี้ยงศรัทธาทุกสมัย
เป็นความดี ความงามอำไพ
เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของชาวนา
ไอ้ประชาธิปไตยใครเริ่มก่อ
ไอ้ใครหนอกู้สยามยามคับขัน
เอกราชศาลไทยใครป้องกัน
ใครคนนั้นคือ
ปรีดี.....
คนดีที่เมืองไทยไม่ต้องการ

ไอ้.....เมล็ดข้าว ไกลลาน
ไกลบ้านเกิด
หอมประเสริฐเลิศค่าและศักดิ์ศรี
ยังผลิดอกงอกงามเป็นความดี
รวงข้าวโน้มยอมพลีเพื่อแผ่นดิน